

UYGULAMALI SOSYAL BİLİMLERE

YENİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Dr. Mustafa Latif EMEK

YAZARLAR

Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN

Doç. Dr. Deniz AKPINAR

Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN

Doç. Dr. Zafer YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Münir GÖKMEN

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KANTARCI

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN

Dr. Öğr. Üyesi İsmet AKBAŞ

Öğr. Gör. Dr. Ayşe BOZKURT

Dr. H. Şenay ÇELİK

Dr. Kadir GÜLÇİN

Dr. Özgür ULUDAĞ

Dr. Rakibe KÜLCÜR

Doktorant Zeynep Ceylin ECER

Kübra TOPALOĞLU

Copyright © 2024 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2024©

ISBN: 978-625-367-691-9
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2024
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Dr. Mustafa Latif EMEK.....1

BÖLÜM 1

ÖĞRENCİLEŞME

Dr. Özgür ULUDAĞ

Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN3

BÖLÜM 2

OTOMOTİV YAN SANAYİNDEKİ KÜÇÜK VE ORTA BOY

İŞLETMELERLE İLGİLİ TEŞVİKLER

Dr. H. Şenay ÇELİK.....19

BÖLÜM 3

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLERDE DİRENÇLİ KENT KAVRAMI:

ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMALAR

Dr. Öğr. Üyesi İsmet AKBAŞ41

BÖLÜM 4

TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI

KAPSAMINDA YAP İŞLET DEVRET PROJELERİNİN

MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN59

BÖLÜM 5

ANTİK ÇAĞ TOPLUMLARINDA FAİZ UNVAN

Doç. Dr. Zafer YILDIZ75

BÖLÜM 6

DÜNYA BUHRANI GİRDABINDA TÜRKİYE: 1929 DÜNYA BUHRANI'NIN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ DERİN ETKİLERİ

Doç. Dr. Deniz AKPINAR

Kübra TOPALOĞLU93

BÖLÜM 7

EKOKIRIM KANUNU VE ÇEVRESEL ADALET: AVRUPABİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFLER

Dr Rakibe KÜLCÜR117

BÖLÜM 8

KIRSAL KALKINMA: AMERİKA VE TÜRKİYE'DE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Doktorant Zeynep Ceylin ECER

Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN139

BÖLÜM 9

TÜRKİYE' DE E-DEVLET UYGULAMALARI VE DİJİTALLEŞME; YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Ayşe BOZKURT197

BÖLÜM 10

İHRACATTA E-TİCARET'İN EKONOMİK KRİZE ETKİLERİ TÜRKİYE VE AB ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Münir GÖKMEN

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KANTARCI221

ÖNSÖZ

Bu kitap, sosyal bilimlerin güncel konularını ele alarak okuyuculara geniş bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Kitapta yer alan bölümler, günümüzün karmaşık ve dinamik dünyasında karşılaşılan çeşitli sorunları ve çözüm önerilerini ele almaktadır

İlk bölüm, "Öğrencileşme", üniversite öğrencilerinin sayılarının sürekli artış göstermesinin kentlerin sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel alanlardaki gelişimine etkisini incelemektedir.

İkinci bölüm "Otomotiv Yan Sanayiindeki Küçük ve Orta Boy İşletmelerle İlgili Teşvikler" konusuna odaklanarak ekonomik açıdan değerli bilgiler sunmaktadır.

Üçüncü bölüm, "Sürdürülebilir Kentlerde Dirençli Kent Kavramı: Çağdaş Yaklaşımlar ve Uygulamalar" başlığı altında çevre ve kentleşme konularına vurgu yapmaktadır.

Dördüncü bölüm "Türkiye Finansal Raporlama Standartları Kapsamında Yap İşlet Devret Projelerinin Muhasebeleştirilmesi" konusunu ele almaktadır.

Beşinci bölüm, antik çağ toplumlarındaki faiz konusunu incelerken, Altıncı bölüm "Dünya Buhranı Girdabında Türkiye: 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Derin Etkileri" tarihsel bir perspektif sunmaktadır.

Yedinci bölüm, "Ekokırım Kanunu ve Çevresel Adalet: Avrupa Birliği ile Karşılaştırmalı Perspektifler" başlığı altında çevre koruma ve adalet konularını tartışmaktadır.

Sekizinci bölüm "Kırsal Kalkınma: Amerika ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme" kırsal alanların ekonomik gelişimini analiz ediyor.

Dokuzuncu bölüm, "Türkiye'de E-Devlet Uygulamaları ve Dijitalleşme; Yükseköğretim Kurumları Öğrencileri Üzerinde Bir

Çalışma" dijital dönüşüm ve e devlet uygulamaları ile ilgili önemli bir araştırmayı ortaya koymaktadır.

Onuncu ve son bölüm " İhracatta e-ticaretin Ekonomik Krize Etkileri Türkiye ve AB Örneği " üzerine bir çalışma ortaya koymaktadır.

Alanında uzmanların bir araya gelerek sunduğu bilgi ve perspektiflerle okuyuculara geniş bir bilgi yelpazesi sunmayı hedefleyen kitabımızın araştırmacılar için değerli bir kaynak olmasını dileriz

Editörler

BÖLÜM 1

ÖĞRENCİLEŞME¹

Dr. Özgür ULUDAĞ²

Doç. Dr. Halil Semih KİMZAN³

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895325>

¹ Bu çalışma Özgür ULUDAĞ'ın Doktora Tezinden türetilmiştir.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye, asagmd@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7876-4778.

³ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Eskişehir, Türkiye, hskimzan@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7514-9422.

GİRİŞ

Üniversiteler bugün tüm dünyada içinde yer aldıkları kentlerin sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel ve demografik yapılarını etkileyen, bilgi üreten ve artan nitelikli işgücü talebinin karşılanmasında etkili olan önemli kurumlar olarak kabul edilmektedir (Garmendia vd., 2012; Sage vd., 2012 a). Üniversitelerin, içlerinde yer aldıkları kentlere ve bu kentlerde ikamet eden topluluklara olan etkileri üniversite kentlerinin diğer kentlerden farklı olarak kendilerine özgü karakterlerinin oluşmasına yol açmakta (Gumprecht, 2003) kentlerle kurdukları ilişkilerin seviyesi oluşan özgün karakterlerin niteliğini belirlemektedir (Hubbard, 2009; Kenna, 2011). Örneğin Avrupa'daki birçok üniversite, ülkelerinin köklü geleneklerinin değerli birer temsilcileri olarak görülmeye başlanmakta, Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı kentler üniversite kampüslerinin yakın çevrelerinde kurulmuş olmaları dolayısıyla bizzat bu üniversitelerin kendi isimleri ile birlikte anılmakta ve üniversite kentleri olarak nitelendirilmektedirler. O kadar ki bazı kentler mevcudiyetlerini neredeyse tamamen kendilerine ev sahipliği yaptıkları üniversiteler aracılığı ile sürdürebilmektedirler. Böyle durumlarda üniversiteler toplum için en önemli sosyal ve ekonomik güç odağı haline gelebilmekte, iş çevreleri bu güç odağının etrafında organize olmaktadır (Gumprecht, 2003).

Avrupa (D. Smith 2002), Amerika Birleşik Devletleri (Pickren, 2012), Avustralya (Fincher ve Shaw, 2009), Yeni Zelanda (Collins, 2010) gibi gelişmiş ülkelerde ve Çin (He, 2015), Tayland (Muslim vd., 2012) ve Güney Afrika (Ackermann ve Visier, 2016) gibi gelişmekte olan ülkelerde üniversite ve öğrenci sayılarında meydana gelen artışlar ile birlikte öğrencilerin konaklama ihtiyaçlarının artması, tüm dünyada üniversite kentlerinde çeşitli sorunların yaşanmasına, üniversiteler ile kentler arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ve karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır (Smith ve Denholm, 2006; Hubbard, 2009). Öğrenciler konaklama ihtiyaçlarını kentlerin bazı mahallelerinde konut kiralamak suretiyle karşılama yoluna gitmekte, bu mahallelerde yoğunlaşarak buralardaki sosyoekonomik, kültürel yapıları, toplumsal dengeleri ve yaşam tarzlarını değiştirmektedirler (Smith, 2005; Smith ve Hubbard, 2014; Fabula vd., 2015). D. Smith, 2002 yılında, İngiltere'de yaptığı gözlemleri sonrasında üniversite eğitimleri sırasında kiralık konutlarda ikamet etmeyi tercih eden üniversite öğrencilerinin neden oldukları bu değişim sürecini ilk kez öğrencileşme kavramı ile ifade eden araştırmacı olmuştur (Lees vd.,2008).

1. ÖĞRENCİLEŞMENİN TANIMI

Öğrencileşme literatürde soylulaştırma ile ilişkili olarak ya da soylulaştırmanın kapsamı içinde ele alınmaktadır (Smith, 2005, 2008; Smith ve Holt, 2007; Lees vd., 2008). Yaşamlarının erken dönemlerinde üniversite kentlerinde değişimlere öncülük eden üniversite öğrencilerinin, geleceğin soylulaştırıcılarını (Smith, 2005), öğrencileşmenin "soylulaştırma fabrikasını" (Smith 2005: 74) ya da "soylulaştırma laboratuvarını" (Murzyn-Kupisz ve Szymkowska, 2015: 193) ve öğrencileşen mahallelerin de öğrenciler için bir "eğitim alanını" (Smith, 2005: 87) temsil ettiği ileri sürülmektedir. Ancak bununla birlikte bugüne dek öğrencileşme ile ilgili yapılan araştırmaların sınırlı sayıda kaldığı belirtilmektedir (Hubbard, 2008; Munro vd., 2009, Sage vd., 2012 b; Nakazawa, 2017). Öğrencileşme ile ilgili araştırmaların sınırlı sayıda kalmasının sebebinin, öğrencileşme ile soylulaştırma arasındaki ilişkiye yeteri kadar ilgi gösterilmemiş olmasından (Smith ve Holt, 2007) ve var olan kent sosyolojisi kuramları ile öğrencilerin ikamet amaçlı konaklama tercihlerini açıklamaya çalışmanın güçlüğünden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Hubbard , 2008). Son zamanlarda öğrencileşme ile ilgili yapılan araştırmalar; öğrenci toplulukları ile yerel halk arasındaki ilişkileri, öğrencilerin kültürel tüketim eğilimlerini (Chatterton 2000; Chatterton ve Hollands, 2002), öğrencilere yönelik konaklama imkanlarının kurumsal üretimini (Rugg vd., 2000), öğrencileşme süreçlerini (Hubbard, 2008) öğrencileşmenin soylulaştırma ile olan ilişkisini (Munro ve Livingston, 2012; Fabula vd., 2017) ve öğrencilerin konut piyasası üzerindeki etkilerini ele almaktadır (Collins, 2010; Thomson ve Eikemo, 2010; Smith, 2012).

D. Smith, 2002'de bir İngiliz kenti olan Leeds'de üniversite öğrencilerinin öğrenimleri sırasında konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıkları konut kiralama yoluyla kentte bazı mekanlarda yoğunlaşmalarını ve bu mekanlarda yaşanan değişimleri analiz ettiği çalışmasında öğrencileşme kavramını ilk kez kullanan araştırmacı olmuştur (Smith, 2005; Lees vd., 2008). Öğrencileşme, normal şartlarda ailelere kiralanan konutların üniversite öğrencilerinin kullanımına uygun hale getirilerek ticarileştirilmesi sonucunda üniversite öğrenci nüfusunun bu konutların bulunduğu kentsel mekanlara akın etmeleriyle meydana gelen ve klasik soylulaştırmaya benzer bir şekilde kentsel mekanlarda sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel dönüşümlere yol açan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Smith, 2005).

Öğrencileşmenin soylulaştırmanın yeni formlarından biri olduğu kabul edilmekte ve soylulaştırmanın üçüncü aşaması içinde değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Smith ve Holt, 2007; Lees vd., 2008). Soylulaştırmanın üçüncü aşamasında büyük sermaye sahipleri çoğunlukla devletin de desteği ile önceden soylulaştırma sürecini yaşamaya başlamış bazı mekanlar üzerinde gerçekleştirdikleri gayrimenkul yatırımları

ile süreç üzerinde doğrudan etkili olmaya başlamaktadırlar. Soylulaştırmanın bu aşamasında daha çok orta ve alt gelir grubuna ait ve genellikle politik açıdan güçsüz durumda olan eski sakinler (Smith 2005) sürekli bir biçimde yerlerinden taşınmak durumunda kaldıkları için yaşanan gelişmelere karşı gösterilen toplumsal direnç süreç ilerledikçe zayıflamaya başlamaktadır (Hackworth ve Smith, 2001) .

Kentsel mekanı kendilerine özgü bir biçimde kullanarak marjinalleştiren (Sage vd., 2012 a), karakterini değiştiren ve tüketen üniversite öğrencileri buldukları mekanda sunulan mal ve hizmetlerin de farklılaşmasına yol açmaktadırlar (Tallon, 2010; Collins, 2010). Bununla birlikte öğrencileşen mekanlarda, klasik soylulaştırma sürecinden farklı olarak kendi konutunda ikamet eden sakinlerin sayısında azalış, kiracı sayılarında ise artış görülmektedir (Smith; 2005). Kentlerin kendilerine özgü koşullarına bağlı olarak farklı hızlarda ve biçimlerde gelişebilen öğrencileşme (Smith ve Denholm, 2006; Garmendia vd., 2012) bazı durumlarda yerel otoritelerin aldıkları kararlarla da hız kazanabilmektedir (Pickren, 2012; Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015).

2. ÖĞRENCİLEŞMENİN BOYUTLARI

Yükseköğretim faaliyetlerinin, öğrenci mekanlarının ve öğrencilerin yaşam tarzlarının ticarileştirilmesi (Smith ve Holt, 2007; He, 2015) öğrencilerin yoğunlaştıkları kentsel mekanlarda toplumsal uyumun sağlanmasını önemseyen bütüncül bir yaklaşımla çok boyutlu değerlendirmelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır (Hubbard, 2008). Smith (2005: 75-76) öğrencileşmeyi ‘‘sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel boyutları’’ üzerinden ayırt edici ve tanımlayıcı özellikleri ile birlikte değerlendirmektedir.

Öğrencileşmenin sosyal boyutu; genel olarak orta sınıfa ait eğitilmiş ailelerden gelen, genç, bekar ve sınırlı ekonomik güce sahip öğrenci gruplarının üniversite öğrenimleri süresince yaşamak üzere kentlerin bazı mahallerini tercih etmeleri neticesinde bu mekanlarda eskiden beri ikamet etmekte olan sakinlerin yerlerinden edilmelerini, bununla birlikte ortaya çıkan demografik değişiklikleri, oluşan yeni tip sosyal yoğunlaşma, tabakalaşma ve ayrışma düzenini ve hakim hale gelen yeni yaşam tarzı değişikliğini kapsamaktadır (Pickren, 2012; Sage vd., 2012 a; Smith ve Hubbard, 2014; Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015).

Öğrencileşmenin ekonomik boyutu; normal şartlarda ailelere kiralanmakta olan konutların üniversite öğrencilerinin kullanımına uygun hale getirilerek kiralanmaları suretiyle ticarileştirilmelerine bağlı olarak konut pazarında yaşanan değişimi ve bu değişimden kaynaklanan fiyat değişikliklerini ifade etmektedir (Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015). Daha yüksek kira geliri elde etmek amacıyla normal şartlarda ailelere

kiralanan konutların öğrencilere kiraya verilmesinin tercih edilmesi, genellikle bölgede kendi konutlarında ikamet eden bireylerin sayısında düşüşe, kirada yaşayanların sayısında artışa ve spekülâtif konut satın alımlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Smith, 2008; Pickren, 2012). Öğrencileşmenin ekonomik boyutu öğrencileşen mekanlarda gayrimenkulleri bulunan yatırımcıları, bu mekanlarda hizmet sunan ve vergi toplayan kamu kurumlarını ve bölgede iş yapan kamu ve özel sektör yatırımcılarını etkilemektedir (Ackermann ve Visser, 2016).

Öğrencileşmenin kültürel boyutu; öğrencilerin farklı yaşam tarzlarının, tüketim davranışlarının ve yaşadıkları mekandan kaynaklı beklentilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Sage vd., 2012 a). Ortak bir kültürü ve yaşam tarzını paylaşan genç insanların bir araya toplanmaları bölgede önceden var olan hakim perakende ve hizmet kalıplarında bu yeni ortak kültüre ve yaşam tarzına uyum sağlamaya yönelik değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Collins, 2010). Bunun sonucunda yeni bazı mal ve hizmetler sunan yeni yatırımcılar ve öğrencilerin yol açtıkları değişimlere uyum sağlamak için güncellenen tüketim mekanları ortaya çıkmaktadır (Smith ve Hubbard 2014; Fabula vd., 2015).

Öğrencileşmenin fiziksel boyutu; normal şartlarda ailelere kiralanmakta olan konutların öğrencilerin kullanımına sunulmaya başlanması ile birlikte gayrimenkul sahiplerinin, yerel otoritenin ve diğer aktörlerin bu mekanlara yaptıkları yatırımlar neticesinde ilk başlarda gözlemlenen fiziksel iyileşmeleri ancak ilerleyen zamanlarda kentsel mekanların kendine özgü koşulları ve yatırımcıların yatırımlarını daha ileri düzeylere taşımamaları nedeniyle iyileşmelerin sona ermesini ve mekanların fiziken kötü hale gelişlerini ifade etmektedir (Russo vd., 2007; Germandia vd., 2012; Sage vd., 2012 a).

3. ÖĞRENCİLEŞMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

D. Smith'e (2005) göre modern kapitalist dünyada üniversite öğrencilerinin sayılarının artışı endüstrileşme dönemi sonrasında bilgi temelli ekonomilerin ve rekabetin önem kazanmasıyla birlikte nitelikli, yüksek eğitilmiş profesyonel iş gücüne olan ihtiyacın artması ile ilişkilidir. Merkezi hükümetlerin üniversite öğrencilerinin öğrenim süreleri boyunca ortaya çıkan konaklama ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz kalmaları öğrencileşmeye neden olan arz talep yapısının temel nedeni olarak görülmekte ve bu yapının dengesinin açık olarak dile getirilmese de özel sektörün yatırımları aracılığı ile sağlanmaya çalışıldığı belirtilmektedir (Smith ve Denholm, 2006; Smith ve Hubbard, 2014).

Smith ve Holt (2007) günümüzde dünyada yaşanan gelişmeler çerçevesinde üniversitelerin sayılarının artmasına ve üniversite kentlerinde öğrencileşmenin ortaya çıkışına kendine özgü bir biçimde gelişmekte olan bir

takım yapısal faktörler tarafından zemin hazırlanmakta olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu faktörler; global ekonomik rekabette üstünlük elde etmek için devletlerin yükseköğretimi planlı olarak desteklemeleri, üniversitelerin sayılarının artması ve demokratikleşmeleri, bununla birlikte eğitim ve araştırma birimleri ile öğrenci yurtlarını bir arada barındıran klasik üniversite modelinden uzaklaşmaya başlanması, üniversitelerin ve öğrencilerin buldukları kentlerde sosyal çevrelerini etkileme kabiliyetlerinin artması, öğrencilerin tercihlerindeki, yaşam tarzlarındaki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler, yükseköğretimi elitist bir faaliyet olarak değerlendiren yaklaşımların terk edilmesi, öğrencilerin genelde düşen refah seviyelerine rağmen yükseköğretime karşı olan ilgilerinin artması, öğrencilere kiralanın konutlarla ilgili yapılan kanuni düzenlemelerin yetersiz kalması, dünya genelinde yatırım kültürünün gelişim göstermekte oluşu, ekonomik sermayeye ve mortgage finansmanına ulaşım kolaylığı, buna bağlı olarak satın al ve kirala tarzı uygulamaların artması ve üniversite kentlerinin bazı bölgelerinde görülen kira açığının varlığı olarak ifade edilmektedir (Cooke, 2004; Allinson, 2006; Smith ve Denholm, 2006; Smith ve Holt, 2007; Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015, Nakawaza, 2017; Fabula vd., 2017).

4. ÖĞRENCİLEŞMENİN GELİŞİM SÜRECİ

Dünyada eş zamanlı olarak ortaya çıkan bazı gelişmelerin öğrencileşmenin gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülmektedir (Smith ve Denholm, 2006). Öncelikle son birkaç on yıldan beri üniversite öğrencilerinin sayısı önemli ölçüde artış göstermektedir (Allison, 2006). İkinci olarak öğrencilerin birçoğu kendi yaşam sürmekte oldukları kentlerin dışındaki üniversitelerde öğrenim görmekte bu nedenle öğrenim görmek için geldikleri kentlerin sakinleri olmak durumunda kalmaktadırlar. Üçüncü olarak bazı öğrenciler konaklama ihtiyaçlarını kamu imkanları üzerinden karşılama fırsatı bulamamakta bazıları ise yaşam tarzlarının farklı olması gibi nedenlerle var olan imkanları tercih etmemekte, ihtiyaçlarını gayrimenkul pazarında konut kiralamak yoluyla karşılamak yoluna gitmektedirler (Rugg vd., 2002; Smith ve Hubbard, 2014).

Literatürde İngiliz kentlerinde gözlemlenen gelişimi üzerinden anlatılmaya başlanan öğrencileşme olayı İngiltere’de genellikle önünde ve arkasında bahçesi bulunan, çoğunlukla üniversite kampüslerine yakın konumda bulunan müstakil konutların öğrencilerin kullanımına uygun hale getirilmesi ile karakterize olmuş durumdadır (D. Smith, 2002). Normal şartlarda ailelerin kullanımı için tasarlanmış olan bu müstakil konutlar, küçük ölçekte sermayesi bulunan konut sahipleri, yatırımcılar ve müteahhitler gibi aktörler tarafından her bir öğrencinin kendisine ait odasının bulunduğu, mutfak, banyo ve bahçe gibi ortak kullanım alanlarının ise diğer öğrencilerle birlikte paylaşıldığı ‘çoklu yaşam konutlarına’ (Smith, 2005: 74) dönüştürülerek ticarileştirilmektedir (Smith, 2005, Sage vd., 2012 b;

Garmendia vd., 2012; Ackermann ve Visser, 2016). Pickren'e (2012) göre üniversite öğrencileri canlı ve istikrarlı talepleri ile bu konutların kendi kullarımlarına uygun hale getirilerek dönüştürülmesinde sermaye sahipleri ile adeta işbirliği yapmakta, bu anlamda böyle bir dönüşümle daha fazla kar elde etme fırsatı bulan sermaye sahipleri öğrencileşmenin öncüleri olmaktadır (Smith, 2005; Collins, 2010). Dünya genelinde öğrencileşmenin ağırlıklı olarak müstakil konutların öğrencilerin kullanımına uygun hale getirilerek kiralanmasına yönelik dönüşümler üzerinden geliştiği görülmektedir. Kanada'da ve Avustralya'da sıralı müstakil konutlar (Charbonneau vd., 2006, Davidson, 2009), Amerika Birleşik Devletleri'nde pansiyon olarak kullanılmakta olan konutlar (Evans-Cowley, 2006), Norveç'te hyblfiserings (Thomsen ve Eikemo, 2010), Güney Afrika'da müstakil konutlar (Ackermann ve Visser, 2016) üniversite öğrencilerinin kullanımına uygun hale getirilerek kiralanmaktadır. Bu tür alçak katlı binalarda gözlemlenen öğrencileşme literatürde "yatay öğrencileşme" (Garmendia vd., 2012: 2652) olarak nitelendirilmektedir. Bu tür öğrencileşmenin görüldüğü bölgelerde park problemleri yaşanmakta, sıklıkla karşılaşılan büyük kiralık ilan tabelaları nedeniyle sokakların görünümü bozulmakta ve öğrencileşme bu nedenlerle sokak seviyesinde çok açık olarak fark edilebilir hale gelmektedir (Hubbard, 2008). Yatay öğrencileşmenin gerçekleştiği bölgelerde bakımsız bahçelerle, biriken çöp ve atıklarla, aşırı ve istenmeyen davranışların sergilendiği gürültülü partilerle, vandalizm ve benzeri olaylarla çok fazla karşılaşılmakta, öğrencilerin kullandıkları çoklu yaşam konutlarının sayısı bölgede belli bir eşiğe ulaştığında süreç daha çok öğrencinin bu bölgeye ilgi göstermeye başlaması ile daha da hızlanmakta ve bu konutların buldukları mekanlar zamanla öğrencilerin hakimiyeti altına girerek öğrenci bölgeleri haline dönüşmektedir (Hubbard, 2009, Smith ve Hubbard, 2014).

Literatürün büyük çoğunluğu öğrencileşmeyi çoklu yaşam konutları çerçevesinde yatay öğrencileşme üzerinden ele almaktadır. Bununla birlikte öğrencileşmenin yüksek katlı binalardaki oluşumu ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır (Collins, 2010; Garmendia vd., 2012). Örneğin Yeni Zelanda, İspanya ve Polonya'daki üniversite kentlerinde öğrenciler çoğunlukla çoklu yaşam konutları yerine yüksek katlı binalarda yer alan apartman dairelerini paylaşmaktadırlar (Collins, 2010; Garmendia vd., 2012; Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015). Bu kez yatay öğrencileşmeye nazaran sokaklarda ya da çevrede daha güç fark edilebilen bir öğrencileşme tipi söz konusu olmaktadır. Merdiven toplumunda bir gerçeklik haline gelen bu tip bir öğrencileşme "dikey öğrencileşme" (Garmendia vd., 2012: 2651) kavramı ile ifade edilmektedir. Dikey öğrencileşmeye zemin hazırlayan yüksek katlı binalar da esasen aileler için planlanmış olan ve ailelere satışı yapılan konutlardan oluşmaktadır. Ancak öğrencilerin yüksek katlı binalarda yaşamaya başlamaları ile birlikte ortaya çıkan yeni sosyoekonomik ve kültürel çevre nedeni ile bazı konut sahipleri bu binalardan ayrılmak durumunda kalmakta,

konutlarını kiralamaya ya da satmaya karar vermektedirler (Collins, 2010; Garmendia vd., 2012, Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015). Kiralamaya karar verdiklerinde konutlarını üniversite öğrencilerine kiralamaları mevcut yüksek talep nedeniyle genellikle en iyi seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu talebin etkisiyle görülmekte olan fiyat artışından faydalanmak üzere satmaya karar verdiklerinde ise bu kez konutları satın alan kişiler bu konutları öğrencilere kiralamakta veya üniversitede okumakta olan kendi çocuklarının kullanımına sunmaktadırlar (Garmendia vd., 2012; Murzyn-Kupisz ve Szmytkowska, 2015).

Germandia vd. (2012) göre yatay öğrencileşmeye kıyasla dikey öğrencileşmede ortaya çıkan olumsuz sonuçların etkisini arttıran üç önemli faktör bulunmaktadır. Birinci faktör öğrencilere arkadaşları ile birlikte farklı bir yaşam ortamı oluşturmalarını kolaylaştıran çok daireli yüksek katlı binaların varlığıdır. İkinci faktör yüksek katlı binalarda çoklu yaşam konutlarında bulunan ve öğrencilerin faaliyetlerini gizlemelerini kolaylaştıran geniş bahçelerin ve toplanma alanlarının bulunmamasıdır. Üçüncü faktör merdiven boşluklarında, asansör katlarında ve konutlarda seslerin dışarıdan duyulmasını engellemekte yetersiz kalan yapı tarzı ve kalitesidir. Bütün bu faktörler dikey öğrencileşmede öğrencilerle binadaki eski sakinler arasında ortaya çıkan çatışmaların yatay öğrencileşmede ortaya çıkan çatışmalara göre çok daha derinden yaşanmasına neden olmaktadır ve bu süreç özel sektörün dinamikleri içinde yaşandığından ve ayrıca öğrencilerin binalardaki mevcudiyetlerini belli bir sayı ile sınırlandırmak oldukça zor olduğundan dikey öğrencileşmenin yol açtığı sonuçlarla baş edebilmek hiç de kolay gözükmemektedir (Germandia vd., 2012).

Diğer taraftan üniversite kampüsleri dışında üniversite öğrencileri için özel olarak inşa edilen özel öğrenci yurtları da öğrencileşme çerçevesinde ele alınmaktadır (Smith, 2007; Hubbard, 2008; Smith ve Hubbard, 2014). Özel öğrenci yurtları genellikle park etme alanlarına, çamaşırhaneye, geç saatlere kadar açık olan öğrenci kantinlerine, TV salonlarına, dinlenme odalarına, ortak kullanım alanlarına, birkaç yatak odalı dairelere sahip, giriş ve çıkışları kontrol altında tutulan güvenli bina veya binalardan oluşmaktadır. Özel öğrenci yurtlarının çoğalmaları, öğrenci nüfusunun artması ve ancak buna karşın kent merkezlerinde öğrencilerin kullanımına sunulan konutların nitelik ve nicelik olarak yetersiz kalması sonucu ortaya çıkan talep artışı ile ilişkilendirilmektedir (Smith 2007; Hubbard, 2008, 2009; Kenna 2011; Stevenson ve Askham, 2011). Öğrenci yurtları kimi durumlarda yeni ve modern kentsel mekanların ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı için hükümetler tarafından da teşvik edilmektedir (Kenna, 2011; Smith ve Hubbard 2014). Örneğin İrlanda'da bazı kentler öğrencilere kiralanacak çoklu kullanımlı müstakil konutların sayılarını azaltmak için üniversite kampüsleri dışında konaklayacak öğrencilere yönelik inşa edilen özel öğrenci yurtları için

yatırımcılarla işbirliği yapmaktadırlar (Kenna, 2011). Bu yatırımlar daha çok kent içindeki ya da yakınındaki eskiden sanayi bölgesi olarak kullanılmakta olan alanlar içinde gerçekleşmekte bu yolla kent içinde yerel halkın değil öğrencilerin yer değiştirmeleri sağlanmaktadır (Smith ve Hubbard, 2014). Ancak bu kez de ‘görünmez bir sosyal ayrışma’ sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır (Sage vd., 2013).

Smith (2007)’e ve Kenna (2011)’ya göre özel öğrenci yurtları projeleri ile öğrencilerin kentteki davranışları kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Smith (2007)’e göre bu durum öğrencilerle yerel halk arasında mesafe koymakta ve öğrencilerin öğrenimleri sonrasında toplumsal hayata deneyimsiz olarak katılmalarına yol açmaktadır. Örneğin Avustralya’da, alt katlarında çoğunlukla mağazaların ve ofislerin yer aldığı yüksek katlı binalarda çoğunlukla uluslararası öğrenciler için inşa edilen küçük apartman daireleri nedeni ile öğrencilerin yerel halkla etkileşimleri sınırlı düzeyde kalmakta bu nedenle genellikle eski sakinlerin yerlerinden edilmeleri söz konusu olmamaktadır (Fincher ve Shaw, 2009; Collins, 2010).

İngiltere’de gözlemlenen öğrencileşme olaylarının halen iki aşama üzerinden gelişim göstermekte olduğu ileri sürülmektedir (Smith, 2007; Hubbard, 2008, 2009). İlk aşamada 1995’lerden sonra öğrencilere kiralanan çoklu yaşam konutlarının artışı söz konusu olmaktadır. İkinci aşamada ise bu konutların kanuni düzenlemelerle kontrol altına alınmaya başlanması ve öğrencilere yönelik kiralık konut pazarının doygunluğa ulaşması ile birlikte 2005’lerden sonra üniversite öğrencilerinin güncel tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliklere sahip ve özel sektör tarafından inşa edilen özel öğrenci yurtlarının artışları ile ortaya çıkan gelişim söz konusu olmaktadır (Smith 2007; Hubbard, 2008, 2009). Birinci aşama genellikle kontrolsüz bir gelişim gösterdiği için daha çok kentsel gelişimi engelleyici bir süreç olarak, ikinci aşama ise planlı ve belli resmi düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirildiği için kentsel gelişime katkı veren bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2007). Diğer taraftan uluslararası öğrenciler ile orta ve üst gelir grubuna ait ailelerden gelen öğrencilerin kaliteli hizmet veren özel öğrenci yurtlarını daha çok tercih ettikleri (Hubbard, 2009), bu yurtlar aracılığı ile öğrencileşmenin birinci aşamasında öğrencilere kontrolsüz bir biçimde yapılan kiralamalar neticesinde ortaya çıkan olumsuz etkilerin önüne geçilmeye çalışıldığı ve ayrıca çoklu yaşam konutlarının tekrardan ailelere kiralanmasının sağlandığı belirtilmektedir (Smith, 2007; Stevenson ve Askham, 2011).

Öğrencileşmenin ilerleyen zamanlarında ise farklı süreçlerin gelişimi söz konusu olabilmektedir. Fabula vd. (2017)’ne göre öğrencileşme sürecini sona erdiren faktörlerden biri yükselen konut kiralaları ile bölgede kira açığının kapanmaya başlamasıdır. Böyle bir durumda bölgede soylulaştırmanın diğer formları ortaya çıkabilmekte ya da mevcut konut stoğu farklı amaçlar için

örneğin turizm sektörü faaliyetleri için kullanılmaya başlanmakta ve bu kez üniversite öğrencileri yerlerinden edilmektedir. Öğrencilerin ve sonrasında öğrencilere konutlarını kiralayan yatırımcıların öğrencileşen mekanları çeşitli nedenlerle terk etmeleri ile ortaya çıkan süreç literatürde “öğrencisizleşme” (Smith, 2008: 2552) olarak ifade edilmektedir. Öğrenci nüfusunun sayısının azalması ile ortaya çıkan öğrencisizleşme bölgedeki perakende ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri ve gayrimenkul değerlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Smith, 2008).

5. SONUÇ

Dünya genelinde üniversitelerin ve buna bağlı olarak da üniversite öğrencilerinin sayılarının sürekli artış göstermesinin kentlerin sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel alanlardaki gelişimine açık katkı verdiği (Smith, 2005) bununla beraber öğrencilerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli nedenlerle kentlerin bazı mekanlarında yoğunlaşmalarının yol açtığı etkilerin ise yerel halk ve iş çevreleri tarafından, kentte ikamet edilen mekan, sahip olunan sosyal statü ve meslek gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak çok farklı şekillerde algılanabildiği ifade edilmektedir (Pickren, 2012; Fabula vd., 2015). Son yıllarda yükseköğretimin ve üniversitelerin tüm dünyadaki global genişlemesine bağlı olarak üniversite öğrencilerinin üniversite kentlerini çeşitli alanlarda her geçen gün daha da belirgin bir şekilde etkilemeye başlamaları öğrencilerin ve öğrencilik hayatının değişime uğraması araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Fabula vd., 2015; Nakazawa, 2017). Kentlerde üniversite öğrencilerinin çoğalmalarına bağlı olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel olarak öğrencilik yaşamına ait kültürü yansıtan yeni özgün mekanlar ortaya çıkmakta, buralarda gayrimenkul, konaklama, perakende, eğlence ve yeme-içme sektörlerinde öğrenci odaklı yeni ve spesifik birtakım mal ve hizmetler sunulmaya başlanmaktadır (Chatterton, 1999; Smith 2005; Chatterton, 2010; Tallon, 2010).

Öğrencilerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere kentlerin bazı mekanlarını tercih ederek bu mekanlara akın etmeleri klasik soylulaştırma süreçlerine benzer şekilde eski sakinlerin yıllardır oturdukları yerlerinden taşınmalarına ve genel olarak gayrimenkul satış ve kira fiyatlarında artışlara neden olmaktadır. (Allinson, 2006; Rugg ve Rhodes, 2003; He, 2015; Coulter vd., 2016). Söz konusu mekanlar zamanla öğrenci nüfusunun hakimiyeti altına girmekte ve öğrenci bölgeleri haline gelmekte, yaşanan bu süreç literatürde öğrencileşme kavramı ile ifade edilmektedir (D. Smith 2002, 2005; Fabula vd., 2015). Daha çok kent merkezlerinde ve üniversite kampüslerinin yakın çevresinde (D. Smith, 2002, 2005; Thomsen ve Eikemo, 2010; He, 2015) meydana gelen öğrencileşme olayı öğrencilerin yoğunlaştıkları mekanların kentin diğer mekanlarından belirgin olarak farklılaşmasına neden

olmakta ve kentle içiçe ancak ayırt edici bir alt kültüre sahip bulunan öğrenci gettolarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Smith, 2005; Hubbard, 2008; Garmendia vd., 2012). Çoğunlukla eğitilmiş orta sınıftan olan üniversite öğrencileri öğrencileştirdikleri mekanlardaki varlıklarının belirli bir zaman dilimine bağlı olduğunun farkında olarak, çoğu kez buralarda yaşam sürmekte olan topluluklarla komşuluk ilişkileri geliştirme ihtiyacı duymamaktadırlar (Fabula vd., 2017).

Öğrencilerin üniversite kentlerinin bazı mahallelerinde yoğunlaşmaları bir taraftan buralardaki yerel ekonomileri ve toplumsal yaşamı canlandırırken diğer taraftan sosyal ve kültürel alanlarda birçok anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmaktadır (Russo vd., 2003; Smith, 2005, 2008). Öğrencileşme bu bakımlardan toplumsal hayat üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olan karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmekte (Smith ve Denholm, 2006) hem mekansal hem de zamansal perspektiflerden klasik soylulaştırma süreçlerine benzer bir şekilde incelenmektedir. Mekansal perspektifte kentsel mekanlarda yenilenme, yeniden yapılanma ve kentsel canlanma gibi her iki süreçte de görülen benzerliklere, zamansal perspektifte ise üniversite öğrencilerinin ileride geleceğin soylulaştırıcıları olacakları varsayımı üzerine odaklanılmaktadır (Nakawaza, 2017).

KAYNAKÇA

- Ackermann, A. and Visser, G. (2016). "Studentification in Bloemfontein, South Africa". Derleyen: Szymańska, D. and Rogatka, K., *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, No: 31, Toruń: Nicolaus Copernicus University, ss. 7–17.
- Allinson, J. (2006). "Over-Educated, Over-Exuberant and Over Here? The Impact of Students on Cities", *Planning, Practice & Research*, C: 21, No: 1, ss. 79 - 94.
- Charbonneau, P., Johnson, L.C., and Andrey, J. (2006). "Characteristics of university student housing and implications for urban development in mid-sized cities", *Canadian Journal of Urban Research*, No: 15, ss. 278-300.
- Chatterton, P. (1999). "University students and city centres – The formation of Exclusive geographies. The case of Bristol, UK.", *Geoforum*, C: 30, No: 2, ss. 117-133.
- Chatterton, P. (2000). "The cultural role of universities in the community: Revisiting the university community debate", *Environment and Planning A*, C:32, No: 1, ss. 165-181.
- Chatterton, P. (2010). "The Student City: An Ongoing Story of Neoliberalism, Gentrification, and Commodification", *Environment and Planning A: Economy and Space*, C:42, No:3, ss. 509-514.
- Chatterton, P. ve Hollands, R. (2002). "Theorising Urban Playscapes: Producing, Regulating and Consuming Youthful Nightlife City Spaces", *Urban Studies*, C: 39, No: 1, ss. 95-116.
- Collins, F.L. (2010). "International students as urban agents: International education and urban transformation in Auckland, New Zealand", *Geoforum*, No:41, ss. 940-950.
- Cooke, P. (2004). "Life science clusters and regional science policy", *Urban Studies*, No:41, ss. 1113-1131.
- Coulter, R., Van Ham, M., and Findlay, A.M. (2016). "Re-thinking residential mobility: Linking lives through time and space", *Progress in Human Geography*, C: 40, No: 3, ss. 352-374.
- Davidson, G. (2009). "Carlton and the campus: the university and the gentrification of inner Melbourne 1958–75", *Urban Policy and Research*, C: 27, No: 3, ss. 253–264.
- Evans-Cowley, J. S. (2006). "The effect of neighborhood-based code enforcement in university communities: the case of the Ohio State University", *Planning, Practice & Research*, C: 21, No: 1, ss. 109–120.
- Fabula, S., Horvath, D., Boros, L., and Kovacs, Z. (2015). "The contradictory effects of studentification and diversification on the social cohesion of Jozsefvaros / Budapest". Draft Paper, *Young Divercities*:

Encountering and Living with Hyper-Diversity – Young People’s Urban Experiences Seminar, Utrecht 5-6 November 2015.

- Fabula, S., Boros, L., Kovacs, Z., Horvath, D., and Pal, D. (2017).” Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest”, *Hungarian Geographical Bulletin*, C: 66, No: 2, ss. 157–173.
- Fincher, R. ve Shaw, K. (2009).”The unintended segregation of transnational students in central Melbourne”, *Environment and Planning A* C:41, No: 8, ss. 1884–1902.
- Garmendia, M., Coronado, J.M. and Urena, J. M. (2012).”University Students Sharing Flats: When Studentification Becomes Vertical.” *Urban Studies*, C: 49, No:12, ss. 2651-2668.
- Gumprecht, B. (2003).”The American college town, *Geographical Review*, C: 93, No: 1, ss. 51–80.
- Hackworth, J. ve Smith, N. (2001).”The changing state of gentrification”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, No: 92, ss. 464-477.
- He, S. (2015).”Consuming urban living in ‘villages in the city’: Studentification in Guangzhou, China”, *Urban Studies*, C: 52, No: 15, ss. 2849–2873.
- Hubbard, P. (2008).”Regulating the social impacts of studentification: a Loughborough case study.” *Environment and Planning A*, C: 40, No: 2, ss. 323-341.
- Hubbard, P. (2009).”Geographies of studentification and purpose-built student accommodation: leading separate lives?”, *Environment and Planning A*, C: 41, No:8, ss. 1903-1923.
- Kenna, T. (2011).”Studentification in Ireland? Analysing the impacts of students and student accommodation on Cork City”, *Irish Geography*, C: 44, No: 2-3, ss. 191-213.
- Lees, L., Slater, S., and Wyly, E. (2008).” *Gentrification*”. New York. Routledge.
- Munro, M., Turok, I., and Livingston, M. (2009).” Students in cities: a preliminary analysis of their patterns and effects”. *Environment and Planning A*, C:41, No: 8, ss. 1805-1825.
- Munro, M. and Linigston, M. (2012).”Student Impacts on Urban Neighbourhoods: Policy Approaches, Discourses and Dilemmas”, *Urban Studies*, C: 49, No: 8, ss. 1679-1694.
- Murzyn-Kupisz, M., and Szmytkowska, M. (2015).”Studentification in the post-socialist context: The case of Cracow and the Tri-City (Gdansk, Gdynia and Sopot)”, *Geografie*, C: 120, No: 2, ss. 188–209.
- Muslim, M. H., Karim, H. A. ve Abdullah, I. C. (2012).”Challenges of Off – Campus Living Environment for Non – Residential Students’ Well-

- Being in UiTM Shah Alam”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No: 50, ss. 875-883.
- Nakazawa, T. (2017). “Expanding the scope of studentification studies”, *Geography Compass*, No: 11, ss. 1-13.
- Pickren, G. (2012). “Where can I build my student housing?”: The Politics of Studentification in Athens-Clarke County, Georgia”, *Southeastern Geographer*, C: 52, No: 2: ss. 113-130.
- Rugg, J. and Rhodes, D. (2003). “Between a rock and a hard place: The failure to agree on regulation for the private rented sector in England”, *Housing Studies*, C: 18, No: 6, ss. 937-946.
- Rugg, J., Rhodes, D., and Jones, A. (2000). “The nature and impact of student demand on housing markets”. York. Joseph Rowntree Foundation.
- Rugg, J., Rhodes, D., and Jones, A. (2002). “Studying a niche market: UK students and the private rented sector”, *Housing Studies*, C: 17, No: 2, ss. 289-303.
- Russo, A., van der Berg, L., and Lavanga, M. (2003). “The student city. Strategic planning for student communities in EU cities”. Paper submitted to the R-sections of the 43rd European Congress of the Regional Science Association, Jyväskylä, Finland August 27-30.
- Russo, A., van der Berg, L., and Lavanga, M. (2007). “Toward a sustainable relationship between city and university: a stakeholdership approach”, *Journal of Planning Education and Research*, No: 27, ss. 199–216.
- Sage, J., Smith, D.P., and Hubbard, P. (2012 a). “The Diverse Geographies of Studentification: Living Alongside People Not Like Us”, *Housing Studies*, C: 27, No: 8, ss. 1057-1078.
- Sage, J., Smith, D.P., and Hubbard, P. (2012 b). “The Rapidity of Studentification and Population Change: There Goes the (Student)hood”, *Population, Space and Place*, C: 18, No: 5, ss. 597–613.
- Sage, J. Smith, D.P., and Hubbard, P. (2013). “New-build studentification: A panacea for balanced communities?”, *Urban Studies*, C: 50, No: 13, ss. 2623-2641.
- Smith, D. (2002). “Patterns and processes of "studentification" in Leeds”, *Regional Review*, No: 11, ss 17-19.
- Smith, D. P. (2005). “Studentification: the gentrification factory “. Derleyen: Atkinson, R. and Bridge, G., *Gentrification in a Global Context*, London. Routledge. ss. 73–90.
- Smith, D. P. (2007). “The vulnerability of student populations and a new wave of studentification?”. Paper presented at the Forth International Population Geographies Conference, The Chinese University of Hong Kong. Hong Kong, 10-13 July.

- Smith, D. P. (2008). ‘‘The Politics of Studentification and ‘(Un)balanced’ Urban Populations: Lessons for Gentrification and Sustainable Communities?’’, *Urban Studies*, C: 45, No: 12, ss. 2541-2564.
- Smith, D. P. (2012). ‘‘The social and economic consequences of housing in multiple occupation (HMO) in UK coastal towns: geographies of segregation’’, *Transactions of the Institute of British Geographers*, C: 37, No: 3, ss. 461-476.
- Smith, D. P. and Denholm, J. (2006). ‘‘Studentification: a guide to opportunities, challenges and practice’’. London. Universities UK.
- Smith, D. P. and Holt, L. (2007). ‘‘Studentification and ‘apprentice’ gentrifiers within Britain’s Provincial towns and cities: extending the meaning of gentrification?’’. *Environment and Planning A*, C: 39, No: 1, ss. 142-161.
- Smith, D. P. and Hubbard, P. (2014). ‘‘The segregation of educated youth and dynamic geographies of studentification’’, *Area*, C: 46, No: 1, ss. 92–100.
- Stevenson, R. ve Askham, P. (2011). ‘‘Purpose Built Student Accommodation: Changing the Face of Student Accommodation in Sheffield’’, *The Sheffield Hallam University Built Environment Research Transactions*, C: 3, No: 1, ss. 6-16.
- Tallon, A. (2010). ‘‘Housing led regeneration and gentrification. İçinde: *Urban Regeneration in the UK*’’. Routledge, Abingdon Oxon, ss. 196–221.
- Thomsen, J. and Eikemo, A. (2010). ‘‘Aspects of student housing satisfaction: a quantitative study’’, *Journal of Housing and the Built Environment*, C: 25, No: 3, ss. 273–293.

BÖLÜM 2

OTOMOTİV YAN SANAYİİNDEKİ KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELERLE İLGİLİ TEŞVİKLER*

Dr. H. Şenay ÇELİK¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895331>

¹ Uzman, Meslek Komiteleri Müdürlüğü, Meslek Komiteleri
Birimi.senay.celik@ito.org.tr.ORCID ID 0009-0003-5103-5406

* Bu çalışma,1999 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik Bölümünde doktora tezi olarak kabul edilen araştırmanın güncellenmiş halidir.

GİRİŞ

Otomotiv sanayi, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından ayrıcalıklı sektör durumundadır.

Otomotiv sanayiinin kurulması ve gelişimi ileri ve büyük yatırımları gerektirmektedir. Sektörün çok değişik girdi kullanması bu girdilerin temin edildiği diğer endüstri kollarının gelişmesine de önemli katkı sağlamaktadır.

Otomotiv sanayiinin ürettiği araçlar çok sayıda mamül ve yarı mamül maddenin montajı suretiyle sağlandığından, sektörün ana sanayi kuruluşları, bu mamüllerin büyük bir kısmının imalatını başka imalatçılara yaptırmaktadır; bu yönüyle de kendisine bağımlı otomotiv yan sanayinin gelişmesini sağlamaktadır.

Otomotiv ana ve yan sanayii, sağladığı üretim, istihdam, katma değer ve dış ticaret imkanları ile ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlayan bir sektördür.

Ülkemizde otomotiv ana sanayii 1954 yılında oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta ithal ikameci yaklaşımla tarıma ve ticari taşıt araçlarına önem verilirken 1970'li yıllardan sonra binek otomobil üretimine öncelik verilmiştir. Otomotiv ana sanayinin gelişimiyle birlikte,1960' lı yıllarda yan sanayi oluşmuş ve ana sanayinin gelişimine paralel olarak yan sanayii de süratle gelişmiştir.

Otomotiv sanayinin kuruluş yıllarında % 20 dolayında olan yerli mamül kullanım oranı, günümüzde % 90,bazı model araçlarda %100 seviyelerine ulaşmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde yerli otomotiv ve yan sanayiinin yapısı hakkında genel bilgi verilmiş;ikinci bölümünde Avrupa Birliğinde küçük ve orta boy işletmelere sağlanan destek ve teşvikler incelenmiş, üçüncü bölümünde ülkemizdeki küçük ve orta boy işletmelere yardımcı olan kuruluşlar ve teşvikler ele alınmıştır.

Otomotiv yan sanayii ile ilgili faaliyet gösteren firmaların yapıları, üretim, katma değer, istihdam ve dış ticaretle ilgili sağlıklı istatistiki bilgiler bulunmadığından kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olamamıştır. Bu bilgi eksikliğini de dikkate alarak bu alanda faaliyet gösteren KOBİ'lerin sorunlarını tespit etmek amacıyla dördüncü bölümde anket çalışması yapılmış;bu anket çalışmasında KOBİ'lerin finansal ve organizasyonla ilgili sorunları irdelenmiştir.

1. TÜRK OTOMOTİV VE OTOMOTİV YAN SANAYİİ

1.1 Türk Otomotiv Ve Otomotiv Yan Sanayinin Tanımı Ve Evrimi

1960'lı yıllarda temeli atılan Türk Otomotiv Sanayii pek çok açıdan türk ekonomisi içinde lokomotif sektör durumundadır. Sektör, gerek yarattığı katma değer gerek doğrudan ve dolaylı olarak istihdam katkısı ve ithalata yönelik döviz tasarruf gücü oranında dış ödemeler dengesi üzerinde sağladığı pozitif katkılar gerekse sektörün içinde yer alan üretici işletmelerin ödedikleri ve sektör ürünlerinin satışlarından elde edilen vergi gelirleri ile devlet bütçesi içinde önemli bir yer tutmaktadır.(Alkan,1996,s.4).

Herhangi bir sanayi sektöründe ana firmalar tarafından üretilecek bir mamul malın bünyesine monte edilecek parça ya da aksam için yan sanayii gruplarına mensup büyük yada küçük firmalara sipariş verildiği hallerde yan sanayi firması doğmaktadır.(Hiç.1972,s.15).

1.1.1 Otomotiv Ana ve Otomotiv Yan Sanayinin Tanımı

Otomotiv sanayinin kapsamına ilişkin çeşitli kurumların sınıflandırmaları söz konusudur.

Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırmaları (ISIC) göre Otomotiv Sanayi, kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, binek ve arazi otomobili, benzeri yük yolcu taşıtları ve traktör gibi motorlu taşıtlardan oluşmaktadır.(Aksoy,1990.s.19)

Otomotiv Sanayi Derneği ise Otomotiv Sanayiini çekici, kamyon, kamyonet, otomobil, otobüs, minibüs ve midibüs olarak sınıflamaktadır.

Uluslararası Standart İmalat Sanayi sınıflandırmasında da motorsiklet ve triportör otomotiv sanayi kapsamının dışında tutulmuştur.

Otomotiv Yan Sanayii, Ana sanayi üretici firmaların kendi üretim programlarına almadıkları ürün ve yarı ürün parçalarını üreten sanayi dalı olarak tanımlanmaktadır.(D.P.T.,'93. İzmir İktisat Kongresi'' Çalışma Grubu Raporu,4-7 Haziran 1992,s.32)

Taşıt Araçları Yan Sanayii Derneğinin tanımına göre taşıt araçlar imal eden sanayi kuruluşları ile yenileme piyasasına hammadde, yarı mamul,kompenent ve komple parça ile yedek parça üreterek hizmet eden ünitelere yan sanayi kuruluşları denir şeklinde tanımlanır.

1.1.2 Otomotiv Ana ve Yan Sanayinin Evrimi

1900'lü yıllarda dünyada süratle gelişen sanayileşme yaşanırken Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı İmparatorluğunun devraldığı ekonomi içinde sanayi yok denecek kadar az olmasına rağmen, dönem içinde milliyetçi

görüşün egemen olması, teknolojiyi transfer edecek yabancı yatımlara karşı olmayı da beraberinde getirmiştir.(Nedimoğlu,1995,s.66).

1913 ve 1915 yıllarını kapsayan sanayii sayım neticesinde sanayinin yetersiz olduğu tespit edildiğine bir takım önlemlerin alınması gerektiği gündeme gelmiştir.

1.1.2.1 Planlı Dönem Öncesi

1909 yılında Türk ordusu için satın alınan askeri otomobillerde sınırlarımızdan içeri giren ilk motorlu taşıtlardır.(Azcanlı,s.44).

Birinci dünya savaşı sırasında ülkemize çeşitli marka ve model araçlar girmişti. 1920' li yıllarda çeşitli marka otomobillerin ticari satışını yapan bayiler kurulmuştu. 17 Şubat 1923 yılında yapılan İzmir İktisat kongresinde sanayileşmenin önemine değinilerek mevcut veya oluşturulacak yerli sanayinin gümrük vergileriyle korunabilmesi için 1929 yılında 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Birinci dünya savaşı sırasında ülkemize çeşitli marka ve model araçlar girmişti. 1920'li yıllarda çeşitli marka otomobillerin ticari satışını yapan bayiler kurulmuştu. 17 Şubat 1923 yılında yapılan İzmir İktisat kongresinde sanayileşmenin önemine değinilerek mevcut veya oluşturulacak yerli sanayinin gümrük vergileriyle korunabilmesi için 1929 yılında 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiştir.

28 Mayıs 1927'de de kabul edilen 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi kanununa göre özel girişimin özendirilmesi ve ülkenin özel sektöre ağırlık veren sanayileşme stratejini benimsenmiştir.(Azcanlı,s.53).

1927 yılında serbest bölgeler kanunun çıkarılması ile 1928 yılında hükümetle Ford Motor Company arasında 25 yıllık bir sözleşme yapılmıştır. Bu uygulama ile monte edilecek taşıtların montajı ve parçalarının hazırlanması için tophane rıhtımında serbest bölge muafiyetinden faydalanma imkanı getirilmiştir.

Ancak 1930'larda dünya ekonomik krizinin etkileri bu tarihten sonra tüm ülkelerde görülmeye başlayınca ülkelerin çoğu kendi aralarında ticaret sözleşmeleri yaptığından Ford Motor Co'nun menşe şahadetnamesi nedeniyle bölge ülkelere ihracat imkanı kalmadığından günlük üretimleri giderek azalma gösterdiğinden ve de Türkiye'nin ilk montaj sanayi deneyimi olan bu tesis bu nedenlerden ötürü üretimini durdurmuştur.

1950 ve daha sonraki yıllar Türkiye'de ekonomik yapının devletçilikten daha liberal bir yapıya dönüşmeye başladığı dönemdir.

1950 yılında çıkarılan 5539 sayılı yasayla Bayındırlık Bakanlığına bağlı olarak Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Yol yapımı ve karayollu taşıtları fevkalade hızlandırmıştır.

1954 yılı başlarından itibaren döviz sıkıntısı başlayınca yabancı üreticiler prensip değiştirerek montaj için ortaklığa razı oldular.

Türkiye’de ilk kez Mineapolis Moine,Türk Traktör Fabrikaları adıyla traktör montaj üretimi faaliyetine başlamıştır.

1954 yılında Amerikan menşeli Federal Truck kamyon şirketinin lisansı altında Federal Türk Kamyonları Fabrikası Gebze’de kuruldu. Şirketin ismi daha sonra

1960 yılında TOE-Türk Otomotiv Endüstrileri A.Ş’ye dönüştürüldü.(Azcanlı,s.81)

Bunu 1959 yılında Otosan izlemiştir. 1961 yılında da yerli otomobil üretimi gündeme gelmiştir. İlk binek otomobil ise Eskişehir Demiryolları Fabrikasında 1961 yılında Devrim adı altında dört adet protip olarak üretilmiştir.

30 Eylül 1962 tarihinde 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurularak ekonomide planlı döneme geçilmiştir.

1.1.2.2 Planlı Dönem ve Sonrası

1.1.2.2.1 Binci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Binek otomobilin daha çok lüks bir dayanıklı tüketim malı olduğu belirtilmiş,plan dönemi içinde yurt içinde imal edilen kısımlarının yüzdesi belli bir değere ulaşmadıkça talebin az sayıda ithalat yoluyla karşılanması hedeflenmiştir.

Gerek kamyon ve gerekse otobüs imalatında yurt içinde imal ve montaj esaslı kabul edilmiştir.(D.P.T.,Binci Beş Yıllık Kalkınma Planı,1963,s.348)

Yani komple taşıt ithalatına getirilen kısıtlamalarla mevcut kapasitelerin tam olarak kullanılması ve parça ithalatına getirilen kısıtlamalarla yerli üretimle gelişecek yan sanayinin montaj yoluyla imalat yapan otomotiv sanayi ile entegre olması hedeflenmiştir. Planda tespit edilen % 7’lik kalkınma hızına ulaşmayı engelleyen en büyük etken döviz sorunu idi.Bu nedenle temeli döviz tasarrufu olan ithal ikamesine dönük sanayileşme stratejisini içeren Montaj Sanayi Talimatı 14 Nisan 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.1964 yılında otomotiv montaj sanayiinde faaliyet gösteren kamyon,kamyonet,jeep,otobüs,minübüs üretimi yapan Williys Verdi,Toe,Otosan,Çifçiler,Chrysler,Üniver Otobüs karoseri,Genoto gibi yedi firma bulunmaktadır.

Bu dönemde bilhassa ithalatçı kotalarının sanayici kotalarına nazaran küçük tutulması,birçok ihtalatçıyı istemese de montaja dönük fabrika kurma yönüne itmiştir. .(D.P.T.,Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,1963,s.131)

1968 yılına kadar BMC,Çelik Montaj, MAN, Karsan, Otoyol Taşıt San ÜNVER Tic,Otomarsan gibi sekiz firmanın sanayiye katılımı ile otomotiv montaj firmalarının sayısı onbeşe yükselmiştir.

1.1.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)

Birinci beş yıllık kalkınma planında belirtilen otobüs ve kamyon imalatında montaj sanayi yönetmeliğinin geç uygulanmasından dolayı yüksek yerli parça oranına erişilememiştir. Planda ve yıllık programlarda montaj sanayinin gelişmesini ve yan sanayinin kurulmasını sağlamak amacıyla montaj yerlerinin sayısının dondurulması öngörüldüğü halde bu hüküm uygulanmadığından çok değişik marka ve modelleri lisansla üreten montaj firmaları ortaya çıkmıştır.

Bu plan dönemin binek otomobillerin yerli imalatla gerçekleştirilmesi karayolları taşıtları talebinin karşılanmasında yurt içi imkanların tam olarak kullanılması ve taşıt imalindeki girdileri üreten yan sanayinin gelişmesini sağlayacak imalat ve onarımın en az döviz sarfıyla gerçekleştirilmesi motor ve aktarma organlarının bu dönemin başından itibaren yerli imalatla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.(D.P.T.,İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,1963,s.515)

Yani özel sektörün sanayideki önemi belirgin olarak ortaya konulmaktadır. Binek otomobillerin yerli imalatla gerçekleşmesi hedeflendiğinden 1971 yılında Koç grubu ile İtalyan Fiat Spa Torino grubu arasında yapılan lisans anlaşması ile Tofaş firması Murat-124'ü Oyak ile Fransız Renault firması Renault 12 otomobillerini üretmişlerdir.

1970'lere kadar gelişme gösteren otomotiv sanayii,19 Temmuz 1970'de kabul edilen 771092 sayılı Akaryakıt İstikrar Fonu,7/1094 sayılı İthalden Alınan Damga Resmi,7/1101 sayılı Taşıt Alım Vergisi gibi tebliğ ve kararnamelerle birlikte 10 Ağustos 1970'de büyük oranlı devaluasyon beraberinde yürürlüğe giren 1318 sayılı Finansman Kanunu ile çok zor yaptırımlar altına girmiştir.(Azcanlı,s.145).

Bu dönemde 1970 yılında yapılan devaluasyonun etkisiyle talep gerilemesi, ani maliyet ve fiyat artışları yaşanmıştır. Bu gelişmeler yanında söz konusu dönemde yan sanayide büyük atılımlar gözlenmekte, çok sayıda küçük ve orta ölçekli firmanın piyasaya girişiyle dönem sonunda yerli üretim katkı oranının % 60'lar düzeyine çıktığı dikkati çekmiştir.(Çapar,1993,s.177).

1.1.2.2.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü plan dönemine girerken bu sanayideki en önemli sorun çok sayıda firmanın otomotiv sanayi için küçük kapasiteli sayılabilecek tesislere sahip olması ve kapasitelerin tam olarak kullanılmamasıydı. Çok sayıda montaj firması,optimum kapasiteden uzak olarak kurulmuş ve bunlar genellikle kapasitelerinin altında üretim yapmaktaydı.

Yan sanayiinin kurulduğu ve önceki gelişme gösterdiği planlı dönemde dövme tesisleri, döküm tesisleri, fren donanımı, amortisör, makas, jant, kardan mil, motor yatağı, radyatör, piston, yağ, mazot ve hava filtreleri, bombeli cam, elektrik aksam ve parçaları gibi belirli konularda seri imalat yapan sanayi tesisleri kurulmuştur. Planlı dönem öncesi üretilen kamyon ve kamyonetteki %20'den az döviz tasarruf oranı, planlı dönemde % 57,5 olmuş, otobüslerde % 30'dan az olan döviz tasarruf oranı planlı dönemden sonra şehiriçi otobüste % 67'5 şehirlerarası otobüste %75 olmuştur.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında talebin yurt içi üretimle karşılanması, dağınık ve küçük kapasitelerde kurulu firmaların oluşturduğu sektör yapısının organizasyon ile birleşmelerin sağlanması güçlendirilmeleri otobüs ve kamyon üretimi geliştirilerek ihracatlarının desteklenmesi yan sanayinin dış ülkelerdeki firmalarla bağlantılı olarak imalat yapmaları dış piyasalara açılmalarının özendirilmesi hedeflenmiştir. (D.P.T.,Yeni Strateji ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı,s.536)

1.1.2.2.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı döneminde dizel motor ve aktarma organları üretiminde bulunarak TUMOSAN girişimleri hızla geliştirilip gerçekleştirilecekti. Yan sanayii kuruluşlarının üretimde kalite ve standart uygulamasının kontrolünü sağlamak üzere etüt,laboratuar ve teknolojik çalışmalar yapacak bir merkezin kuruluşuna ana firma ve yan sanayii kuruluşlarının katkıları sağlanacaktır. Ayrıca 1979 yılından başlayarak planlı dönem içinde bedelsiz dış alım uygulamasına son verilecektir. (D.P.T.,Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı,s.637)

Kalkınma planında amaçlanan ihracat yüksek enflasyon petrol fiyatlarındaki aşırı tırmanış,döviz darboğazı gibi nedenlerle üretim hedefleri tutturulamamıştır. Dönem başında %66 olan kapasite kullanım oranı,dönem sonunda 530 düzeyine kadar gerilemiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde türkiye ekonomisi bir darboğaza girmiş ödemeler dengesi büyük oranda aleyhte açıklar vermeye başlamıştır. Ülke önemli döviz problemleriyle karşı karşıya kalınmış ve kalkınma durmuştur.

24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik radikal tedbirler olarak ülke ekonomisini bozuk yapısından kurtarmak, iyileştirici tedbirler almak yoluna gidilmiştir. Bu tedbirlerin en önemli özelliği de ülke kalkınma modelinin değiştirilmesi ile ithal ikame modelinden ihracata yönelik kalkınma modeline geçilmesi ve bu doğrultuda Montaj Sanayi Talimatının yerini İmalat Sanayi Yönetmeliğine bırakmasıdır.

1.1.2.2.5 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Sektördeki ana ve yan sanayiler dış rekabete açık ekonomik ölçekte faaliyet gösteren modern teknoloji kullanan fiyat ve kalite yönünden

uluslararası standartlarda üretim yapan bir yapıya kavuşturma amaçlanmıştır. Sektörde üretilen araçların marka ve tiplerinin azaltılmasına yönelik olarak üretici kuruluşlarının entegrasyona gitmeleri teşvik edilecek ayrıca yan sanayi kuruluşlarının daha ekonomik üretim yapabilmeleri için ana sanayii üretiminde müşterek yerli parça kullanım imkanları artırılacaktır. Bu plan döneminde de üretim kapasite kullanım oranları ihracat, kalite açılarından hedeflerin gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir.

1.1.2.2.6 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

1990 yılında başlayan altıncı beş yıllık kalkınma planı döneminde otomotiv sektörünü derinden etkileyen bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemlerle otomobil ithalatında koruma oranları önemli ölçüde düşürülmüş yıllık 100.000 adet üretim kapasiteli yeni yatırımlara ve 50.000 adet kapasiteli mevcut yatırımlara bazı özel teşvikler getirilmiştir.

Benzer şekilde otomotiv ana sanayiine sağlanan teşvikler yan sanayiine de sağlanmıştır. Ayrıca otomotiv ana ve yan sanayii özel önem taşıyan sektörler kapsamına alınmıştır. Yine bu dönemde yerli firmaların mevcut servisleri ve bakım ağları da güçlendirilerek ithal araçlara karşı avantaj sağlanmıştır.

1.2 Türk Otomotiv Ana Sanayiinde Üretim, Kapasite, İstihdam, Verimlilik Ve Dış Ticaret

1.2.1 Otomotiv Sanayinde Üretim Yapan Firmalar

Tezin yazıldığı tarihte Türkiye’de taşıt araçları imalat sanayinde faaliyet gösteren 21,otomotiv sanayi derneği üyesi olan 19 firma vardır.

Sektörde yer alan firmalar değişik tip ve modelde otomobil, yük ve yolcu taşıtları ,traktör, çekici, ambulans, zıhlı araç üretiminde bulunmaktadırlar.

1.2.2 Yabancı Sermaye

Tezin yazıldığı tarihte sektördeki otomobil, yük ve yolcu taşıtları, traktör üretimi yapan firmaların hemen hepsi yabancı lisansla çalışmaktadırlar. 19 firmadan 13’ü yabancı sermaye ile faaliyet göstermektedir.

1.2.3 Üretim ve Kapasite

Taşıt araçları imalat sektöründe daha çok üretim programı olarak değerlendirilebilecek üretim kapasiteleri talep gelişimine bağlı olarak firmalarca her yıl revize edilmektedir. Özellikle birden fazla araç imal eden firmalar üretim kapasitelerini talebin geliştiği araçlar lehine arttırmakta talep yetersizliği olan araçlarda ise kapasitelerini o yıl sınırlamaktadır.(Otomotiv

Sanayi Derneği, otomotiv Sanayii Sektörü Raporu, 1996 yılı Değerlendirmesi, Nisan 1997, s.19)

1.2.4 İstihdam ve Verimlilik

Sektördeki istihdam durumunu sadece ana firmaların personel adetlerini dikkate alarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü otomotiv sanayinin diğer sektörlerle olan ilişkisi başka sanayi kollarına nazaran çok yüksek boyuttadır.

1.2.5 Yatırımlar

Otomotiv sektöründe yer alan firmalar tüketici tercihlerine cevap vermek ve rekabet ortamına uyum sağlamak amacıyla kapasite arttırımı, modernizasyon, yeni model, kalite arttırıcı, yenileştirmeyi arttırıcı yatırımlar yaparak yeni teknoloji kullanımına önem vermektedir.

1.3 Otomotiv Yan Sanayiinde Üretim, İstihdam, Kapasite, Yatırımlar, Yabancı Sermaye Ve Dış Ticaret

Bir taşıt aracının yaklaşık olarak 2500 değişik ürün çeşitinin bir araya getirilerek oluşturulduğu, bunların içinde metal, plastik, cam, tekstil, kauçuk ve lastik parçalar ile elektrik elektronik cihazların yer aldığı düşünüldüğünde sektörün ne kadar geniş olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. (Sönmez, 1996, s.37)

Otomotiv yan sanayii sektörü geleneksel olarak iki alt sektöre ayrılmaktadır. Birinci alt sektör otomobil üreticilerinin üretimlerinde kullanılmak üzere uzmanlaşmış firmalardan satın almış oldukları parçaları içeren orijinal ekipman imalatçıları piyasasıdır. İkinci alt sektör ise tamir ve bakım amacıyla üretilen yedek parçalar ile otomotiv aksesuarlarından oluşmaktadır. (Orhan, 1997, s.82)

Otomotiv yan sanayi için imalat yapan firmaların üretim konularının sadece otomotiv yan sanayi ile sınırlı olmayıp diğer birçok sektör içinde üretim yapıyor olmaları firma bazında hareket ederek herhangi bir sınıflandırmaya gidilmesini de zorlaştırmaktadır.

1.3.1 Mamullerin Sınıflandırılması

Taşıt araçları çok sayıda değişik parçadan oluşması ,ayrıca bu parçaların üretim tekniği ve hammadde olarak birbirinden farklılık göstermesi, otomotiv yan sanayi ürünlerinde tam ve kesin bir sınıflandırmaya gidilmesini engellemektedir.

1.3.2 Üretim

Otomotiv ana sanayii firmalarına sistem ve parça üreten yan sanayii, motor ve parçaları, aktarma organları, elektrik sistem ve parçaları, fren sistemi

ve parçaları ,hidrolik ve pnömatik sistemler (fren hariç), şasi ve karoser parçaları, bağlantı elemanları, mekanik kontrol tertibatları, aksesuar ve emniyet aksamı, müteferrik gibi on ana başlık altında toplanan otomobil parçalarını üretmektedir.

1.4 Otomotiv Ana Sanayii Yan Sanayii İle İlişkileri Ve Faydalanma Nedenleri

Ana sanayiiler, yan sanayiilerden elde edilmiş parçaların ya da malzemelerin,montajını yaparak tamamlanmış ürünleri nihai tüketiciye sunmaktadır.

Ana sanayii üretim teknolojisi, sermaye yapısı bakımından yan sanayiine göre güçlü bir yapıdadır. Faaliyet alanını yan sanayii lehine genişleterek yan sanayiinin ürettiği ürünleri kendi bünyesinde üretebilir. Yan sanayi, ana sanayide üretilmesi ekonomik olmayan teknik açıdan uzmanlaşma veya ana sanayiden farklı makine ve üretim organizasyonunu gerektiren parça ve kompenetleri yapan sanayi durumundadır.(Çavuşoğlu,1981)

Ana sanayii,yabancı sermaye ilişkilerinin yoğun olduğu,dolayısıyla yan sanayinin üretim ve kalitesinin yabancı sermaye çıkarlarına ters düşmesinin önlenmesini sağlayan bir yapıdadır. Bu nedenle yan sanayiye belli şeyler empoze etme olanağı olduğundan ilişki basit bir ticari alım satım ilişkisinden ziyade merkez çevre ilişkisi şeklindedir.(Korum.1981.s.23)

Dolayısıyla ana sanayii yan sanayii arasındaki ilişki,karşılıklı işbirliğine ve uzmanlaşmaya dayanan bir ilişki olup her iki tarafta üretimin farklı alanlarında uzmanlaşmakta faaliyetlerini sürdürebilmeleri için birbirlerine ihtiyaçları vardır. Ana sanayi olmaksızın yan sanayi düşünülemeyeceği gibi yan sanayi olmazsa ana sanayide varlığını sürdüremeyecektir.

Otomotiv firmalarının yan sanayiden faydalanmaları şu nedenlere dayanmaktadır.(Kıraç,1973,s.155-156)

1.4.1 Maliyet Sorunları

Ana firmaların maliyetleri daha yüksektir. Bu açıdan ana firmaların ekonomik verimliliklerini yüksek tutabilen daha küçük yan sanayi firmalarından mamul ve yarı mamul parça tedarikleri cazip olmaktadır. Bu tip yan sanayi firmaları genellikle basit prosesleri kullanıp teknolojik veya imalat geliştirmesi yatırımına gitmemekte başlangıçta kalifiye işçiyi verimli şekilde kullanarak rekabet edilemeyecek maliyetlere inebilmektedirler.

1.4.2 İhtisaslaşma Sorunları

Araçlarda kullanılan bazı parçalar veya parça grupları gerek teknik bilgi gerek ihtisaslaşma imalat prosesleri dolayısıyla ana firmanın bünyesinde ele alınamayacak özellikler arz etmektedir. Diğer taraftan bu tip parçalar

prensip olarak bütün araçlarda aynı olup sadece detay boyutlar olarak farklı bulduklarından aynı tesislerde tali ilavelerle imal edilebilirler. Bu bakımdan teknik bilgi ve ihtisaslaşmaya ilaveten imalat birleştirmesi dolayısıyla ekonomiklik de yan sanayi firmasına üstün bir avantaj sağlamaktadır.

1.4.3 Kapasite Sorunları

Bazı hallerde ekonomiklik veya ihtisaslaşma problemleri ne şekilde gözükmüşse gözüksün ana firma kapital, zaman, tesis, işgücü ve teknik bilgi olarak belirli tipte parçaların imline cevap veremeyeceğini kabullenmekte ve buna elverişli bir yan sanayi firmasına bağlanmayı tercih etmektedir.

1.4.4 Emniyet Sorunları

Bazı konularda ana firma veya mevcut yan sanayi firmaları ihtiyacı karşılayabiliyorken kapasitede dar marjlarla çalışılması, arıza, rekabet ve diğer durdurucu ihtimaller parçaların tedarikindeki önlemlerle beraber mütalaa edildiğinde ekonomik olmamasına rağmen ilave yan sanayi firmalarına bir kısım imalatın kaydırılmasını gerektirmektedir

1.5 Avrupa Birliği'nde Genel Olarak Teşvikler

Avrupa Birliği üyesi devletlerde izlenen ekonomik, sosyal, bölgesel ve sanayi politikası hedeflerine yönelik olarak çeşitli yardımlar sağlanmaktadır. Avrupa Birliğinde,1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile birlikte devlet yardımları daha da artmıştır.

Bu yıllarda uygulanan devlet yardımlarında yerli sanayinin korunması amaçlandığından, değişen dünya ekonomik ve sanayi koşullarına uyum sağlamadığından sanayinin rekabet gücü zayıflamıştır.

Avrupa Birliği 1980'li yıllardan sonra kaynakların yeniden yapılanması ve rekabet gücüne etki eden unsurları ortadan kaldırmak amacıyla serbest ticaret ve serbest rekabet sisteminin hakim olacağı birlik ortak pazarını kurma çabası içine girmiştir.

1.6 Avrupa Birliğinde Devlet Yardımlarının Türleri

1.6.1 Bölgesel Yardımlar

1.6.2 Sektörel Yardımlar

1.6.2.1 Otomotiv Sanayiine Yönelik Teşvikler

Avrupa Birliği sanayisi içinde, otomotiv sanayi, önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Topluluk otomotiv sanayi, geleneksel olarak iç pazara yönelik politika izlenmesi sonucunda dünyada yaşanan globalleşme nedeniyle dünya otomotiv üreticileri arasında rekabet gücünü kaybetmiştir.

Hem uluslararası pazarda hem de iç pazarda artan rekabetle karşılaşan topluluk otomotiv sanayi, bir strateji belirleyerek rakipleri karşısındaki

açıklarını (yüksek birim üretim maliyeti, yüksek stok maliyeti, yüksek başa baş noktaları, üretimde hata fazlalığı, yetersiz kalite kontrol, üretim süresinin uzunluğu, yüksek stok maliyeti, düşük işgücü verimliliği, düşük araştırma-geliştirme yatırımı, düşük kapasite kullanımı) kapatmaya çalışmıştır.

TÜRKİYEDE KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELERE YARDIMCI OLAN KURULUŞLAR VE TEŞVİKLER

1.7 Türkiyede Küçük ve Orta Boy İşletmelere Sağlanan Destek ve Teşvikler

1.7.1 Devlet Yardımları

1.7.1.1 KOBİ'lerin Yardımlarında Devlet Yardımları

1.7.1.2 Küçük Ve Ortaboy İşletmelerin İhracata Yönelik Devlet Yardımları

1.7.1.2.1 AR-GE Yardımları

1.7.1.2.2 Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi

1.7.1.2.3 Yurtiçi Ve Yurtdışı Uluslararası Nitelikteki İhtisas Fuarlarına İlişkin Yardımlar

1.7.1.2.4 Uluslararası Nitelikteki Yurtiçi İhtisas Fuarları Desteği

1.7.1.2.5 Pazar Araştırması Desteği

1.7.1.2.6 Yurtdışı Ofis-Mağaza İşletme ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Yardımlar

1.7.1.2.7 Eğitim Yardımları

1.7.1.2.8 İstihdam ve Yol Açma Yardımı

İSTANBUL VE GEBZE BÖLGESİ'NDE OTOMOTİV YAN SANAYİİNDE FALİYET GÖSTEREN KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELERİN SORUNLARININ TESPİTİ İLE İLGİLİ UYGULAMA

1.8 Anket Çalışması

Sanayileşme, ülkelerin gelişme ve kalkınmasında vazgeçilmez unsurdur. Ülkelerin ortak amaçları, sanayileşmeyle refah seviyelerini yükseltmek ve rekabetçi güce kavuşmaktır.

Ekonomik sistemde yer alan büyük ve küçük işletmeler bu amaçları gerçekleştirmek için etkin bir role sahiptir. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de işletmeler içinde önemli bir paya sahip olan küçük ve orta boy işletmeler sayı ve üretim hacmi, istihdam, ekonomi içinde yarattıkları katma değer, büyük sanayi işletmelerini tamamlayıcı ve destekleyici özelliğe sahip

olmaları gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu işletmelerin büyük işletmelerden ayrı olarak incelenmesi ekonomik yönünün yanı sıra, sosyal açıdan da önem taşımaktadır.

Ancak bu işletmelerin önemi vurgulanırken büyük işletmelerin önemi inkar edilemez. Çünkü motorlu taşıtlar üreten büyük işletmeler olmasaydı, çoğu KOBİ niteliğindeki işletmelerden oluşan otomotiv yan sanayiinin var olması da mümkün değildi.

Küçük ve Orta İşletmelerin yapısından kaynaklanan ve çözüm bekleyen birçok sorunlar mevcuttur. Bu nedenle İstanbul'da ve Gebze'de faaliyet gösteren otomotiv yan sanayinde yer alan KOBİ'lerin sorunları bilgi toplama tekniklerinden anketle ortaya konulmuş ve çözüm önerileri oluşturulmuştur.

Araştırmanın Amacı:

1997 yılında başlayıp 1998 yılı sonunda bitirilen bu çalışmanın amacı, Otomotiv Sanayi Derneğinin üyesi 16 firmaya sistem ve parça üreten yan sanayinde faaliyette bulunan küçük ve orta boy işletmelerin önemini ortaya koymak ve bu işletmelerin mevcut ekonomik sistem içinde karşı karşıya buldukları organizasyon, istihdam, üretim, satış finansman ve rekabet sorunlarını saptayarak çözüm önerileri oluşturmaktır.

Araştırmanın Kapsamı:

Otomotiv Sanayi Derneği üyesi 16 firmaya sistem ve parça üreten firmalar ile hammadde üreticisi 1306 firma bulunmaktadır. Bu ana kitleden sistem ve parça üreticisi olan 1145 firma dikkate alınarak İstanbul-Gebze'de faaliyette bulunan 695 tane firma üzerinde yapılan çalışmada, 245 firmaya ulaşılamamış, 5 tane firma anketi cevaplayamayacağını belirtmiş, 3 tane firmanın yan sanayi olmadığı ve 4 tane firmanın kapandığı tespit edilerek çalışma 438 firma üzerinde yapılmış olup, 295 tane firmanın 1-50 arasında işçiye sahip olduğu, 90 tane firmanın 51-150 arasında işçiye sahip olduğu, 53 tane firmanın da 150 den fazla çalışan işçiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İstanbul ve Gebze'de bulunan en fazla 150 işçiye sahip imalat sanayinde faaliyet gösteren 385 tane Küçük ve Orta Boy İşletme tespit edilmiştir.

Araştırma Yöntemi:

385 firma üzerinde yapılan çalışmada anket formuna 46 firma cevap vermiş olup, bu firmaların ana kitleyi temsil oranı da %11 olarak belirlenmiştir. Otomotiv Yan Sanayi Derneği üyesi de olan küçük ve orta boy işletmeler aşağıda belirtilen konularda incelenmiş ve anket formlarına verilen yanıtlar SSPS bilgisayar paket programı ile değerlendirilmiştir.

- İşletmenin Adı
- İşletmede Çalışanlara Ait Bilgiler
- İşletme Hakkında Genel Bilgiler
- Ürün Bilgileri
- Kalite
- Finansman
- Bürokratik Zorluklar
- Ana sanayinin işletmelere sağladığı katkılar
- Gümrük Birliği
- Firmaların Devletten Beklentileri

Bu çalışmada, işletmelerin organizasyon, üretim, satış, finansman, rekabet ve sorunlarını ortaya koymak amacıyla çeşitli sorular sorulmuştur. Sorular şu şekilde sınıflandırılmıştır.

Sıra No	KONULAR	ANKETTEKİ SORU NUMARASI VE ŞIKLAR
1	İşletmenin Adı	1
2	İşletmede Çalışanlara Ait Bilgiler	
	Çalışanların Eğitim Durumu	2
	Profosyonel Yöneticilerin Eğitim Durumu	3-4
3	İşletme Hakkında Genel Bilgiler	
	Hizmet Verdiği Piyasa	5
	Üretimi Hangi Amaçla Yaptığı	6
	Üretimde Karşılaşılan Zorluklar	29
	Kullanılan Bilgisayar Paket Programları	23
	İhracatta Karşılaşılan Zorluklar	22
	Kapasite	20
	Tam Kapasite Üretim Yapılamamasının Nedenleri	21
	Sabit Yatırımlar	10
	Sabit Yatırımlarınız Yeterli Değilse Nedenleri	11
4	Ürün Bilgileri	
	Hammaddeyi Nereden Karşılıdığı	12
	Toplam Mamul Birim Maliyeti İçinde Maliyet Faktörlerinin Dağılımı	13
	Maliyet Faktörlerindeki Artışlar	14
	Ürün Yenilik ve Gelişmeleri	15
5	Kalite	
	Toplam Kalite Güvencesi Sisteminin Kurulup Kurulmadığı	16
	Hangi Toplam Kalite Güvencesini Uyguladığı	17

6	Finansman	
	Hangi Tür Teşviklerden Yararlandığı	18
	Teşviklerden Yararlanmama Nedenleri	19
	İşletmede Kullanılan Kredi Tutarının Yeterli Olup Olmadığı	8
	Finansman Temin Edememe Sebepleri	9
	İşletmede Hangi Tür Kredi Kullanıldığı	7
7	Bürokratik Zorluklar	25
8	Ana Sanayinin İşletmelere Sağladığı Katkıların Olup Olmadığı	26-27
	Ana Sanayiden Beklentiler	28
9	Gümrük Birliği	24
10	Firmaların Devletten Beklentileri	30

1.9 Ankete İlgili Değerlendirme

Otomotiv yan sanayiinde faaliyet gösteren işletmeler,hukuki yapıları bakımından çoğunlukla anonim şirket statüsünde olup bunu limited şirketler izlemektedir.

Bu işletmelerde çalışan işgücünün eğitim düzeyi düşük olup çoğu ilkokul mezunudur. İşletmelerin büyük bir kısmında profesyonel yönetici istihdam edilmekte bu yöneticilerin %50.57'si ise üniversite mezunu durumundadır.

İşletmelerin % 65,2 sinde sabit yatırımlar yeterli değildir.

,yeterli olmamasında en büyük etken finansman yetersizliğidir. Finansman yetersizliği,fiziki imkansızlık veya finansman yetersizliği,talep azlığında sabit yatırımların yeterli olmamasında ikinci etken olarak yer almaktadır.

İşletmelerin %23,9'u %0-50 arasında kapasiteye sahiptir. Tam kapasite çalışamamasının nedeni talep yetersizliği,yer sorunu,yeni makinaların gelmemesi ile kapasite artış,fiziki yetersizlik ve siparişlerin çeşitliliğidir.

Araştırma kapsamındaki işletmelerin %54.7'si sipariş alarak iç,dış pazara üretim yapmaktadır. İşletmelerin %22,5'inde üretim yaparken birçok sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Finansman sıkıntısı ve eleman tedariki ilk sırada yer almakta bunu hammadde sıkıntısı izlemektedir.

İşletmelerin %29,5'i hammaddeyi özel sektörden karşılamakta,%25'i de özel sektör ve ithalat yoluyla temin etmektedirler.

Toplam mamul birim maliyetinde hammadde maliyeti %45,13 ile ilk sırada bunu %18,97 ile işçilik maliyeti ve diğer maliyetler izlemektedir.

İhracatta karşılaştıkları en önemli zorluklar bürokratik engeller teşvik tedbirlerinin yetersizliği, dış pazarlardaki rekabet ve bunların dışında yer alan zorluklar gelmektedir.

İşletmelerin %67,4'ü toplam kalite güvencesi sistemini kurarak ISO 9002 Toplam kalite güvencesi sistemini uyguladıklarını belirtmişlerdir.

İşletmelerin %40'ı yatırıma ait teşvikleri kullanmakta,%36,6'sı da yatırım,ihracata ait teşviklerini kullanmaktadır. İşletmelerin %40'ının teşviklerden yararlanmama nedeni finansmanlarının yeterli olması ilk sırada yer almakta bunu %30 oranla formalitelerin çokluğu izlemekte,aranan şartlara işletmelerin uymaması ve de bilgilerinin olmaması gibi nedenler de üçüncü sırada yer almaktadır.

İşletmelerin %78,58'i kısa süreli işletme kredisini kullanmaktadırlar. İşletmelerde kullanılan kredi tutarında yetersiz olup,kredi temin edememe veya yeterli miktarda temin edememe sebepleri olarak %54,5'i kredi maliyetinin pahalılığını dile getirmişler,%33,3'ünde işletmelerin kendi kaynaklarını kullandığını belirtmişlerdir.

İşletmelerin %37,8'i ürün ve ürünleriyle ilgili yenilik ve gelişmeleri müşterilerin sipariş şartlarına göre hareket ederek takip ettiklerini belirtmişlerdir.

İşletmelerin %51,1'in de personel,fatura,çek-senet,genel muhasebe,üretim gibi yedi adet bilgisayar programı kullanmaktadırlar.

Anket kapsamında yer alan işletmelerin %29,03'ün de bürokratik zorluklar olarak yer,elektrik,telefon,su sorunu yer almaktadır.

İşletmelerin 535'i nin ana sanayiden beklentileri ödeme kolaylığı sağlanmasıdır.

Ana sanayi firmaları anket kapsamında yer alan işletmelerin %30,76'sına hammadde desteği,%23,08'ine peşin ödeme yapmaktadırlar.

Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen gümrük birliği sürecinde işletmelerin %20,93'ünde teknolojik yenileme yaptığı,bunu %18,60 ile ürün geliştirme izlemektedir.

İşletmelerin aktif değerlerinin yüzde kaçını kısa süreli yabancı kaynaklarla finanse ettiğini ortaya koyan kısa vadeli borçlar/pasif toplamı oranının 1995 ve 1996 yılında değişmediği görülmektedir.

Uzun vadeli borçlar/pasif toplamı oranı,1996 yılında 1995 yılına göre kıyaslandığında firmaların kullandıkları kaynaklar arasında uzun süreli borçların öneminin fazla olduğu görülmektedir. Borçlar kısa vadeliden uzun vadeliye doğru biraz kayırılmıştır.

Öz kaynak toplamı 1995 yılında toplam borçları karşılarken 1996 yılında ise toplam borçları (kısa ve uzun vadeli borçlar)karşılama duruma gelmiştir.

Duran varlıkların aktif toplamı içindeki payı 1996 yılında 1995 yılına göre azalmıştır.

Stokların aktif toplamı içindeki payı 1995 ve 1996 yılında değişmemiştir.

Maddi duran varlıkların uzun süreli borçlarla karşılanan kısmı 1996 yılında 1995 yılına kıyasla artmıştır. Daha rasyonel kaynak kullanımına gidildiğini göstermektedir.

1996 yılı,1995 yılına göre kıyaslandığında firmaların finansman maliyetşinde artış olmuş buna paralel olarak ta satışların maliyetine göre finansman giderleri artmıştır. Finansman giderlerinin brüt satış karından ve dönem karından aldığı payda artmıştır.

Dönem net kar/özkaynak toplamı,firmanın özkaynaklarının bir birimine düşen kar nispetini ortaya koymaktadır. Sektörde yer alan küçük ve orta boy işletmelerin dönem net kar/özkaynak toplamı 1996 yılında 1995 yılına göre azalma göstermesinin sebebi işletmelerin borçlanmaya gitmelerinden dolayı finansman giderlerinin artmasıdır.

Net karın azalması,net kar/net satışların oranı olan kar marjının ve net kar/aktif toplamı oranı olan aktif karlılığının da azalmasına neden olmaktadır.

1996 yılında 1995 yılına göre,firmaların satış fiyatlarının maliyetlerden daha hızlı artması sonunda brüt satış karı/net satış karı oranı artmış,aynı şekilde faaliyet giderlerinin satışlar kadar atılmaması sebebiyle de Faaliyet Kârı/Net Satışlar oranı artmıştır. Finansman giderlerinin artması sebebiyle net kâr da düşme olmuştur.

İşletmelerin faaliyetinin ne ölçüde kârlı olduğunu ortaya koyan faaliyet kârı/net satışlar 1996 yılında 1995 yılına göre satış fiyatlarındaki artış nedeniyle artarken Faliyet kârı/aktif toplamı oranı 1996 yılında 1995 yılına göre azalış göstermektedir. Bu da aktiflerin verimli kullanılmadığını göstermektedir.

Firmalar yatırım indiriminden 1996 yılında,1995 yılına göre daha fazla yararlanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde otomotiv sanayii, ilk kez 1954 yılında traktör montaj üretimiyle faaliyete başlamıştır. 1977 yılı itibarıyla, 748.200 araç üretim kapasitesine ulaşarak 393.000 adet araç üretilmiş ve 500 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde gıda ve tekstilden sonra üçüncü büyük sektör durumunda olan otomotiv sanayii, yan sanayii, bakım servis istasyonları, acenta firmaları da dahil yaklaşık 500.000 kişiye istihdam sağlamaktadır. 1980'li yılların ikinci yarısından sonra önemli yatırımların ve yabancı sermaye girişinin olduğu sektör, 1994 krizinden sonra değişik yapısal sorunlarla karşı karşıya gelmiş ve kapasite kullanım oranları % 30' ların altına düşmüştür. Sektörün karşılaştığı bu sorunlar çözümlendiği takdirde sektörün gelişme imkanları mevcuttur.

Otomotiv yan sanayii de otomotiv ana sanayinin gelişmesine paralel bir gelişme süreci geçirmiştir. Türk otomotiv yan sanayii 1960'lı yıllardan sonra otomotiv ana sanayiine bağımlı bir sanayi olarak kurulmuş ve gelişme kaydetmiştir. Ana sanayiine mamul ve yarı mamul parça üretiminin yanında iç pazara otomotiv yedek parça üretimi yapmakta ve ihraç etmektedir.

Çalışmanın temel konularından biri, küçük ve orta boy işletmelerin bu sektör içindeki faaliyet alanlarının belirlenmesi, karşılaştıkları sorunların tespiti ve çözüm yollarının araştırılmasıdır.

Ülkemizde 1980'li yıllardan sonra küçük ve orta boy işletmelerin önemi ekonomik gündemin öncelikli konularından bir olmuştur. Ekonomimizin temel amaçlarından birisi olan istihdamın yaratılmasında KOBİ'ler önemli bir fonksiyon icra etmektedir. KOBİ'ler yeniliklere kısa sürede uyum sağlama esnek üretim sistemlerinin gerektirdiği işletmeler olması nedeniyle sanayinin itici gücünü oluşturmaktadır. Bu işletmelerin yeni üretim yöntem ve tekniklerine yeni pazarlama stratejilerine kendilerini kolaylıkla uyarlayabilmektedirler.

Otomotiv ana sanayi rekabetin en çok görüldüğü sektörlerden biridir. Üretimde belirli kalite standartlarının aranması verimlilik, gelişmiş teknolojilere olan ihtiyaç bu sektöre parça üreten yan sanayi firmalarının da kalite standartlarına uygun mal üretmelerini zorunlu kılmaktadır.

Ayrıca finansman sorunlarını desteklemek için yeterli kredi desteklerinin sağlanması bu sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ'lere eğitim, araştırma geliştirme, kalite standardizasyon, teknolojik yenileme gibi konularda destek sağlanarak spesifik programların oluşturulması gerekmektedir.

Avrupa Birliği'nde uygulanan teşviklerin amacı, kaynakların yeniden yapılanmalarını sağlamak ve dünya sanayi koşulları içinde rekabet gücünü geliştirmektedir. Buna göre birliğe üye olmaya aday ülke olarak ülkemizdeki

teşvik sistemi sanayileşme stratejisinin uygulanmasında bir araç olarak ele alınmalı ve belli hedefleri içermesi gereklidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy,Tamer.''Ortak Pazar ile Muhtemel Bir Entegrasyon Işığında Türk Otomotiv Sanayi Yatırımları'' OSD Yayınları,Yayın No:20,İstanbul 1990,s.19
- Alkan,Selma.,Otomotiv Sektörü,T. Vakıflar Bankası T.A.O.Planlama ve Organizasyon Müdürlüğü, Sektör İncelemesi;9,1996.
- Azcanlı,Ahmet. Türk Otomotiv Sanayiinin Tarihsel Gelişimi O.S.D Yayını.
- Çapar, H.Gökçin. Stratejik Yönetimde Sektör Analizi, Türk Otomotiv Sektörü Araştırması, İstanbul 1993.
- Çavuşoğlu,Tolga, 'Metal İşleme Sanayii için Ana Sanayii Yan Sanayii İlişkilerinde Bir Aşama.',Yan Sanayi Semineri,M.P.M., Ankara,1981.
- D.P.T.,''3. İzmir İktisat Kongresi'' Çalışma Grubu Raporu,4-7 Haziran 1992.
- D.P.T., Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,Ankara,1963.
- D.P.T., İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,Ankara,1963.
- D.P.T., Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No:1664 Ankara.
- D.P.T., Yeni Strateji ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No:1272.
- Hiç,Mükerrem.''Otomotiv Yan Sanayii'' İstanbul;1972,s.15.
- Kıraç,Can.''Türk Otomotiv Sanayiinde Yan Sanayinin Yeri ve Önemi'',Türkiye'de Otomotiv Sanayii ve Yan Sanayii Semineri,İktisadi Araştırmalar Vakfı,İstanbul 1973.
- Korum,Uğur.''İktisatçı gözüyle Türkiye'de Yan Sanayinin Durumu,'' Yan Sanayii Semineri,M.P.M.No:244,Ankara 1981,s.23
- Nedimoğlu, Ferzan.''Gümrük Birliğine Hazırlık Sürecinde Türk Otomotiv Yan Sanayii Durum Değerlendirmesi'',IV.Otomotiv ve Yan Sanayii Sempozyumuna sunulan bildiri,3-4 Kasım 1995,İstanbul,M.M.O.Yayın No:178.
- Orhan,Osman Z. Gümrük Birliği Sürecinde Türk Otomotiv Sanayiinin ve Otomotiv Yan Sanayiinin Rekabet Gücü,İTO,Yayın No:1997-54.
- Otomotiv Sanayi Derneği, Otomotiv Sanayii Sektörü Raporu,1996 yılı Değerlendirmesi, Nisan 1997.

BÖLÜM 3

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLERDE DİRENÇLİ KENT KAVRAMI: ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR VE UYGULAMALAR

Dr. Öğr. Üyesi İsmet AKBAŞ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895335>

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Çankırı, Türkiye. iakbas@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9809-1964

GİRİŞ

Günümüzde, kentlerin sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarına olan ilgisi giderek artmaktadır. Küresel nüfusun hızla artması, iklim değişikliği, doğal afetler ve çevresel sorunlar gibi zorluklar, kentlerin karşılaştığı temel zorlukları belirlemektedir. Bu zorluklarla başa çıkabilmek ve uzun vadeli kalkınmayı sağlamak için sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramları, kent planlaması ve yönetiminde temel bir öneme sahiptir. Bu çalışma, sürdürülebilir kentlerde dirençlilik kavramını ve bu kavramın çağdaş yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Bu çalışma, sürdürülebilir kentlerin nasıl inşa edileceği, bu kentlerin hangi özellikleri taşıması gerektiği ve bu hedeflere ulaşmak için hangi stratejilerin benimsenmesi gerektiği gibi temel soruları da ele almaktadır. Çalışmanın amacı, sürdürülebilir kentlerde dirençlilik kavramını derinlemesine incelemek ve bu kavramın pratik uygulamalarını araştırmaktır. Bu doğrultuda, literatür taraması, çeşitli kent örneklerinin incelenmesiyle, sürdürülebilir kentlerde dirençlilik kavramının nasıl anlaşıldığı ve uygulandığı üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır.

Sürdürülebilir kentlerin nasıl inşa edileceği, bu kentlerin hangi özellikleri taşıması gerektiği ve bu hedeflere ulaşmak için hangi stratejilerin benimsenmesi gerektiği gibi temel sorular, kent planlama ve yönetimi alanında kritik öneme sahip konulardır. Bu soruların ele alınması, kentlerin gelecekteki kalkınma süreçlerinin belirlenmesinde ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında yol gösterici olabilir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kentlerin inşası, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları dikkate alarak planlanması ve yönetilmesi gereken karmaşık bir süreçtir. Bu kentlerin sürdürülebilirlik özellikleri arasında çevresel koruma, enerji verimliliği, yeşil alanların varlığı, toplumsal adalet ve ekonomik refah gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu özelliklere ulaşmak için ise kentsel altyapının yenilenmesi, yeşil alanların artırılması, sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin kurulması, enerji verimliliğinin artırılması gibi stratejilerin benimsenmesi gerekmektedir. Bu stratejilerin etkin bir şekilde uygulanması, kentlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına ve çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre oluşturmaya katkı sağlayabilir.

Sürdürülebilir kentlerin nasıl inşa edileceği, bu kentlerin hangi özellikleri taşıması gerektiği ve bu hedeflere ulaşmak için hangi stratejilerin benimsenmesi gerektiği gibi temel sorular, kent planlaması ve yönetimi bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu sorular, kentlerin sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarına uygun bir şekilde tasarlanması ve yönetilmesi gerektiği gerçeğinden yola çıkmaktadır. Dirençli kent kavramı, bu soruları ele alırken özellikle vurgulanmaktadır. Dirençli kentler, doğal afetler, iklim değişikliği, kaynak kıtlığı gibi olumsuz etkilere karşı dayanıklı olacak şekilde planlanmalı ve yönetilmelidir. Bu kentler, çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemeli ve bu ilkeler

doğrultusunda altyapı, ulaşım, konut, yeşil alanlar gibi kent bileşenleri tasarlanmalıdır. Bu hedeflere ulaşmak için ise kentlerin iklim değişikliğine uyumlu altyapı yatırımları yapması, yeşil alanların artırılması, enerji verimliliğinin artırılması gibi stratejiler benimsemesi gerekmektedir. Bu stratejiler, kentlerin dirençli ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmelerine yardımcı olabilir. Bu çalışmanın, sürdürülebilir kentlerin planlanması, geliştirilmesi ve yönetilmesi konusundaki literatüre yeni bir bakış açısı getirmesi ve bu alandaki araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT KAVRAMI VE ÖNEMİ

Sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla uzun vadeli kaynak yönetimi ve toplumsal refahı içeren kapsamlı bir kavramdır. Kentler, küresel nüfus artışı ve kentleşme eğilimleri nedeniyle sürdürülebilirlik çabalarının odağında yer almaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kent kavramı, kentsel alanların çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı olarak planlanması, tasarlanması ve yönetilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Satterthwaite, 2021: 81-83). Sürdürülebilir kent kavramı, çevresel sürdürülebilirlik ilkesini, doğal kaynakların korunması ve tüketimin azaltılmasıyla ilgili olarak kentsel alanların ekolojik dengeyi sürdürmesini içermektedir (Andersson, 2006: 2-5). Bunun yanı sıra, ekonomik sürdürülebilirlik, kentlerde iş olanaklarının ve ekonomik büyümenin desteklenmesini, gelir eşitsizliğinin azaltılmasını ve yerel ekonominin güçlendirilmesini hedeflemektedir. Sosyal sürdürülebilirlik ise kentsel alanlarda yaşayanların sosyal refahını artırmayı, toplumsal katılımı teşvik etmeyi ve kentsel hizmetlere erişimi sağlamayı amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir kent kavramının önemi, kentlerin hızla büyüyen nüfuslarına ve çevresel kaynakların sınırlı olduğu gerçeğine yanıt verme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Küresel ısınma, hava kirliliği, su kıtlığı gibi çevresel tehditlerin artmasıyla birlikte, kentlerin sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı olarak planlanması ve yönetilmesi, gelecek nesiller için yaşanabilir bir çevre oluşturmak adına kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kent kavramının anlaşılması ve uygulanması, çeşitli paydaşların (yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör vb.) işbirliği ve katılımını gerektirmektedir (İbrahim vd., 2018: 532-535). Bu katılım, kentlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında etkili ve uzun vadeli çözümler üretmede kritik bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilir kent kavramı, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla kentlerin uzun vadeli gelişimini ve refahını sağlamak için temel bir çerçeve sunmaktadır. Bu kavramın anlaşılması ve uygulanması, kentsel alanların gelecekteki sürdürülebilirliği ve dirençliliği için hayati önem taşımaktadır.

Sürdürülebilirlik, günümüzde kent planlaması ve yönetimi alanlarında önemli bir kavram haline gelmiştir. Günümüzde, kent alanlarını farklı sürdürülebilir kentsel gelişim süreçleriyle sürdürülebilir kentler haline getirme

çalışmaları, hem küresel hem de yerel düzeyde gerçekleşmektedir. Bu çalışmalar, akademik ve pratik alanda birçok farklı aktörün katılımıyla yapılmaktadır. Örneğin, sosyal bilimciler, yapı ve doğal çevre uzmanları, mühendisler ve sanatçılar, sürdürülebilir kent yaşamını ele almak için araştırmalar yapmakta ve stratejiler ile programlar geliştirilmektedir. Dünya genelinde, kent politikaları sürdürülebilirlik diline bürünmüş ve birçok örnek niteliğinde girişim görülmektedir. Ancak, diğer yandan, bazı açılardan geriye gittiğimizi görmekteyiz; bu kadar çok ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, umut edilecek herhangi bir alanın olup olmadığını görmek zorlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, kentsel sorunlar nüfus artışı ve kaynak sıkıntısı ile daha da derinleşmektedir. Gelişmiş dünyada ise, sürdürülebilirlik kavramını göz ardı eden büyük altyapı ve inşaat projeleri görülmekte, ancak bu projeler halk ve uzmanlar tarafından desteklenmektedir. Dolayısıyla, bazı alanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmiş olmasına ve etkileyici pratik girişimlerin bulunmasına rağmen, oldukça çelişkili veya en azından parçalı bir değişim tablosu ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilir kent kavramı, kentsel yaşamın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarını dengeleyerek uzun vadeli sağlık ve refahı teşvik eden bir yaklaşımı ifade etmektedir. Sürdürülebilir kent kavramı, çeşitli disiplinlerden gelen uzmanların katkılarıyla şekillenmiş bir kavramdır. Bu kavramın temelinde, kentsel alanların çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir olması gerektiği ifade etmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını ve kirliliğin en aza indirilmesini içerirken; ekonomik sürdürülebilirlik, kent ekonomisinin dengeli bir şekilde büyümesini ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasını hedeflemektedir (Guy & Marvin, 1999: 269-273). Sosyal sürdürülebilirlik ise, kentsel toplulukların katılımcı bir şekilde yönetilmesini, eşitlik ve adaletin sağlanmasını ve kültürel çeşitliliğin korunmasını amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir kent kavramı, kent planlama ve yönetiminde birçok ilke ve stratejiyi beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında, kompakt kentleşme, ulaşılabilir ulaşım sistemleri, enerji verimliliği, yeşil alanların korunması ve artırılması, kentsel dönüşüm ve yenileme, kaynakların etkin kullanımı, katılımcı karar alma süreçleri ve kentsel dayanıklılık gibi ilkeler ön plana çıkmaktadır (Garau & Pavan, 2018: 3-7). Örneğin mühendislikte, sürdürülebilir kent, kaynakların en verimli şekilde kullanıldığı durum olarak tanımlanmaktadır. Sistemler haritalandırılır ve kayıplar ile belirsizlikler belirlenmektedir. Sosyal bilimlerde ise, sürdürülebilir kentler genellikle sosyal sürdürülebilirlik hedefi açısından tanımlanmaktadır. Bu, belirli bir sosyal eşitlik veya adalet kavramının mekânsal ortamda belirgin olduğunda gerçekleşmesi istenen ideal yaklaşım görülmektedir. Sürdürülebilir kentsel form tartışması içinde, kompakt şehir kavramı, diğer yerleşim kalıplarına kıyasla birkaç on yıldır politika açısından tercih edilmektedir.

Bu ilkelerin uygulanmasıyla, kentlerde sürdürülebilir bir yaşam standartı sağlanarak, gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakılması hedeflenmektedir. Sürdürülebilir kent kavramı, kent planlama ve yönetiminde temel bir referans noktası haline gelmiştir. Çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan sürdürülebilir kentlerin oluşturulması, günümüzün ve geleceğin kentsel zorluklarıyla başa çıkabilmek için önemli bir adımdır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kent kavramının anlaşılması ve uygulanması, kentlerin daha yaşanabilir ve dirençli hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

2. DİRENÇLİ KENT KAVRAMI: TEMEL İLKELER VE HEDEFLER

Dünya genelinde artan doğal afetler ve insan etkisiyle ortaya çıkan krizler, kentlerin dirençli olma ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Dirençli kent kavramı, bu zorluklara karşı kentlerin hazırlıklı olması, krizlerle başa çıkma kapasitelerinin güçlendirilmesi ve hızla değişen çevresel, sosyal ve ekonomik koşullara uyum sağlamaları gerektiği fikrini öne sürmektedir. Dirençlilik kavramı, afet yönetimi perspektifinden ele alındığında, bir toplumun veya yerleşim biriminin doğal veya insani afetlerle karşılaştığında sahip olduğu direnç veya dayanıklılık düzeyini ifade etmektedir (Holling, 1973: 12-13). Bu kavram, afetlerin öngörülemezliği ve etkileri göz önüne alındığında, toplumların ve yerleşim birimlerinin afetlere karşı hazırlıklı olma, afet anında etkili müdahalede bulunma ve afet sonrası toparlanma süreçlerini yönetme kabiliyetini kapsamaktadır (Godschalk, 2003: 136-137). Dirençlilik, sadece fiziksel altyapıların dayanıklılığıyla değil, aynı zamanda toplumun sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan güçlendirilmesiyle de ilişkilidir. Bu bağlamda, afet yönetimi açısından dirençlilik kavramı, afetlerin etkilerini minimize etmek ve toplumların afetlere karşı daha sağlam bir şekilde hazırlanmasını sağlamak amacıyla çeşitli önleyici, hazırlık ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesine odaklanmaktadır (Folke, 2006: 254-255).

Dirençlilik kavramı, afet yönetimi bağlamında farklı boyutlarda ele alınmaktadır. Birinci boyut fiziksel dirençlilik, bir kentin veya bölgenin doğal afetlere veya diğer acil durumlara fiziksel olarak dayanıklı olma kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu kavram, altyapı sistemlerinin dayanıklılığını, bina ve yapıların güvenliğini, yeşil alanların korunmasını ve toprak yönetimi gibi faktörleri içermektedir (Albrito, 2012: 291; Desouza ve Flanery, 2013: 92). Fiziksel dirençlilik, afetlerin etkilerini minimize etmek ve kentin normal yaşamını sürdürmesini sağlamak için önemlidir. İkinci boyut, Ekonomik dirençlilik, bir kentin veya bölgenin ekonomik olarak doğal afetlere veya diğer krizlere karşı dayanıklı olma kapasitesidir (Johnson ve Blackburn, 2014: 33). Bu kavram, ekonomik altyapının dayanıklılığını, işletmelerin ve işletmelerin krizlere karşı dayanıklılığını, kaynakların etkin kullanımını ve ekonomik çeşitliliği vurgulamaktadır. Ekonomik dirençlilik, afetlerin ekonomik etkilerini azaltmak ve toplumun ekonomik refahını korumak için

gereklidir. Üçüncü boyut, Sosyal dirençlilik, bir kentin veya bölgenin toplumsal yapılarının ve toplumun dayanıklılığına işaret etmektedir. Bu kavram, toplumun afetlere veya diğer krizlere karşı psikolojik ve sosyal olarak dayanıklı olmasıdır (Chamindi ve Amaratunga, 2015: 101-102). Sosyal dirençlilik, toplumsal dayanışmayı, yerel liderlik ve katılımı, bilgi ve iletişim akışını, kriz anlarında toplumun güvenliğini sağlamak için önemlidir.

Dördüncü boyut, ekolojik dirençlilik, bir ekosistemin dış etkilere karşı kararlılığını ve esnekliğini ifade etmektedir. Bu kavram, bir ekosistemin doğal afetler gibi stres faktörlerine maruz kaldığında nasıl tepki verdiğini ve bu stres faktörlerinden nasıl etkilendiğini açıklamaktadır (Cheek ve Chmutina, 2022: 319-320). Örneğin, bir ekosistemdeki tür çeşitliliği ve ekosistemler arası etkileşimler, ekolojik dirençliliği arttırmaktadır. Afet yönetimi açısından, ekolojik dirençlilik kavramı, doğal afetlerin etkilerini azaltmak veya önlemek için doğal ekosistemlerin korunması ve restorasyonu gibi stratejileri içermektedir. Beşinci boyut kültürel dirençlilik, bir toplumun veya grupların afetlere karşı dayanıklılığını ve esnekliğini ifade etmektedir (Alexander, 2013: 708-709). Bu kavram, bir toplumun kültürel normlarının, değerlerinin ve pratiklerinin, afetlerle başa çıkma yeteneğini nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Örneğin, bir toplumun geleneksel bilgi ve becerileri, afet anlarında toplumsal dayanışma ve dayanıklılığı arttırabilmektedir. Afet yönetimi açısından, kültürel dirençlilik kavramı, toplumun afet risklerine karşı bilinçlenmesini ve kültürel mirasın korunmasını içeren stratejileri ifade etmektedir. Altıncı boyut Politik dirençlilik, bir toplumun veya kurumların afetlere karşı politika yapma ve uygulama yeteneğidir (Jabareen, 2013: 225-226). Bu kavram, politik süreçlerin ve karar alma mekanizmalarının, afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerindeki rolünü açıklamaktadır. Örneğin, etkili bir afet yönetimi politikası oluşturulması ve uygulanması, politik dirençliliği arttırmaktadır. Afet yönetimi açısından, politik dirençlilik kavramı, politik kurumların afet risklerini anlama, yönetme ve azaltma kapasitesini içeren stratejileri içermektedir.

Dirençli kent kavramının temel ilkeleri, kentsel altyapıların dayanıklılığının artırılması, risklerin azaltılması, acil durum hazırlık planlarının oluşturulması ve toplumsal katılımın teşvik edilmesi olarak özetlenebilir. Kentsel altyapının dayanıklılığının artırılması, afetlerde altyapı zararlarının minimize edilmesini sağlar ve kentin normal yaşamını sürdürebilme kapasitesini arttırmaktadır (Humbert ve Joseph, 2019: 217-219). Risk azaltma stratejileri, afet öncesinde ve sonrasında risklerin tanımlanması ve azaltılması için önemli adımlar içermektedir. Acil durum hazırlık planları, afet anlarında etkili müdahale ve toplumun güvenliğinin sağlanmasına yönelik önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal katılım ise, kent sakinlerinin afet risklerine karşı bilinçlenmesini ve afet yönetimine aktif katılımını teşvik eder,

böylelikle kent topluluğunun dayanıklılığını arttırmaktadır (Wilkinson, 2012: 152-153).

Dirençli kentlerin sınırları, zamanlaması, nasıl ve neden tasarlanması gerektiği konusunda cevaplar, bir dizi faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Ancak, genel bir çerçeve sunmak gerekirse, aşağıdaki noktalar bu sorulara cevap sağlanabilir (Chandler, 2020: 197-199; Cheek ve Chmutina, 2022: 320; Cañavera vd., 2022: 5-6):

- **Sınırların Belirlenmesi:** Dirençli kentlerin sınırları, o kentin coğrafi, ekonomik, sosyal ve çevresel özelliklerine bağlı olacaktır. Öncelikle, potansiyel risklerin ve tehditlerin tanımlanması, ardından bu risklerin hangi coğrafi bölgelerde daha fazla etkili olabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu analiz, kentin fiziksel sınırlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır.
- **Zamanlama:** Dirençli kentlerin tasarımı ve geliştirilmesi zaman içinde bir süreç gerektirir. Acil durum planları, altyapı yatırımları ve toplumsal katılım gibi faktörlerin etkili bir şekilde entegre edilmesi için zamanlama önemlidir. Öncelikli olarak, acil durum hazırlık planlarının oluşturulması ve uygulanması acil bir gereklilik olabilir, ancak uzun vadeli dirençli kent stratejileri de dikkate alınmalıdır.
- **Nasıl Tasarlanmalı:** Dirençli kentlerin tasarımı, kentsel planlama, altyapı geliştirme, risk azaltma ve toplumsal katılım gibi çeşitli disiplinlerin entegrasyonunu gerektirir. Bu, sürdürülebilir altyapı, yeşil alanlar, güvenli konutlar, acil durum hizmetlerine erişim, ulaşılabilir ulaşım gibi faktörleri içerebilir. Ayrıca, sosyal eşitlik, toplumsal katılım ve kültürel uyum gibi unsurların da tasarıma dahil edilmesi önemlidir.
- **Neden Tasarlanmalı:** Dirençli kentlerin tasarımı, kentlerin afetlere ve krizlere karşı hazırlıklı olmasını, toplumsal dayanıklılığın artmasını ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu tasarımın amacı, kentin yaşanabilirliğini artırmak ve mevcut ve gelecekteki nesiller için daha güvenli bir yaşam ortamı sağlamaktır.

Bu cevaplar, dirençli kentlerin sınırlarının, zamanlamasının, nasıl ve neden tasarlanması gerektiği konusunda genel bir çerçeve sunar. Ancak, her kentin benzersiz özellikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, daha spesifik ve yerel düzeyde cevaplar da geliştirilmelidir.

Dirençlilik, risklerin ortaya çıkarabileceği tehditlere karşı, kentlerin esnekliğini sağlamaya dönük bir yaklaşım olması nedeniyle farklı disiplinlerde yapılan çalışmaların ortak bir terminoloji etrafında ortak bir noktada buluşmalarına da olanak sağlamaktadır. Dirençlilik kavramı farklı disiplinlerde yapılan çalışmaların ortak bir noktada buluşmalarına olanak sağlamaktadır. Çünkü bu kavram, risklerin ortaya çıkarabileceği tehditlere karşı kentlerin esnekliğini sağlamaya dönük bir yaklaşımdır. Örneğin

(Holling, 1973: 2-11; Folke, 2006: 253-255; Gernay vd., 2016: 1802-1807; Ni'mah, vd., 2021: 87-90) :

- Mühendislik Perspektifi: Bir mühendis, dirençli bir kent tasarımı için altyapı sistemlerinin dayanıklılığını artırmak üzere çalışabilir. Örneğin, sel riskini azaltmak için su tahliye sistemlerinin güçlendirilmesi veya deprem riskini azaltmak için binaların depreme dayanıklı hale getirilmesi gibi projeler üzerinde çalışabilir. Mühendislik alanındaki bu çalışmalar, kentin çeşitli tehditlere karşı esnekliğini artırarak dirençliliği sağlamaktadır.
- Sosyal Bilimler Perspektifi: Bir sosyolog, dirençli bir kent topluluğunun oluşturulmasına odaklanabilir. Bu kişi, toplumun afetlerle başa çıkma yeteneklerini artırmak için toplumsal dayanışma ve iletişim gibi faktörlere odaklanmaktadır. Örneğin, acil durum hazırlık eğitimleri düzenlemek veya toplumsal katılımı teşvik etmek gibi sosyal bilimler alanındaki çalışmalar, dirençli bir kent topluluğu oluşturmak için önemlidir.
- Ekoloji Perspektifi: Bir ekolog, dirençli bir kentin çevresel sürdürülebilirliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapabilir. Örneğin, yeşil altyapı projeleri geliştirerek doğal yaşam alanlarını korumak veya kentsel tarım uygulamalarıyla gıda güvenliğini artırmak gibi projeler, kentin çevresel dirençliliğini artırmaya yardımcı olabilir.

Bu örnekler, farklı disiplinlerde yapılan çalışmaların nasıl dirençlilik kavramı etrafında bir araya gelebileceğini göstermektedir. Her bir disiplin, kendi uzmanlık alanı içinde dirençlilik için önemli katkılarda bulunabilir ve bu sayede kentlerin tehditlere karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlanabilir.

Dirençli kent kavramının hedefleri arasında, kentlerin afetlere karşı hazırlıklı olması, kriz anlarında etkili bir şekilde yönetilmesi ve hızla değişen çevresel koşullara uyum sağlaması bulunmaktadır. Afetlere karşı hazırlıklı olmak, kentlerin altyapılarını güçlendirmesi, acil durum planlarını oluşturması ve toplumsal katılımı teşvik etmesini içermektedir. Kriz anlarında etkili yönetim, hızlı ve koordineli müdahale ile toplumun güvenliğini sağlamayı amaçlamak. Hızla değişen çevresel koşullara uyum sağlamak ise, iklim değişikliği, nüfus artışı ve kentleşme gibi faktörlere uyumlu politikaların oluşturulmasını gerektirmektedir. Dirençli kent kavramı, kentlerin sürdürülebilirliğini ve yaşanabilirliğini artırmak için önemli bir yaklaşım sunmaktadır. Temel ilkeleri ve hedefleri doğrultusunda, kentlerin afetlere karşı hazırlıklı olmaları, kriz anlarında etkili bir şekilde yönetilmeleri ve değişen koşullara uyum sağlamaları mümkün olacaktır. Bu çalışma, dirençli kent kavramının kent planlaması ve yönetimi açısından önemini vurgulayarak, gelecekteki araştırmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

3. DİRENÇLİ KENT KAVRAMININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dirençli kentler, doğal afetlere, iklim değişikliğine, ekonomik krizlere ve diğer beklenmedik olaylara karşı dayanıklı olma kapasitesine sahip kentler olarak tanımlanmaktadır (Desouza ve Flanery, 2013: 92). Bir kentte, altyapı sistemlerinin depreme karşı dayanıklı olması, sürdürülebilir bir enerji tedarikinin sağlanması ve toplumun afetlere hazırlıklı olması gibi önlemler, dirençlilik kavramının önemini vurgulamaktadır (Chandler, 2020: 196; Wilkinson, 2012: 153). Örneğin, Japonya'daki Kobe depremi (1995) sonrasında Tokyo'da alınan güçlendirme önlemleri, binaların depreme karşı dayanıklılığını artırmış ve depremin etkilerini azalmaktadır. Benzer şekilde, Hollanda'da su baskınlarına karşı geliştirilen su yönetimi stratejileri, ülkenin altyapısının dayanıklılığını artırarak olası zararları minimize etmektedir. Bu örnekler, dirençlilik kavramının bir sistemin veya topluluğun karşılaşılabileceği olumsuz etkilere karşı nasıl önemli olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilirlik ise, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan dengeli bir şekilde kaynakları kullanmayı ve çevreyi korumayı hedefleyen bir yaklaşımdır (Satterthwaite, 2021: 82; Andersson, 2006: 3).

Dirençli kent kavramının sürdürülebilirlik boyutuyla değerlendirildiğinde, kentin sadece kriz durumlarına dayanıklı olması değil, aynı zamanda uzun vadeli sağlık, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refah açısından da güçlü bir konuma gelmesidir (Coaffee, 2008: 633-635). Bu yaklaşım, kentsel planlama ve yönetimde daha bütüncül ve kapsamlı bir perspektif sunar ve kentlerin gelecek nesiller için daha güvenli, sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre oluşturmasını sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı, bir kentin çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan uzun vadeli refahını koruma yeteneğini ifade etmektedir. Bu kavram, kaynakların dengeli kullanımını, çevresel korumayı, ekonomik büyümeyi desteklemeyi ve toplumsal adaleti sağlamayı içermektedir. Örneğin, bir kent yeşil enerji kaynaklarına geçerek çevresel sürdürülebilirliğini arttırmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma, günümüzde kentlerin planlanması ve yönetilmesinde önemli bir kavram haline gelmiştir. Bu bağlamda, dirençli kent kavramı, sürdürülebilirlik perspektifinden incelendiğinde, kentlerin çeşitli tehditlere karşı dirençli olma yeteneği ile çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır (Chelleri, 2012: 287). Dirençli kent kavramı, kentlerin afetlere, iklim değişikliğine, ekonomik krizlere ve diğer krizlere karşı dirençli olma kapasitesidir. Bu dirençlilik, kentin çeşitli alanlarında (fiziksel, ekonomik, sosyal) yapılan yatırımlar ve stratejilerle sağlanmaktadır. Sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında, dirençli kent kavramı, kentlerin bu tehditlere karşı dirençli olmasını sağlarken

aynı zamanda çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkelerini de içermelidir. Çevresel Sürdürülebilirlik, dirençli kent kavramı, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini içermelidir. Örneğin, kentsel yeşil alanların korunması ve artırılması, su kaynaklarının etkin yönetimi, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı gibi çevresel faktörler, kentin doğal ve yapay afetlere karşı dirençli olmasıdır. Sosyal Sürdürülebilirlik, dirençli kent kavramı, sosyal sürdürülebilirlik ilkelerini de içermektedir. Örneğin, toplumsal eşitlik, kentsel güvenlik, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim olanakları gibi faktörler, kentin sosyal direncini artırarak afetlere karşı daha dirençli olmasını sağlamaktadır (Acuti & Bellucci, 2020: 764-766). Ekonomik Sürdürülebilirlik, Dirençli kent kavramı, ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleridir. Örneğin, ekonomik çeşitlilik, istihdam fırsatları, gelir eşitsizliğinin azaltılması gibi faktörler, kentin ekonomik direncini artırarak krizlere karşı daha dirençli olmasıdır.

Dirençli kent ve sürdürülebilirlik kavramları, kentsel gelişimde sağlam bir temel oluşturmak için birbirlerini tamamlayan ve destekleyen önemli bileşenlerdir (Szabó vd., 2018: 395-398). Öncelikle, dirençli kent kavramı, kentlerin doğal afetler, iklim değişikliği, ekonomik krizler gibi beklenmedik olaylara karşı dayanıklılığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bir kentin dirençliliği, kriz anlarında altyapıların dayanıklılığı, acil durum hazırlık kapasitesi ve toplumsal dayanışma gibi faktörlere bağlıdır. Sürdürülebilirlik kavramı ise, kentin uzun vadeli yaşanabilirliği ve çevresel, ekonomik ve sosyal dengeyi koruma amacını taşımaktadır. Sürdürülebilir kentler, kaynakların dengeli kullanımı, çevresel kaliteyi koruma, toplumsal refahı artırma ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama hedefleri doğrultusunda planlanır ve yönetilmektedir (Mendizabal vd., 2018: 412-415). Bu iki kavram arasındaki ilişki, kentin hem kriz anlarında dirençli olmasını sağlamak hem de uzun vadeli sürdürülebilirliğini korumak için önemlidir. Örneğin, yeşil altyapı projeleri, kentin hem doğal afetlere karşı dayanıklılığını artırır hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Aynı şekilde, sosyal dayanışma ve toplumsal katılımı teşvik eden politikalar, hem kriz anlarında toplumun dayanıklılığını artırır hem de sosyal sürdürülebilirliği sağlamaktadır.

Dirençli bir kentin aynı zamanda sürdürülebilir bir kent olabilmesi için çeşitli unsurların bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu unsurlar, kentin hem beklenmedik olaylara karşı dayanıklı olmasını sağlayacak hem de uzun vadeli refahını ve yaşam kalitesini koruyacak özellikleri içermektedir. Bu unsurlar şunlardır (Jabareen, 2013: 220; Voghera & Giudice, 2019: 3-7; Sharifi & Allam, 2022: 538-541).

- **Fiziksel Altyapı ve Çevresel Sürdürülebilirlik:** Dirençli bir kent olmak için, kentin fiziksel altyapısının dayanıklı olması gerekmektedir. Bu, altyapı sistemlerinin afetlere ve çevresel değişikliklere karşı

dirençli olması anlamına gelir. Ayrıca, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesiyle, kentte doğal kaynakların dengeli kullanımı, yeşil alanların korunması ve çevresel kirliliğin azaltılması sağlanarak sürdürülebilir bir çevre oluşturulabilir.

- **Ekonomik Dayanıklılık ve Ekonomik Sürdürülebilirlik:** Sürdürülebilir bir kent olmak için, ekonominin güçlü ve çeşitli olması önemlidir. Ekonomik dayanıklılık, kentte iş ve gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyümeyi destekleyecek politikaların benimsenmesiyle sağlanmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik ise, kaynakların etkin ve adil bir şekilde kullanılması, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal refahın artırılması yoluyla gerçekleşmektedir.
- **Toplumsal Katılım ve Toplumsal Sürdürülebilirlik:** Sürdürülebilir bir kent olmak için, kent sakinlerinin katılımının sağlanması ve toplumun ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu, demokratik süreçlerin teşvik edilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, sosyal eşitlik ve adaletin sağlanması gibi unsurları içerir. Toplumsal sürdürülebilirlik, toplumun uzun vadeli refahını ve uyumunu desteklemektedir.
- **Kültürel ve Ruhsal Sürdürülebilirlik:** Sürdürülebilir bir kent olmak için, kültürel mirasın korunması ve kültürel çeşitliliğin teşvik edilmesi önemlidir. Ayrıca, bireylerin ruhsal sağlığının korunması ve mutluluğunun artırılması da sürdürülebilir bir kent için önemli unsurlardır.

Dirençli kent ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki ilişki, kentin hem beklenmedik olaylara karşı dayanıklı olması hem de uzun vadeli refahını sürdürebilmesi gerektiğini vurgular. Bu ilişki, kentlerin afetlere, iklim değişikliğine ve diğer krizlere karşı dayanıklılığı artırarak sürdürülebilirliğini sağlamasıdır. Örneğin, bir kent altyapı sistemlerini depreme dayanıklı hale getirerek hem fiziksel dirençliliğini artırır hem de uzun vadeli çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği desteklemektedir.

4. ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLERDE DİRENÇLİLİK STRATEJİLERİ

Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejileri, kentlerin çeşitli zorluklara karşı dirençli olması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklemesi için geliştirilen planlar, politikalar ve uygulamalarını kapsamaktadır. Bu stratejilerin temel amacı, kentlerin çevresel, ekonomik, sosyal ve idari açıdan dayanıklı olmasını sağlamaktır. Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejileri, çeşitli disiplinlerin katkılarıyla geliştirilen ve kentin çeşitli risklere karşı dayanıklılığını artırmayı amaçlayan yaklaşımları içermektedir (Coaffee, 2008: 633-639). Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin bir parçası olarak, yeşil altyapı ve peyzaj planlaması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Yeşil altyapı, kentteki doğal ve yapay yeşil

alanların stratejik olarak planlanması ve yönetilmesidir. Bu, sel riskini azaltmak, su baskınlarını önlemek, sıcak hava dalgalarının etkilerini hafifletmek ve biyoçeşitliliği artırmak gibi bir dizi fayda sağlayabilir. Bununla birlikte akıllı kent teknolojileri, kentlerin sürdürülebilirlik ve dirençlilik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabilmektedir. Bu teknolojiler, altyapıyı izlemek, verimliliği artırmak, enerji tüketimini optimize etmek, acil durumlarda daha etkili bir şekilde başa çıkmak ve toplumu bilgilendirmek için kullanılabilir (Seeliger, & Turok, 2013: 108-115). Örneğin, akıllı sensörler ve veri analitiği, su baskınlarını izlemek ve erken uyarı sistemleri oluşturulmaktadır.

Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin bir parçası olarak, toplum tabanlı risk yönetimi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, yerel halkın, topluluk gruplarının ve yerel paydaşların katılımını teşvik eder ve kentsel risklerle başa çıkmak için yerel bilgi, beceri ve kaynakların kullanılmasını sağlamaktadır. Örneğin, yerel topluluklar, afet hazırlık eğitimleri düzenlemek, afet sonrası iyileştirme projelerine katılmak ve kentsel dönüşüm süreçlerine dahil olmak gibi faaliyetlerde bulunarak dirençlilikleri artırılabilir. Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin bir parçası olarak, esnek altyapı ve mimari tasarım giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, binaların ve altyapı sistemlerinin esnek ve uyarlanabilir olmasını sağlar, böylece değişen iklim koşullarına ve diğer risklere daha iyi uyum sağlamaktadır. Örneğin, su baskınlarına dayanıklı bina tasarımları veya depreme dayanıklı altyapı sistemleri gibi çözümler, kentin dirençliliğini artırabilir. Ayrıca iklim değişikliği ile mücadele etmek ve kentin iklim değişikliğine uyum sağlamak için stratejiler geliştirilebilir. Bu stratejiler, kentsel ısı adalarını azaltmak, su kaynaklarını yönetmek, kıyı bölgelerinde erozyonu önlemek ve doğal yaşam alanlarını korumak gibi iklim uyumunu destekleyen önlemleri içerebilmektedir. Gelecekteki sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejileri, kentsel risklerin ve tehditlerin karmaşıklığını dikkate alarak çoklu tehdit yaklaşımlarını benimseyebilmektedir. Bu yaklaşım, tek bir afet veya krize odaklanmak yerine, birden fazla risk faktörünü ele alarak kentlerin daha kapsamlı bir dayanıklılık sağlamasını sağlamaktadır. Bu çağdaş yaklaşımlar, sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu stratejiler, kentin çeşitli risklere karşı daha dirençli hale gelmesini sağlayarak uzun vadeli sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesini arttırmaktadır.

Dünyanın farklı bölgelerindeki kentlerin, iklim değişikliği, su baskınları ve doğal afetler gibi zorluklarla başa çıkmak için geliştirdikleri çeşitli adaptasyon stratejilerini ve projeleri göstermektedir. Bu stratejiler ve projeler, kentlerin dirençli ve sürdürülebilir olmalarını sağlamak için önemli adımları temsil etmektedir. Örnekler incelendiğinde (Metaxas & Psarropoulou, 2021: 2-7; Dewit vd., 2020: 2-5; Dupuis & Greenberg, 2019: 354-355).

- Kopenhag, Danimarka: İklim Değişikliği ve Su Baskınlarına Karşı Adaptasyon Stratejileri: Kopenhag, iklim değişikliğinin yarattığı su baskınları ve artan su seviyeleriyle mücadele etmek için çeşitli adaptasyon stratejileri geliştirmiştir. Şehir, su seviyelerini kontrol etmek ve suların taşkın riskini azaltmak için yerel altyapıyı güçlendirmiş ve yeşil altyapı projeleriyle suyun doğal akışını iyileştirmiştir. Örneğin, şehrin Amager Bakırköprü bölgesinde gerçekleştirilen "Amager Bakırköprü Su Parkı Projesi", su baskınlarını azaltmak ve yeşil alanları artırmak amacıyla suyun doğal akışını iyileştirmiştir. Bu proje, şehirdeki su baskınlarının etkilerini minimize etmeye ve sürdürülebilir bir kentsel çevre oluşturmaya yönelik bir model oluşturmuştur.
- Tokyo, Japonya: Depreme Dayanıklı Altyapı ve Bina Tasarımı: Tokyo, Japonya'nın deprem riski yüksek bir bölgesinde bulunması nedeniyle, şehir depreme dayanıklı altyapı ve bina tasarımı konusunda öncü bir rol oynamıştır. Kent, binaların depreme dayanıklı hale getirilmesi için sıkı standartlar belirlemiş ve altyapı projelerinde depreme karşı güçlendirme çalışmaları yapmıştır. Örneğin, Tokyo Metrosu'nun depreme dayanıklı hale getirilmesi için yapılan çalışmalar, kentin afetlere karşı dirençliliğini artırmış ve örnek bir proje olarak kabul edilmiştir.
- New York City, ABD: Sürdürülebilir Altyapı ve Toplumsal Uyumu Teşvik Eden Projeler: New York City, iklim değişikliği ve doğal afetlerle mücadele etmek için sürdürülebilir altyapı projeleri geliştirmiştir. Kent, su baskınlarına karşı dirençli yeşil altyapı projelerini teşvik etmiş ve kentsel yeşil alanların artırılmasıyla suyun doğal akışını iyileştirmiştir. Ayrıca, toplumsal uyumu teşvik etmek için yerel katılımı teşvik eden ve farklı toplulukları bir araya getiren projeler yürütmüştür. Örneğin, Brooklyn'de yapılan "Brooklyn Kentsel Çiftlik Projesi", şehrin gıda güvenliğini artırmak ve toplumsal uyumu teşvik etmek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Bu örnekler ve dünyadaki diğer örnekler incelendiğinde birçok kent, iklim değişikliği ve doğal afetler gibi olumsuz etkilere karşı adaptasyon stratejileri geliştirmiştir. Bu stratejiler, su baskınları, sel, kuraklık gibi afetlere karşı dayanıklılığı artırmayı ve zararları minimize etmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte yeşil altyapı projeleriyle suyun doğal akışını iyileştirerek su baskınlarını azaltmayı hedeflemektedir. Yeşil çatılar, yağmur bahçeleri, su parkları gibi projelerle şehirler, çevresel sürdürülebilirliği destekleyerek suyun kontrolsüz akışını düzenlemektedir. Ayrıca Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejileri geliştirilirken toplumsal uyum ve katılım önemli bir rol oynamaktadır. Kent sakinlerinin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçlere katılımı, stratejilerin etkinliğini artırmakta ve toplumun afetlere karşı dirençliliğini sağlamaktadır.

Buna karşın Dünyanın farklı bölgelerindeki kentler, iklim ve coğrafi özelliklerine bağlı olarak farklı dirençlilik stratejileri geliştirmektedir. Örneğin, kıyı şehirleri su baskınlarına, deprem riski yüksek bölgeler ise depreme karşı öncelikli stratejiler belirlemektedir. Kentlerin yerel kültür, demografi ve ihtiyaçlarına bağlı olarak dirençlilik stratejileri farklılık göstermektedir. Örneğin, bir şehirdeki nüfus yapısı, ekonomik koşullar ve altyapı durumu diğer şehirlere göre farklılık gösterebilir, bu da farklı stratejilerin benimsenmesine yol açmaktadır. Kentlerin teknolojik ve finansal kapasiteleri, dirençlilik stratejilerini uygulama ve sürdürme yeteneklerini etkilemektedir. Gelişmiş ekonomilere sahip kentler, daha gelişmiş altyapı ve teknolojiye yatırım yapabilirken, düşük gelirli kentler bu konuda daha kısıtlı kaynaklara sahip olabilmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çağın getirdiği zorluklar ve değişen çevresel koşullar, kentlerin sürdürülebilirlik ve dirençlilik alanlarında yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Günümüzde, kentlerin karşı karşıya olduğu iklim değişikliği, doğal afetler, nüfus artışı gibi pek çok sorun, geleneksel planlama ve yönetim yaklaşımlarını sorgulatmış ve kentlerin daha dirençli ve sürdürülebilir olmalarını sağlayacak yeni stratejilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada, dirençli kent kavramı, kentlerin bu yeni koşullara uyum sağlamasını ve etkili bir şekilde krizlere karşı tepki vermesini sağlayacak önemli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir kentlerde dirençli kent kavramının, çeşitli disiplinlerin katkılarıyla ve çok paydaşlı işbirlikleriyle güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, kentsel planlama, altyapı geliştirme, afet yönetimi, çevre koruma gibi alanlarda entegre ve kapsamlı stratejilerin benimsenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, toplumsal katılımın ve yerel halkın bilinçlendirilmesinin, sürdürülebilir kentlerde dirençli kent kavramının başarılı bir şekilde uygulanmasında kritik bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Sürdürülebilir kentlerde dirençli kent kavramı, kentlerin çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan daha güçlü ve sürdürülebilir hale gelmelerini sağlayacak önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu kavramın daha da geliştirilmesi ve uygulanması, gelecek nesiller için daha sağlıklı ve güvenli kent ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, ilgili tüm paydaşların işbirliği içinde hareket etmeleri ve sürdürülebilir kentlerde dirençli kent kavramının güçlendirilmesi için çaba göstermeleri gerekmektedir. Günümüzde, sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejileri, kentlerin karşılaştığı çeşitli zorluklarla başa çıkmak ve uzun vadeli sürdürülebilirliklerini sağlamak için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde birçok kent, iklim değişikliği ve doğal afetler gibi olumsuz etkilere karşı adaptasyon stratejileri geliştirmiştir. Bu stratejiler, su baskınları, sel, kuraklık gibi afetlere karşı dirençliliği artırmayı ve zararları

minimize etmeyi hedeflemektedir. Yeşil altyapı projeleri ise suyun doğal akışını iyileştirerek su baskınlarını azaltmayı amaçlamaktadır. Ancak, kentlerin dirençlilik stratejileri, iklim ve coğrafi özelliklerine, yerel kültür ve demografik yapıya, teknolojik ve finansal kapasitelere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu durum, kentlerin benimsediği stratejilerin ve uygulama yeteneklerinin çeşitliliğine yol açmaktadır.

Bu bağlamda Sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin etkinliğini artırmak için entegre planlama süreçleri benimsenmeli ve çeşitli paydaşların katılımını içeren çok paydaşlı işbirliği modelleri teşvik edilmelidir. Kent yönetimleri, yerel sakinler, özel sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler arasında etkili iletişim ve işbirliği sağlanmalıdır. Ayrıca iklim değişikliği etkilerine karşı dirençli altyapı ve yeşil alanlar gibi uyarlamalara daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Bu yatırımlar, su baskınları, aşırı sıcaklık, kuraklık gibi iklim değişikliği etkileriyle başa çıkma kapasitesini artırabilir ve kentlerin doğal ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte teknolojik inovasyonların ve veri odaklı yaklaşımların sürdürülebilir kentlerde dirençlilik stratejilerinin geliştirilmesinde daha etkin bir şekilde kullanılması önemlidir. Yapay zeka, sensör teknolojileri, büyük veri analitiği gibi yeni teknolojilerin ve veri odaklı yaklaşımların afet risklerinin belirlenmesi, acil durum müdahalesi ve altyapı yönetimi gibi alanlarda kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acuti, D., & Bellucci, M. (2020). Resilient cities and regions: planning, initiatives, and perspectives. *Climate Action*, 763-774.
- Albrito, P. (2012). Making cities resilient: Increasing resilience to disasters at the local level. *Journal of business continuity & emergency planning*, 5(4), 291-297.
- Andersson, E. (2006). Urban landscapes and sustainable cities. *Ecology and society*, 11(1), 1-7.
- Cañavera, H J. S., Tang, J., Nochta, T., & Schooling, J. M. (2022). On the relation between ‘resilience’ and ‘smartness’: A critical review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 75(2), 1-13.
- Chamindi, M., & Amaratunga, D. (2015). A disaster resilient built environment in urban cities. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, 6(1), 102-116.
- Chandler, D. (2020). Security through societal resilience: Contemporary challenges in the Anthropocene. *Contemporary Security Policy*, 41(2), 195-214.
- Cheek, W., & Chmutina, K. (2022). Measuring resilience in the assumed city. *International Journal of Disaster Risk Science*, 13(3), 317-329.
- Chelleri, L. (2012). From the «Resilient City» to Urban Resilience. A review essay on understanding and integrating the resilience perspective for urban systems. *Documents d'anàlisi geogràfica*, 58(2), 287-306.
- Coaffee, J. (2008). Risk, resilience, and environmentally sustainable cities. *Energy Policy*, 36(12), 633-638.
- Desouza, K. C., & Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89-99.
- DeWit, A., Djalante, R., & Shaw, R. (2020). Building holistic resilience: Tokyo's 2050 strategy. *The Asia-Pacific Journal Japan Focus*, 18(7), 1-15.
- DuPuis, E. M., & Greenberg, M. (2019). The right to the resilient city: Progressive politics and the green growth machine in New York City. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 9, 352-363.
- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Garau, C., & Pavan, V. M. (2018). Evaluating urban quality: Indicators and assessment tools for smart sustainable cities. *Sustainability*, 10(3), 1-18.
- Gernay, T., Selamet, S., Tondini, N., & Khorasani, N. E. (2016). Urban infrastructure resilience to fire disaster: An overview. *Procedia Engineering*, 161, 1801-1805.
- Godschalk, D. R. (2003). Urban hazard mitigation: Creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, 4(3), 136-143.

- Guy, S., & Marvin, S. (1999). Understanding sustainable cities: competing urban futures. *European urban and regional studies*, 6(3), 268-275.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review Of Ecology and Systematics*, 4(1), 1-23.
- Humbert, C., and J. Joseph. 2019. Introduction: The politics of resilience: Problematising current approaches. *Resilience*, 7(3), 215–223.
- Ibrahim, M., El-Zaart, A., & Adams, C. (2018). Smart sustainable cities roadmap: Readiness for transformation towards urban sustainability. *Sustainable cities and society*, 37, 530-540.
- Jabareen, Y. (2013). Planning the resilient city: Concepts and strategies for coping with climate change and environmental risk. *Cities*, 31, 220-229.
- Johnson, C., & Blackburn, S. (2014). Advocacy for urban resilience: UNISDR's making cities resilient campaign. *Environment and Urbanization*, 26(1), 29-52.
- Mendizabal, M., Heidrich, O., Feliu, E., García-Blanco, G., & Mendizabal, A. (2018). Stimulating urban transition and transformation to achieve sustainable and resilient cities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 94, 410-418.
- Metaxas, T., & Psarropoulou, S. (2021). Sustainable development and resilience: A combined analysis of the cities of Rotterdam and Thessaloniki. *Urban Science*, 5(4), 1-14.
- Ni'mah, N. M., Wibisono, B. H., & Roychansyah, M. S. (2021). Urban sustainability and resilience governance: review from the perspective of climate change adaptation and disaster risk reduction. *J. Reg. City Plan*, 32, 83-98.
- Satterthwaite, D. (2021). Sustainable cities or cities that contribute to sustainable development?. In *The Earthscan reader in sustainable cities* (pp. 80-106). Routledge.
- Seeliger, L., & Turok, I. (2013). Towards sustainable cities: extending resilience with insights from vulnerability and transition theory. *Sustainability*, 5(5), 108-128.
- Sharifi, A., & Allam, Z. (2022). On the taxonomy of smart city indicators and their alignment with sustainability and resilience. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 49(5), 1536-1555.
- Szabó, M., Csete, M. S., & Pálvölgyi, T. (2018). Resilient regions from sustainable development perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 7(1), 395-395.
- Voghera, A., & Giudice, B. (2019). Evaluating and planning green infrastructure: A strategic perspective for sustainability and resilience. *Sustainability*, 11(10), 1-21.
- Wilkinson, C. (2012). Social-ecological resilience: Insights and issues for planning theory. *Planning theory*, 11(2), 148-169.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI KAPSAMINDA YAP İŞLET DEVRET PROJELERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895339>

¹ Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Ankara Mali Müşavirler Odası,
kadirgulcin@hotmail.com, Orcid ID:0000-0003-3460-8316,

GİRİŞ

Nüfus artış yoğunluğunun ve nüfusun yayılmış olduğu bölgelerin genişlemesi sonucu kamu hizmeti niteliğindeki faaliyetlerin kamu ile özel şirketler arasından iş birliği yapılarak çözümlenmesi bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Yap işlet devret modeli yaygın kullanılan kamu ile özel sektör iş birliği modelidir. Yap işlet devret modeli ile kamusal yatırımlar, özel sektör özkaynakları ile yapılmaktadır. Ayrıca donanım ve organizasyona ait iş yükü özel sektör işbirliği ile tamamlanması amaçlanmaktadır. Dolaylı olarak birçok faaliyet alanı özelleşerek ticari bir faaliyet alanı haline dönüşmektedir. Kamu idaresi ise ticari faaliyette yer almadan kontrol ve denetim alanında idari bir misyon üstlenmektedir.

Yap işlet devret modeli ile özel şirketler yeni faaliyet organizasyonu ve yeteneği kazanmaktadır. Zaman zaman kamu destek finansmanı ile ilgili faaliyetler desteklenmektedir. İlgili faaliyet alanlarında özel şirketlere sağlanan haklar sonucu imtiyazlı sektörler ortaya çıkmaktadır. İmtiyaz hakkına sahip olan şirketler ise bu haklara ilişkin finansal varlık ve yükümlülüklerini ayrıntılı olarak raporlanmaktadır. Yap işlet devret modeli ile kamusal bir hizmetin yer altı veya yer üstü inşası, işletilmesi ve bu faaliyet üzerinden nakit akışı sağlanması ve anlaşma süresi sonunda ilgili varlığın bedelsiz olarak kamuya teslimini içeren anlaşmalar ise koşullu kiralama olarak raporlanmaktadır.

Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ile Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS), yap işlet devret modeli anlaşmalarına özgü koşulların nasıl muhasebeleştirileceği ve raporlanması gerektiği hakkında yol gösterici olmaktadır. Yap işlet devret modelinin muhasebeleştirilmesine TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları ile TFRS 16 Kiralamalar standardında yer verilmektedir. Bu makalede, TMS ve TFRS kapsamında yap işlet devret modelinin muhasebeleştirilme koşulları açıklandıktan sonra Otoyol Hizmet Tesisleri projesi örneği üzerinden uygulama pratiğine yer verilmiştir.

1. TMS VE TFRS KAPSAMINDA YAP İŞLET DEVRET PROJELERİNİN TANIMLANMASI

Yap işlet devret modeline ilişkin projeler, kamu otoritesi ile özel sektör şirketleri arasında sözleşmeye dayalı belirli bir varlığın veya hizmetin yerine getirilmesi önceliğindeki işler bütünüdür. Kamu ile özel sektör arasında iş birliğine dayanan bu ve buna benzer iş modelleri kullanılmaktadır. Yap işlet devret modeli ile aynı amaç doğrultusunda benzer olabilecek “yap işlet modeli”, “yap kirala devret modeli” gibi yöntemlerde kullanılmaktadır. Ayrıca özel sektör şirketleri arasında benzer yöntemlerde kullanılmaktadır. Örneğin, “sat kirala geri al modeli” her iki tarafı özel şirket olan kuruluşlar

tarafından uygulanmaktadır. Özel sektör şirketleri arasında uygulanan bu yöntemin bir tarafı yatırım bankaları ve şirketleri olmaktadır.

Yapı işletme devret modeli, kamusal hizmetleri içeren ancak kamu tarafından yerine getirilecek yeterli donanım ve iş gücünün olmadığı veya yüksek düzeyde finansman kaynağına ihtiyaç duyulan projelerin özel sektör kaynakları ile yapılmasını içermektedir. Özel şirketler tarafından gerçekleştirilen proje üzerinden elde edilen hasılat, gerçekleştirilen projenin işletilme süresi boyunca özel şirkete gelir ve kazanç oluşturmaktadır. Projenin işletilme süresi boyunca ilgili mal veya hizmeti kullananlar tarafından ödenen bedellerin toplamı, özel şirket için yatırım bedelinin geri kazanım değerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kamu tarafından özel şirkete periyodik olarak yapılan ödemeler de yatırım bedelinin geri kazanım değerini oluşturacak şekilde dikkate alınmaktadır. Projenin işletilme süresi sonunda, ilgili varlık üzerinden mal veya hizmet üretilebilecek şekilde kamuya bedelsiz devrini içermektedir (Akdoğan & Aydın, 2018, s. 6).

1.1. İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları

Kamu hizmeti niteliğindeki yol, köprü, hapisane, havaalanı, hastane gibi yapı ve ilgili hizmetlerin sunulmasına dair sorumluluğun özel sektör tarafından üstlenilmesi aynı zamanda bir imtiyazın elde edilmesine olanak sağlamaktadır. TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları özel sektör şirketlerinin kamudan almış oldukları kamu hizmeti niteliğindeki işlerin şirketler bakımından muhasebeleştirilmesini açıklamaktadır.

Kamu ile özel şirket arasında imzalanan anlaşmanın imtiyazlı hizmet anlaşması olarak değerlendirilmesi için belirli şartları içermesi gerekmektedir. TFRS Yorum 12'ye göre imtiyaz anlaşması ile verilecek hizmetin tanımı, verilecek hizmetin bedeli ve ilgili hizmetin kimin için verileceği düzenlenmeli ve denetleme yetkisi içermelidir. Ayrıca anlaşma süresi sonunda ilgili varlığın kamuya devri aranmaktadır (TFRS Yorum 12, Paragraf UR1). İmtiyazlı hizmet anlaşması, kamu hizmetinin sunulması bakımından özel şirketlere bir imtiyaz hakkı verirken aynı zamanda bir yükümlülük getirmektedir. Özel şirketler için temel yükümlülük imtiyazlı hizmet anlaşması gereği belirlenen kamu hizmetinin eksiksiz yerine getirilmesidir. TFRS ve TMS kapsamında imtiyazlı hizmet anlaşmalarının konusunu oluşturan hizmetin yerine getirilmesinde özel şirketler tarafından tamamlanacak alt yapı ya da gerekli yatırım projelerine ilişkin hak ve yükümlülüklerin ihtiyaca uygun bir şekilde raporlanması amaçlanmaktadır. Kamu kurumuna adına kamu hizmetinin yerine getirilmesi için bir varlığın veya alt yapının özel şirket tarafından meydana getirilmesi durumunda, ilgili varlığın mülkiyet hakkı kamu otoritesinde olup intifa hakkı özel şirkette bulunmaktadır. Bu durumda şirket ilgili alt yapı veya tesise ilişkin yatırım bedellerini finansal tablolarında hangi grup bazında raporlayacağı TFRS Yorum 12'de düzenlenmektedir.

Kamu hizmetinin yerine getirilmesi amacıyla belirli bir alt yapının işletilme hakkı imtiyazlı hizmet anlaşması ile özel şirkete verilmesi sonucunda oluşan hasılat şirket tarafından TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardına göre muhasebeleştirilmektedir. İlgili alt yapının hazır hale getirilmesi için katlanılan yatırım bedelleri, bir finansal varlık modeli ya da bir imtiyaz hakkının (lisans) elde tutulmasından kaynaklı maddi olmayan duran varlık olarak şirket tarafından dikkate alınır. Yatırımlar sonucu oluşan varlık maddi duran varlık olarak dikkate alınmayacağı standart yorumunda açıklanmaktadır (TFRS Yorum 12, Paragraf 27).

Menkul kıymetler Borsa İstanbul Yıldız Pazarında işlem gören ve faaliyetleri içerisinde İmtiyazlı Hizmet Anlaşması ile kamu niteliğinde hizmet sağlayan Başkent Doğalgaz Dağıtım Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. ile Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.’nin 31.12.2022 tarihli Türkiye Finansal Raporlama Standartları’na uygun bağımsız denetim raporları incelendiğinde;

Başkent Doğalgaz A.Ş. imtiyaz anlaşması ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından ilgili dağıtım bölgesinde doğal gaz dağıtım lisansına sahiptir. Buna göre dağıtım bölgesindeki müşteriye doğalgaz kullanırmak için dağıtım şebekesinin kurulması, işletilmesi, iyileştirilmesi, genişletilmesi çalışmalarını yapmak ile yükümlülüğü üstlenmektedir. İlgili yükümlülüklerin yerine getirmesinde katlanılan yatırım bedeli finansal tablolarda maddi olmayan duran varlık olarak raporlanmaktadır. Maddi olmayan duran varlığın bedeli anlaşma süresinde itfa edilmek üzere satışların maliyetini oluşturan imtiyaz anlaşmalarına ilişkin amortisman ve itfa payları olarak raporlanmaktadır. Oluşan hasılat ve maliyet unsurları TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardına göre muhasebeleştirildiği açıklanmaktadır. Doğalgaz tedarikinden kaynaklı borçlar, “ilişkili olmayan taraflara ticari borçlar” sınıfında, doğalgaz satışından kaynaklı alacaklar, “ilişkili olmayan taraflardan ticari alacaklar” sınıfında muhasebeleştirilmiştir. İmtiyaza bağlı maddi olmayan duran varlık değerinin büyüklüğü finansal tablolarda aktif büyüklüğün yaklaşık yüzde doksana karşılık geldiği görülmektedir (Başkent Doğalgaz A.Ş. Bağımsız Denetçi Raporu, 2023).

Doğu Aras Enerji A.Ş., özelleştirme yoluyla EDAŞ’ı satın alarak, böylece EDAŞ’a ait elektrik satış hakları Doğu Aras Enerji finansal tablolarında maddi olmayan duran varlık olarak raporlanmıştır. Mülkiyeti kamuya ait olan alt yapının yenilenmesi ve yeniden yatırım yapılmasına ilişkin bedellerin alım garantörlüğünde olması ile finansal varlık olarak muhasebeleştirilmiştir. Dönen varlıklar içerisinde “İmtiyaz sözleşmelerine ilişkin finansal varlık” ve duran varlıklar içerisinde “İmtiyaz sözleşmelerine ilişkin finansal varlık” olarak raporlanmıştır. Yıllara ilişkin itfaya konu olacak alacaklar sözleşme süresi boyunca yıllar itibari ile raporda açıklanmıştır. Etkin faiz yöntemine göre yatırımların getiri tutarları hesaplanarak hasılat olarak dikkate alınmıştır. İmtiyaz sözleşmelerine ilişkin finansal varlıkların değeri

finansal tablolarda aktif büyüklüğün yaklaşık yarısı büyüklüğünde bir değere sahip olduğu görülmektedir (Doğu Aras Enerji A.Ş. Bağımsız Denetçi Raporu, 2023).

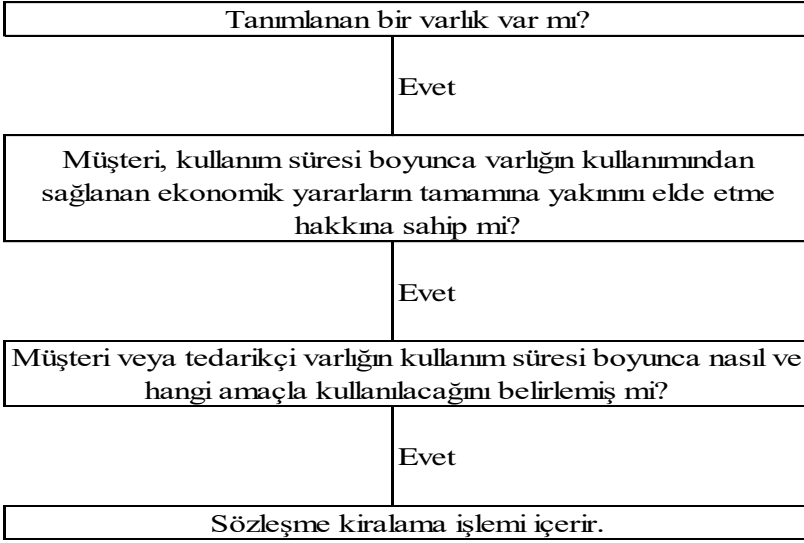
Uygulamada imtiyazlı hizmet anlaşmalarına ilişkin edim ve yükümlülüklerin TMS ve TFRS kapsamında raporlanması şirketlerin tercihine göre muhasebe standartlarına uygun alternatif şekillerde raporlandığı görülmektedir. İmtiyaza konu yatırımların maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmesi durumunda TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardına göre ölçülmesi gerekirken, ilgili yatırımların finansal bir varlık olarak dikkate alınması TFRS 9 Finansal Araçlar standardına göre ölçülünerek raporlanması gerekmektedir. İmtiyaz sözleşmesinden kaynaklı oluşan hasılat ise TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardına göre muhasebeleştirilmektedir.

Kamu ile özel şirket arasında yapılan anlaşmanın öz itibariyle imtiyazlı hizmet anlaşması ya da özünde kiralama içeren bir anlaşmamı olduğu yönünde bir ayırımın yapılması gerekmektedir. Özünde kiralama niteliği olan bir anlaşma yap işlet gevret modeli ile sunulmuş olsa da TFRS 16 Kiralamalar standardı kapsamında muhasebeleştirilmektedir (TFRS Yorum 12, Paragraf UR8).

1.2. Kullanım Hakkı Varlıklarına İlişkin Kira Anlaşmaları

Bir mal veya hizmetin bir bedel karşılığında belirli bir süre için mülkiyet hakkı devredilmeksizin ikinci bir tarafa kullanım hakkının devredilmesi kiralama işlemini içermektedir. İlgili mal ve hizmetin sahiplik ya da mülkiyet hakkına sahip olarak ilgili faydayı devreden kişi kiraya veren tarafken ilgili faydayı kullanmak için belirli bir bedel ödemeyi üstlenen kişi ise kiracı olarak tanımlanabilir.

Kiralama işleminde kullanım hakkı varlığa ilişkin tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde kiracıya devri olması halinde finansal kiralama olarak sınıflandırılır. Finansal kiralama sözleşmelerinde ilgili varlığın kira süresi sonuna kadar mülkiyet hakkının kiracı elinde olduğu sözleşmeleri kapsamaktadır. Sözleşme tarihinde veya kira süresinde mülkiyet hakkı kiracıya devri yapılmadan ilgili varlığın ekonomik ömrünün önemli bir kısmı boyunca kullanım hakkının devrini içermektedir. Kiralama işleminde kullanım hakkı varlığa ilişkin tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde kiracıya devrinin gerçekleşmediği kiralamalar ise faaliyet kiralaması olarak sınıflandırılmaktadır. Faaliyet kiralaması kısa süreli ya da uzun süreli bir anlaşma ile tesis edilebilir (TFRS 16, Paragraf 62). Bir sözleşmenin kira işlemi içerdiği kararı verilmesinde kiracı ve kiraya veren taraflar için aşağıdaki akış şeması TMS ve TFRS kapsamında düzenlenmiştir (TFRS 16, Paragraf B31).

Şekil 1: TMS ve TFRS Kapsamında Kira Sözleşmesi Akış Şeması

Bir sözleşmenin içeriği ve özün önceliği bakımından kira sözleşmesi olup olmadığı tespit edilirken hukuki niteliği bakımında bir sözleşmenin kira sözleşmesi olduğuna ait konu, amaç ve kapsam olarak belirtilmesi yeterli olabilir. Ancak finansal tablolarda raporlanması bakımından farklılık gösterebilir. Bir sözleşmenin kira sözleşmesi olarak işleme alınmasında, sözleşmeye konu varlığın belirli bir süre ile kullanım hakkı devrini içermesi gerekmektedir. Belirli süreli olarak devredilen kullanım hakkı ve ekonomik fayda oluşturacak değer belirlenmesi gerekmektedir.

Kiralama işlemleri, kiracı ve kiraya veren tarafın hak ve yükümlülüklerinin raporlanması TFRS 16 Kiralamalar standardı ile düzenlenmektedir. Kiralama işlemine konu varlığın kiracıya mülkiyet devrini hakkı tanıyorsa finansal kiralama olarak sınıflandırılmaktadır. Kiralama işlemine konu varlığın kira süresi sonunda mülkiyet hakkının kiracıya devrini içermiyorsa faaliyet kiralaması olarak tanımlanmaktadır. TFRS 16 standardı kiralamaya konu hak ve yükümlülüklerin finansal tablo dışına bırakılmaksızın kira süresini kapsayacak şekilde raporlanmasını ilke edinmektedir (Döğüş & Üçoğlu, 2021, s. 520).

Kiracı tarafa ait yükümlülükler kira süresi içinde belirli bir dağıtım yöntemi kullanarak dağıtılmaktadır. Kiralama işlemine ait sabit veya değişken kira ödemeleri, kiralamanın başladığı tarihte kiracı tarafından zımnî faiz oranı ya da kiracının alternatif borçlanma faiz oranına göre iskonto edilerek bugünkü değer üzerinden finansal tablolarda yükümlülük olarak raporlanmaktadır. Kiralama işlemine ait kiracı tarafından ödenmesi beklenen kalıntı değer ile kira sonlandırılmasına ilişkin ceza tutarı bugünkü değer

üzerinden finansal tablolarda yükümlülük olarak yer almaktadır. Kiraya konu varlığın kira süresi sonunda kiracı tarafından satın alma opsiyonunun olması ve bu opsiyonun kullanılması durumunda kiralama tarihi dikkate alınarak varlığın ekonomik ömrü veya kiralama süresinden kısa olanına göre amortisman ayrılmaktadır (TFRS 16, Paragraf 26-32). Kiraya konu varlığın kira süresi ile kiralama tarihinden itibaren faydalı ekonomik ömrü karşılaştırılması sonucu kısa olan süre amortisman süresi olarak dikkate alınmaktadır. Vergi Usul Kanunu (VUK) amortisman uygulamalarına göre fazla hesaplanan tutar ertelenen vergi varlığı olarak muhasebeleştirilmektedir (Varol, 2020, s. 152).

Kiralama işleminin muhasebeleştirilmesinde Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'nda 30-40 Finansal Yükümlülükler başlığı altında 303-403 Kısa ve Uzun Vadeli Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler, 308-408 Kısa ve Uzun Vadeli Ertelenmiş Borçlanma Maliyetleri (-) muhasebe hesapları yer almaktadır. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)'n de 30-40 Mali Borçlar başlığı altında 301-401 Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar, 302-402 Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri (-) muhasebe hesapları yer almaktadır. Her iki hesap planına göre kira süresine bağlı olarak bir yıldan uzun süreli kiralama işlemelerine ilişkin kiracı yükümlülükleri finansal tablolarda yukarıda belirtilen hesaplar kullanılarak raporlanmaktadır. Kiralamaya konu varlığın niteliğine göre maddi duran varlık veya maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmektedir. Belirtilen kayıt yöntemi kiracı tarafa ait muhasebe kayıt düzenini içermektedir (Kaya, Atasel, & Bayraktar, 2020, s. 274).

Kullanım hakkı varlıklarına ilişkin kira anlaşmalarının yardımcı hizmet talebine göre çeşitli modelleri ile karşılaşılmaktadır. Kamu hizmeti niteliğindeki alt yapılardan bağımsız olarak çeşitli yardımcı hizmet alanlarında yap işlet devret modeli uygulanmaktadır. Yatırımlara ek olarak idareye kira ödeme yükümlülüğü olan yardımcı hizmet anlaşmalarıdır. Kamu tarafından özel şirketlere herhangi bir ödeme taahhüdü içermeyen ve ek olarak kamuya kira ödeme yükümlülüğü içeren yap işlet devret modelinin uygulandığı çeşitli hizmet anlaşmalarıdır.

1.3. Yap İşlet Devret Modeli İle Yardımcı Hizmet Yatırım Anlaşmaları

İhtiyaç duyulan kamu hizmetinin yerine getirilmesi amacıyla özel şirket tarafından gerçekleştirilen yatırım finansmanı modeline göre anlaşma içeriği raporlanmaktadır. İmtiyazlı hizmet anlaşmalarında, şirket tarafından yerine getirilen yatırıma karşılık anlaşma süresinde koşulsuz nakit girişi hakkı elde edilmektedir. Kullanım hakkı varlık üzerinden hizmet üretmek için katlanılan yatırıma karşılık hizmet tüketicisinden ücret bedeli alma hakkı elde edilmektedir. Bazı durumlarda kamu ödemesi ile yatırımlar

desteklenmektedir. Kamu hizmetinin yerine getirilmesinde yardımcı hizmetlere ayrıca ihtiyaç duyulmaktadır. Yardımcı hizmetlerin tamamlanması konusunda yap işlet devret modeli ile kamu varlık ve kaynakları belirli bir kira yöntemi ile özel şirketlere kiralanmaktadır. Bu kiralama işlemleri doğrudan bir kiralama işlemi olmaktadır. İmtiyaz hizmet anlaşmaları ve finansal kiralama işlemleri dışında ayrıca raporlanmaktadır. Niteliği bakımından kamusal hizmet olmaması nedeni ile kamu hizmeti niteliğindeki hizmetlerden bağımsız raporlanmaktadır. Örneğin, yap işlet devret modeli ile hastane veya havaalanı hizmetleri içerisinde kafeterya hizmetleri yardımcı hizmetleri içermektedir. Otoyol işletmeciliği kapsamında otoyol kenarından dinlenme tesisleri yardımcı hizmet alanı içermektedir.

2. OTOYOL HİZMET TESİSLERİ ÖRNEK UYGULAMASI

Karayolları Genel Müdürlüğü'nün Mülkiyetindeki Taşınmazlar İle Kullanımındaki Alanların İdaresine İlişkin Yönetmelik kapsamında otoyol hizmet tesisi; “yüksek standartlara sahip, trafik seyrinde asgari hız sınırlanması uygulanan, seyahat hızı yüksek ve üzerinde erişme kontrolünün uygulandığı karayolunda bulunan, otel, motel, lokanta, akaryakıt istasyonu ve benzeri tesisleri” olarak tanımlanmaktadır (KGM, Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023). Mülkiyeti kamuya ait otoyol kenarlarındaki belirli arazilerin özel şirketler tarafından otoyol hizmet tesisi inşa etmesi ve işletmesi için ihale veya çeşitli düzenlemeler ile kiralama yöntemi uygulanmaktadır. Taşınmaza ilişkin alt yapı ve üst yapı inşasının teknik yönleri kamu tarafından belirlenmektedir. Alt ve üst yapıya ilişkin değişiklikler kamu iznine göre yapılmaktadır.

Türkiye’de otoyol inşasının önemli bir kısmı yap işlet devret modeli ile yapılmaktadır. Türkiye’de otoyol ağı 3.633 km’ye ulaşmıştır. Toplam otoyol ağının 1.351 km’si yap işlet devret modeli ile yapılmıştır. Mevcut otoyol ağı yap işlet devret modeli ile 2023 yılında 3.726 km’ye, 2024 yılında 3.834 km’ye, 2025 yılında ise 3.886 km uzunluğa erişeceği belirtilmektedir. Yap işlet devret modeli ile yapılan otoyollara Malkara-Çanakkale Otoyolu, Menemen-Aliğa-Çandarlı Otoyolu, Kuzey Marmara Otoyolu, İstanbul-İzmir Otoyolu, Ankara-Niğde Otoyolu örnek olarak verilebilir (KGM, 2023).

2.1. Otoyol Hizmet Tesisi Yapımı, Bakımı, İşletilmesi ve Devrine Ait Anlaşma Unsurları

Otoyol hizmet tesisi anlaşmaları, imtiyaz anlaşmalarından ve kullanım hakkı varlıklara ilişkin kira anlaşmalarından farklı bir finansman modeli içerdiği görülmektedir. İlgili yatırım ve işletme süresi anlaşma ile belirlenmektedir. Süre sonunda ilgili tesisin kullanıma uygun bir şekilde kamu idaresine devir işlemlerini kapsamaktadır. Kamu idaresi, tesis işletmesinin gayri safi hasılatı üzerinden pay alım metodu ile kira tahsilatı uygulamaktadır.

Yıllık pay tutarının hesaplanması akaryakıt, konaklama, market, alışveriş mekanları ve diğer alanlar sınıfında ki hasılat üzerinden farklı oranlara tabi hesaplanmaktadır. Hesaplanan pay tutarı yatırımcı şirket için kira niteliğinde yükümlülük içermektedir. İşletme süresine ilişkin yıllara ait ödenecek pay veya kira bedelleri anlaşma içeriğinde kamu idaresine taahhüt edilmektedir.

2.1.1. Tahmini Gelir Gider ve İdare Payı Hesabı

Otoyol hizmet tesisi anlaşmasında, anlaşma eki olarak yer alan yatırım projesine ilişkin şartnamede ki faaliyetlerin yerine getirilmesi sonucu hizmete açılacak hizmet merkezlerinin yaklaşık geliri ve yatırım gideri hesaplanmaktadır. Tesisin yapım işlerine ilişkin yatırım bedeli 1.500.000.000 TL olarak idare ve şirket tarafından belirlenmiştir. Tesisin konumlandırıldığı otoyoldan yıllık geçen araç sayısı ve tesisi ziyaret etmesi beklenen muhtemel ziyaretçi sayısı dikkate alınarak işletmenin yıllık gayri safi hasılatı belirlenmektedir. Anlaşmaya ilişkin ödeme taahhüdü olarak kabul edilen bedeller, idareye ödeneceği yıllarda herhangi bir değerlemeye konu edilmeksizin yazılı nominal değeri üzerinden ödenmektedir. Anlaşmaya ilişkin idare payı tutarları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: İdare Payı Hesap Tablosu

YIL	YİYİCEK VE İÇECEK	AKARYAKIT	OTEL	KİRA	TOPLAM İDARE PAYI
1	810.237	7.209.827	115.035	2.520.557	10.655.655
2	891.260	7.930.809	126.539	2.545.762	11.494.370
3	1.336.890	11.896.214	189.808	3.818.644	17.241.556
4	1.737.957	15.465.078	246.751	4.964.237	22.414.022
5	1.911.753	17.011.586	271.426	5.013.879	24.208.643
6	2.007.341	17.862.165	284.997	5.038.948	25.193.451
7	2.025.407	18.022.924	287.562	5.084.299	25.420.192
8	2.126.677	18.924.071	301.940	5.338.514	26.691.202
9	2.137.310	19.018.691	303.450	5.365.206	26.824.658
10	2.351.042	20.920.560	333.795	5.901.727	29.507.123
11	2.398.062	21.338.971	340.470	6.019.762	30.097.266
12	2.446.024	21.765.751	347.280	6.140.157	30.699.211
13	2.641.705	23.507.011	375.062	6.631.369	33.155.148
14	2.905.876	25.857.712	412.568	6.697.683	35.873.839
15	3.080.229	27.409.175	437.323	7.099.544	38.026.270
16	3.234.240	28.779.633	459.189	7.454.521	39.927.583
17	3.363.610	29.930.819	477.556	7.752.702	41.524.687
18	3.699.971	32.923.901	525.312	7.830.229	44.979.412
19	4.809.962	42.801.071	682.905	8.065.136	56.359.074
20	5.050.460	44.941.124	717.051	8.468.393	59.177.028

21	5.454.497	48.536.414	774.415	9.145.864	63.911.190
22	5.727.221	50.963.235	813.136	9.603.157	67.106.749
23	5.956.310	53.001.764	845.661	9.987.284	69.791.019
24	6.254.126	55.651.853	887.944	10.486.648	73.280.570
25	6.566.832	58.434.445	932.341	11.010.980	76.944.599
	80.924.998	720.104.803	11.489.514	167.985.203	980.504.517

*Yatırım yılı tamamlanmış ve aktif hizmetin başlangıç yılı ilk yıl olarak kabul edilir. Başlangıç yılı ay dönemi sonraki yıla devredilerek sonraki yıl ilk yıl olarak kabul edilir.

Otoyol hizmet tesisi anlaşması yirmi beş yılı içeren hizmet süresinde idareye yıllar itibariyle ödenecek bedeller tabloda verilmiştir. Her bir yıla ilişkin idare payı, takip eden yılın beşinci ayı sonuna kadar ödenmesi şartı yer almaktadır.

2.2. Otoyol Hizmet Tesisleri Projelerinin Muhasebeleştirilmesi

TMS ve TFRS kapsamında otoyol hizmet tesisleri projesi, bir taşınmazın koşullu kiralama işlemini içermektedir. TFRS 16 Kiralamalar standardına göre muhasebeleştirilmektedir. Kamu hizmeti niteliğinde olan hizmetleri içermemesi ve sözleşme koşulları gereği TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları standardı kapsamı dışındadır. Anlaşma koşulları ve yükümlülükleri TMS/TFRS kapsamında muhasebe kayıtları aşağıda gösterilmiştir. Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı dikkate alınarak hesap kodları ve hesap isimleri kullanılmıştır.

Tesis inşası süresinde oluşan harcamalar tesisin yatırım bedelini oluşturmaktadır. Yer altı ve yer üstü işlemlerin başlanmasından tesisin kullanıma hazır hale getirilmesine kadar katlanılan harcamalar yapılmakta olan varlık yatırımı olarak finansal durum tablosunda muhasebeleştirilmektedir.

../2023			
259	Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırımları ve Verilen Avanslar	1.500.000.000	
	İlgili Varlık ve Kaynak Hesabı		1.500.000.000
	Tesis İnşa Harcamaları		

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, tesis inşası süresinde katlanılan harcamaların yapılmakta olan varlıklar hesabında muhasebeleştirilmiştir.

		../2024	
253	Tesis, Makine ve Cihazlar	1.500.000.000	
	259 Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırımları ve Verilen Avanslar		1.500.000.000
	Tesis İnşasının Tamamlanması	/	

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, tesis inşasının tamamlanarak yer altı ve yer üstü düzenlemelerinin kullanıma hazır duruma getirilmesi sonucu finansal durum tablosunda amortismanına tabi kullanıma hazır bir varlık olarak raporlanmak üzere yapılmakta olan yatırımlar hesabı kapatılmıştır.

		../2024	
246	Maliyetle Ölçülen Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	980.504.517	
	303 Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler		10.655.655
	404 Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler		969.848.862
	Yıllara İlişkin İdare Payı	/	

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, tesisin kullanıma hazır hale gelmesi ve işletme faaliyetine başlaması ile tesisin işletileceği yıllara ilişkin yükümlülükler finansal durum tablosunda raporlanmak üzere yükümlülük tahakkuk tutarları muhasebeleştirilmiştir. Döneme ilişkin kısa vadeli yükümlülükler ve uzun vadeli yükümlülükler hesap gruplarına göre ayrıştırılmıştır.

		31.12.2024	
622	Sunulan Hizmet Maliyeti	60.000.000	
	258 Birikmiş Amortisman		60.000.000
	Tesis Yatırımının Amortismanı (25 Yıl)	/	

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, tesisin yatırım bedeli olan 1.500.000.000 TL'nin tesis işletim süresi boyunca amortisman ayrılarak her

bir faaliyet yılında maliyet olarak muhasebeleştirilmiştir. Anlaşma süresi sonunda tesise ilişkin kalıntı değer olmayacağı belirlenmiştir.

31.12.2024			
622	Sunulan Hizmet Maliyeti	10.655.655	
	248 Birikmiş Amortisman		10.655.655
	Yıllık İdare Payının Amortisman Yolu İle Maliyete Aktarılması	/	

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, anlaşma içeriğinde yıllar itibari ile nominal değerden belirlenen idare payının varlık grubunda *Maliyetle Ölçülen Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller* hesabından her yıla ilişkin idare payı itfa edilerek maliyet olarak muhasebeleştirilmiştir.

30.05.2025			
303	Kiralama İşlemlerinden Kaynaklanan Yükümlülükler	10.655.655	
	102 Bankalar		10.655.655
	Yıllık İdare Payının Ödenmesi	/	

Yukarıdaki muhasebe yevmiye kaydında, yıllık idareye ödenecek idare payının ödenmesine ilişkin muhasebe kaydı gösterilmektedir.

Otoyol hizmet tesisleri yap işlet devret modeli kapsamında anlaşmaların kapsamı, imtiyaz anlaşmaları ile varlık ve finansal kiralama anlaşmalarından farklı olarak bir düzenleme içerdiği görülmektedir. Kamu idaresi tarafından kamu arazisinin koşullu kiralanmasını içermektedir. Anlaşma kapsamındaki koşullar, işletmeci şirket tarafından varlık ve yükümlülük olarak ayrı ayrı muhasebeleştirilerek raporlanmaktadır. Anlaşma içeriğinde yıllara ilişkin idareye ödenecek bedel nominal değeri üzerinden belirlenerek ödeme tutarı belirlendiği için gerçeğe uygun değer ölçümü yapılmamıştır.

Yıllara ilişkin idare payı bedellerinin finansal durum tablosunda raporlanması, şirkete ilişkin yükümlülük analizi üzerinden yapılacak hesaplamalarda, yükümlülüklerini finansal durum tablosunda göstermeyen şirketlere kıyasla borç oranı, net işletme sermayesi oranı ve öz kaynak oranı gibi rasyo analizlerde önemli farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

3.SONUÇ

Kamu niteliğindeki hizmetlerin, kamu idaresi tarafından yerine getirilmesi sürecinde, kamu özel işbirliği yapılarak, belirli yatırım ve hizmetler yap işlet devret modeli ile belirli bir süreyle özel şirketlere verilmektedir. Belirli hizmetin özel şirket eliyle yapılması ilgili şirkete bir imtiyaz tanınması durumunda TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları kapsamında muhasebeleştirilerek raporlanması gerekmektedir. Belirli bir hizmetin yerine getirilmesi şirkete bir faaliyet alanı kazandırarak bu faaliyet üzerinden kazanç elde etme imkanı tanıyor veya kamu garantisi ile finansman olanağı oluşturuyorsa TFRS 16 Kiralamalar standardına göre faaliyet kiralaması veya finansal kiralama olarak muhasebeleştirilerek raporlanmaktadır. Kamu niteliğindeki hizmetlerin yerine getirilmesinde yardımcı hizmetlerin temini de şirketler tarafından karşılandığı görülmektedir. Yardımcı hizmetlerin yerine getirilmesi kamu niteliğindeki hizmet bölgesi içerisinde olması ve kamu mülkiyeti alanında yürütülmesi sonucu yardımcı hizmetlerinde yap işlet devret modeli temelli yürütüldüğü görülmektedir. Yardımcı hizmet yatırımların kamu desteğinden ziyade şirketlerin kamu idaresine belirli bir pay ödeme yükümlülüğü içermektedir. İdare payının şirketler tarafından ödenmesi koşulu yardımcı hizmet faaliyetini, faaliyet kiralaması, finansal kiralama ve imtiyazlı hizmet anlaşmalarından ayrılmaktadır. Muhasebe standartları içerisinde muhasebeleştirilmesi faaliyet kiralamasına benzer olup TFRS 16 Kiralamalar standardına göre muhasebeleştirilerek raporlanmaktadır.

TFRS 16 standardına göre, kiralama süresi boyunca idareye ödenecek pay tutarı anlaşma içerisinde belirlenmiş ise nominal değer üzerinden finansal durum tablosunda yükümlülük olarak raporlanmaktadır. Yıllara ilişkin idare payı anlaşmada belirlenmemiş olduğu durumda, gerçeğe uygun değer ölçümü ile belirlenerek raporlanmaktadır. Yatırıma konu varlığın süre sonunda bedelsiz ve kullanıma uygun bir şekilde kamuya devrini içermesi koşulu, varlık yatırım tutarının anlaşma süresi içerisinde yıllara ilişkin itfa edilerek süre sonunda kalıntı değeri olup olmadığı belirlenerek finansal durum tablosunda ilgili yatırımın varlık değeri sifıra indirgenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N., & Aydın, O. (2018). Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarının Dünyada Ve Türkiye’de Ki Durumu Tfrs 12 Yorum İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları Ve Devlet Muhasebe Standardı 32 Hizmet İmtiyaz Sözleşmeleri Kapsamında Değerlendirilmesi Ve Örnek Bir Uygulama. Muhasebe ve Denetime Bakış(53), 1-38.
- Başkent Doğalgaz A.Ş. Bağımsız Denetçi Raporu. (2023, 03 16). Kamu Aydınlatma Platformu. www.kap.org.tr adresinden alındı
- Doğu Aras Enerji A.Ş. Bağımsız Denetçi Raporu. (2023, 03 16). www.kap.com.tr. Kamu Aydınlatma Platformu. adresinden alındı
- Dögüş, Y., & Üçoğlu, D. (2021). UFRS 16 Kiralamalar Standardının İlk Uygulamasının BIST’te İşlem Gören Şirketler Üzerindeki Finansal Etkileri. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 14(2), 511-539.
- Kaya, U., Atasel, O. Y., & Bayraktar, Y. (2020). Türkiye’deki Muhasebe Düzenlemeleri Çerçevesinde Faaliyet Kiralaması İşlemlerinin İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(2), 264-286.
- KGM. (2023, 10 23). (K. G. Müdürlüğü, Düzenleyen) www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/OtoyolProjeleri.aspx adresinden alındı
- KGM. (2023, 10 23). Mevzuat Bilgi Sistemi. www.mevzuat.gov.tr adresinden alındı
- Varol, N. (2020). İşletme Dışı Finansman Araçlarından Sat ve Geri Kirala Yöntemi ile Banka Kredisi Kullanımının Karşılaştırılması. Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, 2(2), 143-166.
- TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat, www.kgk.gov.tr Erişim: Ekim 2023
- TFRS 16 Kiralamalar, www.kgk.gov.tr Erişim: Ekim 2023
- TFRS Yorum 12 İmtiyazlı Hizmet Anlaşmaları, www.kgk.gov.tr Erişim: Ekim 2023

BÖLÜM 5

ANTİK ÇAĞ TOPLUMLARINDA FAİZ

Doç. Dr. Zafer YILDIZ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895350>

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Karaman, Türkiye.
zyildiz@kmu.edu.tr, Orcid ID:0000-0002-7520-1400

GİRİŞ

Ticaretin ilk şekli olan değiş-tokuş 'un ilk belirtileri Üst Paleolitik çağ olan M.Ö. 35 000 - 12 000 dönemine kadar uzanır. İnsanların avcılık ve toplayıcılık döneminde yaptıkları değiş-tokuşlar günlük ihtiyaçları karşılayacak mallardan ziyade lüks mallarla olmuştur. Yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre, armağan şeklinde yapılan değiş-tokuşa konu olan eşyalar temel ihtiyaç malzemelerinden ziyade obsidyen, renkli taş ve midye kabuklarından yapılmış basit takılar ve çakmak taşı gibi mallardan oluşmaktadır. Zaman içinde armağan değiş-tokuşunun yerini ticari değiş-tokuş almış ve sığır, deniz kabuğu ve tartılabilen madenler ödeme aracı olarak (para) kullanılmaya başlanmıştır (İldız, 2013:7). Ticaretin gelişmesi elbette bir sayılama sistemi gerekli kılmıştır. İnsanlar zaten üst Paleolitik çağdan beri ağaç parçalarını, kemik gibi nesnelere üzerine kertik ya da mağara duvarlarına veya kayaların üzerine çizik atarak bir sayılama sistemi kullanmaktaydılar. Özellikle ağaç parçası ya da kemik üzerine kertik atmanın mazisinin 40 000 yıl öncesine dayandığı tahmin edilmektedir. Tarihte bir başka dizge de “çakıl taşı yığını” dizgesidir. İnsanoğlu hesaplamaya bu şekilde başlamıştır. Batı dillerinde hesaplama anlamına gelen “calcul” kelimesi “küçük çakıl” demektir ve özellikle çakıl yığını koyun sürüsü olan insanların akşam geri dönen sürülerini sayarak kontrol etmede en çok başvurdukları yöntem olmuştur (İldız, 2013:10). Antik çağda rahat bir hayat sürebilmek tıpkı bugün olduğu gibi zengin olmayı gerektiriyordu ve antik çağ yazarlarının kitaplarında o dönemin zenginlerinin mal varlıkları hakkında kesin rakamlarla verilmiş bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Odyssea’da domuz çobanı Eumaios bir yabancıya efendisinin zenginliğinden bahsederken,

“Belki yirmi insanın varlığı onun zenginliğine denk değildir. Bak sana onun malının ne kadar olduğunu söyleyeyim. Yirmi sürü sığır, pek çok koyun ve birçok domuz sürüsü...”

şeklinde net rakamlar vermiştir. George Bernard Shaw “Silahlar ve Adam” kitabında İsviçreli otelci Captain Bluntschli de varlığını “9600 çift çarşaf ve battaniye, 2400 puflla ördek tüyünden yorgan, 10 000 bıçak, çatal ve aynı sayıda tatlı kaşığından” bahsetmiştir. Augustus ölmeden önce kendi döneminde yaptıklarını anlatan bildirisinde emekli askerlere toprak almak için 860 000 000 sestertius (antik roma sikkesi) harcadığını, hazineye 2 400 000 000 sestertius verdiğini” ifade etmiştir (Finley, 2007:26). Antik çağ devletleri de genellikle zenginlerden yana tavır koymuş ve fakirlerle çok ilgilenmemişlerdir. Fakirler geçinebilmek için zenginlere ait toprakları kiralayıp ekiyor, ekeceği tohumları tüccarlardan faizli kredi ile alıyorlardı. Hem toprak kirasının hem de tohum borcunun geri ödemesinin hasat dönemine vadelenirliyordu. Ancak hasat edilen ürünün beklenenden az olması ya da kuraklık, sel, zirai hastalık vb. sebeplerle hiç olmaması durumunda fakir borçlarını ödeyemiyor, bu noktada borçlunun elinde olmayan

sebeplerle ödeyemediği borcu yüzünden borçlunun köleleştirilmesine kadar giden bir cezalandırma sistemi devreye giriyordu. Bu sistem elbette zengin alacaklının alacağını garanti altına almasına hizmet etmekten başka bir işe yaramıyordu. Her ne kadar zaman içinde halkın yüksek faizli borçlar sebebiyle sıkıntıya girdiği dönemlerde ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel isyanı önlemek adına yöneticilerce borçların affını veya yeniden vadelenmesini sağlayan düzenlemeler yapılıyor olsa da sistemin işleyişinde değişen pek bir değişiklik olmuyordu. Mezopotamya toplumunda tanrı adına bu işi rahipler tapınaklarda yaparken zaman içinde faizli borç ve kredi sisteminin yüksek kar getiriyor olması, başta tüccarlar olmak üzere çoğu zengini bu sistemde faaliyet göstermeye teşvik etmiştir. Bazen din bazen de devlet kaynaklı yasaklamalara rağmen zengin-fakir ayrımının olduğu her toplumda gizli ya da açık faizli kredi sistemi varlığını korumuştur ve korumaya da devam etmektedir. Faizin yaygınlaştığı dönemlerde toplumsal sorunlar, geçici bazı çözümlerle çözülmeye çalışılmış fakat kısa bir süre sonra her şey yine eski haline geri dönmüş, değişen tek şey faiz oranına yapılan tavan tespiti rakamsal değişikliği olmuştur. Zaman içinde ticaretin gelişmesi, imalathanelerin kurulması ve sikkelerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kredi sistemi de kurumsallaşarak bankacılık sistemine dönüşmüştür. Hatta faiz oranları verilen kredilerin hangi ticarete kullanılacağına dair ortaya çıkacak riske göre değişiklik göstermeye başlamıştır. Örneğin kara ticareti için alınan kredinin faizi deniz ticareti için kullanılacak kredinin faizinden daha düşük tespit edilmiştir. Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim gibi semavi kitapların tamamında faizin yasaklanması dahi insanları durdurmamış günümüzde bile insanlık tarihi kadar eski olan bu sistem varlığını güçlenerek devan ettirmeyi başarmıştır. Bu çalışma, faiz uygulamasının antik çağ toplumlarındaki kökenleri ve uygulamaları hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

1. FAİZİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan yaratılış itibarıyla ihtiyaç sahibi bir varlık olarak dünyaya gelmiş ve hayatı sona erene kadar da bu süreç devam etmiş ve etmektedir. Zorunlu ihtiyaçların karşılanma mecburiyetinin dünyadaki hiçbir insan için bir istisnası yoktur. Ancak ihtiyaçlarını karşılama tür ve miktarı itibarıyla insanlar birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İnsanın en temel ihtiyaçlarını fizyolojik ihtiyaçları oluşturmaktadır ve bu ihtiyaçların karşılanması yaşayan her insan için aynı düzeyde zaruridir (Çoban, 2021:113). İhtiyaçların karşılanma biçimleri ve miktarları ise kişinin çoğunlukla gelirine göre değişiklik göstermektedir. İnsanların zengin ve fakir olarak ayrılmasına neden olan temel unsur da aslına bakılırsa ihtiyaçlarından ziyade bu ihtiyaçlarını karşılama biçimleridir. Örneğin, ilk toplumlar ihtiyaçlarını karşılama noktasında önemli iki sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan ilki, ihtiyaçlarını ortaya çıktığı anda karşılayamıyor olmaları, ikincisi ise ihtiyaçlarını karşılasalar bile

ihtiyaç fazlası gıda maddelerini tekrar tüketmek üzere koruyacak ya da saklayacak durumda olmamalarıydı. Saklayamamaktan kastedilen, bazen gıdanın hava şartları nedeniyle bozulmasını, bazen başkaları tarafından çalınmasını bazen de hayvan saldırılarına karşı koruyamama tehlikesidir. İnsan, avladığı hayvanın etini sıcak mevsimde saklama şansı olmadığı gibi topladığı ya da ürettiği sebze ve meyveyi de uzun süre saklama şansına sahip değildi. Avlanan kişi bu nedenle avdan eli boş dönen ya da avlanmayan diğer insanlara avının ihtiyacından fazla kısmını borç veriyor ve bu sayede her iki taraf hedefine ulaşmış oluyordu. Zaman içinde insanlar ihtiyaç fazlası mallarını daha uzun süre muhafaza edebilecekleri yöntemleri öğrendikçe faizsiz borç verme konusunda daha isteksiz davranmaya başladılar (Eğilmez, 2018:35). Zira zaman içinde özellikle gıda maddelerinin nispeten daha uzun süre muhafaza edilebilmesi ile borç verme veren taraf için bir “fedakârlık” olarak görülmeye başlandı ve bu fedakârlığın bir karşılığı olması açısından bir fazlalık talep edilmeye başlandı. Borç verilen miktar geri alınırken belli bir miktar fazlalıkla alınınca bunun adı “faiz” oldu ve günümüze kadar da varlığını devam ettirdi.

Borçlanma ve borç ilişkisini ifade etmek için kullanılan ilk kelime Sümer ve Akad dilinde “HAR” (borç, borçlanma) “hubullum” kelimesidir. Ancak “faiz” anlamında Akad dilinde kullanılan ve “ilave etmek” anlamına gelen kelime “şibtum” dur (Bilgiç, 1951:339). M.Ö. 2000’li yıllara ait Sümer tabletlerinde “faiz” anlamında kullanılan kelime ise “mas” kelimesidir (Yereli vd, 2017:34). Ancak faiz uygulamasının, tarımın başlangıcı M.Ö. 8000’li yıllarda tahıl ve tohum borçlanması sebebiyle başladığı tahmin edilmektedir (Vincent, 2014:6). Ur vesikalarında çoğunlukla “HAR” ve “mas” yani “borç” ve “faiz” kavramları birlikte kullanılmaya başlanmış ve o dönemde borcun ve geri ödeme esnasında faizin nasıl hesaplanacağına, borcun faizli mi? faizsiz mi? olduğuna kadar birçok bilgiler bulunmaktadır (Bilgiç, 1951:340). Özel mülkiyetin yaygın olmadığı toplumlarda insanların başkalarına ait toprakları ekmek amacıyla kiralamaları ve ekecekleri tohumu hasat dönemi geri ödemek üzere borç aldıkları süreçle birlikte başlayan faizli kredi sistemi, zaman içinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak biçim değiştirmiş olsa da asli mantık aynen devam etmektedir. Tarihsel süreçte faiz hep sermayenin belli ellerde toplanmasına yol açmış, üretmeden tüketme alışkanlığını bir amaç haline getirmiş ve fiyat anarşisi oluşturmuştur (Işık, 2006:59). Bu aşamada da genellikle otorite faizi yasaklayan kanunlar koymak zorunda kalmışsa da faiz sistemi insanlar arasında gizlice de olsa devam edegelmiştir.

2. SÜMER UYGARLIĞINDA FAİZ

Eski Yunancada orta anlamına gelen “mesos” ile iki ırmak anlamına gelen “potamos” kelimelerinden türeyen ve “iki ırmak arasında kalan ülke” anlamına gelen Mezopotamya, İran ve Anadolu ovalarıyla ile Suriye ve Arabistan çölleri arasında kalan düzlükte Dicle ve Fırat ırmaklarının arasında

kalan bölgenin adıdır. Mezopotamya bilinen en eski uygarlıklardan biridir. Bu coğrafyada ortaya çıkan uygarlıklar Sümerler, Samiler, Akadlar, Gutiler, Babil krallığı ve Asurlulardır (Haftacı, 2015:18-19). Sümerler, Mezopotamya'nın ilk uygarlığı olmaları sebebiyle hem tarımda ustalaşmış hem de ticaret için Hindistan'a kadar giderek ticarete de oldukça gelişmişlerdi. İnsanlar arasında ilk ticaret şekli olan değiş-tokuş, zaman içinde bölgelerarası ticarete dönüşmüş ve bu ticareti tapınak rahipleri aracılığıyla kontrol altına alan ilk toplum da yine Sümerler olmuştur. Tapınak merkezli bir kent hayatı oluşturan Sümerler, ekonominin genel işleyişinin kontrol ve devamlılığının sağlanmasından tapınak rahiplerinin görevlendirdiği memurları sorumlu tutmuştur (Bourdieu vd, 2015:85). Sümerlerle birlikte avcılık ve toplayıcılık aşamasından besin üreticiliği ve hayvan yetiştiriciliğine geçilmesi ağırlık ve uzunluk birimlerinde standartlaşma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Sümerlerde ilk ağırlık ölçüsü birimi olan "yük" ortalama bir insanın taşıyabileceği ağırlık miktarını ifade etmektedir. Buna Sümer dilinde "gun", Akad dilince ise "biltu" denmiştir. Daha anlaşılabilir ve daha standart ölçü birimlerine ihtiyaç duyulduğunda ise "Mina" ağırlık birimi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Mina, gun'un altmışta biri olarak kabul edilerek, ağırlık birimi altmışlık sayı tabanlı sisteme göre belirlenmiştir. Daha sonra Mina da almişa bölünmüş ve bu ağırlık birimine de Sümer dilinde "gin", Akad dilinde ise "şekel" adı verilmiştir (İldız, 2013:18).

Antik çağda hem insanlar hem de hayvanlar için en çok ihtiyaç duyulan mal olan tahılı üreterek daha fazla hayvan besleyebilen Sümerler, artan hayvan gücü sayesinde daha fazla toprağı işleyerek tarımsal fazlaya ulaşmışlardır. Şarap yerine birayı, zeytinyağı yerine susam yağını üreterek antik çağın en önemli ikame mallarını üretmeyi başarmışlardır. Sümerler aynı zamanda yelkenli gemiler kullanarak deniz ticaretinde daha uzak mesafelerle ticaret yaparak Suriye, Anadolu ve Kıbrıs'tan hammadde ithalatı yapmışlardır. Artan ticaret sebebiyle ticari kurallar geliştirmişler ve para benzeri ödeme araçları kullanmışlardır (Günay, 2015:48). Latince "templum" olarak ifade edilen tapınak, Akad dilinde "ekallu" olarak geçmektedir. Bu kelime ise Sümer dilinde "büyük ev, tanrılar ait saray" anlamına gelen "égal" kelimesinden türemiştir (Akrep, 2017:462). Sümer toplumunda toprak, tanrının mülkü olarak görülmekte ve toprağı ekip biçmek dini bir görev olarak kabul edildiğinden ekonomi ile dini hayat daima yakın ilişki içinde olmuştur. Ekilen topraklardan alınan mahsul tapınak rahiplerine teslim edilir, tapınak görevlileri halkın ihtiyaçları olan ürünleri geri dağıtır, kalan kısmını ise tapınak görevlileri için ayırırlardı. Artan nüfus sebebiyle ürünlerin dağıtımını yapmak zorlaşınca, dağıtılan ürünlerin cinsini, kişilere ne ölçekte verildiğini ve toplam ürün miktarının ne olduğunu hesaplamak ve bunları kayıt altına almak için tapınak rahipleri tarafından yazı icat edilmiştir (Oğuz, 2018:33). M.Ö. 3. bin yılın başından itibaren tahıldan daha dayanıklı olması, mevsimsel değer dalgalanmalarından etkilenmemesi, az yer kaplaması ama kapladığı

yere oranla büyük değerleri ifade edebilmesi sebebiyle gümüş temel ağırlık ölçü birimi olarak kabul görmeye başlamıştır. Gümüş de altmış tabanlı sayı sistemine göre işlem görmüştür. Gümüşün ağırlık birimi “şekel” 8 gr. gümüşe, 60 şekel ise 480 gr. gümüşe karşılık gelmekteydi. Ticaret, gümüş esasına göre yapılıyor fakat gümüş de tahıl esasına dayanıyordu. 1 GUR (120 litre) tahılın arpa karşılığı 1 şekel gümüş idi (İldız, 2013:19). Tapınaklar aynı zamanda merkezi yönetimin de temsilcisi olarak görüldüğü için işgücünü, sulu tarımın planlamasını ve askeri gücü kontrol etme yetkisine sahipti. Sümer devleti sınırları içinde bulunan toprakların mülkiyeti her ne kadar tanrıya ait olsa da tapınağa ait topraklar, krala ait topraklar ve işlenmesi için köylere verilmiş topraklar olarak üç kısma ayrılıyordu. Kraliyet ailesi ve tapınak yönetimine mensup olmayan Sümerler, kendilerine tahsis edilen bağ, bahçe ve tarlalardan sorumlu olmalarının yanında ürettikleri hayvansal ve bitkisel üretimin aile ihtiyaçları kadarını ayırıp geri kalanını tapınağa vermek zorundaydılar. Zira Sümer yasalarına göre ihtiyaç fazlası ürünün satılması yasaktı. Tapınakların gelirleri arasında topladıkları vergiler, devletten aldıkları ödenekler ve evlenme-boşanma ve diğer halk arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için verdikleri hizmet karşılığında aldıkları ücret bulunuyordu (Akrep, 2017:467). Özellikle o dönemde çiftçiler, ürettikleri mallara kralın ve eşkiyaların el koymasından kurtulmak için mallarının fazla kısmını tapınaklara emanet ediyorlar ve ihtiyaçları oldukça da gerektiği miktarı çuvalarla tapınaklardan alıyorlardı. Tapınakların kutsal kabul edilmesi sebebiyle burada malların çok daha güvende olacağı düşünülüyordu. Ayrıca tapınak rahipleri hem hesap hem de okuma yazma bildikleri için sistemde herhangi bir problem olmadan işler yürütülüyordu. Tapınaklara emanet edilen malların bir kısmı mahsulün zarar görmesi veya hasadın kötü geçmesi sebebiyle daha sonra geri verilmek üzere borç olarak verilmeye başlandı. Bu açıdan tapınaklar banka işlevi de göremeye başlamıştı. Diğer taraftan her geçen gün tapınaklara emanet edilen mahsulün artması sebebiyle tapınakların bu malların emaneti karşılığı bir ücret almaya başlamasına sebep oldu. Örneğin o dönem ihtiyaç fazlası buğdayını tapınağa emanet veren bir çiftçi 100 Mina (50 kg.) buğdayın 6 aylık emaneti için 5 Mina buğday veriyordu. Tapınak rahipleri bu 100 Mina buğdayı ise ihtiyacı olana 6 ay sonra 120 Mina (60 kg.) buğday geri ödemesi şartıyla borç veriyordu ki bu da faizin aynı (mal cinsinden) uygulaması idi. Bunun karlı bir ticaret olduğunu gören tefeciler, silolar inşa ederek çiftçilerin mallarını daha düşük faizle bu işi yürütmeye başladılar (www.mahfiegilmez.com). Sümerler kredi kullanımını konusunda da yaygın bir kültüre sahiptiler. Bahsi geçen krediler genellikle altın ya da gümüş olarak alınıyor ve buna karşılık aynı malın yıllık gelirinden %15-33 arası faiz veriyorlardı. Genellikle arpada %33 gümüşte ise faiz oranı %20 civarında idi (Akrep, 2017:469). Bu açıdan Sümerler hem altın ve gümüşü ölçü birimi olarak kullanan hem de kredi kullanımını sözleşmelere bağlayan ilk uygarlıktır (Komisyon, 2014:16). Hem yüksek faizler hem de yüksek vergiler

sebebiyle Sümerler sık sık kredi ile borçlanmak zorunda kaldıkları için ilk “tefecilik” sistemi de karlı bir meslek olarak bu bölgede ortaya çıkmıştır. Tefecilik sisteminde krediler ipotek altına alınan mallara karşılık veriliyor ve bu borcun vadesi de hasat dışında bir döneme denk getirilerek halkın ipotekli malları kolayca tefecilerin eline geçiyordu (Akrep, 2017:468). Sümerler ait tabletlerin borçlarla ilgili kısmında tapınakların gümüş ile borçlanma konusunda tıpkı bir banka gibi hareket ettikleri görülmektedir. Tefeciler ise tapınaktan daha düşük faizle borç vermek suretiyle kendilerine daha geniş bir alan açabilmişlerdir (Akrep, 2017:469). Ayrıca yasal olarak uygulanan faizler “sabit faiz” niteliğinde idi. Özellikle gümüş borçlanması için uygulanan yasal faiz %5 ile %28 arasında değişmesine rağmen uygulamada bu genellikle %20 ile %25 arasında gerçekleşmekteydi. Zaman içinde çiftçiler tapınak yerine tefecileri tercih etmeye başlayınca tapınak gelirinde ortaya çıkan düşme sebebiyle “faizin yasaklanmasına” karar verilmiştir.

3. MISIRDA FAİZ

Afrika kıtasında birçok nehir bulunmasına rağmen Nil vadisinden başka hiçbir bölge antik çağda ileri bir medeniyete sahip olmamıştır. Bu medeniyetlerin başında Mısır gelmektedir. Bunun sebeplerinden birincisi, Nil vadisinin verimli toprakları ve Nil nehrini düzenli taşmaları sayesinde ilerleyen tarım, ikincisi ise, Ön Asya’dan batıya yapılan akınlar esnasında Mısırın yol üzerinde bulunması nedeniyle birçok farklı kültürle tanışma imkânı bulmuş olmasıdır. Herodotos’a göre “Mısır Nil nehrinin bir vergisidir” (İnan, 1987:1-3). Nil nehri Mısırı boydan boya geçerek Mısırı yukarı ve aşağı Mısır olmak üzere iki ayıran bir nehirdir (Haftacı, 2015:27). Mısırdaki az miktar bakır dışında maden olmadığından ihtiyacı olan madenleri Arabistan, Eti ve Nübye bölgesinden karşılamıştır (Saraç, 1943:111). Mısır’ın en çok ticaret yaptığı bölgenin Nil nehrinin yukarı kısmında bulunan Nübye bölgesi olmasının altında yatan sebeplerin başında bu bölgede bol miktarda altın madeninin bulunması yatmaktaydı. Özellikle M.Ö. 4000-3000 yılları arasında Nübye ’den Mısıra çanak-çömlek, kozmetikte kullanılan taşlar ve keten kumaşlar karşılığında bol miktarda altın külçesi girdiği bilinmektedir. Mısır ve

Mezopotamya seçkinleri tarımsal üretimin ihtiyaç fazlası kısmına el koymuşlar ve bu fazlalıkları devletin otoritesini temsilen büyük ve gösterişli binalar yapmakta kullanmışlardır (Çıvıgın, 2015:376-377). Mısırdaki alışveriş ve maaş ödemeleri için genellikle sikke kullanılmaz bunu yerine ödemeler aynı (mal) olarak yapılırdı. Altın gibi değerli metallerin ülkeye girmesiyle birlikte tüccarlar ödemelerini altın külçe ve halkalarla yapmaya başladılar. Dolaşımda sikke olmadığı için altın genellikle tartılarak kullanılmaktaydı. Bu dönemde ticari senetler itibar gördüğünden tahvil ya da tahvil yerine kullanılan senetler ile mal alım-satımı gerçekleştirilebiliyordu. Kabilelerden birinin reisi olan Buhuris M.Ö. 3000 yılından faizin anaparadan fazla olmayacağına dair bir kanun çıkarmıştır (Komisyon, 2014:16). Mısırdaki özel mülkiyet hakkı yoktu ve

bütün topraklar tanrılara ve krallara ait kabul ediliyordu. Ticaret ise Firavunun adamlarını tekelinde yürütülüyordu. Bu açıdan bakıldığında Mısırın sosyalist benzeri bir ekonomik sistemle ve sosyal adaletten yoksun bir şekilde yönetildiği anlaşılmaktadır (Günay, 2015:50).

4. BABİLLERDE FAİZ

M.Ö. 1800'lerde tüm Mezopotamya'ya hâkim olan gücün adı Babil krallığı idi. Babil kralı Hammurabi, Sümer kentlerini sağlamlaştırdıktan sonra kendilerine ticaretin yolunu açan Mali'yi ele geçirdi. Güçlü bir yönetici ve yasa koyucu Hammurabi'nin silindiri biçiminde bir dikili taşta işlenmiş 282 maddelik yasaları vardı. Bu Mezopotamya'nın ilk yasaları değildi ancak en ilginç ve en ünlüleri idi (Haftacı, 2018:25). Hammurabi yasaları faiz, ücret, kredi ve çalışma süreleri hakkında hükümler içeriyordu. Tefecilerin yükseltmiş olduğu faiz oranını Hammurabi, tarımda %12-%25, madencilikte %33'le sınırlamıştı. Hammurabi kanunları müdahaleci bir politika izliyor gibi görünse de aslında toplumda zayıf kesimi koruyarak sosyal dengeyi sağlama amacını gütmüştür (Günay, 2015:49). Ayrıca ilk defa "şibat şibtim" "faizin faizi" kavramına da bu dönem metinlerinde rastlanmıştır (Bilgiç,1951:342). Hammurabi kanununda faize ilişkin hükümler şu şekildedir (Binatlı, 1966:151-152);

- Bir kimsenin rehin altındaki tarlasında su azlığından veya sulama yolunun doğal afet sebebiyle tahrip olmasından dolayı sulanamaması sebebiyle mahsul alınamazsa, borçlu tarla sahibine tarlanın geliri ve faizini ödemekle yükümlü değildir. Ancak tarla sahibi borçlunun borcunu inkâr edeceğini anlarsa yeni bir borç mukavelesi yapma hakkına sahiptir.

- Bir kimse tüccardan almış olduğu borç para karşılığında hububat ve susam ekmek için hazırlamış olduğu tarlasını o tüccara rehin olarak verir, tüccarı da o tarlaya hububat veya susam ekimi konusunda serbest bırakırsa alacaklı da bu şarta uyarak seçimlik hakkını kullanırsa bu tarladan çıkan mahsul borçlunun olur ancak borçlu tüccara olan borcunu faizi ile öder.

- Bir kimse hububat veya susam ekmiş olduğu tarlasını bir şahsa rehin olarak verirse, bu tarlanın mahsulü tarla sahibinin olur ancak alacaklı olan tüccara borcunu faizi ile öder. Eğer tarla sahibinin borcunu ödeyecek yeterli parası yoksa alacaklı tüccar mahsulün faize karşılık gelecek bir kısmını hükümdarın tayin edeceği bir değerden satarak alacağını faiziyle birlikte tahsil eder.

- Bir tüccar faiz karşılığı bir miktar hububatı ödünç olarak verirse, verdiği beher (Kür=230 kg.) için 60 Ku (770 gr.) faiz alır. Bu da yaklaşık %20 faiz anlamına gelmektedir. Borç para olarak alınmışsa bu durumda faiz oranı %17 olarak uygulanacaktır.

- Bir tüccar faiz karşılığında ödünç olarak hububat verse ve sonra hububatın faize denk tutarını paraya çevirerek para olarak alsın, bu paraya hububatın faizidir denilemez.

5. ESKİ İRAN'DA (PERS) FAİZ

Eski İranlılar ticareti aşığılık bir iş, pazarı da yalan ve aldatma yeri olarak gördüklerinden dolayı ülkede ticaret genellikle Babilliler, Yahudiler ve Fenikeliler tarafından yapılırdı. İran'da, Lidya'da basılan sikkeler henüz dolaşıma girmeden evvel işçi ücretleri, sermaye karları ve krediler aynı olarak ödeniyordu (Komisyon, 2014:17). Eski İran uygarlığının en parlak dönemlerinden biri M.Ö. 522-386 arası "Darius" dönemidir. Bu dönemde ülke "satraplık" denilen otuz bir yönetim bölümüne ayrılmış ve her birinin başına da kralın yardımcısı kabul edilen bir "satrap" konulmuştur (Haftacı, 2018:43). Satraplık, hâkimiyet kurulan topraklarda vergi toplamak ve askerinin ihtiyacı olan işeyi temin etme işini kolaylaştıran bir sistemdir. Satraplar hem askeri hem de sivil gücü temsil ettiklerinden dolayı bazen güçlenerek merkezi yönetime karşı isyanlar da çıkarmışlardır. Persliler için en önemli satraplık ise Babil'dir (Eroğlu,2016:44). M.Ö. 547/546 yılında Lidya krallığının başkenti Sardis'i ele geçiren İranlılar, sikke basımı ile burada tanışmışlardır. Darius da üzerinde okçu kral figürleri olan altın ve gümüş sikkeler bastırılmış, altın olanlara "dareikos" gümüş olanlara ise "siglos" adı vermiştir (Kılıç, 2012:240). Dareikos ile siglos arası değişim oranı 1 dareikos = 13,5 siglos şeklinde belirlenmiş ve bu altın ve gümüş arasındaki farkın ilk belirlendiği dönem olarak tarihe geçmiştir (Komisyon, 2014:17).

6. HİNT UYGARLIĞINDA FAİZ

Doğu düşüncesinin en eski ve etkili kaynaklarından olan Hint uygarlığında iktisadi düşünce faiz ve tefecilik, ticari düzenlemeler, emek ve kast sistemi şeklinde sınıflandırılabilir. Hint tanrısı Brahma'nın yasalarına göre birinci ve ikinci kasta bulunan Brahman ve Kshatriye'nin faizle borç alması ve borç vermesi kesinlikle yasaktır. Üçüncü kasti oluşturan "Vaisya" ile dördüncü kasta bulunan "Sudralar" ise faiz alıp verebilirlerdi. Ayrıca Brahma yasalarına göre ölçü ve tartılarda hile yapılması, satılan malların başka mallarla karıştırılarak niteliğinin bozulması, malın değerinin altında ya da üstünde satılması yasaklanmıştı. Eski Hindistan'da banka olmadığı için insanlar paralarını ya evlerinin gizli bir bölmesinde ya da güvendiği bir dostuna emanet ederek muhafaza ederlerdi. Budizm döneminde tüccarların değerli senetlerle alışveriş yapmaları sayesinde bankacılık sistemi de kurulmuş oldu. Eski Hindistan'da alınan kredinin faizi %18 olarak belirlenmişti. Eski Hindistan halkı borç almayı, borç vermeyi pek bilmediğinden genellikle paralarını ya saklarlar ya da mücevher almak için kullanırlardı. Ancak zamanla kredi kültürünün yayılması ile birlikte alınan kredinin faizi genellikle %20 olmasına rağmen kredi alan kabilenin durumuna

göre %60'a kadar çıkabiliyordu. Kredi alan bir kişinin borcunu tamamen ya da kısmen ödemediğinde ölmesi halinde borçlunun çocukları altı nesil boyunca bu borçtan sorumlu tutulurdu (Komisyon, 2014:18). Hint toplumunda bulunan kast sistemi ekonomik alana da yansımış, ülkeyi kalkındıracak ticaret ve tarım gibi faaliyetler belli gruplara bırakılmıştır. Ticari faaliyetler kurulan "loncalar" aracılığı ile yürütülmüş, özellikle deniz ticaretinde baharat, kumaş ve dokuma loncaları ciddi etkilerde bulunmuşlardır (Haftacı, 2018:55).

7. ÇİN UYGARLIĞINDA FAİZ

Yaklaşık 5000 yıllık bir geçmişe ve M.Ö. 1500'lere uzanan yazılı bir tarihe sahip olan Çin, eski çağlardan itibaren feodal bir yapıya sahip olmuştur. Özellikle tarım konusunda ciddi başarılar elde etmiş olmasını, güçlü bir merkezi otorite ile "su yönetimine" borçludur. İlkçağda Çin halkı köylüler, soylular ve kölelerden oluşuyordu ki köleler sadece çobanlık yaparlar tarımda çalıştırılmazlardı. Birinci yüzyılda dönemin imparatoru özel kişilerin köle kullanımını yasaklamış ve bütün köleler devlete ait kabul edilmiştir. Bundan önce Çinliler köleleştirilmezken üçüncü yüzyıldan itibaren Çinliler de köle olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çin'de tüccarlar aşağılanır hatta bazen ipek giymeleri, ata binmeleri ve silah taşımaları dahi yasaklanırdı. Tüccarların spekülasyon yapmasından çekinen devlet tahıl ve diğer gıda maddelerini düşük fiyattan satın alır kıtlık dönemlerinde halka satardı. Buna rağmen tüccarlar tefecilik yaparlar baharat ve çay gibi malları ihraç ederek büyük servetlere sahip olurlardı (Haftacı, 2018:60). Çin uygarlığı bilgi üretimi konusunda 15.yy.'a kadar Avrupa'nın önünde bulunuyordu. Tarihte kâğıt, pusula, barut ve matbaa gibi pek çok önemli icat Çinlilere aittir. Avrupa'da 15.yy.'da kullanılan mekanik saatler Çin'de 8.yy'da kullanılmaya başlanmıştı. (Bahtiyar&Ertürk, 2022:27). Çin'de mali değeri olan kâğıtların kullanılması ve sikke kullanımının yaygınlaşması, özellikle alışverişi oldukça kolaylaştırmıştı. Çinli tüccarlar arasında kredi için talep edile kar payı ise %36 gibi yüksek bir orandı. Bu oran ise borçlunun durumuna göre değişiklik gösterebilmekteydi (Komisyon, 2014:18).

8. İBRANİLERDE FAİZ

Yahudilikte servet edinmek, tanrının şanını yüceltmenin bir yolu olarak kabul edilmektedir (Ülkü, 2015:176). Musa hukukuna göre Yahudiler inançları gereği birbirlerine faizle borç veremezlerdi (Haftacı, 2018:62). Zira Tevrat'ın "Yasa'nın Tekrarı" 4. ve 5. ayetlerde "Aranızda yoksul kimse olmayacak. Tanrınız Rabbin mülk edinmek için size vereceği ülkede Tanrınız Rabbin sözünü can kulağıyla dinler, bugün size bildirdiğim bütün bu buyruklara özenle uyarsanız, o sizi kesinlikle kutsayacaktır. Tanrınız Rab verdiği söz uyarınca sizi kutsayacak siz birçok ulusa ödünç vereceksiniz ama siz ödünç almayacaksınız. Siz birçok ulusu yöneteceksiniz ama onlar sizi yönetmeyecek" hükmü bulunmaktadır. Ayrıca aynı bölümün 1. Ayetinde ise

Yahudilerin birbirlerinden faiz almalarını hükme bağlayan şu ayet bulunmaktadır; “her yedi yılın sonunda size borçlu olanları bağışlayacaksınız. Borçları bağışlama işini şöyle yapacaksınız: her alacaklı komşusunun borcunu bağışlayacak, borcun ödenmesi için komşusunu ya da kardeşini zorlamayacak. Çünkü Rabbin borcu bağışlama yılı duyurulmuştur. Yabancıdan borcunu alabilirsin ama İsraili kardeşinin borcunu bağışlayacaksın”. Levililer 25/35-36 ve 37. Ayetlerde ise “Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kar alma. Tanrıdan kork ki kardeşin yanında yaşamayı sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kar almayacaksın” (<https://kutsalkitap>). Bu hükümler gereği Yahudiler kendi aralarında faizle borç alıp vermemişlerse de başka toplumlara faizle borç verebildikleri için bu durum Yahudileri tefeciliğe teşvik etmiştir. Bunun yanında Yahudiler kendi aralarında yaptıkları alışverişlerde adil ölçü ve ağırlıklar kullanırken yabancılarla yaptıkları alışverişlerde ölçü ve tartıda hile yaparak haksız kazanç elde etmekten de vicdani bir rahatsızlık duymamışlardır. Yahudiler ticarete diğer milletlerden çok daha aktif rol almışlar ve Çin’e kadar uzanan ticaret seyahatleri sayesinde hem sermayelerini arttırmışlar hem tefecilik faaliyetlerini genişletmişler hem de kâğıt para, kambiyo senedi, tahvil ve hisse senedi gibi pek çok mali varlığın kullanımını yaygınlaştırmışlardır (Ülkü, 2015:177). Musa yasası tefeciyi, “bir süre için ödünç veren, süre sonunda iki olarak verdiğini üç olarak alan kişi” olarak tanımlamıştır. Yahudiler Yahudi olmayanlardan faiz almanın gerekçesi olarak, “sermayenin bir bölümünü işletme hakkından yoksun kalınması sebebiyle uğranılan zararın telafisi” olarak göstermişlerdir. Ticari düzenlemeler bağlamında ölçü ve tartıda hile yapılamaz, spekülasyon ve tekelleme yasaktır ve perakende satışlarda kar oranı %16,6 olarak sınırlandırılmıştır. Yahudiler bu kuralları kendi aralarındaki alışverişlerde uygulamışlarsa da Yahudi olmayanlarla yaptıkları muamelelerde daha yüksek kazanç için bu kuralları uygulamamışlardır. Ayrıca Yahudiler, deniz ticaretinde Hristiyan korsanlardan korunmak için poliçelerin üzerine ya uydurma Hristiyan isimleri yazmışlar ya da “hamiline” yazılı poliçeler düzenleyerek bugünkü finansal araçların çoğunun ilk örneklerini kullanmışlardır (Haftacı, 2018:63).

9. ANTİK YUNANDA FAİZ

M.Ö. 8.yy’dan Roma İmparatorluğunun fethedildiği M.Ö. 146 yılına kadar Yunanistan’da geçen zaman dilimine Antik Yunan dönemi denmektedir (Haftacı, 2018:67). Antik Yunan’ın hiçbir döneminde faiz yasağına rastlanmamıştır. Önceleri akrabalık ilişkileri sebebiyle daha düşük faizin uygulandığı dönemlerden sonra genel olarak %16-18 arası faiz haddi belirlenmiştir (Vincent, 2014:10). Antik Yunan’da halk “site” adı verilen şehir devletlerde yaşamıştır ve bunların en ünlüleri “Atina” ve “Sparta”dır. Sitenin nüfusları 350 000 ile 400 000 arasında değişebilmektedir. Bu

nüfusun yaklaşık 25 000’ni Yunan vatandaşı olup geri kalanı yerleşik yabancılar ve kölelerdir. Yunan vatandaşları zamanlarının büyük bölümünü siyasete ayırdıkları için ekonominin temelini oluşturan üretim faaliyetleri yerleşik yabancılar ve köleler tarafından yürütülmüştür. Büyük toprak sahibi olan aristokratlar da üretime yön veren gruplar arasındadır. Yerleşik yabancıların toprak sahibi olma hakları bulunmadığından, onlar da ticaret ve zanaatla ilgilenmişlerdir. Büyük toprak sahipleri geleneksel tahıl üretmek yerine üzüm ve zeytin yetiştirerek şarap ve zeytinyağı üretmeyi tercih etmişlerdir. Yeni koloniler sayesinde genişleyen ticaret, ilk imalat firmalarının doğmasına yol açmış ve artan işgücü ihtiyacı ise dışarıdan getirilen kölelerle karşılanmıştır. Paranın kullanılmaya başlanması, artık üretimin piyasa için yapıldığının da bir göstergesi olmuştur. Aynı zamanda paranın kullanımı borç-kredi ve dolayısıyla faiz işlemlerinin başlamasına neden olmuştur. Küçük üreticiler rant ödeyebilmek için yüksek faizle borçlanmak zorunda kalmışlar ve bu borçları ödeyemedikleri zaman da köle olarak kullanılmışlardır. Dolayısıyla faiz sistemi artan köle ihtiyacı için yeni bir kaynak sağlamıştır (Ökte, 2008:39-40). Antik Yunanda Eflatun faizin yasaklanması gerektiğini, tarafların kendi risklerini üstlenmeleri gerektiği ve paranın kendi başına değer üretemeyeceği şeklinde iki farklı gerekçe ile savunmuştur (Harunoğulları&Çalışır, 2022:1780). Aristo ise, “tabii ekonomiyi” savunmuş ve paraya dayalı ekonomiyi reddetmiştir. Hatta faizin en büyük muhaliflerinden olan Aristo, “paranın sadece alışverişlere aracılık eden araç olduğunu ve paranın sadece mübadele fonksiyonu olduğunu” savunmuştur. Para borçlanmada faiz uygulaması anormal bir durumdur ve para kendi halinde iken herhangi bir değer üretmez, zira kısırdır (Komisyon, 2014:19). Aristo’ya göre ekonomi “ev ekonomisi” ve “mübadele ekonomisi” olmak üzere ikiye ayrılır. Krematistik olarak da adlandırılan mübadele ekonomisi de kendi içinde “doğal Krematistik” ve “doğal olmayan Krematistik” olarak tekrar ikiye ayrılır. Tüketim amacıyla servet edinmenin temelinde insanın yaşamını sürdürme amacı olduğundan ve bu amaç da doğal olduğundan bu doğal krematistiktir. Doğal olmayan Krematistik ise, malların ihtiyaç karşılamak amacıyla değil de bu malı tekrar satarak para kazanmak amacıyla satın alınması ise doğal değildir ve bu nedenle de buna doğal olmayan Krematistik denmiştir. Ayrıca Aristo, değer-fiyat konusunda “niçin en değerli kimi şeylerin piyasa fiyatları düşük iken az yararlı kimi şeylerin piyasa fiyatları yüksektir?” sorusu ile değer ve fiyat arasındaki paradoksa dikkat çekmiştir (Haftacı, 2018:88-89). Sokrates’in öğrencilerinden olan Xenopon, ekonomik düşüncelerini Platon ve Aristo’dan çok daha önce açıklamıştır. Xenopon, ticaretin büyük kentlerde yapılabilecek bir faaliyet olduğunu ve ticaretin artmasıyla birlikte iş bölümünün de aratacağını ifade etmiştir. Xenopon, yabancılardan alınan vergi sebebiyle büyük bir ticaret merkezi olan Atina’ya yabancıların yerleşmesini teşvik etmiştir. Ayrıca kölelerin, hiçbir zaman değerini kaybetmeyen gümüş üretimini arttırmak için kullanılması

gerektiğini de savunmuştur. Ekonomik düşüncelerin hareket noktasında bireyi ön plana çıkaran Xenophon, tarım faaliyetlerini ve iş bölümünü önemsemiş, servetin kullanımıyla ilgili olarak da düşüncelerini “Oikonomios” isimli eserinde açıklamıştır (Haftacı, 2018:83). Antik Yunanda faizli borç, tüketim ve günlük ihtiyaçları karşılamanın yanında ticaretin büyümesi için de kullanılmıştır. Faizli kredi sadece halk tarafından kullanılmamış, devlet dahi zaman zaman faizli kredi kullanmak zorunda kalmıştır. Faizin Antik Yunanda bu kadar kolay ve yaygın kullanılmasının sebebi olarak inanç sistemlerinde faizin yasaklanmış olmaması gösterilmektedir. Antik Yunanda karada yapılacak ticaretin kredi faizi ile denizde yapılacak ticaretin kredi faizi birbirinden farklı idi. Zira denizde kredinin geri ödenmeme riski çok daha yüksek olduğundan karada yapılacak ticaretin kredi faizi %12-18 arasında değişirken deniz ticareti için kullanılacak kredinin faizi %20 ile %60 arası gibi yüksek oranlara çıkabiliyordu (Komisyon, 2014:20).

10. ANTİK ROMA’DA FAİZ

Her toplumda olduğu gibi Roma’nın kuruluşundan itibaren Roma halkı arasında faiz hüküm sürmüştür. Faizin bulunduğu her toplumda olduğu gibi Roma’da da zamanla sermaye sahibi ile fakirler karşı karşıya gelmiş ve durum hep sermayedarların lehine işlemiştir. “On İki Levha Kanunları” dönemine kadar faizlerin miktarını sınırlayan herhangi bir hukuki düzenleme yoktu (Komisyon, 2014:21). On iki levha kanunları, on iki bronz tablet üzerine yazılmış bir dizi yasadan oluşmaktaydı (<https://www.worldhistory.org>). On iki levha kanunlarının derlenme şekli iki nedenle modern kanunlardan ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, kanunların bütünlüğünün sağlanması için çaba gösterilmemiş olması, ikincisi ise, belli bir hükmün kanunlara konulması için hükmün bir yeniliği açıklaması ya da mevcut bir hukuki uygulamayı teyit emesinin gerekliliği idi (Watson&Akyazan, 2011:236). On iki levha kanunları küçük değişikliklere uğrasa da Roma’da 900 yıl hüküm sürmüştür. Bu levhalara göre faiz sınırı 1/3,8 idi ve bu sınırın üzerinde faiz almak yasaktı. M.Ö. 347 yılında bu sınır %5’e yükseltildi. M.Ö. 342 yılında ise, “Lex Genucia” adlı bir kanunla faiz tamamen sıfırlandı (yasaklandı) ve ekonomik hayat tekrar düzene girdi. Ancak bu yasağa rağmen halk kendi arasında en düşük aylık %12 yani yıllık %100 olarak borçlanmaya devam etmiştir (Komisyon, 2014:22). Bu yüksek faiz, imparatorluk döneminde yıllık %12’ye Justinianus devrinde ise yıllık %6’ya kadar düşürülmüştür. Faizlere konan bu sınırlamanın tek istisnası deniz ticareti için alınan krediler idi. Deniz ticareti kredilerinde tehlikenin fazla olması nedeniyle her ne kadar faiz oranı serbest bırakılmış ise de Justinianus döneminde yıllık %12 olarak sınırlandırılmıştır (Binatlı, 1966:153-154). Roma’da faizin bu kadar yaygın ve yüksek oranla uygulanmasının sebeplerinden biri de komşu ülkelerle sürekli savaştıkları için halkın yorgun, bitkin, tembel ve ticareti önemsemez hale gelmiş olmasıdır. Bu durum

Romalılar arasında faizle borçlanmayı yaygınlaştırmış fakat alınan borçların geri ödenme imkânı da olmadığından devlet borç almayı engelleyecek ağır cezalar içeren kanunlar çıkarmak zorunda kalmıştır. Borçlunun borcunu ödeyememesi durumunda, borçluyu 60 gün süre ile hapsedme, pazarda satabilme hatta öldürebilme hakkı bile vardı. Zamanla bu durum değişti ve Romanın son dönemlerinde komşu ülkelerle kurulan ilişkiler ve gelişen ticaret ve yeni yolların yapılmasıyla artan nakliyecilik sayesinde Roma halkı zenginleşmeye başladı. Genişleyen topraklarla birlikte artan sermaye ihtiyacı Romalıları şirket kurmaya zorladı (Komisyon, 2014:23). İlk ticari şirketler 3.yy'ın sonlarında İspanya'daki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Menkul servet, artık gayrimenkul servetle yarışır duruma gelmiştir (Tahiroğlu, 2011:681). Romalıların ilk para birimine "as" adı verilmiştir. As, bir libre (327 gr.) ağırlığında tunç bir külçe olup 12 onsa ayrılıyordu. Bir libre 327 gr. olduğundan oldukça ağır bir para idi. Alışveriş hacmi çok büyük olmadığından bu ağırlık herhangi bir sorun teşkil etmiyordu. As'ın ilk zamanlar hem ayarı hem de ağırlığı kontrol altında tutuluyordu ve kaba olan bu paraya "as rude" deniliyordu. Kral Tullius paranın basıldığı madenin saflığını gösteren bir damga ile ayar sorununu ortadan kaldırdı ve bu paraya "as signatum" dedi. Bu dönem kaba paradan işaret paraya geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Roma'nın ilk sayı parası dökme tunçtan yuvarlak bir para olan "as grave" dir. Üç kişilik komisyon (tres vili monetales) tarafından "Iuno Moneta" tapınağında basılıyordu ve 273 gr. ağırlığında idi. Daha sonra 327 gr. ağırlığında olan "as libralis" 12 onsa bölünüyordu. As, Pön savaşları sırasında savaş finansmanı sebebiyle değer kaybına uğramış ve zamanla ufaklık para haline gelmiştir. Dış ödemelerde genellikle yabancı para kullanan Roma, ticaretin gelişmesiyle birlikte 4,55 gr. ağırlığında gümüşten "denarius" u basmıştır. Ancak Pön savaşları sırasında bu paranın da ağırlığı 4 gramın altına düşmüştür (Tahiroğlu, 2011:682-683).

SONUÇ

Üst Paleolitik dönem ile başladığı düşünülen armağan değiş-tokuşu zaman içinde yerleşik hayata geçilmesi ve tarımsal ve hayvansal üretimin başlaması ile daha ticari bir yapıya bürünmüştür. Ticaretin gelişmesi ise bazı malların ödeme aracı olarak kullanılmasına yol açmış, M.Ö. 3000 yılı ile değerli madenler tartılarak değer ölçüsü birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Antik çağda toprak mülkiyeti çoğunlukla tanrıya, krala ya da soylulara ait kabul edildiğinden sıradan insanlar hayatlarını idame ettirecek gıda maddelerini üretmek için bile toprak kiralamak ve tohum satın almak için borçlanmak zorunda kalmışlardır. Bu borçlanmalar önceleri tahıl olarak yapıyor ve faizi de mahsul üzerinden hesaplanarak hasat dönemine vadelenirliyordu. Zaman içinde değerli madenlerin ödeme aracı olarak kullanılmaya başlanması borçların ve faizlerin de değerli maden cinsinden hesaplanmasına yol açmıştır. Faiz, verilen bir borcun ister parasal değeri

üzerinden isterse aynı değeri üzerinden olsun alınan fazlalık kısım için kullanılan bir kavramdır. Faizli borç sistemi, geçmişten günümüze sermaye sahiplerini paradan para kazanarak daha da zenginleştirirken borçlunun fakirleşmesine yol açan bir sistem olagelmıştır. Bu durum gelir dağılımının bozulmasına ve toplumsal sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırladığı için antik çağ toplumlarında bile zaman zaman krallar faizlerin düşürülmesi, faize tavan belirlenmesi ya da faizin tamamen yasaklanması gibi çeşitli yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır. Böylece halkın ayaklanmasını ve yönetime isyan etmesini önlemeye çalışmışlarsa da halk arasında faiz varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Roma döneminde şirketlerin kurulması ile bankacılık sistemi de kurumsallaşmak için zemin bulmuş ve sadece kullandığı enstrümanları çeşitlendirerek hali hazırda ekonomik sisteme yön vermeye devam etmektedir. Bu çalışmada sadece faiz konusunun antik çağ dönemi ele alınmış olup konuyu dini ya da ahlaki boyutu tartışılmamıştır. Ancak yukarıda yapılan açıklamalar göstermektedir ki, gelir dağılımı adaletsizliği ve insanların zengin olma arzusu, faizin varlığını hukuki ve dini yasaklara rağmen devam ettirmesinin yegâne sebebidir. Zaman içinde parasal sistemin yerleşmesi ile rant ekonomisi adı altında paradan para kazanma sürecinin de ortaya koyacağı sonuçların antik çağ toplumlarından çok farklı olmayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Akrep, M.Y. (2017), “Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü”, Mavi Atlas, 5(2), 458-473.
- Bahtiyar, G.& Ertürk, E. (2022), “Konfüçyüsçülük ve Çin İktisat Zihniyetinin Dönüşümü”, Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 5(10), 26-38.
- Bilgiç, E. (1951). “Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi”, Belleten Dergisi, 15(59), 339-348.
- Binatlı, Y.Z. (1966), “Faiz ve İslam Hukukunda Faiz”, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, 2 (1), 147-183.
- Bourdreuil P., Chatonnet F. B., Michel C. (2015), Tarihin Başlangıçları: Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları, (Çev. Levent Başaran), Alfa Kitap, İstanbul.
- Çıvıgın İ. (2015), “Mısır Eski Krallığı (MÖ. 2700-2200) Devrindeki Ticari Ağların Mısır Uygarlığı ile Nübye/Sudan Devletleşmesi Üzerindeki Etkileri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:34, Sayı:58, 371-424.
- Çoban, G.Z. (2021), “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizil Yetenekler”, European Journal of Educational&Social Sciences, Volume 6, Issue 1, 111-118.
- Eğilmez, M. (2018), Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eroğlu, E. (2016), “Pers Kralı Büyük Kyros’un Siyasi ve İktisadi Politikaları”, Histroy Studies, 8(1), 37-47.
- Finley, M.I. (2007), Antik Çağ Ekonomisi, Çev. Hatice Palaz Erdemir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Günay, E. (2015), “Antik Çağ Ekonomileri ve Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri”, International Journal of Academic Value Studies, 1 (1), 46-64.
- Haftacı V. (2015), İktisat Öncesi İktisat, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Harunoğulları, E. ve Çalışır, M. (2022), “Faiz Kavramı ve Tarihsel Perspektiften Faiz”, Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 5(12), 1777-1797.
- <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yasa%E2%80%99n%C4%B1n+Tekrar%C4%B1+15> (erişim 13.12.2023)
- <https://www.mahfiegilmez.com/2019/11/faizin-dogusu-ve-yasaklanmasn-oykusu.html>
- <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-14540/12-levha-kanunlar/> (Erişim: 09.01.2024)
- Ildız, E. (2013), Eski Çağ’da Bankacılık ve Bankerlik, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No:239, İstanbul.
- Işık, H. (2006), “Eski ve Yeni Ahit’te Para ve Faiz”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 6(1), 51-76.
- İnan, A. (1987), Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, İkinci Bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Kılıç, S.Ö. (2012), “Per Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu’da Sikke Basımı”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15, Sayı:27, 239-246.
- Komisyon (2014), Faiz, (Çev. Yakup Kumak), El-Mustafa Yayınları: 22, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- Oğuz, E. (2018), “Eskiçağda Mezopotamya Bölgesinin Ekonomik Yapısı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ökte M (2008), “Antik Çağda İktisadi Düşünce”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(24), 37-62.
- Saraç, C. (1943), Eski Mısır’da Bilim Ve Teknik. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1(5), 103-113.
- Tahiroğlu, B. (2011), “Roma Devletinin İktisadi Krizleri”, Journal of Istanbul University Law Faculty, 45(1-4), 677-706.
- Ülkü, S. (2015), “Üç Semavi Dine Ait Prensiplerin Muhasebe Biliminin Oluşumu Üzerindeki Muhtemel etkileri”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, 171-197.
- Vincent, J., (2014), “Historical, Religious and Scholastic Prohibition of Usury: The Common Origins of Western and Islamic Financial Practices”, Setan Hall University, Law School, (<https://core.ac.uk/download/pdf/151525375.pdf>) (Erişim: 29.12.2023).
- Watson, A., & Akyazan, A. (2011). “Hukuksal Evrim ve Kanun Yapma”, Journal Of Istanbul University Law Faculty, 67(1-2), 231-253.
- Yereli A.B., Köktaş A.M., Gölçek A.G, Göde B., (20179, “Osmanlı Kadı Sicillerinde Faiz Uygulamaları: Örnek Kararlar Üzerinden Bir İnceleme”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan, Niğde, 33-42.

BÖLÜM 6
DÜNYA BUHRANI GİRDABINDA TÜRKİYE: 1929 DÜNYA
BUHRANI'NIN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ DERİN
ETKİLERİ

Doç. Dr. Deniz AKPINAR¹

Kübra TOPALOĞLU²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895356>

¹ Erzincan Binali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzincan, Türkiye, dakpinar@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2093-0013>.

² Erzincan Binali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzincan, Yüksek Lisans Öğrencisi, Türkiye, kubratopaloglu14@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2591-9278>.

1. GİRİŞ

Ekonomi, toplumların ve bireylerin ekonomik davranışlarını incelediği sosyal bir bilim dalıdır. Bu araştırmalar sırasında, ekonomik davranışların bireyler ve toplumlar üzerindeki sosyal ve politik etkilerini değerlendirmek de önemli bir rol oynar. Bu bakış açısıyla, herhangi bir döneme ait sosyal olayları incelediğimizde, o döneme ait politik olayların daraltılması gerekliliği ortaya çıkar. İktisat tarihi geçmişten bugüne insan ve insan topluluklarının ekonomik alanda gerçekleştirdikleri faaliyetlerini araştırır. Modern anlamdaki İktisat disiplininin tarihi, Adam Smith tarafından kaleme alınan 1776 tarihli *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Niteliği Hakkında Bir İnceleme* adlı eseri ile başladığı kabul edilir.

Dünyada son yüzyılda yaşanan hızlı değişimler, teknolojik, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük dönüşümlere sebep oldu. Reel ekonomi ile parasal ekonomi arasındaki ayrımın genişlemesi, küresel ekonomide sorunlara neden oldu ve bazı bölgelerde (Uzak Asya ve Güney Amerika'da) ekonomik krizlere neden oldu. Bu krizler dünya genelindeki diğer ekonomileri de etkiledi ve Türkiye de bu krizlerden etkilendi (Bulut, 2003; 78). Türkiye de 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ekonomiye eklenmişti. Ekonomik kriz, ani ve yaygın ekonomik sıkıntıları ifade eder (Çapraz, 2001: 5). Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası, dünya ekonomisi dengesiz bir büyüme ve siyasi çalkantılar yaşadı (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 83-100). 1920'lerde, dünya ekonomisi dengesizleşti ve kırılğan hale geldi; Avrupa ülkeleri borçlarını artırdı ve ABD en büyük alacaklı ülke oldu (Kennedy, 1990: 330). Bu durumlar altında, küresel olarak 1929'da Dünya Ekonomik Buhan patlak verdi.

Bu buhran, dünya çapında hızla yayılarak siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda ciddi sarsıntılara yol açtı. ABD ve İngiltere gibi ekonominin ana aktörleri, buhranın yaklaştığını gösteren mali sıkıntılar yaşadı (Beaud, 2003: 196). Ulusal düzeyde alınan tedbirler, küresel ekonomiyi desteklemekten uzak kaldı ve buhranın oluşmasında etkili oldu.

Türkiye, buhranın etkilerini özellikle tarım sektöründe yoğun bir şekilde hissetti. Ziraat işletmeleri kapanırken, tarımla uğraşan aileler kentlere göç etmek zorunda kaldı (Metintaş ve Kayıran, 2016: 40). Buhanın etkileri, tarımdan sanayiye ve dış ticarete geniş bir yelpazede hissedildi. Özellikle 1923-1938 yılları arasında, dünya değişimlerine paralel olarak Türkiye ekonomisi esneklik göstererek bazı değişiklikler yaptı. Ancak sonraki yıllarda, uluslararası değişimlere uyum sağlama konusunda eksiklikler yaşandı. Bu durum, ülkenin ekonomik politikalarının yeterince etkin ve verimli olmamasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Bu bağlamda, 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomik politikaların iç ve dış dinamikleri üzerine bir değerlendirme yapılması önem

arz etmektedir. Bu değerlendirme, günümüz Türkiye'sinin ekonomik politikalarının belirlenmesi ve uygulanması açısından da aydınlatıcı olabilir. 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen ekonomik politikalar, bugün hala devam eden yapısal reformlar ve özelleştirme çabalarıyla yakından ilişkilendirilebilir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin oluşumundaki ekonomi politikalarının iç ve dış etkenleri de Türkiye'nin uluslararası dinamiklere uyum sağlaması bağlamında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, dünya genelindeki ekonomik değişimlerin Türkiye üzerindeki etkilerini vurgulayarak, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'de nasıl yansımalar yarattığını ele alacaktır. Özellikle 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomik politikaların dünya değişimlerine uyum sağlama ve günümüz Türkiye'sindeki ekonomik politikaların belirlenmesi üzerindeki etkilerini inceleyecektir. Bu bağlamda, 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen ekonomik politikalar ile günümüzdeki yapısal reformlar ve özelleştirme çabaları arasındaki ilişki de değerlendirilecektir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin oluşumundaki ekonomi politikalarının iç ve dış etkenleri de Türkiye'nin uluslararası dinamiklere uyum sağlama açısından ele alınacaktır.

2. 1929 DÜNYA BUHRANI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Birinci Dünya Savaşı, zafer kazanan devletlerin mağlup devletlere ağır şartlar içeren antlaşmalar dayatmasıyla ekonomik ve siyasi ilişkileri olumsuz etkiledi (Yavuz, 1994; 84). Savaştan ABD zaferle çıkmıştı, bu toplumda büyük bir iyimserlik yarattı. Savaştan sonra dünya ekonomisinde inişli çıkışlı bir seyir izlendi. 1921'de ilk ekonomik kriz yaşandı. 1922-1927 arasında genel olarak olumlu bir ekonomik gelişme olsa da, bazı durgunluklar görüldü (Armaoğlu, 1987;145-146).

ABD, 1929 dünya ekonomik krizinin kaynağı olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmanın ekonomik avantajıyla dünyanın en büyük kredi sağlayıcısı konumuna gelmiştir. ABD, Avrupa'ya kısa vadeli büyük yardımlar yaparak kalkınma ve ödemeler dengesi açıklarını kapattı. Bu dönemde, Amerikalılar, zengin bir toplumun tüm imkânlarına sahip olmanın tadını çıkartıyordu. Hayatın hemen hemen bütün yönlerinde büyük değişim oluyordu. Halk, kitlesel üretimin yaygınlaşmasıyla tüketimi daha basit bir hale getirmiş ve “*şimdi al, sonra öde*” anlayışıyla tanışmıştır. Kredi kolaylığı sayesinde insanlar, hayat kalitelerini yükseltecek ürünlere daha kolay ulaşmanın mutluluğunu yaşamışlardır. Ayrıca, teknolojinin gelişimi, günlük işlerde elektrik enerjisinin kullanılması ve otomobilin lüks bir taşıt olmaktan çıkıp temel bir ihtiyaç haline gelmesi, bu zaman diliminde toplumun yapısını önemli ölçüde etkileyen diğer etmenlerdir (Lange, 2007; 1). Uçaklar savaşın dışında insanların ulaşımı için kullanılmaya başladı. Ev aletlerinden buzdolabı ve süpürge makineleri kullanılması evlerde radyoların görünmesi yeni bir hayat stili oluşturuyordu. İnsanlar bunlara ulaşabilmek için büyük arayışlara

girmişlerdi. İnsanlar spekülâtif bir hayal dünyasına kaymışlardı. İknâ edilmesi gereken insanlar değil, inanmak için bir bahane arayan yığınlar oluşmuştu (Galbraith, 2013;17). Büyük bir tüketim çılgınlığı yaşanıyordu. Ticari ipoteğe dayalı menkul kıymetlerin ihracı, 1920'lerde ABD gökdelenlerin ve diğer yapıların inşasının çoğunu finanse etti. Lakin kısa bir süre sonra menkul kıymetler piyasası fiyatları geriledi (Radford, 1991; 15). Ancak, 1927-1929'da ABD'de sanayi ve inşaat yatırımları artmasına rağmen, kısa sürede durdu, üretim düştü ve işsizlik arttı. Bu durum, New York Borsası'na da yansıdı ve 24 Aralık 1929'da Wall Street Borsası çöktü (Çavdar, 2004; 341). Borsa çökmeden evvel Amerikan halkı için borsa bir hayat tarzı olmuştu. Kısa yoldan zengin olmanın bir yolu olarak görülüyordu. 1920lerin ortalarında 3 milyon insan Wall Street Borsası'nda işlem yapıyordu. O yıllar için bu rakam önemliydi. Charlie Chaplin ve Groucho Marx gibi ünlü kişiler insanlar borsaya yönlendiriyordu. İnsanlar yatırım konusunda finansal bilgi ve tecrübeleri çok azdı. Duyumlar ile işlem yapıyordu (Hoover, 1952; 5).

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin kökeni, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı güvensizlik ortamına dayanır. Savaşın ekonomik çöküntüsü ve borçlanma ihtiyacı, büyük ekonomik sıkıntılara neden oldu. ABD'de 1925'ten itibaren düşüş gösteren toptan eşya fiyatları, 1929-1932 arasında üçte bir oranında düştü. İşsizlik oranları dramatik bir şekilde arttı ve dünya ticareti büyük bir gerileme yaşadı. Birinci Dünya Savaşı dönemi ve 1929 yılına kadar olan gelişmeler, dünya ekonomik krizinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Reel ve mali sektördeki zorluklar, liberal politikalar, dış ticaretteki korumacı yaklaşımlar ve 1920'lerde ABD borsalarında başlayan spekülâtif ve manipülâtif saldırılar, krizin temel nedenleri olarak sıralanabilir (Eğilmez, 2013: 58; Küçükkalay, 2014: 550).

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa ekonomileri üzerinde yıkıcı bir etki bırakmıştır. Savaşın sürecinde, Avrupa önemli ölçüde genç ve kalifiye iş gücünü kaybetmiştir. Bu durum, Avrupa'nın ekonomik denge sistemini altüst etmiş, üretimde azalmaya ve yapısının değişmesine yol açmıştır. İş gücünde %40'a varan bir düşüş yaşanırken, üretim tarım sektöründen demir, çelik ve silah sanayine doğru kaymıştır (Küçükkalay, 2014: 550).

Krize karşı büyük devletler gerekli önlemleri almadı. Özellikle İngiltere ve ABD'nin uyguladığı tedbirler yetersiz kaldı. Ek olarak, birçok gelişmiş ülkenin kendi milli çıkarlarını savunma eğilimi, krizi kaçınılmaz kıldı (Beaud, 2003, 196). Büyük buhran, İngiltere ve ABD'de geniş çaplı işsizlik, fiyat düşüşleri ve mali zorluklarla ortaya çıktı (Kazgan, 1988; 96). Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ülkeleri dış ticarete korumacı politikalara yönelmiştir. Gümrük tarifeleri, kotalar ve döviz kısıtlamaları uygulamış ve tarımsal üretimde artışlar gözlenmiştir. Bu durum, tarım ürünlerinde fiyat düşüşlerine neden olmuştur. Aynı dönemde ABD, korumacı

politikaları dış ticarete ve finans sektöründe uygulamaya başlamıştır (Eğilmez, 2013: 58).

ABD'nin korumacı politikaları, küresel ticarete daralmaya neden olmuş, ülkenin ekonomisi ürettiği ürünleri pazarlayamaz hale gelmiş ve işsizlik artmıştır (Yardımcı vd, 2017: 251-254). Bu durum, 1929'da ortaya çıkan borsa spekülasyonunun patlaması ve ardından gelen ekonomik çöküşle sonuçlanmıştır.

1929'daki ekonomik kriz, dünya genelinde dış ticaret politikaları ve finans piyasaları aracılığıyla yayılmıştır. Bu durum, Avrupa ve İngiltere gibi kıta devletlerinin milli gelirlerinde önemli düşüşlere neden olmuştur (Küçükkalay, 2014: 557). Buna ek olarak, ABD'nin savaştan çıkan Avrupa devletlerine yönelik kredilerini kesmesi, Almanya, Avusturya ve Polonya gibi ülkelerde sermaye ve mevduat kayıplarına yol açmış ve bankacılık sektörünün çöküşüne sebep olmuştur (Küçükkalay, 2014: 557).

3. DÜNYA BUHRANI'NİN KÜRESEL ETKİLERİ

1929 krizi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve ideolojik sonuçlar doğurmuştur. Bu kriz, ekonomik açıdan üretim düşüşü, şirket ve banka iflasları, işsizlik ve milli gelirden azalmaya neden olmuş; ayrıca açlık, intiharlar ve hırsızlık gibi sosyal sorunlar da ortaya çıkmıştır (Buluş ve Kabaklarlı, 2010). İnsanlar birikimlerini kaybettiği gibi işlerini de kaybetti. İnsanlar sokaklarda barakalarda kalmaya başladı. Central Park'ta evsiz yüzlerce kişi barakalar kurdu. Amerika Birleşik Devletleri'nde "Hoovervilles" olarak bilinen evsiz kampları ortaya çıktı. New York City'nin en ünlü gecekondu köyü, 1929'daki borsa çöküşünden sonra Central Park'ta ortaya çıktı. Açlık ve sefalet sokaklarda belirmeye başladı (Hoff, 2014; 446).

ABD'de milli gelir %50'den fazla düşerken, işsizlik oranı yaklaşık üç kat artmış, çalışanların ücretlerinde ise ortalama olarak yüzde 40'a yakın bir düşüş gözlemlenmiştir.

Bu bunalım yılları sadece ABD'de değil, Avrupa'da da endüstriyel üretimde düşüşe ve işsizlik artışına neden olmuştur. Dış ticaret hacmi büyük ölçüde azalmış ve Avrupa'da yaklaşık 20 milyon kişi işsiz kalmıştır. Avrupa'daki ülkeler, özellikle tarım ürünleri olmak üzere gümrük vergilerini yükselterek korumacı bir ekonomik yaklaşım benimsemiştir (Thurow, 1995).

1929 Ekonomik Buhranı, birçok ülkede zorlu ekonomik koşullar yaratmış, ticari durgunluk, işsizlik ve hükümetlerin çaresiz duruma düşmesi gibi sorunlara yol açmıştır (Heaton, 2005).

Özellikle Almanya'da, kriz sonrası işsizliğin artması, işçi sınıfların komünizm hareketine eğilmesine yol açmış ve bu duruma karşı faşizmin etkisi artmıştır. Bu ideolojik dönüşüm, faşizmin yayılmasına ve İtalya ile İspanya gibi ülkelere sıçramasına neden olmuştur (Tanilli, 2002). Büyük Buhran

sonrasında, birçok ülke merkez bankalarına daha fazla önem vererek bu kurumların güçlenmesine yönelik adımlar atmıştır (Paya, 2013).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Amerika'da gerçekleşen borsa çöküşüyle başlamış, bunun sonrasında bankalar aracılığıyla ABD ekonomisini etkileyerek tüm dünyaya zarar vermiştir. Bu kriz, devlet yönetiminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Daha önce sınırlı bütçeye ve müdahalesiz bir sisteme dayanan yaklaşımın yerine, geniş bütçeye, ekonomik büyümeye ve gelir dağılımına vurgu yapan, ihtiyaç duyulduğunda ekonomiye müdahale eden bir devlet anlayışı benimsenmiştir (Paya, 2013).

1929 ile 1932 arasındaki dönemde dünya ticareti, krizin sebep olduğu olumsuz etkilerle %60 oranında azalmıştır. Bu kriz, ülkeleri iç piyasalarını ve mali yapılarını korumak için tedbirler almaya zorlamış, ekonomilerini içe dönük hale getirmiştir (Flora, 1983).

Dünya ticaretindeki bu gelişmeler, ülkelerin milli sınırlar içinde ekonomik düzenlemelere odaklanmalarına neden olmuş ve serbest ticaret politikalarından vazgeçmelerine yol açmıştır (Conklin, 1995).

ABD, 1929-1933 arasında GSYİH'de %29 daralma yaşamış, genel fiyatlar %25 düşmüş, işsizlik oranları %25'e yükselmiş ve birçok banka batmıştır (Eigner ve Umlauf, 2014).

1929'da ticaret hacmi zirve yapmış ancak 1933'te neredeyse yarıya düşmüştür. Borsada yapılan yatırımların yaklaşık 4.2 milyar dolarlık kısmı kaybedilmiştir. Ekonomik çöküş, o dönemde kişi başına yaklaşık 60.000 USD maliyeti olmuştur (Cecchetti, 1992). 1930'da Amerika'da işsiz sayısı 3 milyonken, 1933'e gelindiğinde bu rakam 13 milyona yükselmiştir (Ezer, 2010). İşsizlik, erkekler arasında daha yüksek olup, iş bulamayan erkeklerin toplumsal etkisi azalmış ve kadınların evde ve toplumda üstlendiği roller artmıştır. Öğretmenlik, hemşirelik gibi alanlarda kadınların işten çıkarılma oranları daha az olduğu için kadınlar kriz döneminde iş bulma konusunda daha avantajlı olmuşlardır (Lange, 2007).

1929 krizi, bazı insanların intihar etmesine yol açmıştır. 1930'da her 100.000 kişi için intihar oranı %15.7 idi (Galbraith, 2013).

Krize bağlı olarak zimmetine para geçirme olayları meydana gelmiş, bu durum bankalarda bireysel vakalardan toplu hırsızlıklara doğru evrilmiştir. Toplam zimmetine geçirilen miktar 3.592.000 dolar civarındadır (Galbraith, 2013).

1929 krizi hızla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. ABD'nin o dönemde dünya ekonomisini tek başına yönetmesi, krizin dünya çapında hızla yayılmasında büyük etki yapmıştır. Avrupa ülkelerinde GSMH'de daralmalar yaşanmıştır. Örneğin, Danimarka krizin ardından büyümeyi başarsa da 1932'de küçülmüştür. Diğer Avrupa ülkeleri arasında Avusturya, Almanya,

Fransa gibi ülkeler de ciddi düşüşler yaşamıştır. İngiltere ise 1932'de hafif bir büyüme göstermiştir (Yardımcı vd., 2017; Işık ve Duman, 2012).

1929'dan sonra uluslararası sermayenin büyük bir kısmı Almanya'ya kaydı. Almanya bu dönemde dünya sermaye ithalatının yarısını gerçekleştirdi. Ancak aşırı borçlanma, Alman ekonomisini 1929 dünya krizinde güçsüz bir duruma soktu. 1929-1936 döneminde dünya üretim seviyesi, Almanya ve Amerika'nın ekonomik darboğaza girmesi nedeniyle azaldı.

Temel malların üretiminde aksamalar meydana geldi ve bu durum bazı ülkelerin krize girmesine yol açtı (Arjantin, Avustralya, Kolombiya, vb.). Kriz, işsizlik artışı ve devletin alınan önlemleri nedeniyle toplumda ciddi travmalar yarattı (Davis, 1975).

1929 krizinden sonraki uzun süren resesyonun nedeni finansal araçlar oldu. Yüksek aracılık maliyetleri, kredibilitesi yüksek kesimlerin yüksek faiz oranlarını kabul etmemesine yol açtı ve üretimi azalttı. Maliyetlerdeki yükseliş, riskten kaçınan bankaların talep ettiği risk primlerinden kaynaklandı. Altın standardı da krizin büyümesine katkıda bulundu (Yardımcı vd., 2017).

1929 krizi siyasi ve kamusal fikirlerde köklü değişimlere neden oldu. 1930-1931'de 12 ülkenin 10 tanesinde askeri darbeler yaşandı ve hükümet değişiklikleri yaşandı. Bu dönemde Japonya ve Almanya'da milli ve savaş yanlısı partiler güç kazandı. Bu politik değişikliklerin, 1929 krizinin en uzun ve olumsuz sonucu olan İkinci Dünya Savaşı'nın yolunu açtığı belirtilmiştir (Kegley ve Wittkoff, 1993).

1929 Ekonomik Buhran, ABD'nin korumacı politikalarına neden olarak dünya ticaretine zarar verdi. ABD'nin ithalat sınırlamaları, diğer ülkelerde stokların artmasına ve fiyatların düşmesine yol açtı. Bu durum, mali ve reel ekonomide bir çöküşe neden oldu (Hobsbawm, 2008).

1923-1929 arasında ülkeler ihracata odaklanmış ve artış göstermişken, 1929'da başlayan gerileme dönemi, ABD'nin ihracatını 5.22 milyar dolardan 1932'de 1.58 milyar dolara ve Almanya'nın ihracatını 3.22 milyar dolardan 1.37 milyar dolara düşürdü. Aynı dönemde, ithalat değerlerinde de düşüş görüldü. ABD dışındaki ülkelerde ithalat önce arttı, ancak 1926'da azaldı. 1929-1932 arasında tüm ülkelerde ithalat düştü, ancak daha sonra artış eğilimi gösterdi (Scribd). Büyük buhran, fiyatlar, üretim, istihdam ve ticaret açısından bir gerilemeye yol açtı. Devletler, halkın güvenini yeniden kazanmak için işsizlik sigorta fonu ve tarife artışı gibi tedbirler almış olsa da, 1931'de fiyatlar çok düştüğü için bu önlemler etkili olamamıştır (Heaton, 2005).

4. TÜRKİYE'NİN DÜNYA BUHRANI'NA TEPKİSİ

1929 Ekonomik Buhranı, Türkiye'de özel sektör odaklı politikaların izlendiği bir döneme rast geldi. Küresel çapta hissedilen bu büyük ekonomik krizin etkisi, Türkiye'de de yoğun bir şekilde hissedildi. 1929 Büyük Buhran'ın ilk etkileri ödemeler dengesinde görüldü. Bu dönemde ödemeler dengesi açığı arttı, ham madde ve tarım ürünlerinin fiyatları düştü, bu da dış ticaret koşullarının Türkiye aleyhine gelişmesine neden oldu. Türk Parasının yabancı paralara karşı değer kaybetmesi, talep ve fiyatlardaki düşüşlerle birlikte ekonomik açıdan Türkiye'nin sarsılmasına yol açtı (Altıparmak, 2002; 37).

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 senesinde pek meşgul anlar geçirdi. iktisadi ve mali hayatı büyük tecrübelerle maruz kaldı. Yekdiğerlerini takip eden fena mahsul hasebiyle ahvali tabliyede memlekette bol bol mevcut mevadın hariçten ithali sebebiyle husule gelen ithalat fazlalığı ve bazı ihracat emtiasının da cihan piyasasındaki gayrı müsait fiyatlara düşkün olması, bir taraftan hükümetin giriştiği birtakım taahhüdat mesela harpten evvelki borçların tanzimi tesviyesi, demiryolları inşaat levazımı harbiye mesarifati ilah... Memleketin kudreti maliyesi fevkine çıktığından buhran şeklinde tezahürat meydana geldi. Ecnebi eshamına daimi ihtiyaç hasebiyle Türk varaka-i nakdiyesinin kıymeti yavaş yavaş kırıldı. Bu sukut sene-i nihayetine doğru çok müşkül bir şekil aldı. Fena mahsul hasebiyle fakirleşen halkın işтира kabiliyeti de hemen hemen sıfır derecesine vardığından ahz ve itanın mefkudiyeti bir takım yekdiğerlerini takip eden iflaslara yol açtı. Bütün bu ahvale yeni gümrük tarifesiyle Türk Lirasının sukutu da iltihak etti. Yeni gümrük tarifesinin tatbiki pahalılığa sebebiyet verdi. Bunu artırdı. Buhranı malî sekindeki tezahüret kanuni-i evvelde panik halini aldı, Ve bütün bu ahval hükümeti çok şiddetini ve esaslı tedabiri mania ittihazına sevk etti. Bu maksatla yeni büyük mali bir program hazırlandı, Memleketin iktisadi işleri şimdîye kadar bigâne bir tarzda ve alakasızlıkla gören Türk efkârı umumiyesini sureti münasebede tabrik ederek iktisadi sahada ki hakimiyeti milliyeyi ele almak için tek bir fert gibi faaliyete sevk adebildi . Bu iktisadi seferberlik meselesinin istikbali nokta-i nazarından işi betbinane görmek doğru değildir (BMGM K, 30_10_166_154_7, s, 2-3).

1929 Büyük Buhranı'nın Türk ekonomisi üzerindeki etkisi önemli ve çok yönlüydü. Türkiye, birçok diğer ülke gibi çeşitli zararlı etkilerle karakterize edilen ciddi bir ekonomik durgunluk yaşadı.

1929 Büyük Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkisini anlamak için küresel ekonomiye etkisini ve Türkiye'nin tarımsal ürünler gibi hayati ürünleri üretip ihraç eden konumunu göz önünde bulundurmak önemlidir. Türkiye ekonomisi o dönemde büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Büyük Buhran, uluslararası gıda fiyatlarında çöküşe yol açtı ve bu durum Türkiye'yi önemli bir tarım üreticisi ve ihracatçısı olarak ciddi şekilde etkiledi. Bu dönem, tarımsal gelirlerde keskin bir düşüşe neden olarak birçok kırsal topluluğun geçim kaynaklarını etkiledi. Türkiye, dünya tarımsal ürün üretiminde ve ihracatında önemli bir paya sahiptir (Karaosmanoğlu & Üstün, 2017). 1929

Büyük Buhranı'nın ardından dünya çapında deflasyon dalgaları oluştu ve bölünmeyi hızlandırdı (Bakkaloğlu, 2022). Bu ekonomik durgunluk doğal olarak Türkiye'yi de etkiledi (Yavuz, 2021). Buna ek olarak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın sonra küresel ölçütte gıda maddelerinin fiyatları önemli ölçüde düştü (Şahin, 2021). 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz, 1929 Büyük Buhranı'ndan sonraki en büyük ekonomik kriz olarak kabul edilmektedir (Özacit & Öktem, 2020). Ayrıca, dünya 1929'da ciddi bir ekonomik kriz yaşadı ve bu sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde değil neredeyse dünya çapında ağır şekilde hissedildi (Gürtunca, 2020). Küresel talebin azalması ve piyasalara sınırlı erişimin olması nedeniyle uluslararası ticaret ciddi aksaklıklar yaşadı. Bu durum, Türkiye'nin pamuk, tütün ve fındık gibi çeşitli tarımsal ürünlerinin ihracatını etkiledi.

1929 Büyük Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkisi, tarımsal ürünler gibi doğal kaynaklara olan bağımlılığını göz önünde bulundurarak daha iyi anlaşılabilir (Ors et al., 2015). Ayrıca, 1929 küresel ekonomik krizi, özellikle tarımsal ürünler gibi önemli bir ürünün üreticisi ve ihracatçısı olan Türkiye için gıda ürünlerinin fiyatlarında önemli bir etkiye sahipti (Karaosmanoğlu & Üstün, 2017). Ekonomik durgunluk, uluslararası gıda fiyatlarında önemli bir düşüşe yol açarak Türkiye'nin tarım sektörünü ve ekonomisini etkiledi (Şahin, 2021).

1929 Büyük Buhran'ın Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisi sadece tarım sektörüyle sınırlı kalmamış, ekonominin her alanında yıkıcı etkilerini göstermiştir. Örneğin, tarım gelirlerindeki azalma, çiftçilerin Ziraat Bankası ve tüccarlardan elde ettikleri kredileri ve devlete olan vergi yükümlülüklerini ödemekte güçlük yaşamalarına sebep oldu. Ziraat Bankası, çiftçilere sağladığı kredileri tahsil edemediği için kredi fırsatlarını kısıtlamak veya kredi almanın şartlarını sertleştirmek durumunda kalmıştır. Bu şartlar altında çiftçiler, sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için başka bir yol bulamayıp tefecilere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durum, tarım sektöründeki gerilemenin hızını artırmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016, s. 40-41). 1929 Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte dünya piyasalarındaki tahıl ve ham madde fiyatlarının düşüşü, Türkiye Cumhuriyeti'nin dışsattım gelirlerini azaltmış ve özellikle çiftçiler üzerinde en fazla etki bırakmıştır. Özellikle büyük çiftçiler, yüksek yakıt fiyatları ve düşük ürün fiyatları nedeniyle modern tarım ekipmanlarını kullanamaz hale gelmiştir. Bu dönemde Ege ve Trakya bölgelerinde birçok tarım arazisi boş durumda kalmıştır. Sanayi ve ticaret sektörleri de benzer zorlukları yaşamıştır. Bu gelişmeler, Türkiye ekonomisinde çeşitli negatif etkilere neden olmuştur. Bu etkiler şu şekilde sıralanabilir: (Ezer, 2010; 437-438):

- Dış borç ödemeleri ertelenmiş ve ithalat azaltılması zorunlu hale getirilmiştir.
- Türk tarım ürünlerinin fiyatları gerilemiş ve ihracattan elde edilen gelirler azalmıştır.
- Türkiye, ithalat finansmanını temin etmekte zorluklar yaşamaya başlamıştır.
- 1929'da dış ticaret açığı arttı, fakat 1930'dan itibaren bu açık kontrol altına alındı ve fazla veren bir duruma dönüştürüldü.

1929 Ekonomik Krizi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ekonomik ve siyasi açıdan dönüm noktalarına taşımıştır. Büyük Buhranın yarattığı ekonomik zorlukları çözmeye çabalarında özellikle tarımsal yapıya odaklanan Türkiye, yalnızca liberal ekonomi politikalarını değil, aynı zamanda devletin yatırımlara katılımını ve ülke kalkınmasında etkili bir rol oynamasını benimsemiştir. Ancak uygulanan bu tedbirler, krizin etkilerini azaltmada yetersiz kalmış ve kriz etkileri 1932'ye kadar artarak devam etmiştir. 1929 Ekonomik Bunalımının Türkiye'ye siyasi olarak etkisi, devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle belirginleşmiştir. Devletçilik kavramını resmi anlamda ilk kez, 30 Ağustos 1930 tarihinde İsmet Paşa, Sivas-Ankara demiryolu açılışı münasebetiyle “Sivas Nutku’nda” dile getirmiştir. İsmet, “*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür.*” ifadesini kullanmıştır (Hâkimiyet-i Millîye, 31 Ağustos 1930; s. 3). Bu süreçte özel sektör, henüz yeterli düzeyde sermaye ve bilgi birikimine sahip olmadığından dolayı devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi artmıştır (Işık ve Duman, 2012; s. 88). Yine halkı rahatlatmak ve çözüm yolları bulmak adına, Serbest Cumhuriyet Fırkası faaliyete geçmesiyle, ikinci defa çok partili hayata geçilme denemesi yapılmıştır (Uzun, 2023; 221).

Büyük Buhran, küresel çapta yüksek işsizlik oranlarına ve sert fiyat düşüşlerine yol açtı. Bu ekonomik zorluk, Türkiye'yi sadece tarım ürünleri fiyatlarının dünya pazarlarında aşırı bir şekilde düşmesiyle etkilemekle kalmadı, aynı zamanda büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu sanayi ürünlerini de etkiledi. Gerçekten de, gelişmiş ülkelerin uyguladığı tedbirlerle sanayi mal fiyatları daha ılımlı bir düşüş gösterse de, bu durum Türkiye gibi ihracat ürünlerinin aşırı ucuzladığı ancak ithal edilen sanayi ürünlerinin fiyatının çok fazla düşmediği bir ülkede ciddi bir dış ticaret açığına neden oldu. Bu nedenle Türk tarım sektörü, 1929 krizinden daha fazla etkilendi. Örneğin, tarım ürünlerinin fiyatları 1929 ile 1933 yılları arasında yaklaşık %60 - %70 oranında düşerken, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyatlarında %10 - %27 oranında bir azalma meydana geldi (Metintaş ve Kayıran, 2016, s. 40).

5. TÜRKİYE'NİN BUHRAN SONRASI TOPARLANMA SÜRECİ

24 Temmuz 1927'de faaliyete gecen Meclis-i Âli İktisat Türkiye'de iktisadi politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli bir yeri olmuştur. Meclis-i Âli İktisat, 1929 İktisadi Buhranın etkilerini azaltmak ve bu durumu Türkiye'nin lehine çevirmek, üretim ve ihracatı yapılan ürünlerin verimini artırmak amacıyla 15 Aralık 1930'da kararlar almıştır. Bu kararlar uygulamaya konularak ülke iktisadi olarak geliştirilmeye çalışılmıştır (B.C.A, MGM, 30_10_26_152_8).

Türkiye'nin 1929 ekonomik krizinden etkilenme süreci, dış ticaret açığı ve para değeri üzerinden belirginleşmiştir. Küresel ekonomik kriz, hammadde fiyatlarındaki düşüşle belirginleşmiş ve bu durum Türkiye'nin ihraç ürünlerinin fiyatlarını olumsuz etkilemiştir (Yerasimos, 1989, s.116). Bu durum hızla dış ticaret açığına sebep olmuş ve Türk Lirası, yabancı paralara karşı değer kaybetmiştir. Türkiye'nin yüksek düzeyde tarımsal ihracat beklentilerine karşın, bu beklentiler karşılanamamış ve üretim seviyesi düşük kalmıştır. Bu durum 1928-1930 döneminde Türk Parasının değer kaybını hızlandırmıştır.

1929'da yaşanan kuraklık üretimin azalmasına ve buna bağlı olarak ihracatın düşmesine neden olmuş, bu da Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Ek olarak, devletin millileştirme politikası çerçevesinde gerçekleştirilen satın almalar da döviz açığını artırmıştır. Özellikle yabancı şirketlere ait demiryolu hatlarının devlet tarafından millileştirilmesi ve yeni hatların inşası mali bir yük getirmiştir. Aynı dönemde Osmanlı borçlarının taksitinin ödenmesi de ekonomik açıdan önemli bir yük oluşturmuştur (Köklü, 1947; 32; Aysan, 1980; 47-48). Bu faktörler, Türkiye'nin krizle mücadele sürecinde ekonomik açıdan daha fazla zorlanmasına neden olmuştur.

Türkiye, ekonomik krizden etkilenmemek için çeşitli önlemler almıştır. Kriz dönemi, güçlü devletlerin bile iç dinamiklerle atlatabileceği düşünülen bir dönem olmasına rağmen hükümetlerin sosyal ve ekonomik alana müdahale etmek zorunda kaldığı bir süreç olmuştur (Zarakoğlu, 1982; 92). Atatürk'ün ekonomi politikası, dengeli bütçe, dış ticaret dengelemesi ve devlet harcamalarının gelirlerle uyumlu olduğu bir düzen üzerine temellenmiştir. Bu dengeleme, enflasyonu kontrol altına almayı ve devletin mali itibarını korumayı hedeflemiştir. Atatürk, içerdeki enflasyonun artması halinde Türk Lirası'nın uluslararası değerinin de düşeceği endişesiyle tedbirlerini bu yönde almıştır (Aysan, 1980; 99).

Balıkesir örneğinde olduğu gibi, şehirlerde ve kırsalda üretilen ürünler ihraç edilememiş, bu durum ülkede ekonomik ve sosyal problemlere neden olmuştur. Özellikle dar gelirli kesimler yeni vergilerle durumları daha da ağırlaştırmıştır. (B.C.A, 35014_138003_23_571). Ziraat Bankası'nın

sermayesinin artırılması, tarım kredisi faizlerinin düşürülmesi ve köylülere modern tarım ekipmanları temin edilmesi, tarım sektörünü güçlendirmek ve modernleştirmek adına atılan önemli adımlardır. Tahta sapanların demir sapanlarla değiştirilmesi, traktör temini ve gübre işlerine odaklanması da tarımın verimliliğini artırmaya yönelik girişimler arasında yer almıştır.

Dünya ekonomik krizine karşı Türk Hükümeti, Mustafa Kemal Atatürk'ün denge politikasını devam ettirmiş ve kısıtlayıcı tedbirler alarak güçlü bir dış ekonomi politikası benimsemiştir. Bu şekilde Türkiye, Türk Parasının değer kaybını ve dış ticaret açığını engellemeyi başararak önemli sonuçlar elde etmiştir (Aysan, 1980; 60-61). Bu yaklaşım, Türkiye'nin krizle başa çıkma stratejisinde etkili bir rol oynamıştır.

5.1. Türk Lirasının Değerini Korumak İçin Alınan Önlemler

1929'dan bu yana, Türk Parasının değer kaybını önlemek amacıyla koruyucu politikalar hayata geçirilmeye başlandı. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nun çıkarılmasıyla, döviz bütçesi oluşturma ve spekülasyona karşı önlemler alınması hedeflendi (Köklü, 1947; 36). Ancak, bu kanunun uygulanmasına rağmen kambiyo krizi devam etti. Bu krizi durdurmak için Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarıldı (Köklü, 1947; 36).

Türk Parasının değerini korumak için alınan önlemler kapsamında, mal ve kıymetli evrakların giriş-çıkışında Türk Parasının korunması amacıyla kararların devlete bırakılması ve uygunsuz davranışlara caydırıcı cezalar öngörülmesi sağlandı (TCRG, 25.02.1930, sayı: 1433). Atılan adımlarla Türk Parasının değerini koruma konusundaki kararlılık vurgulandı (Milliyet, 21 Şubat 1930; 1).

Bu süreçte kambiyo piyasasındaki devlet kontrolünün artması gerektiği anlaşıldı ve bir ihracat bankasının kurulması gerekliliği ortaya çıktı. Bu amaçla, 24 Mart 1930'da Bankalar Konsorsiyumu oluşturuldu. Konsorsiyumun görevi, kambiyo piyasasını düzenlemek ve Türk parasının değerindeki aşırı dalgalanmaları önlemek oldu (Köklü, 1947; 39-40).

Türk Hükümeti, 1929 Büyük Buhranı'nın etkilerini hafifletmek ve döviz ihtiyacını karşılamak adına çeşitli önlemler aldı. Sovyet Hükümetin 1.600.000\$, Osmanlı Bankası, İtalyan Ticaret Bankası gibi çeşitli kaynaklardan toplamda 2.000.000 Sterlin borç alındı. Ayrıca hükümet yine ayrıca yerli ve ecnebi sermayeli muhtelif şirketlerden de 1 milyon £ döviz sermayeli bir konsorsiyum dahi teşkil etti. Bu olağanüstü önlemler, Türk Parasının değer kaybetmesine karşı alınmış geçici çözümler olarak değerlendirilmiştir (B.C.A, BMGM, 30_10_166_154_7, s, 6).

Son olarak, 11 Haziran 1930'da T.C. Merkez Bankası resmi olarak kuruldu. Bankaya, Türk Parasının kıymetini koruma görevi verildi ve hazine

işlemleri ile para piyasasını kontrol etme yetkisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına devredildi (TCRG, 30.06.1930, sayı: 1533; Cumhuriyet, 12.06.1930; 1-2). Merkez Bankası, 3 Ekim 1931'de fiilen çalışmaya başladı ve piyasaya müdahale etmeye başladı. Bu süreçte Bankalar Konsorsiyumu faaliyetlerine devam etti, ancak 1932'den sonra bu görevlerin Merkez Bankası tarafından devralındı (Tekeli ve İlkin, 1997; 238).

T.C. Merkez Bankası'nın kurulması, para politikalarının kontrolünü sağlamak adına büyük beklentilere neden oldu. Bankanın faaliyete geçmesiyle, yabancı bankaların Türkiye'deki etkisi azaldı (Glasneck, 1976; 258). Bu süreçte, Türk Parasının, ölçülü para basma politikası ve Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesiyle, Sterlin karşısındaki değeri artış gösterdi (Aysan, 1980; 47).

5.2. Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi

1929 ekonomik kriziyle birlikte Türk Hükümeti, para piyasasını düzenlemek amacıyla çeşitli tedbirler aldı ve Merkez Bankası'nın kuruluşu gibi adımlar attı (Keyder, s.115). Ancak, devlet yatırımları ve özel sektörün kredi ihtiyaçları için bir sistem oluşturulması gerekliliği ortaya çıktı. Bu dönemde, Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi kredi ihtiyaçları yabancı bankalardan karşılanmıştı. Türkiye bu yıllarda yabancı sermaye ve kredi bulmakta zorlanacaktır. Türkiye mali krediler bulabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'ne başvuracaktır (B.C.A, MGM, 30_10_83_550_16). Ancak ekonomik kriz sonrası bu kaynakların güvenilirliği şüpheli olduğu için milli kaynaklara yönelme gerekliliği hissedildi.

1923-1929 arasında kurulan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve Ziraat Bankası gibi kuruluşlarla birlikte, bankacılık sektöründe bazı ilerlemeler kaydedildi. Ancak, özellikle sanayi sektörünün gelişimini destekleme konusunda yeterli olmadılar. Bu nedenle, Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1932'de kapatılmasının ardından Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kuruldu (Vural, 2008; 102). 11 Temmuz 1933'te ise sanayi sektörünü destekleyecek Sümerbank kuruldu (TCRG, 11 Haziran 1933, sayı: 2424).

Ayrıca, amme hizmetlerini yerine getirmek üzere Belediyeler Bankası, yeraltı ve üstü madenlerin çıkarılması ve araştırılmasına destek olmak amacıyla Etibank kuruldu (TCRG, 24 Haziran 1933, sayı: 2435; TCRG, 22.06.1935, sayı: 3035).

Bu süre zarfında, piyasa kontrolüne odaklanılarak, resmi kaynaklardan kredi alamayan tüccar ve esnafın yüksek faizli borçlar için tefecilere başvurmak zorunda kaldığı gözlemlendi. Bu durumu düzene sokmak adına Ödünç Para Verme İşleri Kanunu çıkarıldı (TCRG, 18 Haziran 1933, sayı: 2430). Aynı dönemde Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu çıkarılarak küçük esnafın ve vatandaşın kredi talepleri karşılanmaya çalışıldı

(Fındıkoğlu, 1967; 247-248). Ekonomik krizle mücadele kapsamında, 1929 yılında resmi rakamlara göre 34 olan yabancı banka sayısı 1933 yılına gelindiğinde 10'a düşmüşken, beş milli banka faaliyete geçti (Kazgan, 2004; 65).

5.3. Vergilerin Yeniden Düzenlenmesi

Küresel ekonomik krizle mücadele kapsamında uygulanan mali önlemlerin önemli bir kısmı vergi politikaları aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Resmîyette yürürlükte olan vergi düzenlemelerinde değişiklikler yapılarak krize uyumlu hale getirilen vergiler olduğu gibi, yeni vergilerin çıkarılmasıyla krizle mücadele edilmiştir. Vergilendirme politikaları belirlenirken, krizden etkilenen halkın durumu da göz önünde bulundurulmuştur.

Arazi Vergisi, Hayvanlar Vergisi, Bina Vergisi, Kazanç Vergisi, Veraset İntikal Vergisi ve Muamele Vergisi gibi vergiler, kriz zamanına uygun hale getirilmiş ve modifiye edilmiştir. Ayrıca, İktisadi Buhan Vergisi, Muvazene Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi ve Dâhili İstihlak Vergisi gibi kriz döneminde ilk kez uygulanan vergiler de ortaya çıkmıştır.

Örneğin, Bina Vergisi üzerinde yapılan değişikliklerle mükelleflere bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Tarımla uğraşanların ve kamuya hizmet eden binaların vergilendirilmesi kısmen muafiyet getirilmiştir. Yeni yapılan binalar belirli bir süre muaf tutulmuş ve vergi oranları genel anlamda düşürülmüştür. Bu şekilde, önceden bina sahibi olan biri 170 lira vergi öderken yeni durumda 96 lira vergi ödemiştir (Milliyet, 11.06.1931, s.1; Milliyet, 29.07.1931, s.3; Tekeli ve İlkin, 1982; 266).

Hayvanlar Vergisi'nde yapılan düzenleme ile hayvan başına uygulanan vergi oranı indirilmiş ve vergi kaçakçılığında kesilen cezalar azaltılmıştır. Veraset İntikal Vergisi, Muamele Vergisi ve Kazanç Vergisi gibi vergilerde de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Kazanç Vergisi Kanunu'na göre, ticari olmayan mesleklerden elde edilen gelirler de vergilendirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982; 265; Saraçoğlu, 2009; 135).

Göçebe ve aşiretlerin belirli yerleşim alanlarında iskan edilmesi, vergi borçlarının belirlenmesi ve takip edilebilmesi için belgelerin sunulması gibi politikalar, topraksız köylülerin ekonomik katkılarını artırmayı amaçlamıştır.

Ekonomik kriz sonrasında çıkarılan vergilerden biri olan İktisadi Buhan Vergisi geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. Muvazene Vergisi, maaşlı çalışanlara yönelik bir vergi olup, çalışanların ücretlerinden belirli bir yüzde oranında vergi kesintisi yapılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982; 267-268).

Ayrıca, kriz döneminde çıkarılan vergiler arasında elektrik, havagazı, kakao, çay, kahve, kauçuk, bakır, alışımlı ürünler, pamuk ipi gibi ürünlere yönelik vergiler bulunmaktadır. Buğdayı Koruma Vergisi ise özellikle ekmek

üzerinden alınmış, bu şekilde buğdayın ve dolayısıyla çiftçinin korunması hedeflenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982; 273-276).

5.4. Dış Ticaret Dengesinin Yeniden Düzenlenmesi

Dünya ekonomik krizinin ardından, Türkiye'de devlet müdahaleci ekonomi politikalarını benimsemiş ve Üçüncü CHP Kurultayı'nda devletçilik ilkesi kabul edilmiştir. 1. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Planlı ekonomik modele 17 Nisan 1934 tarihinde geçildi (İnan, 1972; 115). Bu yeni ekonomik model, dış ticarete yeni kararlar alınmasına yol açmış ve koruyucu politikaların hayata geçirilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır.

Atatürk Dönemi genelinde, ekonominin denk bütçe ve ödeme dengesi üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Ödeme dengesini sağlamanın en önemli yolu olarak Atatürk tarafından dış ticaret dengesinin sağlanması vurgulanmıştır. Ancak 1923-1929 döneminde Türkiye'nin sürekli olarak ithalatın ihracattan fazla olması, bir dış ticaret açığına yol açmış ve bu açık kısmen yabancı sermaye ile finanse edilmiştir. Ek olarak, 1929 ekonomik krizinin dünya çapında etkisiyle tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, Türkiye'nin dış ticaret dengesini daha da bozmuştur (Aysan, 1980;100).

Kriz döneminde, devletin dış ticarete korumacı önlemler almasını mümkün kılan en önemli adım, 1929'da kabul edilen yeni Gümrük Tarifesi Kanunu olmuştur. Bu kanunla birlikte Türkiye, Lozan Antlaşması'na bağlı olmaktan kurtulmuş ve kendi gümrük tarifelerini belirleme özgürlüğüne sahip olmuştur. Ancak, yeni tarife belirlenirken tüccarlar ve sanayiciler arasında çıkar çatışmaları yaşanmış ve sonuçta daha korumacı bir tarife ortaya çıkmıştır. (Keyder, s.94).

Yeni gümrük tarifesinin kabulünden sonra, gümrük işlerini denetlemek ve kontrol etmek amacıyla çeşitli kanunlar çıkarılmış ve yeni kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında Gümrük ve İhisarlar Vekâleti ve Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı yer almaktadır. Ayrıca, gümrük muhafaza memurları askeri düzene sokulmuş ve kaçakçılıkla mücadele için ağır cezai yaptırımlar getirilmiştir.

Hükümet, dış ticaret dengesini sağlamak için yerli ürün kullanımını teşvik etmek ve tasarrufu artırmak amacıyla, Fuat Umay Bey'in çalışmaları ve Gazi Mustafa Kemal'in teşvik ve himayeleri ile Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 14 Aralık 1929'da kurulmuştur. (Hakimiyet-i Milliye, 14 Kanun-i Evvel 1929, s, 1). 16 Aralık'ta cemiyetin nizamnamesi kabul edilmiştir, 19 Aralık 1929'da da üye kaydına başlayarak ülke genelinde faaliyet göstermeye başlamıştır (Hakimiyet-i Milliye, 19 Kanun-i Evvel 1929, s, 1). Cemiyetin gayesi, şu şekilde tespit edilmiştir: A) Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamağa ve tasarrufa alıştırmak. B) Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak. C) Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeğe, metanet ve zerafet itibarile hariçteki mümasil mallar derecesine getirmeğe ve

fiyatların ucuzlatmağa çalışmak D) Yerli mallarımız sürümünü arttırmaktır. (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyet Nizamnamesi, 1929). Bu kurumun başarılı olmasıyla ithalat azalmış ve dış ticaret açığı kapanmıştır. Ticari ilişkilerde ise karşılıklı ve eşit ticaret yapılmasını sağlayacak anlaşmalar yapılmış, ithalatı kontrol altına almak için çeşitli kanunlar çıkarılmıştır (Semiz, 1996; 49-63).

Tekstil sektörüne özel bir program başlatılarak, Türkiye'nin tekstil ihtiyacının sürekli üretimle karşılanması hedeflenmiştir. Sanayi ve Maden Bankası'nın sermayesinin artırılmasıyla iç piyasa odaklı üretim teşvik edilmiş, döviz ihtiyacı için çeşitli kaynaklardan sağlanan fonlarla dış ticaret dengesi iyileştirilmeye çalışılmıştır. İşletmeler devlet eliyle kurulmuştur. 1930'larda başlayan devletçilik politikası ekseninde 1 Mayıs 1934 tarihinde tamamen devlet kontrolüne geçerek Sümerbank'a bağlandı. Sümerbank Bünyan Fabrikası doğu ve kuzey Anadolu bölgelerinin iplik ihtiyacına cevap vermek için yeniden Sümerbank tarafından tasarlandı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nın kombine hâlinde ilk pamuklu dokuma fabrikasının temelleri, Kayseri'de 20 Mayıs 1934'te atıldı. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası; 16 Eylül 1935 tarihinde işletmeye açıldı. Yakın Doğu'nun en büyük pamuklu kombinasıydı. Tamamlanan tesis ve inşaat hariç, Sümerbank'a 8.050.000 Türk Lirasına mal oldu (Akpınar, 2013; s, 249).

Kriz döneminin bir diğer uygulaması olan kontenjan usulü, ülkeye sokulabilecek azami ithal mal miktarını belirleyerek listeler oluşturmuş ve yerli üretim göz önünde bulundurularak kontenjanlar belirlenmiştir. Kliring anlaşmaları ve takas usulü de Türkiye'nin dış ticaret dengesini sağlamak adına yapılan uygulamalar arasındadır. Bu süreçte dış ticarete serbestlik sağlanmış olsa da ilerleyen dönemlerde sınırlamalara yeniden geçilmiştir (TCRG, 16 Kasım 1931, sayı: 1951).

Türkiye İş Bankası uhdesinde kurulan İş Limited Şirketi, dış ticaretteki fiyatlandırmalara standart getirerek ihracatı teşvik etmeye yönelik önemli bir girişim olmuştur (Nadi, 1932; 1). Kriz sonrasında alınan önlemler sayesinde Türkiye'nin dış ticaret açığı kapanmış ve hatta dış ticaret fazla vermeye başlamıştır.

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

1929 Ekonomik Buhran, Türkiye'de özel sektörü merkeze alan politikaların egemen olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu küresel ekonomik kriz, Türkiye'de önemli ölçüde hissedilmiş, ödemeler dengesinde açıklar artmış, tarım ürünlerinin düşen fiyatları ve dış ticaret koşullarının olumsuz yönde gelişmesi gibi etkilerle kendini göstermiştir. Ekonomik çöküş, Türkiye'nin tarımsal ürünler gibi doğal kaynaklara olan bağımlılığıyla daha belirgin hale gelmiştir. Bu kriz, tarımsal gelirlerde keskin düşümlere ve kırsal toplulukların geçim kaynaklarının etkilenmesine yol açmıştır.

1929 Büyük Buhran, Türkiye'nin tarım ürünlerinin dünya pazarlarında değer kaybetmesinin yanı sıra sanayi ürünlerini de etkilemiştir. Dışa bağımlılığının yüksek olması, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerinin fiyatlarının düşmemesi ve ihracat ürünlerinin aşırı ucuzlaması nedeniyle ciddi dış ticaret açığına sebep olmuştur. Bu durum, tarım sektörünü daha fazla etkilemiştir.

1929 Büyük Buhran'ın Türkiye'ye etkisi, ekonominin her alanında yıkıcı etkiler yaratmıştır. Özellikle tarımsal gelirlerdeki düşüşler, çiftçilerin kredi ve borçlarını ödeyememesine ve tarım sektöründe gerilemeye yol açmıştır. Bu durum, dış borç ödemelerinin ertelenmesi ve ithalatın azaltılmasını gerektirmiştir. İthal ikamesi politikaların Türkiye'de başlangıcı olmuştur.

Büyük Buhran, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi açıdan önemli dönüm noktalarına gelmesine yol açmıştır. Krizle mücadelede devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi artarken, bu önlemler krizin etkilerini tamamen azaltmamıştır.

Genel olarak, 1929 Büyük Buhranı, Türkiye'yi tarım ürünlerindeki düşüşlerin yanı sıra dış ticaret açığı ve ekonomik durgunluk gibi bir dizi zorlukla karşı karşıya bırakmış ve ülkenin ekonomik politikalarında ve yönetiminde değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Büyük Buhranla başa çıkma stratejisinde çeşitli önlemler alındı:

Türk Lirasının Değerini Korumak İçin Alınan Önlemler: Türk Parasının değer kaybını engellemek için koruyucu politikalar uygulandı. Bu kapsamda, döviz bütçesi oluşturma, spekülasyona karşı önlemler alınması amacıyla kanunlar çıkarıldı. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla devlet kontrolü arttı ve Türk Parasının değeri koruma konusunda adımlar atıldı.

Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi: Ekonomik kriz sonrası devlet yatırımları ve özel sektörün kredi ihtiyaçları için milli kaynaklara yönelme gerekliliği ortaya çıktı. Bu dönemde, yeni bankalar kurularak sanayi sektörünün desteklenmesi amaçlandı ve piyasa kontrolü için düzenlemeler yapıldı.

Vergilerin Yeniden Düzenlenmesi: Ekonomik krizle mücadele kapsamında vergi sistemi üzerinde de değişiklikler yapıldı. Mevcut vergiler, krize uyumlu hale getirilirken, yeni vergiler çıkarıldı. Vergilerin bazı alanlarda düşürülmesi, bazı sektörlerde ise artırılmasıyla krizle mücadele edildi.

Dış Ticaret Dengesinin Yeniden Düzenlenmesi: Devletçilik ilkesini benimseyen Türkiye, dış ticarete koruyucu politikaları benimseyerek çeşitli tedbirler aldı. Gümrük tarifelerinin belirlenmesinde ve gümrük işlerinin denetlenmesinde değişiklikler yapıldı. Ayrıca, yerli ürün kullanımını teşvik etmek ve ithalatı azaltmak amacıyla çeşitli kurumlar ve cemiyetler kuruldu.

Bu önlemler sayesinde Türkiye, ekonomik kriz sonrasında dış ticaret açığını kapatmayı başardı ve dış ticaret fazlası vermeye başladı. Bu süreçte, Türk Lirası'nın değeri korunmaya çalışıldı ve ekonomi genelinde devlet kontrolü arttı.

KAYNAKÇA

- Akpınar, D. (2013). Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)'nde Kayseri'nin İdari ve İktisadi Gelişimi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- Altıparmak, A. 2002. Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 35-59.
- Armaoğlu, F. 1987. 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1980), Ankara, 1987.1987, s.145–146.
- Aysan, M. A. 1980. Atatürk'ün ekonomi politikası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Bakırtaş, İ., & Tekinşen, A. 2004. Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 83-100.
- Bakkaloğlu, A. 2022. Savaş Ekonomisi ve Rusya-Ukrayna Savaşının Avrupa Ekonomisine Olası Etkilerinin Gelecek Perspektifi. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(44), 511-522.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGM K). 30_10_166_154_7.
- Beaud, M. 2003. Kapitalizmin Tarihi, Yordam Kitap, Ankara.
- Buluş, A., Kabaklarlı , E. 2010. “1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 19, Konya, s. 1-22.
- Bulut, M. 2003. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilig*, (26), 77-101.
- Cecchetti, S. G. 1992. The Stock Market Crash of 1929. Department of Economics, Ohio StateUniversity.
- Conklin, J. G.1995. From GA TT toThe World Trade Organization: Prospectsfor a Rule-Integrity Regime.(eds. C. RoeGoddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), International Political Economy: State Market Relations in The Globel Order, Lynne Rienner Publishers, USA.
- Çapraz, N. 2001. Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları, Der Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T.1992. Türkiye'de Liberalizm (1860–1990), Ankara, 1992.
- Davis J. S. 1975. The World Between The Wars 1919-.1939: An Economist's View, John Hopkins. London: University Press.
- Eigner, P., & Umlauf, T. S. 2015. The great depression (s) of 1929-1933 and 2007-2009? Parallels, differences and policy lessons. *Parallels, Differences and Policy Lessons (July 1, 2015). Hungarian Academy of Science MTA-ELTE Crisis History Working Paper*, (2).

- Ezer, F. 2010. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. Elazığ: *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1.
- Fındıkoğlu, Z. F. 1967. Kooperasyon sosyolojisi (Nazari Ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Flora, P. 1978. State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975: A Data Handbook in Two Volumes. Chicago.
- Galbraith, J. K. 2013. Büyük Kriz 1929 (The Great Crash 1929 Çeviren: E. Nihan Akbaş) 2. Baskı, Mart, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Galbraith, J. K. 2013. The Great Crash 1929.(Çevirmenler: Özkan Özdem ve Elif Nihan Akbaş), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Glasneck, J. 1976. Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye. Çev. Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları.
- Gürtunca, E. 2020. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD'de Bıraktığı İz: 1939 New York Dünya Fuarı ve Türk Stantları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 113-138. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.831614>
- Hâkimiyet-i Milliye, 14 Kanun-i Evvel 1929.
- Hâkimiyet-i Milliye, 17 Kanun-i Evvel 1929.
- Hâkimiyet-i Millîye, 31 Ağustos 1930.
- Heaton, H., 2005, Avrupa İktisat Tarihi, (Çev. M. Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğmuş), Paragraf Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. J., & Alogan, Y. (2008). *Kısa 20. yüzyıl, 1914-1991: aşırılıklar çağı*. Everest Yayınları.
- Hoff, D. S. (2014). The Worsening of the Great Depression: Hooverilles, Farm Troubles, Bank Crises. *A Companion to Warren G. Harding, Calvin Coolidge, and Herbert Hoover*, 444-464.
- Hoover, Herbert. 1952. The Memoirs Of Herbert Hoover. The Great Depression 1929-1941, New York: Macmillan.
- Işık, N., Duman, E. 2012. 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Işık, N., Duman, E. 2012. Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Yöntem ve Ekonomi, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2).
- İnan A, 1972. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Karaosmanoğlu, H., & Üstün, N. Ş. 2017. Organik ve konvansiyonel fındıkların (*Corylus avellana* L.) bazı fiziksel özellikleri. *Akademik Gıda*, 15(4), 377-385.
- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul,1988.

- Kegley C. W. & Wittkoff E. R. 1993. World Politics: Trend and Transformation, Fourth Edition. New York: The Macmillan Press Ltd.
- Kennedy, P. 1990. Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. 1993. Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Köklü, A. 1947. Türkiye'de Para Meseleleri (1914-1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Lange, B. 2007. The Stock Market Crash of 1929: The End of Prosperity (Milestones in American History). Chelsea House Pub; Annotated edition.
- Metintaş, M. Y., Kayıran, M. (2016). "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23, Isparta, s. 23-33.
- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyet Nizamnamesi, 1929. Hakimiyet-i Milliyet Matbaası, Ankara.
- Nadi, Y. 1932, 6 Nisan. Asrın Ticareti: "Standard" Usulü. Cumhuriyet, S. 27, s.1.
- Ors, B., Moazzen, Y., & Tasdemir, K. (2015). Extraction Of Hazelnut Fields Using Approximate Spectral Clustering Ensemble.. <https://doi.org/10.1109/siu.2015.7129905>
- Özacit, İ. and Öktem, M. (2020). An evaluation of financial literacy as a tool for strengthening the governance mechanism: the case of turkey. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(4), 777-804.
- Paya, M. M. 2013. Küresel Ortamda İktisat Politikaları, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Radford, Gail. 1992. New Building and Investment Patterns in 1920s Chicago. *Social Science History*, Vol. 16, No. 1 (Spring): 1-21.
- Saraçoğlu, F. 2009. 1930-1939 döneminde vergi politikası. *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.
- Sarıgüzel, N. 2021. Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Krizine Karşı Aldığı Mali ve Ticari Tedbirler. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 7055-7081.
- Semiz, Y. 1996. Atatürk Döneminin İktisat Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. Konya: Saray Kitabevi.
- Simmons, E. H. H. 1929. Financing American Industry, and other addresses. New York: Real Estate Board of New York.
- Şahin, F. K. 2020. Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi Ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 313-345.

T.C. Resmî Gazete [TCRG].

Tanilli, S. 2002. Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında. Adam Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. 1982. Uygulamaya geçerken Türkiyede Devletçiliğın oluşumu. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. 1997. Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayınları.

Thurrow, L. 1995. A New Economic Game, (eds. C. Roe Goddard, John T. PasseSmith, John Conklin), International Political Economy: State Market Relations in The Global Order, Lynne Rienner Publishers, USA.

Uzun, N. E. 2023. 1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Menemen Olayı. *The International New Issues in Social Sciences*, 11(2), 217-238.

Yardımcı, M., İnce, E., Muhammet R., Ekiz, R. (2017). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Küv Yayınları.

Yavuz, B., 1994. Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922), Ankara,

Yavuz, E. 2021. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye Ve Diğer Ülkelere Olan Etkisinin İstatistik Analizi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 377-390.

Yerasimos, S. (1989). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971'e. Çev: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları.

BÖLÜM 7

EKOKIRIM KANUNU VE ÇEVRESEL ADALET: AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFLER

Dr. Rakibe KÜLCÜR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895361>

¹ UN Studies Association Vienna & Sustaila, Avusturya, rakibe.kuelcuer@unsavienna.org, rakibe.k@gmail.com, ORCID-ID: 0000-0003-1874-2822

GİRİŞ

Çevre koruma ve insan hakları arasındaki bağlantı son yıllarda daha fazla dikkat çekmektedir. İlk olarak, 2020'de İsveç'te kurulan Ekokırımı Durdurun Vakfı (Stop Ecocide Foundation), ülkenin iktidar partilerinde yeralan bazı milletvekillerinin talebi üzerine ekokırımın yasal tanımı için Bağımsız Uzman Paneli'ni topladı. 2021 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını önemli bir insan hakkı olarak tanıyan bir Kararı (The human right to a clean, healthy and sustainable environment 48/13) kabul etti. Bu hak, dünya çapında birçok ulusal mahkeme tarafından tanındı ama ilgili mevzuatın da yürürlüğe girmesiyle daha etkili bir şekilde uygulanması mümkün olabilir düşüncesiyle, Avrupa Birliği (AB), Mart 2023'te AB hukukuna "ekokırım"ı dahil etmek için teklif önererek bu konuda önemli bir adım attı (AB, 2023). Ülkemizde, AB'deki gelişmenin hemen ardından, Türk Ekokırım Yasa teklifini yazılı basın, bir orman yangını resminin üstüne, "*halk bir ekokırım yasası istiyor. Hedef 1 milyon imza*" başlığıyla duyurdu (Duvar, 2023). Bu haberde, "*Türkiye'de ilk defa Ekokırım Çalışma Grubu tarafından halkın inisiyatifiyle bir yasa teklifi hazırlandığının*" altı çizildi.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve INTERPOL'e göre çevre suçu, çevreye zarar veren ve ciddi suçlar ve uluslararası organize suçlar da dâhil olmak üzere doğal kaynakların sömürülmesi, zarar görmesi, ticareti veya çalınması yoluyla bireylere veya gruplara veya şirketlere fayda sağlamayı amaçlayan yasa dışı faaliyetleri kapsar (Avrupa Parlamentosu, 2023). Bununla birlikte, gittikçe önem kazanacak gibi görünen, ekokırım, "*eylemlerin çevreye ciddi ve yaygın veya uzun vadeli zarar verme olasılığının önemli olduğu bilgisiyle işlenen, yasa dışı veya ahlaksız eylemler olarak*" tanımlanmakla (Bağımsız Uzman Paneli, 2021) birlikte, ekokırım tanımının zaman içinde gelişerek farklılaşması beklenebilir (Killean ve Short, 2023).

Bu makale, ekokırım yasa teklifine giden süreci ve başta AB gibi uluslararası oluşumlarca hazırlanan ekokırım yasasıyla karşılaştırılmasını amaçlarken aynı zamanda, Eleştirel Çevresel Adalet Teorisi bağlamında, ülkemizde özellikle son yıllarda sık gözlemlediğimiz çevresel adalet direnişlerinden biri olan Akbelen Ormanları örneği ile ekokırım yasa teklifinin incelenmesini amaçlamaktadır. Aşağıdaki bölüm, dünyada ekokırım yasasını hazırlayan süreç ve Avrupa Birliği'ndeki duruma genel bir bakış sağlayacak ve sonraki bölümlerde, ülkemizdeki Ekokırım Yasa teklifi, mevcut çevre mevzuatı ve çevresel adalet hareketi olan Akbelen Ormanları'ndaki köylü direnişi bazında, karşılaştırılarak incelenecektir.

1. EKOKIRIM YASASINA GİDEN SÜREÇ

1972 tarihli Stockholm Deklarasyonu, "*insanın, onurlu ve sağlıklı bir şekilde yaşamını sağlayacak kalitedeki bir ortamda, özgürlük, eşitlik ve yeterli*

yaşam koşulları temel hakkına sahip olduğunu" belirterek sağlıklı bir çevre hakkından ilk kez bahsetmiştir. O zamandan beri, sağlıklı bir çevre hakkı, Portekiz gibi bazı ülkeler tarafından çok erken (1976) tanınmış ve Aarhus Sözleşmesi (1988) gibi uluslararası anlaşmalara dahil edilmiştir. "Ekokırım" terimi Aarhus Sözleşmesi'nde yer almamış olsa da, çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımının önemine ilişkin artan baskıyı göstermesi açısından önemlidir. İnsan Hakları Konseyi'nin 2021'deki 46. oturumunda 60 ülke, kişiye sağlıklı bir çevre hakkının tanınması çağrısında bulundu². Bu nedenle, BM Kararı (48/13), temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre için insan hakkının önemini kabul eden önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

Avrupa Birliğinde, Avrupa Yeşil Anlaşması'nın (The European Green Deal) bir parçası olarak, kirliliğin azaltılması, atıkların yönetilmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması amaçlanmaktadır. AB Çevre Suçları Direktifi (Ceza Hukuku Yoluyla Çevrenin Korunmasına İlişkin 2008/99/EC Sayılı Direktif), çevre alanındaki çevre mevzuatına olan ciddi ihlallerin suç sayılmasını şart koşmakta ve idari yaptırımlar yerine, ceza hukuku kapsamında etkili ve caydırıcı yaptırımlar getirilmesini amaçlamaktadır ve böylece AB üyesi devletlerin çevre ceza hukuku alanında uyması gereken ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, AB Konseyi, çevre suçlarını ilk olarak Mayıs 2017'de organize ve ciddi uluslararası suçlara yönelik AB politika döngüsünün önceliklerinden biri olarak tanımladı (2008/99/EC sayılı Direktifin EMPACT Revizyonu (AB Parlamentosu, 2023)). Avrupa Komisyonu, çevre suçlarıyla mücadele etmek için, 2021 tarihinde üye devletlerin suçluları caydırması ve cezalandırması ve daha uyumlu yasal bir çerçeve sağlamak için bu Direktifin revizyonuyla ilgili bir teklif hazırladı. Fakat bu teklifte ekokırımla ilgili fazla bir değişiklik getirilmediği (AB, 2021) için, AB Parlamentosu, ekokırımın yasal tanımı ve bunun açık tanımlanmış terimlerle birlikte mevcut suçlar listesine dahil edilmesini öngören yeni bir teklif hazırladı. Teklifte, "Üye Devletler, ciddi ve yaygın veya uzun vadeli veya geri döndürülemez zararlara neden olan herhangi bir davranışın, Üye Devletlerin hukuk sistemlerine uygun olarak, özel bir suç olarak ele alınmasını ve bu şekilde yaptırıma tabi tutulmasını sağlar" ifadesi yer almaktadır (AB Parlamentosu, 2023). Görüşmeler sonucunda, 7 Aralık 2023'te AB Konseyi ve Avrupa Parlamentosu, çevre suçlarının soruşturulmasını ve kovuşturulmasını iyileştirecek bir AB yasası önerisi üzerinde siyasi düzeyde bir anlaşmaya vardılar.

Yeni direktif, AB çevre hukukundaki gelişmeler karşısında zayıflamış 2008 Direktifinin yerini alarak, çevreyi daha iyi korumak için cezai suçların

² "Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin, insan haklarından tam olarak yararlanmanın ayrılmaz bir parçası olduğuna inanıyoruz... Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının olası bir uluslararası tanınması konusunda tüm Devletler ve ilgili paydaşlarla açık, şeffaf ve kapsayıcı bir diyalog kurmaya kararlıyız" (UN, 2021).

ve yaptırımların tanımına ilişkin asgari kurallar oluşturmayı amaçlamaktadır. Direktifle, çevre suçları daha kesin bir şekilde tanımlanarak, yeni çevre suçları eklenecek ve gerçek ve tüzel kişiler için asgari azami yaptırım seviyeleri de dahil olmak üzere yeni hükümler getirilecek. Böylece, AB düzeyinde, çevreye karşı işlenen ekokırım kapsamına giren suçların önlenmesi ve cezalandırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, 'nitelikli suç' başlığı altında Direktif'te belirtilen ve kasıtlı olarak işlenen suçlar, tahribata neden olmaları halinde, nitelikli suç olarak kabul edilecek; geri dönüşü olmayan, yaygın ve önemli hasar; veya önemli büyüklükte veya çevresel değere sahip bir ekosisteme veya korunan bir alan içindeki doğal bir yaşam alanına veya hava, toprak veya su kalitesine uzun süreli, yaygın ve önemli zarar olarak kabul edilecektir (AB Konseyi, 2023a).

Ülkemizde ise, 2872 sayılı Çevre Hukuku, çevre koruma alanında genel prensipleri ortaya koymakla birlikte, daha sonraki bölümde de inceleneceği üzere, daha çok yüzeysel kalmakta ve bunun için bir çerçeve kanun (framework act) olarak revizyonu gerekmektedir. Kanuna dayanarak yürürlükte bulunan çevre yönetmelikleri ise kimyasallar, atıklar ve atıksu deşarjı gibi daha çok kurumsal kirlilik ve suçları (corporate pollution and offences) engellemek amacını gütmekte. Bu nedenle, ayrı bir ekokırım mevzuatının olması yada ekokırım suçunun Çevre Kanunu'na eklenmesi özellikle son yıllarda artan çevresel adaletsizliklerin önünü almak için gereklidir.

2. YÖNTEM

Bu makalede, ekokırım ilgili hem yasal hem de akademik literatürü kapsayan sistematik bir literatür taramasının yanında, teklif edilen Türk Ekokırım Yasası kapsamına girebilecek ve aynı zamanda çevresel adalet aktivizmi içinde güncel konulardan biri olan İkizköy Mahallesi, Akbelen Örneği incelendi. Bunun için yazılı ve sözlü basından ve ayrıca Twitter (yada X), Facebook ve Instagram gibi sosyal medya üzerinden ve özellikle Akbelen ve İkizköy Mahallesi sosyal medya hesaplarında yer alan, Akbelen Ormanları'nın ve köylerinin yok olmaması için direnen köylülerin konuşma kayıtları, resim ve video paylaşımları, sosyal etiketleme ve bloglar incelenerek analiz edildi ve bazıları makale kapsamına hiç bir şey değiştirilmeden doğrudan alındı. Sosyal medya, uluslararası literatürde uzun zamandır araştırma yapmak ve yayınlamak için önemli bir tamamlayıcı araç olarak kullanılmaktadır (Lupton, 2014; Nicholas ve Rowlands, 2011). Türkiye'de ise sosyal medya, daha çok tüketici davranışlarının analizi (Sarıtaş ve Barutçu, 2016) ve gençler ve ekoloji alanında aktivist grup gibi belirli grupların sosyal medya kullanması ve etkilerine (Uslu, M. 2021; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020; Erkmén, Arslan, Gümüş ve Öztürk, 2019) yer vermekle birlikte, araştırma makalelerinde özellikle son yıllardaki çevresel adalet direnişlerinin sosyal medya kullanılarak incelenmesinde, bir kaç istisna

dışında (bkz. Şahin, 2017, Hidroelektrik Santral protestolarıyla ilgili yazılı basın; Saka, 2017, dijital aktivizm üzerinden; Eryılmaz ve Akman, 2016, yüzyüze görüşmeler yanında sosyal medya hesapları incelenmiş), bir boşluk görülmektedir. Özellikle çevresel adalet hareketlerinde sosyal medyadan yapılan bildirimler, etkilenen alanlardan yöre insanının ağızından doğrudan bilgi aktarmayı sağladığından ilk el veri toplamada önemlidir. Bu nedenle bu makale, bir çevresel adalet hareketini incelerken sosyal medyayı da bir bilgi kaynağı olarak kullanması açısından akademik literatürde bir boşluğu da tamamlamaktadır.

3.TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL ADALET VE EKOKIRIM

3.1. Çevresel adalet ve ekokırım

Çevresel adalet (environmental justice) kavramı uluslararası akademik literatürde 1980'lerden başlayarak önemli bir kavram haline gelmiştir (Bullard, 2005; Schlosberg, 2004; Pellow, 2000). Çevre adaleti teorisyenleri, temiz, güvenli ve sağlıklı bir çevrede yaşamın temel bir hak olduğunu savunmaktadırlar. Buna göre, çevresel adaletsizlik,

- Yeşil alan ve doğal kaynaklar gibi çevresel malların bölüşümünde eşitsizlikler olması,
- Bireylerin orantısız çevresel risklere ve kirlenmeye maruz kalması, ve
- Toplumunu oluşturan bütün kesimlerin çevresel karar alma mekanizmalarına katılma fırsatına eşit şekilde sahip olmadığında ortaya çıkmaktadır (Shrader-Frechette, 2002).

Önceleri, sınıf, ırk ve etnik gruplar üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, çevresel adalet teorisi akademisyenleri son yıllarda, aralarında cinsiyet, yaş, konum gibi birbiriyle ilişkili bir çok kesişimsel faktörün de (intersectional factors) çevresel adaletsizliğe ve bu konuda baskıya neden olduğunu ortaya çıkarmaya çalışarak yeni bir bakış açısı getirmişlerdir (Pellow, 2016; Bell, 2013; Bennett, 2010; Buckingham & Kulçur, 2009; Smith, 2005). Türk akademik literatüründe çevresel adalet kavramı oldukça yenidir (Külçür, 2022). Eleştirel Çevresel Adalet (Critical Environmental Justice) teorisi olarak adlandırılan yeni çevresel adalet teorisi çalışmaları, kesişimsellik yaklaşımını (intersectional approach) önemseyerek sosyal eşitsizliklerin ve baskıların kesiştiğinin altını çizmektedir. Kesişimsellik (intersectionality), farklı kimliklerin ve sosyal kategorilerin (örneğin, cinsiyet, sınıf, ırk, yaş, bedensel engellilik, ebeveynlik vb.) farklı avantaj veya dezavantajı meydana getirdiğini ve eşitsizliklerin birbirinden bağımsız hareket etmediğini açıklamayı amaçlayan bir kavramdır (Collins ve Bilge, 2020). Bu nedenle, Eleştirel Çevresel Adalet çalışmaları, çeşitli sosyal farklılık kategorilerinin belirli kişi ve grupların dışlanması, marjinalleşmesi, silinmesi, ayrımcılığı, şiddet ve ötekileştirme riskine sokması gibi konulara yer verir. Ayrıca, devlet iktidarı da

dâhil olmak üzere çeşitli toplumsal eşitsizlik ve güç odaklarının, toplumda yerleşik olarak görülme derecesi; ve devlet, sanayii ve diğer politik ekonomik güçlerden gelen sosyoekolojik tehditlerle karşı karşıya kalan insan ve insan olmayan varlıkların etkilenme derecesini de sorgular (Pellow, 2016; Pellow ve Brulle, 2005).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na (1982) göre, “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” (Madde 56). Sağlıklı bir yaşam alanı hakkı, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasına yönelik önemli bir adımdır. Ancak bu hakkın etkin bir şekilde uygulanabilmesi için çoğu zaman mevzuata ihtiyaç duyulmaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun amacı olarak, “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” (Madde 1) denilmektedir. Çevre, bu Kanun'da, “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanmış ve sürdürülebilir çevre ise gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi süreci” olarak tanımlanmıştır (Madde 2). İlkeler başlığı altında, “çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır ve bunun için bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlü” olarak belirtilmektedir (Madde 3(e)). Buradan da görüleceği gibi, Çevre Kanunu, vatandaşlara çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı vermektedir. Ayrıca, 2872 sayılı Kanun'da, “çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin ilk ilke: Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler” (Madde 3(a)). Buradan da anlaşılacağı gibi, başta devlet olmak üzere çevreyi koruma görevi herkese verilmiştir.

Türkiye'de çevre adaleti ile ilgili ortaya çıkan hususlar arasında, çevresel kirlilik ve bozulma, iklim değişikliğinin olumsuz ve ani etkileri ve tüm bunların, yeterli gıda, su, eğitim, barınma, kalkınma ve kaliteli yaşama erişimi engellemesi gibi etkiler sayılabilir. Türkiye'de özellikle son on yıldır artarak gözlemlenen bir başka sorun, doğal ortamların madencilik, turizm, yerleşim, altyapı ve benzeri nedenlerle hızla yok edilişi ve tarımsal toprakların sermaye ile ilgili kaygılardan dolayı baskı altında olmasıdır. Doğanın sermayeleştirilmesi (commodification of nature) kavramı piyasa ticaretinin daha önce pazarlanmamış alanlara genişlemesini ifade eder (Peluso, 2012). Bu metalaştırma, kapitalizm, neoliberalizm, para kazanma, küreselleşme,

özelleştirme, finansallaşma, piyasalaştırma gibi bir çok konuyla ilgili olarak belirginleşmiş ve doğanın ekonomik değerlemesi konusundaki epistemolojik anlaşmazlık 1980'lerde ekolojik iktisadın yeni bir eleştirel sosyal bilim olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Smessaert, Missemer ve Levrel, 2020). Ülkemizde, özellikle 1980lerden sonra hızlanan neoliberal ekonomik politikalar ve doğanın sermayeleştirilmesi sonucu oluşan faaliyetlere karşı, çevresel adalet hareketleri ortaya çıkmıştır (güncel olanlar arasında, Kazdağları, İkizdere, Muğla Deştin, Derze Solaklı, Validebağ Korusu bulunur). Bu konuya Eleştirel Çevresel Adalet Teorisi açısından bakıldığında, sermaye ve kurumsal yapıların çevresel adaletsizliğe neden olduğu ve devlet kurumlarının bunları önlemede (yeterince) rol almadığı düşünülebilir. Özellikle, sürdürülebilirliği sağlamak için, önemli yasal reformalara ve politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, ekokırım mevzuatının etkinliği, gücü, uygulanması ve hükümetin siyasi iradesi dahil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlıdır. Ekokırım ile ilgili farkındalığın artırılmasına, çevre aktivistleri ve örgütleri büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Bir sonraki bölümde, bu durum, güncel aktivizm ve ekokırım yasa teklifi bazında analiz edilecektir.

3.2. İkizköy Mahallesi, Akbelen Örneği

Çevre ve Ekoloji Hareketi Avukatları (ÇEHAV) tarafından paylaşılan belgede³, Akbelen Ormanı'nda yapılan ağaç kesiminin izinsiz olmasının altı çizilmekte (Ekoloji Birliği, 2023), ve “*maden için 65 bin ağaç kesildiği*” söylenmektedir. Basına yansıyan en çarpıcı imajlardan birisi, yaz aylarının aşırı sıcak günlerinde kolluk güçlerinin dinlenecek ağaç gölgesi araması ve kesilmiş ağaç kökleri arasında kendilerine kalkanlarıyla gölge yapmaya çalışmalarıydı (Pencere, 2023). Çevresel adaletsizlik, özellikle yoksul kesim, kadın, çocuk ve diğer dezavantajlı grupların, yaşamını tehdit eden veya ciddi şekilde zararlı kirliliğin orantısız yüklerini taşıdığı ve kendilerini etkileyen kararlarda söz sahibi olmamaları halinde ortaya çıkar. Ormanların yokoluşunun, insan ve biyolojik türler üzerindeki olumsuz örnekleri açıktır. Bunun yanında, verimli ve canlıların yaşadığı yerlerin maden veya taş ocağı gibi ekositemi bozucu bir faaliyet için kullanılması, dinamit ve siyanür gibi ağır kimyasal maddelerin de kullanılmasıyla çevreye büyük zarar verildiği bilinmektedir (Werner, Bebbington ve Gregory, 2019; Salomons, 1995).

Herkesin, insan hayatını veya haklarını etkileyen çevresel adaletsizlikleri azaltma/tazmin sorumluluğunun olduğunu savunan çevresel adalet teorisyenleri (Shrader-Frechette, 2007), vatandaşların, çevresel adaletsizliğe neden olan faaliyetlerden sonuç olarak bir yarar sağladığını

³ ÇEHAV'ın sosyal medya hesabından yapılan açıklamaya ve paylaşılan belgeye göre 28 Kasım 2020 tarihinde 780 bin 639 metrekaarelik ormanlık alanda Yeniköy-Kemerköy Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş. adına tesis edilen orman kesim izni 28 Aralık 2021 tarihinde bitti (Ekoloji Birliği, 2023).

(örneğin kirlilik yaratan fabrikadan yada işletilen madenlerden üretilen mallar) ve dolayısıyla buna katkıda bulduklarını (etik neden) ve ayrıca, vatandaşların politikaları ve uygulamaları ile adaletsizliklere neden olan bir ulusa ve kuruma mensup olmalarının, bu olumsuz faaliyetleri durdurmaya yardımcı olmak için sorumluluk yarattığının (demokratik neden) altını çizerek. Bu teorisyenlere göre, bütün vatandaşlara bu konuda bir görev düşmektedir (örneğin adaletsizliklere neden olan sosyal kurumların reformuna yardım etmek gibi).

Konuya, çevresel adaletsizliklerden doğrudan etkilenenler açısından bakıldığında, 1970li yıllarda etkili olmuş ve çevresel adalet hareketlerine örnek olabilecek Chipko Hareketi (Shiva ve Bandyopadhyay, 1986) ile benzer özellikler taşıyan, İkizköylüler'in Muğla Akbelen direnişi, özellikle basın ve sosyal medya⁴ üzerinden yakından tanınmıştır. Geçimin ormancılık ve tarımdan sağlandığı bir bölgede, maden alanının genişletilmesi için, ellerinden toprakları ve suları yani yaşamaları için gerekli en temel üretim araçları alınan ve büyük çevre bozulması ile yüz yüze gelmiş insanların bu karşı hareketi bir "direniş" olarak kayda geçmiştir. Bu direnişte de kadınlar, özellikle doğrudan etkilenen köylü kadınlar, yine ön safta ve çoğunluğu oluşturmaktadır (kadınların toplumsal çevre hareketlerine erkeklere oranla daha fazla katılması ve bu hareketlere önderlik etme nedenleri için bkz. Külcür, 2022). Bununla birlikte, ülkemizde kadınların STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) ile ilgili mesleklerde bireysel, ailesel, sosyal, eğitimsel ve ekonomik gibi farklı nedenlerle (Avolio, Chávez ve Vilchez-Román, 2020) erkeklere oranla daha az yer almaları (Taş ve Bozkurt, 2020) ve karar alma mekanizmalarında gerektiği gibi temsil edilmemeleri (Külcür, 2020), çevresel karar alma sürecinde etkili olmalarını engellemektedir. Örneğin, çevresel değerlendirme komisyonlarında daha az kadın bulunmaktadır ve sonuç olarak, bu durum çevresel etkileri olan projelerin onaylanmasında kadın ve diğer dezavantajlı grupların çevreyle ilgili kararlarda yer almamalarına sebep olmaktadır (Cox ve Mills, 2015).

Konunun boyutunu ve etkilerini, çevresel adaletsizliğe uğrayan ve oluşan faaliyetlerden direkt etkilenen, hem kendi yurtlarını hem de doğayı korumak için seslerini duyurmaya çalışan yöre halkından ilk kaynak olarak almak ve onlara söz hakkı vermek, araştırmacılara düşen ve içinde akademik sosyal sorumluluk (academic social responsibility), toplumsal sorumluluk (civic responsibility) veya etik değerlerin (ethics of care) de olduğu bir çok nedenden dolayı gereklidir (Anand, 2019). 40 yaşlarındaki köylü kadın, yüzlerce yıldır yaşadıkları yaşam alanlarını korumak için verdikleri

⁴ #akbelen #akbelenormanlarınadokunma #AkbeleneDokunma #dogakatliami #dogatalani #agacimadokunma #ekoloji

mücadeleyi duyurmak ve destek almak için bağırarak söyledikleri, aynı zamanda bu direnişin bir özetini de yapması açısından önemlidir:

“Dört seneden buyana burada topraklarımız, havamız, suyumuz, yaşamımız için burada mücadele ediyoruz. Niçin mücadele ediyoruz? Bunu 4 senedir anlatıyoruz. 40 senedir burada açık ocak maden işletmeciliği ve termik santraller var. 40 senedir köylünün ormanının, zeytinlik alanını toprağını alarak köylüyü mağdur ettiler, yıllar boyunca. İkizköylüler olarak, Işıkdere mevkimize dayandı. Işıkdere’yi kaybettikten sonra, İkizköylüler olarak karşularına çıktık, size verecek bir avuç toprağımız yok diyerek 2019’da bir mücadeleye başladık. 24 Temmuz’da kesime girildi. 2 seneye aşkın burada nöbet tuttuk. Hukuki sürecimizi başlattık. Kendimiz eylemelere geçtik, ne olursa olsun köyümüzden vazgeçmeyeceğiz dedik. Ancak 24 Temmuz’da, devletin bütün kurumlarını kullanarak, Akbelen Ormanı’na kıyıldı, kesim yapıldı. Herşeye rağmen biz mücadeleyi bırakmadık. Akbelen Ormanı kesilmiş olabilir ama altındaki madeni çıkartmalarına izin vermeyeceğiz. Çünkü burası giderse bizim yaşamımız gidecek dedik. Burada şuna dikkat çekmek istiyorum. 1996 yılında Aydın İdare Mahkemesi’nin⁵ vermiş olduğu bir karar var. Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri’ni kapatma kararı verilmiş ve 30 senedir bu karar uygulanmamış. Eğer o karar uygulanmış olsaydı, bugün yok olan onlarca köyümüz kaybolmamış olacaktı, ormanlık alanlarımız hala yaşıyor olacaktı. Su kanallarımız, derelerimiz akıyor olacaktı. Biz mağdur edildik, Daha nice köyler yok edilecek, 20nin üzerinde. Bu yıkıma hayır demek için, bu mücadeledeyiz. Arkamda görüyorsunuz, 7/24 bu çalışma devam ediyor. Geceleri sabaha kadar, kaya kıyım, kepçe, dinamit patlatmaları, gündüzleri de aynı şekilde. Evlerimizde çatlaklar, yarıklar oluştu. Öğrencilerimiz derslerine çalışmıyor, gece uyku uyuyamıyor. Evlerde yatalak hastası olan yaşlılarımız evlerinde duramıyor. Şu an zeytin hasadındayız, tarladan geldim ben, zeytin hasadı yapamıyoruz. Bir dinamit patlatması yapılıyor. 15-20 ye yakın dinamit patlatması. Burada bu köylüler, topraklarını satmadı, evlerini satmadı. Herkesten ricamız, Akbelen mücadelesine destek verilsin, Akbelen madene teslim edilmesin, köylerimiz, ormanlarımız, havamız, suyumuz için, biz İkizköylüler mücadeleden vazgeçmedik, siz de vazgeçmeyin. Akbelen’i madene vermeyeceğiz, Akbelen’i terketmiyoruz”.

Olayın geçmişine baktığımızda, Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik santralleri, 1996 yılında, hava kirliliği ile halk sağlığını tehdit etmeleri nedeniyle yöre halkı tarafından mahkemeye verildi. Aydın İdare Mahkemesi, santrallerin gerekli izinleri karşılamadığına dayanarak faaliyetlerinin durdurulmasına karar verdi ve bu karar Danıştay tarafından da aynı yıl onandı (Avrupa Konseyi, 2005). Ancak, yine o dönemde alınan bir Bakanlar Kurulu kararıyla (3 Eylül 1996) santrallerin faaliyetlerinin devamının sağlanması, Eleştirel Çevresel Adalet Teorisinde sık sık tekrarlanan ve çevresel adaletsizliklerin genelde, devlet ve sermaye arasındaki bağlantının (state-corporate link) güçlü olduğu yerlerde daha fazla meydana geldiği argümanını

⁵ 17. Aydın İdare Mahkemesi

(Pellow, 2017) doğrulaması ve köylülerin söylemlerinde de sıkça geçmesi açısından önemlidir.

İkizköy direniyor sosyalmedya hesabında, bir ağacın altında toplu fotoğrafları bulunan köylü kadınların: *“İklim kriziyle mücadelede ormanlar kırmızı çizgimiz. Akbelen Ormanı'nın kömür için kesilmesine karşı İkizköylüler haykırıyor”* mesajı, köylülerin çığlıkları arasında sık sık duyulan, ormanların, dolayısıyla akar suların yol edilmesi, özellikle bulunduğu Doğu Akdeniz coğrafi konumu itibarıyla, Türkiye'nin zaten iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan giderek artan bir şekilde etkileneceği açıkken (Azzopardi, Balzan, Cherif, Doblas-Miranda, dos Santos, Dobrinski ve Xoplaki, 2020), sürdürülebilirliği sağlayıcı çevre politikalarının önemi daha da artmaktadır. İklim değişikliğinden kaynaklanan etkilerden, belirli kesimler özellikle düşük gelirli kesimler orantısız olarak etkilenmekte ve bunların iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz koşullara daha zor adapte oldukları bilinmektedir (UNFCCC, 2019). Bu nedenle, iklim değişikliği bir çevresel adalet konusu olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin, su kaynaklarının tükenmesine, arazi bozulması ve orman yangınlarına karşı oldukça kırılgan olduğu bir zamanda, özellikle küresel anlamda sürdürülebilir tarım⁶ ve çevre politikalarının uygulanmasının önemli olduğu açıktır. Bir başka sosyal medya paylaşımında⁷, drone görüntüleriyle kesilen ağaçlar ve doğaya verilen büyük zarar yine sosyal medya üzerinden yansıtılırken, *“Gördünüz mü? Anılarımızı çaldılar! Umutlarımızı çaldılar! Bizim ve gelecek nesillerin nefesini çaldılar!”* mesajı, aynı zamanda çevre mevzuatımızda da yer bulan, gelecek kuşakların da hakkının zarara uğratıldığının altının çizilmesi açısından önemlidir (Davidson, 2008; Weiss, 1990). Bunun yanında, Pellow'un (2016, s.225), *“kolluk kuvvetleri, herhangi bir tehdit olmasa bile, insanlara ve insan olmayanlara karşı rutin olarak şiddet eylemlerinde bulunur ve böylece devlet şiddetinin kesişen baskılar üretme yollarını ortaya çıkarır”* argümanı, dünyanın başka bir yerinde söylenmişse de, Akbelen'de de geçerliliğini göstermiş ve kesim sonrası kalan bir kaç ağaç önünde, zırhlarını öne sıralamış kolluk güçlerinin biraz ötesinde, çaresizlik içinde kıvranan ve kesimin olmaması gerektiğini, bütün gücüyle herkese inandırmaya çalışan bir ses tonuyla, 40'lı yaşlardaki köylü kadında söz buldu:

“Gözaltına mı alıyorsunuz? Gaz mı sıkıyorsunuz? Ne yaparsanız yapın. Ormanı keserseniz öleceğiz zaten. Topraklarımız giderse, biz öleceğiz. Aslında hepimiz öleceğiz.....bir ağaç dikmek için biz 70, 80 senemizi verdik buralara. Bu kadar kolay mı ya? Bu kadar devleti kullanıp, para.... (sesi ağlamaklı oluyor, öne doğru eğiliyor) para nedir ya? Para nedir ya? Para satın alır

⁶ Örneğin, dünyada zeytinyağı pazar büyüklüğünün 2030 yılına kadar 18.42 milyar Amerikan Dolarına çıkması beklenmektedir (Fortune, 2023) ve Türkiye zeytinyağı üretebilen nadir ülkelerden birisi.

⁷ #akbelenormanlarınadokunma

anca, ama biz toprakta herşeyimizi yetiştiririz. Hem kendi karnımızı doyururuz, hem sizin⁸ çocuklarınızın karnını doyururuz. Niçin köylünün karşısına askeri diyor devlet? Niçin köylünün karşısına askeri diyor şirket⁹? Bizim askerimiz.., bizim...Biz de bu vatana vergi ödüyoruz, biz de bu devletin çocuklarıyız. Nerde bu devlet ha? Herkes sordu, biz de soruyoruz. Nerde bu devlet? Biz ölecekmiyiz burda? İlla birinin mi ölmesi lazım burda sizin bizim karşımızdan çekilmeniz için? Akbelen Ormanı'nun kesiminin durması için, birimizin ölmesi mi lazım? Canımız gitti canımız. Selalar verilsin. Selalar sadece insanlar için değil, selalar tüm canlılar içindir. Yazıklar olsun, diyecek birşey yok.. diyecek bir şey yok''.

Yine yöre halkından yaşlı bir teyze¹⁰:

“Bakın bakın bu hapları içipte çıkarım ben yola, bakın (elinde 2 paket ilaç sallıyor). Bu haplarla yaşıyorum ben, elim ayağım sakrıya sakrıya. Böyle öleceğimi de bilsem gidecem dedim. Buraya hakkımızı aramaya geldim..... Üç tane adamın buraya gelipte buraları böyle talan etmesine hakkı yok. Yeter.. derelerimiz susuz kaldı, kuşlarımız susuz kaldı. Herşeyimiz susuz kaldı, asmalarımızda bir dene (tane) üzüm kalmadı, hepsi ordan ettikleri (şeyden), babam kanserden öldü, abimin solunumu yetmedi, kua hastalığından öldü, kardeşim dört ay Aydın hastanesinde yattı, araştırabilirler. Ben kendimde kalp hastası oldum, çeke çeke, yeter gari, almasınlar toprağımızı bizden”.

Bu konuşmaları destekleyecek şekilde yörede bulunan kolluk kuvvetlerinin aşırı güç kullanımı basına da yansımıştır (Euronews, 2023). ÇEHAV avukatları, bölgedeki kolluk kuvvetleri ve polisin tüm müdahalelerinin hukuksuz olduğunu belirterek sorumlular hakkında soruşturma başlatılması gerektiğini kaydetmiştir (Yeşil Gazete, 2023).

4. EKOKIRIM YASASI

Avrupa Birliği düzeyinde ekokırım yasasına giden yolda yapılması istenen değişiklikler, 2008/99/EC sayılı Direktifi kapsamındaki mevcut ceza sistemleri ve çevre sektörel hukukunun çevreyi korumak için yeterli olmadığı ve meydana gelen zararın ciddiyetine karşılık gelen orantılı ve caydırıcı cezai yaptırımların önemli olduğundan yola çıkılarak yapılmıştır. Ayrıca, ceza hukuku ve idare hukukunun tamamlayıcılığının çevreye zarar veren yasa dışı davranışları önlemek ve caydırmak için önemli olduğunun altı çizilmektedir (Avrupa Konseyi, 2023). Konuya buradan bakıldığında, Türk Ceza Kanunu'nun amacı olarak; “kişi hak ve özgürlüklerini, kamu sağlığını ve çevreyi, suç işlenmesini önlemek” (Madde 1) belirtilmiştir. Çevreye Karşı Suçlar başlığı altındaki İkinci Bölüm'de, çevrenin kasten kirletilmesi alt

⁸ Arkada yanyana zincir olmuş ve ormanların kesilmesine karşı toplanan köylülere müdahale etmek için bekleyen kolluk kuvvetlerine söylüyor.

⁹ Madenciligi yapacak şirket

¹⁰ #akbelenormanlarınadokunma

başlığı altında, suç olarak, “atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesi konusu öne çıkmakta, atık veya artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması halindeki cezalar” (Madde 181-182) belirtilmekle birlikte, doğaya veya diğer canlılara verilen zararlar ele alınmamaktadır. Ayrıca, mevcut durumda verilmesi istenen cezalar da hafiftir. Örneğin, “ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır” (Madde 181/1) denmektedir.

Öte yandan, 2872 sayılı Kanun’da, doğal varlık tanımı (“bütün bitki, hayvan, mikroorganizmalar ile bunların yaşama ortamlarını”) verilmiş olmasına rağmen, Madde 9’da belirtilen hükümler dışında, “doğal varlıkların korunması veya doğal çevreye karşı işlenen suçlarla ilgili” kapsayıcı bir ceza bulunmamaktadır. Çevre Kanunu’nun Madde 9 (a, d, e ve f) bentleri kapsamı hükümler, örneğin “biyolojik çeşitliliği tahrip edenler (a), belirlenen Özel Çevre Koruma Bölgeleri için tespit edilen koruma ve kullanma esaslarına aykırı davrananlar (d), sulak alanlar için yönetmelikle belirlenen koruma ve kullanım usûl ve esaslarına aykırı davrananlar (e) ve nesli tehdit veya tehlike altında veya nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esaslarına ve yasaklamalara (f) aykırı davrananlarla” ilgili bulunmaktadır ama bu cezalar da verilebilecek zararlar kıyaslanamayacak cüzi bir idari para cezasına karşılık gelmektedir. Bunun yanında, idari para cezaları ayrıca her yıl Aralık ayında yayımlanan, 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca verilecek idari para cezalarına ilişkin Tebliğ ile düzenlenmekteyse de, bu Tebliğ (2023/1), 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 20nci maddesinde yer alan aykırılıklar halinde uygulanacak idari para cezalarını düzenler ve 20nci maddede, doğal çevreye verilen zararlara dair herhangi bir suç tanımlanmadığı için, bir idari ceza da mevcut değildir.

Ekofeministler tarafından da belirtildiği üzere, özellikle kapitalist değerler, kadın ve doğanın ezilmesiyle sonuçlanan hiyerarşiler yaratmış ve doğanın tahakkümü üzerine kurulmuş bir sistem üzerine kurulmuştur (Warren, 2000; Mellor, 1994). Örneğin, 6831 Sayılı Orman Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, özellikle son on yıldır orman vasfı görülen pek çok yer orman sınırları dışına çıkartılmış ve madencilik gibi ekosistemi bozucu faaliyetlere yol açılmıştır. Bunun yanında, çevreye önemli etkileri olan maden projelerine, halkın kendisini etkileyen kararlara katılımını sağlayan tek mekanizma olan çevresel etki değerlendirme mekanizmasının uygulanmasını engelleyen, “çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) gerekli değildir” kararının verilmesi¹¹, projelerin yapacağı çevresel etkilere önem verilmediğini göstermektedir. Bu nedenle, mevcut haliyle çevre mevzuatı ve uygulaması,

¹¹ 2023 yılında, “en az 5 bin 559 proje için süreç başlatıldı, bunlardan 4 bin 628 projeye “çevresel etki değerlendirme (ÇED) gerekli değil” kararı verilirken 527 projeye de “ÇED olumlu” denildi” (Cumhuriyet, 2023).

Ekokırım Yasası'yla amaçlanmakta olan, doğaya karşı yapılan suçların (nerede olduğuna veya hangi türe veya canlıya zarar verildiğine bakılmaksızın) önlenmesi ve zararların telafisinde zayıf kalmaktadır, çünkü nadir bitki veya hayvan türleri gibi yada çevre koruma bölgesi gibi özel olarak belirlenmeyen yerlerde veya türlere yapılan herhangi bir tehdit (biyolojik çeşitliliğin tahrip edilmesi gibi çok genel ve spekülasyona açık hüküm dışında) idari ceza verilmesi hükmüne bile girmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na (1982) göre, “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” (Madde 56). Türkiye’de, Ekokırım Yasa teklifine giden süreçte, 20 Ocak 2023 tarihinde İstanbul’da Ekoloji Hareketleri Konferansı düzenlenmiş ve “*Yurttaş ekokırım yasası yapıyor*” adıyla bir kampanya başlatılmıştı (Ekoloji Birliği, 2023a). Ekokırım Yasa teklifi doğaya yönelik işlenen suçların önlenmesi ve suçluların cezalandırılmasını amaçlamaktadır. İklim Adaleti Koalisyonu bileşenleriyle birlikte hazırlanan Ekokırım Yasa teklif dilekçesi, 29 bine yaklaşan imza ile 28 Kasım 2023 tarihinde 28 ilden gelen çevre aktivistleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dilekçe Komisyon Başkanlığı'na verildi (Ekoloji Birliği, 2023b). Aktivistler, ekokırımın suç olarak tanınmasının mecliste yasalaştırılması için tüm siyasi partileri gecikmeksizin ortaklaşa çalışmaya davet ettiler.

Neyin yasaklanmış davranış olarak kabul edileceğinin anlaşılması için, Ekokırım Yasası'nın bir suçun unsurlarını yeterince açık bir şekilde tanımlaması gerekmektedir (Milaninia ve Aparac, 2021). Ekokırım Yasa teklifine (2023) göre, doğaya karşı işlenen suçların da insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamında alınması istenmekte ve Türk Ceza Kanunu'nun (İkinci Kitap Birinci Kısım- Birinci Bölüm'deki) “Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar” başlığının “Soykırım, İnsanlığa ve Gezegene Karşı Suçlar” olarak değiştirilmesi istenerek, 77'nci maddesinden sonra gelmek üzere, “Ekokırım Suçunun” eklenmesi önerilmektedir. Buna göre, hangi eylemin suç olacağı, yani “doğal veya kültürel çevrede insan veya diğer canlıların hayatını tehlikeye atmak, doğal veya kültürel varlıklar üzerinde ağır tahribata yol açabilecek davranışlarda bulunmak, yahut hukuka aykırı diğer bir fiili işlemek suretiyle, bütün bir ekosistemde kısa vadede telafisi mümkün olmayacak zarara yol açma tehlikesi doğurmak” olarak belirtilip, bu eylem için verilecek cezalar açık bir şekilde önerilmektedir. Bu tanım, AB Parlamentosu'nun ekokırım ile ilgili yeni teklifindeki, 'nitelikli suç'¹² tanımına yaklaşıktır. Türk

¹² Direktifte belirtilen ve kasıtlı olarak işlenen suçlar, tahribata neden olmaları halinde, nitelikli suç olarak kabul edilecek; geri dönüşü olmayan, yaygın ve önemli hasar; veya önemli büyüklükte veya çevresel değere sahip bir ekosisteme veya korunan bir alan içindeki doğal bir yaşam alanına veya hava, toprak veya su kalitesine uzun süreli, yaygın ve önemli zarar olarak kabul edilecek (AB Konseyi, 2023a).

Ekokırım Yasa teklifine göre, yukarda belirtilen suçun işlenmesi halinde, bu kişiye müebbet hapis cezası verilmesi, ayrıca suçun işlenmesinden elde edilen maddi menfaatler ile bunların değerlendirilmesi veya dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik kazancın 10 katı kadar adli para cezasına hükmedilmesi teklif edilmektedir. Eğer bu suç, taksirle işlenirse 15 yıldan az olmamak üzere hapis cezasına hükmolunması, ayrıca suçun işlenmesinden elde edilen maddi menfaatler ile bunların değerlendirilmesi veya dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik kazancın beş katı kadar adli para cezasına hükmedilmesi istenmektedir.

Ayrıca, ekokırım suçunun işlenmesi sonucu bütün bir ekosistemde kısa vadede telafisi mümkün olmayacak zarar meydana gelmişse, fail hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına; suçun taksirle işlenmesi halinde 20 yıl hapis cezasına hükmolunması, buna ek olarak da suçun işlenmesinden elde edilen maddi menfaatler ile bunların değerlendirilmesi veya dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik kazancın 20 katı kadar adli para cezasına hükmedilmesi önerilmektedir. Bunun yanında, bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunması ve herhangi bir zamanaşımının işlememesi istenmektedir.

Türk mevzuatının mevcut durumda ekokırımla ilgili herhangi bir hüküm içermemesi nedeniyle, Ekokırım Yasası bu boşluğu dolduracak doğayı ve doğal yaşamı korumakta yasal bir çerçeve sağlayacak ve çevreye zarar vermekten sorumlu kişi veya kuruluşları belirlemek ve kovuşturmak için gerekli olan bir çevre suçunu neyin oluşturduğuna dair net bir tanım sağlayacaktır. Ama, teklif kabul edilirken, AB Direktifi de gözden geçirilmeli ve hangi davranışın suç olacağı açıkça belirtilerek, netlik kazanmalıdır. Ekokırım Yasası, bir aykırılık halinde, çevre suçlularını kovuşturmak için kolluk kuvvetlerine de yetki vermesi açısından önemli olacaktır. Bunun yanında, Yasa ayrıca, açık hükümler taşıdığından potansiyel suçlular için caydırıcı güç olmayı da sağlayacaktır. Ekokırım Yasası'nın etkinliği bir sonraki adımda yasayı uygulayacak devlet kurumlarının işleyişine de bağlı olmasına rağmen, tahrip edilmemiş çevre hakkını korumaya dair ilk adımdır.

5. SONUÇ

Bir çevresel adalet hareketinin Akbelen örneği üzerinden incelenerek yöre halkına söz verilmesi, Ekokırım Yasası veya ekokırımla ilgili Avrupa Birliği'nde de görülen ekokırım benzeri mevzuata duyulan gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramının özellikle daha fazla önemsendiği bir dönemde, sürdürülebilir bir çevrenin temel bir insan hakkı olarak tanınmasının önemi açıktır. Sonuç itibariyle, içinde büyük politik ve ekonomik güçlerin olduğu oluşumlara karşı devlet kurumlarının daha etkin ve kamu yararına kararlar almasını sağlayacak ve çevresel adaletsizlikleri

gidermek için ekokırımla ilgili reformlara gerek bulunmaktadır ve Türk yasa teklifi bu yolda önemli bir gelişmedir.

KAYNAKÇA

- Aarhus Sözleşmesi 1998 Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. Erişim adresi: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (11.12.2023)
- AB 2008 Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0099> (09.12.2023)
- AB 2021 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0851> (09.12.2023)
- AB 2023 The proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0087_EN.html#_section1 (09.12.2023)
- AB Parlamentosu 2023 Revision of Directive 2008/99/EC Protection of the environment through criminal law. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733555/EPRS_BRI\(2022\)733555_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733555/EPRS_BRI(2022)733555_EN.pdf) (09.12.2023)
- Anand, A. (2019). The case for academic social responsibility. *Annals of Neurosciences*, 26(3-4), 6-7. doi: <https://doi.org/10.1177/0972753119894813>
- Avolio, B., Chávez, J., & Vélchez-Román, C. (2020). Factors that contribute to the underrepresentation of women in science careers worldwide: A literature review. *Social Psychology of Education*, 23(3), 773-794. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11218-020-09558-y>
- Avrupa Konseyi 2005 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Okyay ve Diğerleri Türkiye (Başvuru No. 32220/97), 12 Temmuz 2005. Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-62-204> (01.12.2023)
- Avrupa Konseyi, 2023 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC- Confirmation of the final compromise text with a view to agreement. Erişim adresi: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16069-2023-INIT/en/pdf> (01.12.2023)
- Avrupa Konseyi, 2023a Environmental crime: Council and European Parliament reach provisional agreement on new EU law. Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/16/environmental-crime-council-and-european-parliament-reach-provisional-agreement-on-new-eu-law/> (13.12.2023)

- Avrupa Parlamentosu 2023 Briefing EU Legislation in Progress, Revision of Directive 2008/99/EC Protection of the environment through criminal law. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733555/EPRS_BRI\(2022\)733555_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733555/EPRS_BRI(2022)733555_EN.pdf) (13.12.2023)
- Azzopardi, B., Balzan, M. V., Cherif, S., Doblaz-Miranda, E., dos Santos, M., Dobrinski, P., & Xoplaki, E. (2020). Climate and environmental change in the Mediterranean basin–Current situation and risks for the future. First Mediterranean assessment report. Erişim adresi: <https://www.medecc.org/medecc-reports/climate-and-environmental-change-in-the-mediterranean-basin-current-situation-and-risks-for-the-future-1st-mediterranean-assessment-report/> (13.12.2023)
- Bağımsız Uzman Paneli (2021). Legal definition of ecocide. Erişim adresi: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (08.12.2023)
- Bell, S. E. (2013). *Our Roots Run Deep as Ironweed: Appalachian Women and the Fight for Environmental Justice*. Champaign, IL : University of Illinois Press. 210 pp. \$25.00. ISBN: 978-0-252-07946-7.
- Bennett, J. (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, NC: Duke University Press.
- Birleşmiş Milletler (2021). Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021 (48/13). Erişim adresi: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement> (11.12.2023)
- Buckingham, S., & Kulcur, R. (2009). Gendered geographies of environmental injustice. *Antipode*, 41(4), 659-683. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00693.x>
- Bullard, R. (2005). Environmental justice in the 21st century. *Debating the earth*, 3222-3356. Erişim adresi: https://uwosh.edu/sirt/wp-content/uploads/sites/86/2017/08/Bullard_Environmental-Justice-in-the-21st-Century.pdf (11.12.2023)
- Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality*. John Wiley & Sons. ISBN: 978-1-509-53967-3
- Cox, D., & Mills, S. (2015). Gendering environmental assessment: Women's participation and employment outcomes at Voisey's Bay. *Arctic*, 246-260. <http://www.jstor.org/stable/43871323>.
- Cumhuriyet (2023, 22 Aralık). AKP'nin çevre bilançosu ağır: 2023 ekokırım yılı oldu. Erişim adresi: https://www.cumhuriyet.com.tr/cevre/akpnin-cevre-bilancosu-agir-2023-ekokirim-yili-oldu-2154381?utm_campaign=Cumhuriyet&utm_medium=SliderHaber&utm_source=Anasayfa (22.12.2023)

- Çevre Kanunu No.2872 (1983). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (19.12.2023)
- Davidson, M. D. (2008). Wrongful harm to future generations: The case of climate change. *Environmental values*, 17(4), 471-488. doi: <https://doi.org/10.3197/096327108X368494>
- Duvar (2023, 2 Nisan). Halk ekokırım yasası istiyor: Hedef 1 milyon imza. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/halk-ekokirim-yasasi-istiyor-hedef-1-milyon-imza-haber-1610973> (08.12.2023)
- Ekokırım Yasa teklifi (2023). Yurттаş Ekokırım Yasasını Yapıyor! İmza Verin!. Erişim adresi: <https://ekokirimyasasi.org/#imzaver> (08.12.2023)
- Ekoloji Birliği (2023, 31 Temmuz). Akbelen'deki Ağaçlar İzinsiz Kesildi" İddiası Erişim adresi: <https://ekolojibirligi.org/akbelendeki-agaclarin-izinsiz-kesildigi-iddiasi/> (11.12.2023)
- Ekoloji Birliği (2023a, 10 Nisan). Yurttaşın 'Ekokırım Yasası' Meclis Yolunda: 1 Milyon İmza Hedeflenen Kampanya 30 Nisana Kadar Sürecek. Erişim adresi: <https://ekolojibirligi.org/yurttasin-ekokirim-yasasi-meclis-yolunda-1-milyon-imza-hedeflenen-kampanya-30-nisana-kadar-surecek/> (11.12.2023)
- Ekoloji Birliği (2023b, 31 Kasım). Ekokırım Yasa Tasarısı Teklif Dilekçesi TBMM'ye Sunuldu. Erişim adresi: <https://ekolojibirligi.org/ekokirim-yasa-tasarisi-teklif-dilekcesi-tbmm-ye-sunuldu-video-haber/> <https://ekolojibirligi.org/akbelendeki-agaclarin-izinsiz-kesildigi-iddiasi/> (11.12.2023)
- Erkmen, Ö., Arslan, C., Gümüş, B., & Öztürk, İ. D. (2019). Türkiye'de ekoloji hareketlerinin sınırlı sosyal medya kullanımı: ekoloji birliği Twitter ağı analizi örneği. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (56), 31-66. DOI: <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0001>
- Eryılmaz, Ç., & Akman, F. (2016). Kolektif bir çevre hareketi olarak Artvin'de maden karşıtı direniş. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 17-33. DOI: [10.5505/pausbed.2016.53244](https://doi.org/10.5505/pausbed.2016.53244)
- Euronews (2023, 24 Temmuz). Jandarmanın girdiği Akbelen Ormanı'nda neler oluyor? Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2023/07/24/jandarmanin-girdigi-akbelen-ormaninda-neler-oluyor> (15.12.2023)
- Fortune (2023) Olive Oil Market Size. Erişim adresi: <https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/olive-oil-market-101455> (11.12.2023)
- Killean, R., & Short, D. (2023). A Critical Review of the Law of Ecocide. Available at SSRN 4605681.

- KÜLCÜR, R. (2020). Gender As The Missing Component In The Turkish Climate Change Policies And Academic Papers| İklim Değişikliği Politikalarının ve Akademik Makalelerin Toplumsal Cinsiyet Perspektifi Açısından Sorgulanması. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 3(2), 287-312. DOI: <https://doi.org/10.33708/ktc.819484>
- Külcür, R. (2022). Making Gender Visible in Turkish Academic Literature on Climate Change and Environmental Justice. *Istanbul University Journal of Women's Studies*, (24), 31-54. DOI :10.26650/iukad.2021.982531
- Lupton, D. (2014). 'Feeling better connected': Academics' use of social media. Erişim adresi: <https://www.canberra.edu.au/about-uc/faculties/arts-design/attachments2/pdf/n-and-mrc/Feeling-Better-Connected-report-final.pdf> (13.12.2023)
- Mellor, M. (1994). Varieties of ecofeminism. *Capitalism Nature Socialism*, 5(4), 117-125. DOI:10.1080/10455759409358615
- Milaninia, N., & Aparac, J. (2021). Climate Change Litigation before the International Criminal Court: Prospects in Theory and Practice. In *Climate Change Litigation: Global Perspectives* (pp. 481-506). Brill Nijhoff. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004447615_022
- Nicholas, D., & Rowlands, I. (2011). Social media use in the research workflow. *Information Services & Use*, 31(1-2), 61-83. DOI:10.1087/20110306
- Orman Kanunu (1956). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6831.pdf> (13.12.2023)
- Pellow, D. N. (2000). Environmental inequality formation: Toward a theory of environmental injustice. *American behavioral scientist*, 43(4), 581-601. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764200043004004>
- Pellow, D. N. (2016). Toward a critical environmental justice studies: Black Lives Matter as an environmental justice challenge. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, 13(2), 221-236. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1742058x1600014x>
- Pellow, D. N. (2017). *What is critical environmental justice?*. John Wiley & Sons. ISBN: 978-0-745-67938-9
- Pellow, David N. & Robert J. Brulle (Eds.) (2005). *Power, Justice, and the Environment*. Cambridge, MA: The MIT Press. ISBN: 9780262661935.
- Peluso, N. L. (2012). What's nature got to do with it? A situated historical perspective on socio-natural commodities. *Development and change*, 43(1), 79-104. DOI: 10.1111/j.1467-7660.2012.01755.x
- Pencere (2023, 1 Ağustos). Akbelen'de gölgesine sığınacak ağaç kalmadı: Kalkanlarına sığındılar. Erişim adresi:

- <https://www.gazetepencere.com/akbelende-golgesine-siginacak-agac-kalmadi-kalkanlarına-sigindılar/> (19.12.2023)
- Saka, E. (2017). Tracking digital emergences in the aftermath of Gezi Park protests. *Research and Policy on Turkey*, 2(1), 62-75. DOI: <https://doi.org/10.1080/23760818.2016.1272268>
- Salomons, W. (1995). Environmental impact of metals derived from mining activities: processes, predictions, prevention. *Journal of Geochemical exploration*, 52(1-2), 5-23. DOI: [https://doi.org/10.1016/0375-6742\(94\)00039-E](https://doi.org/10.1016/0375-6742(94)00039-E)
- Sarıtaş, E., & Barutçu, S. (2016). Tüketici davranışlarının analizinde kuşaklar: Sosyal medya kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(2), 1-15. DOI: <https://doi.org/10.5505/pjess.2016.27146>
- Schlosberg, D. (2004). Reconceiving environmental justice: global movements and political theories. *Environmental politics*, 13(3), 517-540. DOI: 10.1080/0964401042000229025
- Shiva, V., & Bandyopadhyay, J. (1986). The evolution, structure, and impact of the Chipko movement. *Mountain research and development*, 133-142. DOI: <https://doi.org/10.2307/3673267>
- Shrader-Frechette, K. (2002). *Environmental justice: Creating equality, reclaiming democracy*. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/0195152034.001.0001>
- Shrader-Frechette, K. (2007). Human rights and duties to alleviate environmental injustice: The domestic case. *Journal of Human Rights*, 6(1), 107-130. DOI: 10.1080/14754830601098618
- Smessaert, J., Missemer, A., & Levrel, H. (2020). The commodification of nature, a review in social sciences. *Ecological Economics*, 172, 106624. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106624>
- Smith, A. (2005). *Conquest: Sexual Violence and American Indian Genocide*. Boston, MA: South End Press. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822374817>
- Stockholm Deklarasyonu (1972). Erişim adresi: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (13.12.2023)
- Şahin, E. (2017). An environmental justice analysis of hydroelectric power plant protests in Turkey in 2002-2016 years (Doctoral dissertation, Institute of Social Sciences). Erişim adresi: <https://polen.itu.edu.tr/items/7f3013cf-c8dd-407d-82d1-991cee6b9294> (22.12.2023)
- Taş, B., & Bozkurt, E. (2020). Türkiye’de STEM alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri araştırma ve izleme raporu. İstanbul: Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği. Erişim adresi: <https://etkiniz.eu/wp-content/uploads/2020/09/stem.pdf>

- Tebliğ (2023/1) 2872 Sayılı Çevre Kanunu Uyarınca Verilecek İdari Para Cezalarına İlişkin Tebliğ. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/12/20221229-14.htm> (13.12.2023)
- Tutgun-Ünal, A., & Deniz, L. (2020). Sosyal medya kuşaklarının sosyal medya kullanım seviyeleri ve tercihleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(22), 1289-1319. DOI: 10.26466/opus.626283
- Türk Ceza Kanunu (2004). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf> (11.12.2023)
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf> (19.12.2023)
- UN (2021). 46th regular session of the Human Rights Council (22 February to 24 March 2021). Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session46/regular-session> (13.12.2023)
- UNFCCC (2019). Climate Change Annual Report. Erişim adresi: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/unfccc_annual_report_2019.pdf (13.12.2023)
- Uslu, M. (2021). Türkiye’de Sosyal Medya Bağımlılığı ve Kullanımı Araştırması. *Turkish Academic Research Review*, 6(2), 370-396. DOI: <https://doi.org/10.30622/tarr.933479>
- Warren, K. (2000). *Ecofeminist philosophy: A western perspective on what it is and why it matters*. Rowman & Littlefield. ISBN: 978-0-8476-9299-6
- Weiss, E. B. (1990). Our rights and obligations to future generations for the environment. *American Journal of International Law*, 84(1), 198-207. Erişim adresi: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2639&context=facpub>
- Werner, T. T., Bebbington, A., & Gregory, G. (2019). Assessing impacts of mining: Recent contributions from GIS and remote sensing. *The Extractive Industries and Society*, 6(3), 993-1012. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.exis.2019.06.011>
- Yeşil Gazete (2023, 31 Temmuz). ÇEHAV: Jandarma ve polis Akbelen’i terk etmeli, sorumlular hakkında soruşturma başlatılmalı. Erişim adresi: <https://yesilgazete.org/cehav-jandarma-ve-polis-akbeleni-terk-etmeli-sorumlular-hakkinda-sorusturma-baslatilmali/> (11.12.2023)

BÖLÜM 8

KIRSAL KALKINMA: AMERİKA VE TÜRKİYE'DE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Doktorant Zeynep Ceylin ECER¹

Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895369>

¹ Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, Türkiye.
ecerzeynepceylin@gmail.com , Orcid ID: 000-0003-0292-3573

² Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, Türkiye.
acaglayan@firat.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-0268-2127

GİRİŞ

Kır ve kent olmak üzere iki ana yapıdan oluşan yerleşme olgusunda çeşitli sebeplere bağlı olarak belli dönemlerde kır-kent nüfus dağılımında kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru bir akım görülse de dünyada halen nüfusun %39,44 gibi önemli bir miktarı kırsal alanlarda yaşamaktadır. ABD’de bugünkü nüfus verilerine göre 46 milyon yani nüfusun %14’ü (Elizabeth A. Dobis ve Diğerleri; 2021: 1) , Avrupa’da ise nüfusun %27,45’i kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu oran AB genelinde %25 (112 milyon) olarak Türkiye genelinde ise %24 olarak belirlenmiştir. Zamanla küreselleşmenin etkisiyle de ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal gibi pek çok alanda meydana gelen yenilenen yapılanma süreci, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılması, çevrenin korunması ve çevresel kalitenin sağlanmasına yönelik çalışmalarla birlikte kırsal alanlarda ve kırsal kalkınma çalışmalarında değişimler meydana gelmiştir.

Özellikle son yarım yüzyılda kırsal kalkınma düşüncesinde meydana gelen bu önemli değişimler üzerinde ekonomik ve tarımsal kalkınma teorilerinin de güçlü bir etkisi olmuştur (Ellis ve Biggs; 2001: 454). Bu değişimlerle kırsal alanlar, sosyo-ekonomik ve mekânsal yapılarındaki değişimle birlikte çeşitli yeni içerikler de kazanmıştır. Böylece kırsal kalkınma artık yalnızca tarımsal üretimin merkezi değil kırsal sanayi ve turizm gibi hizmetlere ve kırsal-kentsel bağlantılara odaklanan ulaşım gibi diğer sektörlerin de gelişimini hedefleyen çok çeşitli farklı ve bazen de birbirleriyle bağlantılı uygulamalarla çok yönlü, çok seviyeli ve çok aktörlü bir hal almıştır. Buna bağlı olarak kırsal alanların kalkınmasına yönelik faaliyetler yalnızca merkezi değil; aynı zamanda yerel ve bölgesel yönetimlerin yanı sıra özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve kırsal toplulukları da kapsayan çok etmenli ve seviyeli bir hal almıştır (Ploeg ve Diğerleri; 2000: 394; OECD; 2016: 3). Çalışmada kırsal alanların kalkınmasını sağlamak için geçen bu süreçte amaçlanan kapsayıcı ve sürdürülebilir kırsal kalkınma hedeflerine ulaşmada; her ülkenin kendine has doğal, beşeri ve kurumsal kaynaklarını, birbirinden farklı aktörlerin çalışmalarında entegrasyonu sağlaması için verilen teşvikleri ve ele alınan bölgelerin coğrafi koşullarıyla ilgili bütün etkenler göz önünde tutularak değerlendirmeler yapılmış, ABD ve Türkiye’deki kırsal kalkınma politikalarının benzerlikleri ve farklılıkları, kırsal alanların özellikleri, nüfus yoğunluğu ve ekonomik yapısı çerçevesinde coğrafi faktörlerin kırsal nüfus ve kırsal kalkınma stratejileri üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel önemi, kırsal kalkınmanın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma ve kırsal nüfusun yaşam kalitesini iyileştirme potansiyelini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, etkili politikalar ve stratejiler geliştirebilmek için kırsal yaşam koşullarını ve ekonomik refahını anlamak ve iyileştirmek büyük önem taşır. Dikkate değer coğrafi ve sosyoekonomik farklılıklara sahip

olmalarına rağmen, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri kırsal kalkınma konusunda benzer zorluklar ve fırsatlarla karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmanın karşılaştırmalı değerlendirmesi, bu iki ülkenin kırsal kalkınma politika ve stratejilerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayarak, gelecekteki politika ve uygulamalar için önemli bir kaynak sunmayı hedeflemesinden dolayı önem taşır.

Çalışmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

- Veri erişimi ve güncelliği: Kırsal kalkınma ile ilgili verilerin eksikliği, güncelliği ve erişilebilirliği, çalışmanın kapsamını ve sonuçlarını etkileyebilir. Özellikle, her iki ülkede de kırsal alanlarda yaşayan nüfusun sosyoekonomik yapıları ve göç hareketleri hakkında güncel ve ayrıntılı verilere ulaşmak zor olabilir.
- Çalışma süresi ve kapsamı: Bu çalışma, kırsal kalkınma süreçlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi için belirli bir süre ve kapsam dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları, bu süre ve kapsam dâhilinde elde edilen bilgiler ve verilere dayanmaktadır.
- Kırsal kalkınma süreçlerinin karmaşıklığı: Kırsal kalkınma süreçleri, birçok farklı faktörün etkileşimiyle şekillenir ve bu süreçlerin analizi ve değerlendirilmesi karmaşıktır. Bu çalışma, coğrafi faktörlerin kırsal kalkınma üzerindeki etkisine odaklanmaktadır; ancak, diğer faktörlerin (ekonomik, sosyal, politik, vb.) etkisi de dikkate alınarak daha kapsamlı bir analiz yapılmıştır.
- Farklı politika ve strateji uygulamaları: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan kırsal kalkınma politika ve stratejileri farklı düzeylerde ve şekillerde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, her iki ülkede yapılan çalışmaların doğrudan karşılaştırılması ve değerlendirilmesi, bazı durumlarda zor olabilir.

Yöntem olarak Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kırsal alanlar ve kırsal kalkınma politikalarıyla ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelendi. Bu süreçte, kapsayıcı bir araştırma yaklaşımı benimsendi ve yerli ve yabancı birçok kitap, makale ve ilgili ülkelerin kırsal alanların kalkınmasına yönelik yayınlamış olduğu raporlar detaylı bir analize tabi tutuldu.

Dokümanların analizi sırasında, öncelikli olarak her birinin ana tezleri ve argümanları belirlendi. Bu, literatürdeki çeşitlilik ve farklı bakış açılarına odaklanarak, kırsal alan çalışmalarının temel odak noktalarını ortaya çıkarmaya yardımcı oldu. Dokümanlardaki temel fikirlerin saptanmasıyla birlikte, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri örneklerine özel bir odaklanma sağlandı.

Ardından, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri örneklerindeki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde yoğunlaşıldı. Bu karşılaştırmalı analiz, her iki ülkede kırsal alanların gelişimi ve kalkınması konusunda ortaya çıkan eğilimleri ve politikaları daha iyi anlamamızı sağladı. Bu sayede, her iki ülkenin kırsal alan çalışmalarında karşılaştığı ortak zorluklar ve uygulanan politikaların etkinliği hakkında daha geniş bir perspektif elde edildi.

Analiz süreci, nitel ve nicel araştırma tekniklerinin bir kombinasyonunu içeriyordu. Verilerin toplanması ve analizi, tematik kodlama, içerik analizi ve karşılaştırmalı yöntemler gibi yöntemler kullanılarak gerçekleştirildi. Bu çoklu yaklaşım, kapsamlı bir analiz sağlamak ve çalışmanın sonuçlarını güçlendirmek için kullanıldı.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kırsal alan çalışmalarıyla ilgili mevcut bilgi birikimini zenginleştirmek amacıyla bir doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirildi. Literatürdeki kaynaklar geniş bir yelpazede incelendi ve bu sayede kırsal alan çalışmalarındaki ortak zorluklar ve politikaların etkinliği konularında kapsamlı bir bakış sunuldu.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma Kavramı ve Kapsamı

Kırsal alanı tanımlamak oldukça basit görünmesine rağmen muhtemelen pek çok insan bu konuda net bir fikre sahip değildir. Çünkü kırsal alan tanımı sanıldığı kadar net bir tanıma sahip değildir. Bosak ve Perlman (1982) kırsal alanın tanımı üzerine 178 kaynak incelemiştir. Tek değişkenli, çok değişkenli, tanımlayıcı, anlatı gibi belli kriterler üzerine yapılan çalışmada “ tam belirtilmemiş, nitel, içsel nicel ve dışsal nicel” olarak dört ana tanım kategorisi belirlenmiştir. Çalışma sonucunda incelenen akademik çalışmaların %43'nün (77 kaynak) belirtilmeyen bir tanım (net olmayan) kullandığı, %19'unun (33 kaynak) nitel, %15'inin (27 kaynak) içsel nicel ve %23'ünün (41 kaynak) dışsal nicel tanımları kullanmış olduğu ve 90 kaynağın nüfus kriteri üzerine tanımlar yaptığı ifade edilmiştir. Çalışmadan da anlaşılacağı üzere kırsal alanın tanımlanması ve kavramlaştırılması pek de kolay değildir (SOAS: 15 ; Bosak ve Perlman ; 1982: 4-26).

Tanımsal olarak tartışmalı bir konu olan “Kırsal alan” tanımı yapılırken muhtemelen ilk olarak akla gelen kentsel alanlara karşıt, kentlerin dışında görece doğal, çiftlik hayvanlarının otlatıldığı, ekili arazilerin yoğun olduğu ve kırsal alanlardan insanlar ile toprağın kendisi arasında bağlantı kurulan yerler olarak ifade edilir. Burada kafa karışıklığına neden olan durum kasaba ve şehirlerin kenarındaki küçük ekili arazilerin görüldüğü, konsept olarak kırsal ile yakından ilişkilendirdiğimiz alanların ne olduğudur (SOAS: 15-16; Atkinson; 2017: 1-2) . Kısaca ifade etmek gerekirse kırsal alan ile

kentsel alan arasında bazı ortak yönler olsa da ikisi arasında net bir ayrım yapmak neredeyse olanaksızdır. Ancak tipik olarak bu ayrım insan yerleşmeleri (kasaba, köy vb) ve nüfus büyüklüğü ile ilgilidir. Resmi tanımlamaya göre nüfusu 5000'in üstündeki yerler kentsel; altındaki yerler ise kırsal alan olarak ifade edilir. Bu sınır genel nüfus yoğunluğundaki değişimlere bağlı olarak kısmen bir ülkeden diğerine göre değişmektedir. Bu sebeplerden dolayı bu modülde kırsal alan çok geniş bir perspektifte tanımlanabilmektedir (Atkinson; 2017:1-2; SOAS: 16).

Genel olarak değerlendirildiğinde ise insanların köylerde, çiftliklerde ve diğer izole alanlarda yaşadığı büyük şehir ve kasabaların etkisinden uzak, yoğun olarak yerleşilmiş kentsel ve banliyö alanlarından ve ayrıca taşra ve vahşi doğa gibi yerleşimsiz arazilerden farklı olan yerleşim yerleridir. Bu alanlar; kişi başı milli gelirin kentsel alanlara kıyasla daha düşük, temel meşguliyet alanları olan tarım, ormancılık, hayvancılık işletmelerinin rekabet edebilirlik açısından zayıf olanaklara sahip olduğu, sağlık, eğitim, ulaşım, iletişim gibi hizmet alanlarında yetersiz gelişmiş zayıf altyapıya sahip kamu hizmetlerine erişimin kısıtlı olduğu yerlerdir (Paul; 2018: 148; Chauhan; 2016:2).

Kırsal Kalkınma kavramı ise; Hobbs (1980), Sen (1988), Martinussen (1998), Beaulieu (2005), ve Schiavonir (2005) gibi pek çok bilim adamının ifade ettiğine göre kapsam olarak zaman ve mekâna göre hedeflenen amaçlar ve bu amaçların gerçekleştirilmesi sürecinde pek çok alanda stratejik olarak farklılık göstermesinden dolayı çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. Bu anlamda çok boyutlu bir ölçü olan kırsal kalkınma, sektörel bir tanımdan ziyade mekânsal bir tanımla tarım ekonomisinden daha geniş konuları kapsamaktadır (Furat; 2013:591; Arslan ve Diğerleri; 2020:91). Kırsal kalkınmanın uygulama alanları; kırsal hane halkının stratejik gelir seçimleri ve güvenliği, gelir seviyeleri, bireysel özgürlük, mevcut fırsatlar ve yetenekler yelpazesi gibi konuları içeren yaşam kalitesinin geniş karakterizasyonu, kırsal bölge sakinlerinin eğitim, sağlık, kamu mal ve hizmetlerine erişimi gibi temel ihtiyaçlarının tatminini sağlayacak konuları içermektedir (De Janvry et al., Forthcoming; 1998:2).

Kırsal kalkınmanın amacı; kırsal nüfusun yaşam kalitesini iyileştirmek ve kırsal çevrenin belirlenen çevre iyileşme hedeflerine ulaşımını sağlamak için sosyokültürel, sosyoekonomik ve çevresel sorunların çözümüne yönelik işbirlikçi bir yaklaşım geliştirmektir. Lassey ve Lovrich'in (1985) belirttiğine göre bu işbirliğinin sağlanabilmesinde verimli, pratik bir sosyal süreç ve insan organizasyonu anlayışı esastır. Kırsal alanların sosyal gelişimindeki temel unsurlar olarak ifade edilen bu yaklaşımın sağlanabilmesinde bireylerin, gurupların, toplulukların ve organizasyonların ortak alanlar belirleyerek sosyal sürecin gelişimine katılması, sosyal yapının uyarlanması ve sosyal organizasyon yoluyla yapılacak işlevlerin yeniden gözden geçirilmesi ve planlanması sağlanacaktır. Böylece yaşam kalitesi artacak ve biyofiziksel

ortamın iyileştirilmesi sağlanmış olacaktır (Lassey ve Lovrich; 1985:268-270).

Dinamik bir süreç olan kırsal kalkınma uygulama plan ve programları zaman içerisinde değişime uğramıştır. Ellis ve Biggs 2001 yılında yapmış olduğu çalışmada bu süreçte kırsal kalkınma düşüncesinde etkili olan teorileri, temaları ve itici ve uygulayıcı güç olan politikaları göz önünde tutarak 1950’li yıllardan onar yıllık zaman aralığı ile 2000’li yılları kapsayacak bir kırsal kalkınma zaman çizelgesi ortaya koymuştur. Yapılan çalışmada ilk on yılda popüler olan kırsal kalkınma fikrinin genellikle sonraki on ve ya on beş yıllık süreçte daha da güçlenip uygulandığına dikkat çekilmiştir. Ellis ve Biggs’in ortaya koyduğu çizelgede 1950 -1960’lı yılları; modernleşme, ikili ekonomik model, ‘‘geriye doğru’’ tarım, toplum kalkınması ve tembel köylüler olarak; 1960-1970’li yılları teknoloji transfer mekanizmasına dönüşüm yaklaşımı, tarımsal genişleme, tarımın büyümedeki rolü, yeşil devrimin başlangıcı ve mantıklı köylüler olarak; 1970 ve 1980’li yılları büyümenin yeniden dağılımı, ana ihtiyaçlar, entegre kırsal gelişim, devlet tarım politikaları, devlet tarafından yönlendirilen krediler, kentsel önyargı, teşvik edilen yenilik, yeşil devrim (devam ediyor) ve kırsal büyüme bağlantıları olarak; 1980-1990’lı yılları yapısal düzenlemeler, serbest piyasalar, devletin geri çekilmesi, STK’ların yükselişi, kırsal değerlendirmelerin hızlanması, tarım sistemlerinin araştırılması, gıda güvenliği ve kıtlık analizi, kırsal kalkınmanın sürece odaklanması, kadınların kalkınmadaki konumu ve yoksulluğun azaltılması olarak; 1990-2000’li yılları mikro kredi, katılımcı kırsal değerlendirme, katılımcı odaklı kırsal kalkınma, paydaş analizi, çevre ve sürdürülebilirlik ve yoksulluğun düşürülmesi olarak; 2000 ve sonrasını ise sürdürülebilir geçim kaynakları, iyi yönetim, Ademi merkezîyetçilik, katılım eleştirisi, sektörel yaklaşımlar, sosyal korunma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması kavramları ile ifade etmiştir (Ellis ve Biggs; 2001: 438-439). Dolayısıyla kırsal alanlarla ilgili dinamik bir süreç olan kırsal kalkınma, kırsal halkın kendi çabalarıyla birlikte bu konuda yetkin olan yerel ve merkezi yetkililerin, kırsal toplulukları geleneksel yaşam biçiminden daha gelişmiş yaşam biçimine ulaştırarak yerel halkın yaşam standardını iyileştirirken aynı zamanda ulusal kalkınmaya da katkı sağlama çabalarının birleştiği bir değişim sürecidir.

2. ABD’DE KIRSAL BÖLGELER VE KALKINMA YAKLAŞIMLARI

2.1. ABD Kırsal Bölgelerinin Tanımlanması ve Sınıflandırılması

ABD Tarım Bakanlığı ekonomi araştırmacıları tarafından kırsal ve kentsel alanları belirlemek ve başta ülkenin kırsal alanlarındaki ekonomik ve nüfus eğilimlerinin belirlenmesi, ortaya konulması ve izlenmesi gibi kırsal

koşulları analiz etmek için bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda Kırsal-Kentsel Süreklilik Kodları, Kentsel Etki Kodları gibi kırsallık ölçütleri, ilçelerin nüfus büyüklüğü, bir metropol alanına komşuluk ve işe gidiş geliş akışları gibi kriterler belirlenerek Federal programlarıyla program uygunluk durumunun belirlenmesi için İlçe Tipoloji Kodları, Doğal Olanaklar Ölçeği ve Yaratıcı Sınıf Kodları gibi ilçelerin fiziki özellikleri, sosyo-ekonomik özellikleri ve mesleklerin dağılışı gibi veriler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda kırsal durum ve kırsallık derecesinin belirlenmesine yönelik bazı araçlar ortaya konulmuştur. Bunlar; ³

1. **Kırsal Tanımlar;** ülkede araştırmacılar, politikacılar, Federal ve Eyalet kurumları tarafından kırsal ve kentsel alanlar arasında farklılıkları vurgulamak için nüfus, eğitim, sağlık.. gibi sosyo-ekonomik göstergeler yaygın olarak kullanılarak tanımsal sınırlandırma yapılmaya çalışılmaktadır.
2. **Kırsal-Kentsel Süreklilik Kodları;** ABD'de Kırsal-Kentsel Süreklilik Kodları (Rural-Urban Continuum Codes), kırsal ve kentsel alanlar arasındaki sürekliliği ölçmek için kullanılan bir kodlama sistemidir. Bu kodlar, kentsel ve kırsal alanların özelliklerini belirlemek ve farklı bölgeler arasındaki farklılıkları tanımlamak için kullanılır. Büyükşehir ilçeleri, metropol alanlarının nüfus büyüklüğüne göre ve büyükşehir olmayan ilçeleri kentleşme derecesine ve bir metro alanına komşuluğuna göre ayıran bir sınıflandırma biçimidir. Bu kodların amacı, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan insanların ihtiyaçlarını ve özelliklerini anlamak ve bölgesel planlama ve kalkınma stratejilerinin oluşturulmasına yardımcı olmaktır. Bu kodlar, bazı Federal programlar için uygunluğun belirlenmesinde kullanılır ve araştırmacıların ilçe düzeyindeki verileri standart ikili metro/metro olmayandan daha ince yerleşim gruplarına ayırmasına olanak tanır. Ülkede metro ve metro dışı sınıflandırma; “üç metro ve altı metro olmayan” şeklinde kategorize edilmiştir.
3. **Kentsel Etki Kodları;** ABD'de Kentsel Etki Kodları (Urban Impact Codes) olarak adlandırılan kodlar, kentsel alanlarda yapılan faaliyetlerin çevresel etkilerini kontrol etmek için kullanılır. Bu kodlar, genellikle şehir planlaması ve inşaat projelerinde kullanılan bir dizi yerel yönetmelik ve standartlar bütünüdür. Metropol ilçeleri, metropol alanlarının nüfus büyüklüğüne göre ve metropol olmayan ilçeleri en büyük şehir veya kasabanın büyüklüğüne ve metropol ve mikropolitane

³ <https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-classifications/data-for-rural-analysis/#ruralstatus> , <https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-classifications/> , (<https://www.ers.usda.gov/data-products/rural-urban-continuum-codes.aspx>)

alanlara yakınlığına göre ayıran bir sınıflandırma biçimidir. Böylece metro ve metro dışı sınıflandırmayı 2 metro ve 10 metro olmayan kategori belirlenerek 12 parçalı bir ilçe sınıflandırması elde edilmiştir. Böylece bilhassa nüfus yoğunluğu ve metro dışı alanlardaki eğilimlerin ortaya konulması için ilçe verilerini metro ve metro olmayanların ötesinde daha ince yerleşim gruplarına ayırmak mümkün olmuştur. Temel amacı; yapılan faaliyetlerin doğal kaynaklar üzerindeki etkisini azaltmak için çeşitli tedbirler almak ve kentsel alanlarda sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek olmuştur. Böylece bölgesel ve yerel ekonomiye katkıda bulunacak, istihdam yaratacak ve turizmi artıracak projelerin tasarımı daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilme hedeflenmiştir.

4. **Kırsal-Kentsel Ulaşım Alan Kodları (RUCA);** kentleşme, günlük işe gidiş geliş ve nüfus yoğunluğu gibi ölçütler kullanılarak ABD nüfus sayım alanlarının sınıflandırılmasıdır. Sınıflandırmada iki seviye mevcuttur. Tam sayılar (1-10), birincil (en büyük) işe gidiş geliş akışlarının boyutuna ve yönüne göre büyükşehir, mikropolit, küçük kasaba ve kırsal ulaşım alanlarını kapsar. Bu kodlar sırasıyla metro, mikropolit ve küçük kasaba çekirdeklerinin "etki alanlarını" tanımlar. Yüksek gidip gelme (kod 2, 5 ve 8), en büyük işe gidiş geliş payının bir metropol, mikropolit veya küçük kasaba merkezine en az yüzde 30 olduğunu; Düşük geçiş (kod 3, 6 ve 9) tek en büyük akışın bir çekirdeğe olduğu ancak yüzde 30'dan az olduğu durumları ifade eder. Kısaca ABD'de Kırsal-Kentsel Ulaşım Alan Kodları (Rural-Urban Commuting Area Codes - RUCA), kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ulaşım ağları ve işgücü hareketleri arasındaki bağlantıları ölçmek için kullanılan bir kodlama sistemidir. Altı farklı kodlama kategorisinden oluşan bu kodlamada;
- Metropol alanlar: 50.000 ve üzeri nüfusa sahip olan ve nüfusun %90'dan fazlası şehir merkezinde yaşayan metropol alanlar.
 - İşlevsel olarak bağımlı olan alanlar: Nüfusun %30'dan fazlası metropol alanlara işgücü hareketleri ile bağlı olan ve bir metropol alanı yakınında bulunan kırsal veya kentsel olmayan alanlar.
 - Kırsal komşu alanlar: Nüfusun %30'dan fazlası bir metropol alanı yakınında çalışan ve kırsal alanlarda yaşayan bölgeler.
 - İşlevsel olarak bağımlı olan kasabalar: Nüfusun %30'dan fazlası bir metropol alanı yakınında çalışan ve küçük kasaba ve köylerde yaşayan bölgeler.
 - Kırsal uzak bölgeler: Metropol alanlarından uzak olan ve işgücü hareketleri ile bağlantısı olmayan kırsal bölgeler.

- Diğer alanlar: Yukarıdaki kategorilere girmeyen alanlar olarak belirtilmiştir.

Bu kodlama sistemi, sağlık ve toplum bilimleri gibi çeşitli araştırma alanlarında kullanılmaktadır. Özellikle, sağlık araştırmalarında, kırsal ve kentsel alanların erişim, sağlık hizmetleri gibi konuların incelenmesinde kullanılmaktadır.⁴

5. **Sınır ve Uzak Alan Kodları (FAR)**, ABD'de Sınır ve Uzak Alan Kodları (Frontier and Remote Area Codes - FAR), ülkenin sınır bölgelerinde ve uzak bölgelerinde yaşayan nüfusun sınıflandırılması için kullanılan bir kodlama sistemidir. Burada, düşük nüfus büyüklüğü ve yüksek coğrafi uzaklığın bir kombinasyonu ile karakterize edilen bölgeyi tanımlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu alanlar; yakınındaki kentsel alanlara arabayla seyahat için geçen süreye göre sınırlanmıştır. Amaç tek bir tanım ortaya koymak değil çeşitli araştırma ve politikalara faydalı bir şekilde cevap verecek hem coğrafi olarak ayrıntılı hem de makul aralıklarla ayarlanabilir bir tanımlama ihtiyacını karşılamaktır. Bu çerçevede dört farklı kodlama kategorisi belirlenmiştir. Bunlar;

- Uzak alanlar: Yolculuk süresi elli mil veya daha fazla olan, en yakın yerleşim yerine uzak olan alanlar.
- Sınır ötesi alanlar: ABD sınırına en fazla on mil uzaklıktaki alanlar.
- Ada alanları: Deniz aşırı bölgeler, adalar ve diğer izole edilmiş yerler.
- Diğer alanlar: Yukarıdaki kategorilere girmeyen alanlardır.

6. **Ulaşım Bölgesi ve İşgücü Piyasası Alanları Kodları**; ulaşım bölgeleri ve yerel işgücü piyasa alanlarının mekânsal ölçüleri olarak kullanılması amaçlanan ilçe kümeleridir.

7. **Tarım için Nüfus-Etkileşim Bölgeleri (PIZA)**; Arazi kullanımında gelecekteki değişikliklerin tahminleri için uzmanlar tarafından tarım arazilerini "Tarım için Nüfus-Etkileşim Bölgeleri" (PIZA) olarak sınıflandırmak için oluşturulan bir sistemdir. Bu bölgeler, kentle ilgili faaliyetlerin (konut, ticari ve endüstriyel) tarımın ekonomik ve sosyal çevresini etkilediği tarımsal arazi kullanım alanlarını temsil eder ve nüfus yoğunluğunun büyüklüğü ve yakınlığına göre küçük coğrafi alanları indeksleyen bir sınıflandırmadan türetilmiştir.

⁴ <https://www.ers.usda.gov/data-products/rural-urban-commuting-area-codes.aspx>

Metro- Metro olmayan ikilemini kullanan ABD Tarım Bakanlığı ekonomi uzmanlarının kırsallığı daha ayrıntılı ve net ölçmek için geliştirmiş oldukları bu çok seviyeli ilçe sınıflandırmalarında metro dışı ilçeler;

- Açık kırsal,
- Kırsal kasabalar (2500'den az kişinin yaşadığı yerler)
- Nüfusu 2.500-49.999 arasında değişen daha büyük işgücü piyasası alanlarının (büyükşehir bölgeleri) parçası olmayan kentsel alanlar şeklinde bazı kombinasyonlar içerir.

Ülkede bazı ilçeler, kırsal ve kentsel yerleşim modellerini doğru bir şekilde ayıramayacak kadar büyüktür. Çünkü ülkede pek çok ilçe, ister metro ister metro dışı olsun kentsel ve kırsal nüfusun bir kombinasyonunu içerir. Bu nedenle ülkede sayım bürosu kırsal alanları açık kırsal ve nüfusu 2500'den az olan yerleşim yerleri olarak tanımlamak için çok daha küçük coğrafi yapı taşları kullanır.⁵ Kısacası; ABD'de Tarım için Nüfus-Etkileşim Bölgeleri (Population-Interaction Zones for Agriculture - PIZA), tarım faaliyetlerindeki nüfus-etkileşimini ölçmek ve tarım politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak için kullanılan bir kodlama sistemidir.

Bu kodlama sistemleri, yerel ve federal hükümetler, araştırmacılar ve planlamacılar tarafından kullanılmaktadır. Bu kodların amacı, kentsel ve kırsal alanların farklı özelliklerini belirlemek ve kentsel-kırsal etkileşimleri anlamak için tasarlanmıştır. Yapılan faaliyetlerin doğal kaynaklar üzerindeki etkisini azaltmak için enerji verimliliği, atık yönetimi, su tasarrufu, hava kalitesi kontrolü gibi uygulamalarla çeşitli tedbirler almak; tarım politikalarının belirlenmesi; insanların sağlık ve güvenliği için önemli olan binaların güvenliği, yangın önleme ve söndürme sistemleri, acil durum planları gibi durumları dikkate alarak düzenlemelerde bulunmak; nüfusun yaşadığı uzak ve izole bölgelerin belirlenmesi gibi amaçları kapsamaktadır.

2.2. ABD'de Doğal Olanakların Kırsal Alan ve Nüfus Üzerindeki Etkisi

50 eyalet ve 14 bölgeden oluşan ABD, toplam 9.833.520 km²'lik alanı ile dünyanın en büyük 3. ülkesidir. Kuzey Amerika'da yer alan ülke, güneyde Meksika ve Meksika Körfezi, kuzeyde Kanada ile sınır komşusu iken doğuda Atlantik Okyanusu ve Batıda Pasifik Okyanusu ile çevrilidir.

Ülke; akarsular, göller bakımından oldukça zengin ve ülkede yer şekilleri çeşitliliği fazladır. Dolayısıyla ülkenin hem bulunduğu lokasyon hem de yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesinden dolayı farklı bölgelerinde iklim çeşitliliği görülür. Genel olarak Kanada'nın kuzeybatısında yer alan Alaska'daki kutup ikliminden dolayı ülkenin büyük bölümünde karasal iklim

⁵ <https://www.ers.usda.gov/>

hâkim iken, ülkenin güney kesimlerinde subtropikal ve tropikal iklim görülmektedir. ABD’de kuzeyden güneye uzanan iki büyük sıradağ sistemi bulunmaktadır. Birincisi ülkenin batı bölümünde yer alan ortalama yükseklik bakımından ülkenin en yüksek kesimini oluşturan Kanada’dan başlayıp Montana, İdaho, Wyoming, Utah, Colorado, Arizona ve New Meksiko’den geçip Meksika’ya kadar uzanan Rocky Dağlarıdır. İkincisi ise; ülkenin kuzeydoğusunda bulunan Maine bölgesinden başlayıp güneyde Georgia bölgesine kadar uzanan Appalachian dağlarıdır. Bu iki dağ arasında ülkenin iç dağlık bölgesini meydana getiren Ozark ve Ouachita Dağları, ovaların genel düşük reliefinin birkaç yerde kırılmasına neden olmuştur. Ohio bölgesinden Alabama’ya kadar uzanan Appalachian Platosu’nun batı kenarında Appalachian dağlarından daha alçak ancak kıyı ovalarından daha yüksek, iç alçak platolar dizini yer alır. Yükselti bakımından oldukça düşük olan geniş düz kıyı ovaları Teksas-Meksika sınırından başlayarak Florida yarımadasını kapsayıp Atlantik ve Körfez kıyıları boyunca uzanmaktadır (Hudson;2002:118; Hawks, 2015; Core Knowledge,2018). Dünya genelinde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletlerinde de topografik çeşitlilik, iklim, sulak alanlar gibi doğal olanakları oluşturan ölçekler; kırsal nüfusun dağılımı, kırsal büyüme ve ekonomik değişim üzerinde belirleyici olmuştur. ABD Tarım Bakanlığına bağlı ekonomi araştırmacılarının (Economic Research Service) yapmış olduğu bir çalışmaya göre son 40 yıl içerisinde peyzaj ve iklimin kırsal büyüme ve coğrafyasını şekillendirdiği belirtilmiştir. Araştırmacılar; ülkede kırsal toplumun çeşitli topografyaya sahip alanlara yönelimini ılık kış, güneşli kış, ılıman yaz, düşük nemli yaz, topografik varyasyon ve sulak alanlar olmak üzere 6 ölçüt kullanarak ortaya koymuştur (48 Eyalet için) (David, 1999).

Harita 1 İlk Kış

Harita 2 Güneşli Kış

Harita 3 Ilıman Yaz

Harita 4 Düşük nemli yaz

Harita 5
Topografik varyasyon

Harita 6
Sulak alanlar

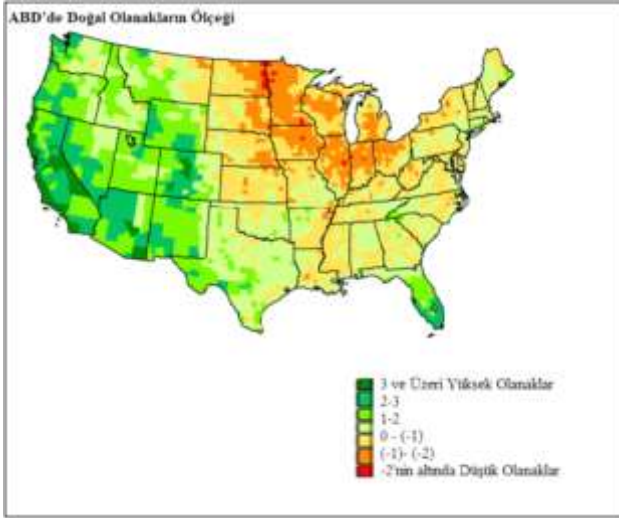
Düşük seviye Yüksek seviye

Kaynak: David;1999:4 (Economic Research Service, USDA)

Doğal olanakların kırsal alanlar ve nüfus üzerindeki etkisini ortaya koymak için yapılan araştırma sonucunda iklim açısından olanakların değerlendirilmesinde; ülkenin güney kesimlerinde kışın daha sıcak ve ılıman bir durum söz konusu iken yukarı Orta-Batı ve Rocky Dağlarının olduğu

bölgelerde ise en soğuk kışların yaşandığı görülmektedir (Harita 1). Ülkenin batı kıyısı ve dağlık alanların çevresinde; orta ve güney ovalar, Güney Arizona ve Kaliforniya'daki İmparatorluk Vadisine göre daha ılıman bir yaz hâkimdir (Harita 3). İklim şartlarının yanı sıra topografik çeşitliliğin ve sulak alanların kırsal nüfus için daha çekici görüldüğü ve tercih edilmesine neden olduğu görülmektedir. (Harita 5-6).

Harita 2. ABD'de Doğal Olanakların Ölçeği

Kaynak: USDA, Ekonomik Araştırma Servisi

Genel olarak değerlendirildiğinde ülkede coğrafi olanakların elverişli olduğu alanlarla birlikte özellikle kentsel alanların çevresinde kırsal nüfusun yoğunlaştığı görülmektedir. Devam eden tarıma bağlılık, iklim ve topografya büyük ovalar ve batıdaki dağlar arası bölgelerin seyrek nüfuslu olmasına neden olmuştur (U.S. Census Bureau, 2010; U.S. Geological Survey, 2010). 1790'da nüfusunun %90'ından fazlası kırsal alanda yaşayan ülkede 1920'lerden itibaren bu oran %50'nin altına düşmüştür. Genel olarak 20. Yüzyıl boyunca kentsel alanların büyümesi kırsal alanların çok üzerinde olmuştur. Bugün nüfusunun %14'ü kırsal alanlarda yaşayan ABD'de kırsal nüfusun artışı, doğal olanakların daha elverişli olduğu ülkenin GD ve batısındaki geniş kentsel alanların çevresinde, Yukarı Great Lakes, Ozarks ve Kuzey New England'ın rekreasyon alanlarında yoğun iken Corn Belt'in tarım bölgelerinde, New York ve Pennsylvania'nın endüstriyel ve madencilik

kuşaklarında, Appalachians'ların kuzeyi ve Mississippi Deltası'nda ekonomik ve sosyal imkanlar sınırlı olduğundan dolayı nüfus düşüşü söz konusudur (Harita: 5) (Johnson; 2017). Yüz ölçümünün yaklaşık %76'sını kırsal alanların oluşturduğu ülkede çiftlikler, tahıl siloları ve etanol fabrikaları, tarımın kalıcı önemini yansıtmalarına rağmen kırsal eyaletler arasında uzanan üretim parkları, depoları ve gıda işleme tesisleri, ülkenin en büyük metropol alanlarının hemen ötesinde genişleyen şehir dışı alanlarda nesiller boyu devam eden doğal maden çıkarımı (kömür, petrol, gaz), kırsal ormanların derinliklerinde kurulan kereste ve kağıt hamuru fabrikaları ve dağlara, göllere ve kıyılarına yakın ve hızla büyüyen rekreasyon alanları kırsal nüfus için önemli ekonomik faaliyetlerdir (Johnson; 2017).

2.3. ABD'de Kırsal Kalkınma Süreci ve Çalışmaları

Ülkede kırsal kalkınmanın 1862 yılında ABD Tarım Bakanlığı'nın (USDA) kurulmasıyla başladığı söylenebilir. Bu kuruluşun yetkilendirilmesiyle günümüzde de ülkede baskın olan kırsal politika, çiftlik politikası haline gelmiştir (Dudenhefer;2020;43). Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı (USDA) - Kırsal Kalkınma Ajansı: USDA, kırsal alanlarda yaşayan insanların refahını artırmak ve kırsal ekonomileri güçlendirmek için pek çok program yürütmektedir. Bunlar arasında kredi, hibe ve teknik destek programları bulunmaktadır. USDA'nın yanı sıra ülkede etkin olan 3 önemli kuruluş daha kırsal nüfus ve alanların kalkınması için önemli çalışmalar yürütmektedir. Bunlardan Kırsal Kalkınma Konseyi (RDC); kırsal alanlardaki ekonomik, sosyal ve fiziksel gelişimi teşvik etmek için çalışan bir kuruluştur. Konsey, eyalet düzeyindeki kırsal kalkınma programlarını koordine etmekte ve kırsal alanlarda işletmelerin gelişmesini sağlamak için çeşitli programlar sunmaktadır. Kırsal Ekonomik Gelişim Merkezleri (REDCs); kırsal ekonomik kalkınmaya odaklanan ve kırsal alanlarda işletmelerin büyümesini ve gelişmesini sağlamak için çalışan yerel kuruluşlardır. REDCs, kırsal alanlardaki girişimcilerin ihtiyaçlarına uygun kredi ve hibe programları sunarlar. Son olarak Kırsal Topluluklar İçin Federal Koordinasyon Konseyi (RCCC) ise federal ajanslar arasında kırsal kalkınma ve kırsal alanlardaki toplulukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanması için işbirliği yapmaktadır. RCCC, kırsal alanlardaki toplulukların altyapı, sağlık, eğitim ve

diğer ihtiyaçlarını karşılamak için federal kaynakları kullanarak çözümler sunmaktadır.⁶

Kırsal alan ile kentsel alanlar arasında tam bir sınır çizmenin neredeyse imkânsız olduğu ABD’de Tarım Bakanı kırsal kalkınma ve gelişimin sağlanması, kırsal nüfusun refahını sağlamak amacıyla bölgedeki çalışmalarını üç program aracılığıyla sürdürmektedir. Kırsal konut hizmeti, kırsal bölgelerde yaşayan tek kişi ve kalabalık ailelerin konut ihtiyacıyla beraber hastane, kütüphane, okul, bakım evleri, ilk müdahale araçları ve ekipmanları, güvenlik ve kolluk merkezleri gibi toplumsal kurumları gerekirse kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluş, federal olarak tanınan Amerikan Kızılderili Kabileleri, eyalet ve federal hükümet kurumları ve yerel kuruluşlarla iş birliği yaparak gerekli teknik yardım kredileri ve hibeleri doğrudan garantiliyor. Burada amaç kırsal toplumun yaşam kalitesinden kentsel alanlardakilerle aynı temel yaşam kalitesinden ve hizmetlerden yararlanmasını sağlamak ve Kırsal Amerika’da temel kamu hizmetlerini geliştirmek ve iyileştirmektir.

Kırsal Tesisler Hizmeti; su ve atık arıtma, telekomünikasyon hizmetleri, elektrik enerjisi gibi hizmetleri kapsayan kırsal toplulukların ihtiyaç duyduğu altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için çalışmalarda bulunur. Örneğin bu çalışmalar kapsamında oluşturulan Su ve Çevre Programları (WEP) nüfusu 10.000 ve altındaki kırsal alanların içme suyu, sıhhi kanalizasyon, katı atık ve yağmur drenaj tesisleri için krediler, hibeler ve kredi garantileri sağlar. Son olarak Kırsal İşletme-Kooperatif Hizmeti ise Tarım Bakanlığının kırsal Amerika’nın kalkınmasını desteklemek için kırsal nüfusun iş eğitiminin yanı sıra iş kurmasına ve büyütmesine yardımcı olacak, tarım pazarlarında rekabet edebilirliğini arttıracak, ticari büyüme ve gelişimini sağlayacak, rekreasyon aracılığıyla kırsal Amerika'nın doğal kaynaklarını restore etmek, korumak ve yeni iş olanakları sunup bunu sürdürmek ve

⁶ USDA Rural Development Programs: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/all-programs>

Rural Development Council: <https://www.ruraldevelopment.org/>

Rural Economic Development Centers: <https://www.eda.gov/oie/rural/>

Rural Communities Federal Coordination Council:

https://www.rd.usda.gov/files/RCCC_brochure_2018.pdf

böylece kırsal nüfusun küresel ekonomiye katılımını sağlayıp uzun vadeli gelişimini desteklemek amaçlanmıştır (USDA Rural Development Overview Reports; 2020) .

Bu anlamda ülke pek çok proje hayata geçirmiştir. Sadece dünyanın değil ülkenin de en büyük tatlı su kaynaklarından biri olan Kolorado, Kansas, Nebraska, Yeni Meksika, Oklahoma, Teksas, Güney Dakota ve Wyoming olmak üzere sekiz eyalette 450.000 km²'lik bir alanı kaplayan Ogallala akiferinin karşılaştığı zorlukları ele almak ve korumaya odaklanan çok yıllık bir Koordineli Tarım Projesi (CAP) USDA'nın Ulusal Gıda ve Tarım Enstitüsü (NIFA) tarafından finanse edilmiştir. Ülkenin yüksek platolar bölgesinin temel itici gücü olan tarım ekonomisinde büyük kısmı kullanılan akiferin son dönemlerde azalan suyu bu projenin düşünülmesinde rol oynamıştır. Bu projeye iklim-akıllı tarım, ormancılık ve yenilenebilir enerji yoluyla ülkenin yüzey ve yeraltı su kaynaklarını iyileştirmeye çalışırken tarımsal su kalitesi ve miktarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Lawrence; 2022). Yine benzer programlarla ABD'ye uzak, izole bölgelerinden biri olan Alaska köyleri için güvenilir ve temiz su kaynaklarının teminine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Federal Register; 2015). Kırsal alanların sadece tarım değil diğer sektörlerde de gelişimini sağlamak amacıyla ABD çevre koruma kurumu (EPA) tarafından 2019-2022 yılları arasında süren Kırsal Topluluklar için Rekreasyon Ekonomisi programı oluşturulmuştur. Bu program ile çeşitli eyaletlerdeki köy ve kasaba gibi kırsal alanlarda yürüyüş, dağ bisikleti, binicilik, kamp alanı ve etkinlikleri gibi açık hava rekreasyon alanlarını genişletip ziyaretçileri doğrudan şehir merkezine bağlamak için bağlantıları ve erişilebilirliği arttırmak amaçlanmıştır. Ayrıca doğal, eğlence, kültürel ve tarihi varlıklarında topluluk gururu ve kimliğine ilham vermek, açık hava rekreasyon sektörünü destekleyen işletmelere ve girişimcilere yatırımın sağlanması, yerel işletmelerin ve pazarlamanın gelişimini desteklemek için parkur sistemlerini ve tekne rıhtımlarını geliştirerek açık hava rekreasyonu ve turizmde bölgeyi kalkındırmak amaçlanmıştır. Bu program kapsamında New York (Akwasne), Maine (Bangor), Ohio (Beverly), Virginia (Buchanan, Buena Vista), Montana (Butte), Tennessee (Clairfield), New York (Granville, Salamanca), Alaska (Haines) gibi bölgelerde 2022 yılında toplam

25 ve 2019 yılında ise 10 olmak üzere kırsal topluluklar için rekreasyon ekonomisi planlama yardımı yapılmıştır.⁷

Ülkede; kırsal bölgelerdeki küçük işletmelerin, çiftçi ve tarım üreticilerinin enerji giderlerini azaltmak ve ABD'nin enerji bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla 2014 yılı tarım yasası ile yetkilendirilmiş "Amerika için Kırsal Enerji Programı Enerji Denetimi ve Yenilenebilir Enerji Geliştirme Yardımı Hibeleri" adıyla bir program oluşturmuştur. Böylece bütün eyaletlerde uygun kırsal alanlarda bulunana tarım üreticileri, çiftçi ve küçük işletmelerin ihtiyaç duyduğu yenilenebilir enerji sahası değerlendirmeleri ve teknik yardımlar gibi enerji denetimine yönelik çalışmalarda maliyetler belirlenerek fon desteğinin sunulması hedeflenmiştir (Federal Register; 2022). Amerika'da; California , Georgia , Kansas, New Hampshire , New Mexico , New York , Pennsylvania , Vermont , West Virginia ve Wisconsin olmak üzere on eyalette kırsal toplulukların karşılaştığı zorlukları ele almak için bölgedeki yasama organları tarafından kırsal komisyon ve komiteler kurulmuştur.⁸ Böylece bölgedeki kırsal halkın çoğunun karşılaşmış olduğu alt yapı, sağlık, işgücü geliştirme, arazi kullanımı ve çevre koruma gibi pek çok alanlarda karşılaşmış oldukları zorlukların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

ABD'de kırsal alanların ve kırsal nüfusun sosyo-ekonomik yaşamının kalkınması için gerçekleştirilen faaliyetler arasında tarım sektörü önemli bir ekonomik faaliyet alanıdır ve devlet tarafından bu sektöre yönelik olarak çeşitli tarım destekleri sağlanmaktadır. Bu destekler, üreticilerin gelirlerini artırmak ve sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek amacıyla verilmektedir. Tarım desteği, 2010 yılında 12.4 milyar dolar iken, 2015 yılında 11.4 milyar dolara düşmüş, ancak 2020 yılında tekrar artarak 14.2 milyar dolara ulaşmıştır.⁹ Kırsal Kalkınma Programları çerçevesinde ABD hükümeti, kırsal bölgelerde yaşayan insanların refahını artırmak ve bölgenin ekonomisini canlandırmak amacıyla çeşitli kırsal kalkınma programları yürütmektedir. Bu programlar, kırsal altyapıyı geliştirmek, işletmeleri

⁷ <https://www.epa.gov/smartgrowth/recreation-economy-rural-communities>

⁸ <https://www.ncsl.org/research/agriculture-and-rural-development/challenges-facing-rural-communities.aspx>

⁹ Kaynak: USDA Economic Research Service, "Farm Income and Wealth Statistics"

desteklemek ve istihdam yaratmak gibi amaçlarla tasarlanmıştır. Kırsal kalkınma programları bütçesi, 2010 yılında 1.9 milyar dolar iken, 2015 yılında 2.2 milyar dolara yükselmiş, 2020 yılında ise 2.8 milyar dolar olmuştur.¹⁰ USDA, kırsal işletmelerin başarısını artırmak ve büyümelerini desteklemek için de çeşitli destekler sunmaktadır. Bu destekler arasında işletme finansmanı, teknik destek, eğitim ve danışmanlık hizmetleri yer almaktadır. USDA'nın Kırsal Kalkınma Ofisi, 2010-2020 yılları arasında kırsal işletmelere 38 milyar doların üzerinde kredi vermiştir.¹¹ ABD, dünya genelinde önemli bir tarım üreticisi ve ihracatçısıdır. Hükümet, tarım ve gıda ihracatını artırmak için çeşitli teşvikler ve politikalar uygulamaktadır. Tarım ve gıda ihracatı, 2010 yılında 115.8 milyar dolar iken, 2015 yılında 133.2 milyar dolara yükselmiş ve 2020 yılında 135.7 milyar dolara ulaşmıştır.¹² Kırsal alanlarda yaşayan insanların sağlık hizmetlerine erişimi genellikle kısıtlıdır. Bu nedenle, ABD hükümeti, kırsal sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi için de ayrıca çeşitli programlar uygulamaktadır. Federal İletişim Komisyonu (FCC), Rural Health Care Programı aracılığıyla kırsal sağlık hizmetlerine erişimi artırmayı hedeflemektedir. Bu program kapsamında, kırsal sağlık hizmeti sağlayıcılarına telekomünikasyon hizmetleri ve internet erişimi için finansal destek sağlanmaktadır. FCC'nin son raporuna göre, 2020 yılında Rural Health Care Programı, ABD genelindeki 46 eyalet ve bölgede yaklaşık 15,4 milyon kişinin sağlık hizmetlerine erişimini geliştirmiştir.¹³ Kırsal Sağlık Hizmetleri Kapsamında Medicare programı, kırsal bölgelerdeki yaşlı ve engelli kişilerin sağlık hizmetlerine erişimlerini geliştirmek için çeşitli politikalar ve ödeme sistemleri sunmaktadır. Medicare programının Kırsal Sağlık Hizmetleri kapsamı, kırsal alanlardaki sağlık hizmeti sağlayıcılarına özel ödemeler ve diğer destekler sunmaktadır. 2020 yılında, Medicare programı aracılığıyla ABD genelindeki 1,6 milyon kişiye kırsal sağlık hizmetleri sunulmuştur.¹⁴

2.4. ABD’de Kırsal Ekonominin Değişen Karakteri

¹⁰ Kaynak: USDA Rural Development, "Rural Development at a Glance"

¹¹ Kaynak: USDA Rural Development, "Impact Reports"

¹² Kaynak: USDA Foreign Agricultural Service, "U.S. Agricultural Export Data"

¹³ Kaynak: Federal Communications Commission, "Rural Health Care Program Annual Report 2020"

¹⁴ Kaynak: Medicare Payment Advisory Commission, "Report to the Congress: Medicare Payment Policy"

Amerika Birleşik Devletlerinde kalıcı kırsal yoksulluk 2. Dünya savaşından bu yana 3 aşamada tanımlanır. 1945'ten 1960'lara Büyük Toplum programlarının konsolidasyonuna kadar süren ilk aşamada kırsal Amerika ekonomisi yapılandırılmıştır. Birincil kırsal sanayi sektörlerinde verimlilik ve etkinlik artmış; tarım, ormancılık, balıkçılık, madencilik gibi alanlarda daha az işçiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu da kırsaldaki birçok insanın, şehirlerde artan iş fırsatlarından yararlanmak için kentsel alanlara taşınmasına neden olmuştur. Sonuç olarak ise gerçekleştirilen yeniden yapılanma, kalıcı kırsal yoksulluğu yaratmıştır (Dudenhefer; 2020:40-43).

Kırsal topluluklar ve ekonomiler büyüdükçe ve canlandırıldıkça 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde kırsal bir rönesanstan söz edilmiş ve gerçekleştirilen bu ikinci aşamada; imalat ve hizmet endüstrisindeki işlerin sayısı gibi birçok kırsal alanın nüfusu artmış, tarım ve diğer kaynak temelli istihdamdaki düşüş dengelenmiştir. Fakat 1980'lerde ve 1990'larda, kırsal imalat sanayileri zayıflamaya başlamış ve bir zamanlar kırsal ekonominin temel dayanakları olan tarım, balıkçılık, madencilik ve ormancılıkta devam eden düşüşler artık telafi edilemez bir hal almıştır. Yerel yönetimlerde mali krizler yaşanır, kamu hizmetleri azalır ve işsizliğin neredeyse çift haneli rakamlara ulaşmasıyla tekrardan kırsal nüfusun azalmasına neden olan kırdan kente göç yaşanır. Son olarak ekonomik ve politik bir etki olan bu son aşamada tarıma, balıkçılığa ve diğer kaynağa dayalı endüstrilere bağlı olarak kırsal alanları yoksullaştıran kırsal sanayisizleşme, imalat işlerinin kaybı, kaynak temelli ekonomilerde vasıflı ve yarı vasıflı işçilere olan talebin azalması ve fabrikaların kapatılması gibi bir dizi genel sosyal güç tanımlanmıştır. Ayrıca her geçen gün artan küresel rekabet karşısında geçimleri tarım, balıkçılık, madencilik ve kereste hasadı gibi faaliyetlere bağlı olan topluluklardaki ekonomik kalkınmanın gelecekteki seyrini, yoksulluk düzeyini belirleme ve kırsal toplulukların sosyal süreçlere tepki verme şeklinin kurumsal karar vericiler ve devlet politika yapımcıları arasındaki ittifaklara bağlı olacağı vurgulanmıştır (Dudenhefer; 2020:40-45).

Amerika Birleşik Devletlerinde 1950'ler-1960'lar döneminde tarım; kırsal alanlarda baskın ekonomik faaliyetti ve aile çiftlikleri temel istihdam kaynağıydı. 1970-1980'ler; Küçük aile çiftliklerinin azalması ve büyük ölçekli

tarım işletmelerinin yükselişi, tarımsal istihdamın azalmasına ve hizmet sektörü işlerine kaymasına neden olmuştur. Ayrıca, tarım işlemlerinin otomasyonu da tarımdaki işgücüne etki etmiştir. 1990'larda ise tarım sektöründeki düşüş, küçük çiftçilere artan rekabet ve düşen karlılıklar nedeniyle küreselleşme ve tüketici tercihlerindeki değişikliklerle devam etmiştir. Bu dönemde sağlık hizmetleri ve perakende, kırsal alanlarda istihdamın en hızlı büyüyen endüstrilerinden ikisi haline gelmiştir. Son olarak 2000'ler-2010'larda ise kırsal ekonomi giderek çeşitlenmiş ve imalat ve enerji üretimi gibi tarım dışı endüstrilerin büyümesi ile birlikte gelişmiştir. Ancak, nüfusun azalması ve kırsal işgücünün yaşlanması bir sorun olarak kalmaya devam etmiş ve yüksek hızlı internet ve diğer altyapıya erişim, ekonomik büyümenin bir engeli olarak kalmıştır.

ABD'deki kırsal ekonominin değişen karakteri hakkında bazı öne çıkan bulgular şunlardır¹⁵:

- **Tarım sektörünün azalan önemi:** ABD'de tarım sektörü hala önemli bir ekonomik faaliyet olsa da, son yıllarda bu sektörün ekonomik etkisi azalmıştır. 1980'lerden bu yana, ABD tarım sektöründeki istihdam oranı önemli bir oranda düşmüştür.
- **İstihdamın hizmet sektörüne kayması:** ABD'deki kırsal alanlar, hizmet sektöründe yeni işlerin yaratılmasına tanık olmuştur. 2018 yılı verilerine göre, ABD'nin kırsal alanlarında istihdamın %66'sı hizmet sektöründe çalışmaktadır.
- **Tarım dışı işlerin artması:** ABD'deki kırsal alanlarda, tarım sektörüne ek olarak diğer endüstriler de gelişmiştir. Bu endüstriler arasında turizm, enerji üretimi ve imalat sektörleri bulunmaktadır.
- **Yaşlanan nüfus:** ABD'deki kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaş ortalaması, kentsel alanlardan daha yüksektir. Bu durum, kırsal alanlarda işgücüne katılım oranının azalmasına neden olmuştur.
- **Yeni teknolojilerin benimsenmesi:** ABD'deki kırsal alanlar, son yıllarda yeni teknolojilerin benimsenmesine tanık olmuştur. Özellikle,

¹⁵ USDA Economic Research Service, "Rural Economy & Population" (<https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/>) ; USDA Rural Development, "Rural America At A Glance, 2019 Edition" (https://www.rd.usda.gov/files/PA_RuralAmericaAtAGlance2019.pdf)

internet bağlantısının yaygınlaşması, kırsal alanlarda yeni iş fırsatları yaratmıştır.

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı (USDA); kırsal alanların gelişimi ve kırsal ekonomilerin desteklenmesi için pek çok program yürütmektedir. Örneğin, USDA Kırsal Kalkınma Ajansı, kırsal alanlardaki işletmelerin finansman ihtiyaçlarını karşılamaları için kredi ve hibe programları sunmaktadır. Ayrıca, USDA, kırsal alanlarda yaşayan insanların ev sahibi olmalarını sağlamak için de kredi programları sunmaktadır.

Kırsal alandaki toplulukların sosyal, ekonomik ve fiziksel gelişimlerine katkıda bulunmak için Kırsal Kalkınma Programları tasarlanmıştır. Kırsal Kalkınma Programı, kırsal alanlardaki işletmelerin modernizasyonu, genişletilmesi ve yaratılması için finansman sağlamaktadır. Kırsal alanlardaki insanların eğitim seviyesini artırmak ve iş gücüne katılımlarını sağlamak için pek çok eğitim programları yürütülmektedir. Örneğin; USDA, kırsal alanlardaki gençleri tarım, gıda ve doğal kaynak alanlarında eğitmek için Youth Education Program'ını oluşturmuş ve günümüzde sunmaya devam etmektedir. Ayrıca kırsal alanların gelişimi için altyapı geliştirme çalışmalarına büyük önem vermektedir. Bu kapsamda USDA, kırsal alanlarda yaşayan insanların sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmak, su ve atık su tesisleri inşa etmek gibi pek çok proje yürütmektedir¹⁶.

Sonuç olarak;

- ABD'deki kırsal nüfusun ekonomik kalkınması, son yıllarda birçok faktörün etkisiyle farklılık göstermektedir. Bu faktörler arasında, kırsal nüfusun azalması, tarım dışı sektörlere geçiş, teknolojik gelişmeler ve ticaret politikaları yer almaktadır.
- ABD'de son yıllarda kırsal nüfusun azalması, ekonomik kalkınma açısından önemli bir faktördür. Bu durum, kırsal alanda iş

¹⁶ USDA Rural Development Programs: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/all-programs>

Rural Development Program Overview: <https://www.usda.gov/topics/rural/rural-development-program-overview>

Rural Education and Workforce Development: <https://www.usda.gov/topics/rural/education-and-workforce-development>

Rural Infrastructure Development: <https://www.usda.gov/topics/rural/infrastructure-development>

imkânlarının azalması ve göçün artması anlamına gelmektedir. Ancak, bazı bölgelerde yeni iş fırsatları yaratılmış ve bu sayede kırsal alanda kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır.

- ABD'deki kırsal nüfus, tarım sektöründen tarım dışı sektörler doğru bir kayma yaşamaktadır. Bu durum, iş fırsatlarının artmasına ve kırsal alanlarda çeşitlendirilmiş ekonomik yapıların oluşmasına doğru bir eğilimin olmasına neden olmuştur.
- ABD'de tarım sektöründeki teknolojik gelişmeler, kırsal alandaki iş fırsatlarını arttırmış ve kırsal ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır. Örneğin, tarım makinelerinin otomatik hale gelmesi, tarım işlerinin daha hızlı ve verimli bir şekilde yapılmasına imkân tanımıştır.
- ABD'nin ticaret politikaları, kırsal ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle, ABD'nin tarım ürünleri ithalat ve ihracatındaki politikaları, kırsal alandaki tarım sektörünün gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

3.TÜRKİYE'DE KIRSAL BÖLGELER VE KALKINMA YAKLAŞIMLARI

3.1. Türkiye Kırsalında Doğal Kaynakların Alan ve Nüfus Üzerindeki Rolü

Akarsular ve göller bakımından da oldukça zengin olan ülkemiz, debi, rejim, havza özellikleri ve uzunlukları birbirinden farklı olan 600'den fazla akarsu havzasının yanı sıra farklı oluşumlara sahip çok fazla gölleri de barındırmaktadır (Atalay; 2016: 115-130). Dolayısıyla fiziki coğrafya olarak var olan bu morfolojik zenginlik, beraberinde kısa mesafelerde ve bölgesel olarak ekolojik bir çeşitliliğin var olmasına neden olmakla beraber, kırsal yerleşmelerin dağılımını ve kurulumunu etkileyerek bu alanların sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinin farklı olmasına neden olmuştur.

Sahip olunan zengin tarım toprakları, ılıman iklimi ve stratejik konumuyla tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan ülkemizin sahip olduğu

coğrafi avantajlar, bölgeyi siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan tarih boyunca cazip hale getirmiştir (Deniz; 2021: 156). Bu coğrafi avantajlar, aynı zamanda toplum psikolojisinin ve sosyolojisinin anlaşılması için önemli bir role sahiptir, çünkü coğrafi faktörler, birey ve toplulukların psikolojisini etkileyerek toplumsal dinamikleri şekillendirir. Bu nedenle, coğrafi özellikler, toplumun psikolojik yapısını anlamak ve toplum sosyolojisiyle bağlantı kurmak adına önemli bir perspektif sunar (Deniz; 2021: 266).

Harita 3. Türkiye'nin Fiziki Haritası

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı

Ortalama yükseltisi 1100 m olan ülkemizde batıdan doğuya doğru gidildikçe yükseltinin artmasına eğim ve engebenin dâhil olması, zengin su ve bol yağışa sahip bölgelerinin olması, akarsular tarafından topografyanın parçalanması, farklı jeolojik zamanlara ait olayların yaşanması gibi nedenler Türkiye’de morfolojik olarak çeşitliliği arttırmıştır. Buna bağlı olarak da kısa mesafelerde hem fiziki şartlarda hem de beşeri olarak farklılıklar görülmektedir. Kısa mesafelerde yaşanan bu beşeri ve fiziki farklılıklar kırsal alanlarda; kırsal yerleşmelerin kurulumunda, yerleşme tarzında, tiplerinde, kırsal halkın sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetlerinde çeşitlilik ortaya çıkarmıştır.

Ülkemizde kırsal alan olarak ifade edebileceğimiz ekili-dikili, çayır-mera gibi yerlerdeki çiftlik, yaylak, oba, ağıl, mandıra gibi yerleşmeler çevresindeki

arazi kullanımı da göz önünde tutularak köy veya kır yerleşmeleri olarak kabul edilir. Bu yerleşmeler ülkemizde dağların yüksek alanları dışında fiziki şartlara bağlı olarak dağınık veya toplu olarak bazı dağlık yerlerde ise muhtarlık köylere bağlı olan köy mahalleleri şeklinde görülmektedir (İzbırak;1985:251-253). Yüzey şekillerinin çeşitliliğine paralel olarak ülkemizdeki köyler kuruldukları yerlere göre dağ, orman içi, vadi, yayla, ova ve kıyı köyleri olarak isimlendirilirler. Ülkemizde oldukça geniş bir alanı kaplayan dağlık alanlara bağlı olarak dağlık köyler yaygın bir şekilde dağılışı gösterir. Bu dağ köyleri; dağlık arazilere göre değişmesine rağmen genel olarak 1800-1900 m yüksekliğe kadar uzanabilmektedir. Bu sınırın üzerinde ise yaz aylarında nüfus olarak yoğunlaşan yayla gibi geçici yerleşmeler görülür. Yayla köyleri olarak adlandırılan bu yerleşmeler yüksek, düzlük ve ya dalgalı düzlük arazilerde görülürler. Akarsular bakımında zengin olan ülkemizde dere, çay ve ırmakların açtığı farklı genişlikteki ve genel olarak geniş tabanlı olan vadilerde vadi köyleri görülür. %26,7 'si ormanlarla kaplı olan ülkemizde ormanların içinde, kenarında ve ya yakınında kurulmuş olan köyler ‘orman köyleri’ olarak isimlendirilir. Ülkemizdeki köylerin neredeyse 1/3'nü kapsayan ova köylerinin yanı sıra kıyı köylerimiz de üç tarafı denizlerle çevrili olan ve göller bakımından da zengin olan ülkemizde kıyı bölgesi boyunca ve göllerin çevresinde kurulmuşlardır. Bu köylerin yanı sıra kırsal alan kapsamında, köyden küçük göçebelik ve mevsimlik yerleşmeler olan kırsal yerleşme birimleri ülkemizde bölgeden bölgeye farklı tip ve özelliklere sahip olup yaygın bir şekilde günümüzde hala varlığını korumaktadır (Tümertekin, Özgüç; 2015: 370-371).

Yedi coğrafi bölgeden oluşan ülkemizde kırsal nüfus ve kırsal yerleşmeleri incelediğimizde (nüfus kriteri 10.000 olarak alındığında) kırsal yerleşme ve nüfusun paralel bir şekilde dağılmadığı gözlenmektedir. Türkiye’de en fazla kırsal nüfusun sırasıyla Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesi illerinde oranının fazla olduğu buna karşılık Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Marmara ve İç Anadolu Bölgesinde bulunan illerde ise kırsal nüfus oranının daha az olduğu görülmektedir.

2010 yılında Kenan Arınç tarafından yapılan bir çalışmaya göre kırsal nüfus miktarı bakımından Karadeniz’den sonra 2. sırada yer alan Akdeniz Bölgesinde ise 2019 yılında kentsel nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir (Arınç; 2013: 404).

Kırsal yerleşmelerin bölge içerisindeki yerleşme katsayısına¹⁷ bakacak olursak ülkemiz genelinde en fazla kırsal yerleşmelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu ve bölgenin yerleşme katsayısı bakımından 74 ile birinci sırada yer aldığı, ikinci sırada ise 66 katsayı ile Marmara Bölgesinin ve üçüncü sırada ise Karadeniz Bölgesinin 65 katsayı ile en yüksek değere sahip olduğu yapılan bir istatistiki çalışmaya göre ortaya koyulmuştur (Arınç, 2013; 2014).

Yapılan bu istatistiki çalışmaya göre Akdeniz Bölgesinin 28 ile en düşük yerleşme katsayısına sahip olduğu ve bu bölgeyi sırasıyla 40 katsayı ile İç ve Doğu Anadolu Bölgesi ile 56 ile Ege Bölgesinin izlediği belirtilmiştir (Arınç:2013,2014). Güneydoğu Anadolu bölgesinde güvenlik problemleri (terör), mülkiyet ve arazi kullanım durumu kırsal nüfus ve yerleşmeler arasındaki dengesizliğin temel nedenlerindedir. İç Anadolu Bölgesinde ekolojik şartlar (özellikle kurak) kırsal yerleşmelerin kurulmasını zorlaştırırken, Akdeniz Bölgesinde fiziki (doğal) şartlar kırsal yerleşmelerin azlığı üzerinde etkili olmuştur (Arınç: 2013;2014).

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesindeki kırsal yerleşimler incelendiğinde her bölgenin coğrafi, iklimsel ve toprak özellikleri, yerleşimlerin dağılımını etkileyen önemli faktörler olduğu görülmektedir. Denize kıyısı olan bölgelerde, tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri nedeniyle kırsal yerleşimler yoğunlaşmaktadır. Tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar da kırsal yerleşimler için tercih edilen alanlardır. Ülkemizde önemli nehirlerin vadileri, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlar olarak öne çıkmaktadır su kaynakları ve tarım için uygun topraklar burada bulunduğundan dolayı. Ayrıca dağlık ve yüksek platolar tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları sunduğu için kırsal yerleşim için önemli alanlardır. Bölge bölge ele aldığımızda;

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşmeler, coğrafi çeşitlilik ve zorlu iklim koşulları nedeniyle belirli faktörlere bağlı olarak seçilen coğrafi birimlerde kurulmuştur. Bu coğrafi birimler şunlardır:

- Dağlık ve yüksek platolar: Tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunan bu bölgeler, özellikle Erzurum, Kars, Ardahan ve Ağrı illerinde yer alır.

¹⁷ Yerleşme katsayısı: yerleşme sayısı/ alanx1000

• Vadiler ve nehir kıyıları: Su kaynakları ve tarıma uygun topraklar bulunan Fırat, Dicle, Aras ve Murat nehirleri çevresindeki vadiler ve nehir kıyıları, Elazığ, Malatya, Bingöl, Muş ve Van illerini içerir.

• Yaylalar: Yaz aylarında hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı ve serin iklim sunan yaylalar, Erzurum, Kars, Ardahan, Ağrı, Bingöl ve Tunceli illerinde yoğundur.

• Ovada yerleşmeler: Tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar, Iğdır, Muş ve Elazığ illerinde bulunmaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler, doğal kaynaklar, tarım ve hayvancılık imkânları ve ulaşım olanakları gibi faktörlere bağlı olarak coğrafi birimlerde yoğunlaşır. Bölgedeki coğrafi birimler şunlardır:

• Platoluk alanları: İç Anadolu'nun yüksek ve geniş platolarında, tarım ve hayvancılığa elverişli arazilerin ve su kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yerleşimler yoğunlaşır.

• Ovalar: Kırsal yerleşimler için tercih edilen tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar, Konya Ovası, Eskişehir Ovası ve Polatlı Ovası gibi büyük ovaları içerir.

• Akarsu vadileri: Kızılırmak, Sakarya ve Yeşilirmak nehirlerinin vadilerinde yer alan kırsal yerleşimler, su kaynakları ve tarıma uygun topraklarla Sivas, Yozgat, Çankırı ve Kayseri illerinde bulunur.

• Göller ve göl kıyıları: İç Anadolu Bölgesi'nde birçok göl bulunmaktadır ve bu göllerin durumlarına göre kırsal yerleşimlerin dağılışı değişkenlik gösterir. Bu göllerin etrafında kırsal yerleşimler, tarım, hayvancılık, balıkçılık ve turizm faaliyetlerine dayalı olarak kurulmuştur. Beyşehir Gölü, Eğirdir Gölü ve Akşehir Gölü gibi tatlı su gölleri, kırsal yerleşimler için elverişli alanlar sunar. Bu göllerin etrafında yer alan yerleşimler, su kaynakları, tarım ve hayvancılık imkânlarından yararlanır. Ayrıca, balıkçılık ve turizm faaliyetleri de bu göllerin çevresindeki kırsal yerleşimlerin ekonomisine katkıda bulunur. Tuz Gölü gibi tuzlu ve sodalı göllerin çevresindeki kırsal yerleşimlerin sayısı ise daha azdır. Bu bölgelerde tarım faaliyetleri için uygun olmayan tuzlu ve sodalı topraklar bulunur. Ancak, bu göllerin etrafında yer alan kırsal yerleşimler, tuz üretimi ve işleme ile geçimlerini sağlar.

Akdeniz Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler, coğrafi birimlerde doğal kaynaklar, tarım ve hayvancılık imkânları, turizm ve ulaşım olanaklarına bağlı olarak

yoğunlaşmıştır. Bölgede, Akdeniz iklimi ve verimli topraklar sayesinde, kırsal yerleşimler genellikle su kaynaklarına yakın ve tarıma elverişli alanlarda bulunur. Bu yerleşimler kıyı şeridi, ovalar ve deltalar, akarsu vadileri, dağlık ve yüksek platolar gibi coğrafi birimlere yayılmıştır. Tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri bu bölgelerde yaygındır.

- Ovalar ve deltalar: Akdeniz Bölgesi'nde, tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar kırsal yerleşmeler için tercih edilen alanlardır. Bu alanlarda, Çukurova, Antalya Ovası, Fethiye Ovası ve Dalaman Ovası gibi büyük ovalar bulunmaktadır. Bu bölgelerde tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır.

- Akarsu vadileri: Akdeniz Bölgesi'nde, önemli nehirlerin vadileri, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlardır. Bu bölgelerde su kaynakları ve tarım için uygun topraklar bulunmaktadır. Seyhan, Ceyhan, Göksu ve Manavgat nehirlerinin vadilerinde kırsal yerleşimler yer almaktadır.

- Dağlık ve yüksek platolar: Bölgedeki dağlık alanlar ve yüksek platolar, yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır. Toros Dağları ve Teke Yöresi gibi dağlık bölgelerde kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

Karadeniz Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler, nemli ve ılıman iklim koşulları ve tarım için uygun topraklar nedeniyle, yerleşimler su kaynaklarına yakın ve tarım alanlarına elverişli bölgelerde bulunur. Kırsal yerleşimler, tarım, hayvancılık, turizm ve ulaşım olanaklarına göre dağılır.

- Kıyı şeridi: Karadeniz Bölgesi'nde, denize kıyısı olan alanlar önemli kırsal yerleşim alanlarıdır. Bu bölgelerde tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri yaygındır. Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Sinop ve Samsun illerinde kıyı şeridi boyunca kırsal yerleşimler bulunmaktadır

- Akarsu vadileri ve deltaları: Karadeniz Bölgesi'nde, önemli nehirlerin vadileri ve deltaları, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlardır. Bu bölgelerde su kaynakları ve tarım için uygun topraklar bulunmaktadır. Fırtına Deresi, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Çoruh Nehri vadilerinde kırsal yerleşimler yer almaktadır.

- Yüksek platolar ve dağlık alanlar: Bölgedeki yüksek platolar ve dağlık alanlar, yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır. Kaçkar Dağları,

Canik Dağları ve Küre Dağları gibi dağlık bölgelerde kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

- İç bölgeler ve yaylalar: Karadeniz Bölgesi'nde, dağların iç kısımlarında ve yaylalarda da kırsal yerleşimler bulunmaktadır. Bu alanlar, özellikle hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı ve yaz aylarında serin bir iklim sunan bölgelerdir. Artvin, Rize ve Giresun illerinde bu tür alanlara rastlanmaktadır.

Ege Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler, doğal kaynaklar, tarım ve hayvancılık imkânları, turizm ve ulaşım olanakları gibi faktörlere bağlı olarak yoğunlaşır. Bu yerleşimler, kıyı şeritlerinde, ovalar ve deltalar, akarsu vadileri ve dağlık alanlar ile yüksek platolar gibi coğrafi bölgelerde bulunur. Bölgede tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri yaygındır, ayrıca su kaynakları ve tarıma elverişli topraklar nedeniyle yerleşimler bu bölgelerde yoğunlaşmıştır.

- Kıyı şeridi: Ege Bölgesi'nde, denize kıyısı olan alanlar önemli kırsal yerleşim alanlarıdır. Bu bölgelerde tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri yaygındır. İzmir, Aydın, Muğla ve Balıkesir illerinde kıyı şeridi boyunca kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

- Ovalar ve deltalar: Ege Bölgesi'nde, tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar kırsal yerleşmeler için tercih edilen alanlardır. Bu alanlarda, Büyük Menderes Ovası, Gediz Ovası, Bakırçay Ovası ve Küçük Menderes Ovası gibi büyük ovalar bulunmaktadır. Bu bölgelerde tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır.

- Akarsu vadileri: Ege Bölgesi'nde, önemli nehirlerin vadileri, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlardır. Bu bölgelerde su kaynakları ve tarım için uygun topraklar bulunmaktadır. Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay nehirlerinin vadilerinde kırsal yerleşimler yer almaktadır.

- Dağlık ve yüksek platolar: Bölgedeki dağlık alanlar ve yüksek platolar, yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır. Aydın Dağlar, Bozdağlar ve Yunt Dağları gibi dağlık bölgelerde kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

Marmara Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler, kıyı şeritlerinde, ovalarda, akarsu vadilerinde ve dağlık alanlar ile yüksek platolarda bulunur. Bu bölgelerde tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri yaygındır, ayrıca tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları nedeniyle yerleşimler bu bölgelerde yoğunlaşmıştır.

• Kıyı şeridi: Marmara Bölgesi'nde, Marmara Denizi ve Karadeniz'e kıyısı olan alanlar önemli kırsal yerleşim alanlarıdır. Bu bölgelerde tarım, turizm ve balıkçılık faaliyetleri yaygındır. İstanbul, Kocaeli, Yalova, Tekirdağ ve Balıkesir illerinde kıyı şeridi boyunca kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

• Ovalar: Marmara Bölgesi'nde, tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar kırsal yerleşmeler için tercih edilen alanlardır. Bu alanlarda, Bursa Ovası, Bandırma Ovası, Karacabey Ovası ve Ergene Ovası gibi büyük ovalar bulunmaktadır. Bu bölgelerde tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır.

• Akarsu vadileri: Marmara Bölgesi'nde, önemli nehirlerin vadileri, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlardır. Bu bölgelerde su kaynakları ve tarım için uygun topraklar bulunmaktadır. Susurluk, Tunca, Meriç ve Ergene nehirlerinin vadilerinde kırsal yerleşimler yer almaktadır.

• Dağlık ve yüksek platolar: Bölgedeki dağlık alanlar ve yüksek platolar, yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır. Uludağ, Samanlı Dağları ve Marmara Adaları gibi dağlık bölgelerde kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimler de diğer bölgelerimizde olduğu gibi coğrafi faktörler ve doğal kaynaklara bağlı olarak yoğunlaşmıştır. Yerleşimler, ovalarda, akarsu vadilerinde, dağlık alanlar ve yüksek platolarda ve sınır bölgelerinde bulunur. Bu bölgeler, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar, su kaynakları, ticaret ve ulaşım imkânları nedeniyle yerleşimler için tercih edilir.

• Ovalar: Bölgede tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu düzlük alanlar ve ovalar kırsal yerleşmeler için tercih edilen alanlardır. Harran Ovası, Mardin Ovası ve Urfa Ovası gibi önemli ovalar bu bölgede yer almaktadır. Bu alanlar, tarım ve hayvancılığa uygun araziler ve su kaynakları sunmaktadır.

• Akarsu vadileri: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, önemli nehirlerin vadileri, kırsal yerleşmeler için elverişli alanlardır. Dicle ve Fırat nehirlerinin vadileri bölgede yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde su kaynakları ve tarım için uygun topraklar bulunmaktadır.

• Dağlık ve yüksek platolar: Bölgedeki dağlık alanlar ve yüksek platolar, yerleşim için önemli alanlardır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılığa uygun alanlar ve su kaynakları bulunmaktadır. Toros Dağları, Nemrut Dağı ve Karacadağ gibi dağlık bölgelerde kırsal yerleşimler bulunmaktadır.

• Sınır bölgeleri: Bölgede, Türkiye'nin sınır bölgelerine yakın alanlarda da kırsal yerleşimler bulunmaktadır. Bu bölgelerde, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile ticaret ve ulaşım imkânları nedeniyle yerleşimler oluşmuştur.

3.2. Türkiye'de Kırsal Bölgelerin Sınıflandırılması

Türkiye'de; Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi kırsal durum ve kırsallık derecesinin belirlenmesine yönelik herhangi bir kırsal sınıflandırma yapılmamıştır. Ülkemizde nüfus, idari ve fonksiyonel kriterlere göre belirlenen köy ve beldeler kırsal alan olarak görülmektedir.

Ülkemizde 1924 yılında çıkarılan Köy Kanununa göre nüfusu 20.000'den az olan yerleşim yerleri kırsal alan olarak kabul edilmiştir. 8. Kalkınma Planında ise kırsal alanlar genel bir tanımlamayla sosyo-ekonomik yaşamın büyük ölçüde doğal kaynaklara dayandığı ve geleneksel, yerel değerlerin değişimdeki süreci ağır bir şekilde ilerleyen ve bu değerlerin sosyal ve kültürel yaşamın şekillenmesinde baskın olduğu alanlar olarak ifade edilmiştir (Çeken ve Diğerleri; 2007: 3).

Nitekim 2012 yılında çıkarılan 6360 Büyükşehir Belediyesi kanunu birçok alanda deyişime neden olmakla birlikte pek çok kırsal alanı idari olarak sınırlarına almakla ülkemizde kırsal ve kentsel alanların ayrımındaki belirsizliği arttırmıştır. Öyle ki kanunun çıktığı yıl %22,7 olan kırsal nüfus %14 düşüşle 2013 yılında %8,7 olmuştur. Bu kanunla mahalle statüsü kazanan köylerde nitelik olarak herhangi bir gelişme yaşanmaması ve her ne kadar özellikle kırsal alanların temel ekonomik faaliyetlerinden olan tarım ve hayvancılığın sürdürülebilir bir şekilde kalkındırılması için büyükşehir belediyelerine yetki ve görevlendirmeler verilse de kırsal ve kentsel nüfusun net olarak belirlenemediği bir ortamda başarının ne düzeyde olduğunu ortaya koymak tartışılmaya açık bir konudur (Uzan ve Taş; 2022:320-323) ; (Yoloğlu ve Zorlu; 2020: 146).

TÜİK verilerine göre ülkemizde 2007 yılında 34.438 olan köy sayısı 2021 yılında 18.288, belde sayısı ise 2.294'ten 387'e düşüp belde ve köylerde yaşayan 2007 yılında toplam nüfusumuzun %75.8'nı oluşturan kırsal nüfus ise 5.878.321 olup toplam nüfusumuzun %6.8'ine tekabül etmektedir (TÜİK;2022). Ayrıca var olan bu kırsal nüfus ülke genelinde düzenli olarak dağılmamıştır.

3.3. Türkiye'nin Tarihsel Dönemlerinde Değişen Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar kırsal alanların kalkınmasına yönelik gerek merkezi gerekse yerel yönetimler aracılığıyla hatta bilhassa planlı dönemden sonra çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ve STK'ler tarafından çeşitli plan ve programlar geliştirilmiştir. Geliştirilmiş olan bu programlar sadece kırsal kalkınma başlığı altında değil bazen de AB'ne üyelik müktesebatına uygunluk açısından ülkemizde kurulan Bölgesel Kalkınma Ajanslarının alt çalışmaları olarak yürütülmektedir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda; nüfusun büyük bir oranının kırsal yerleşmelerde bulunması ve ekonomik faaliyetin ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayanmasından dolayı, Türkiye'de kırsal nüfus ve alanına yönelik çalışmaların devlet eliyle özellikle tarımsal alana yönelik iyileştirmeler ve bu alanda modernleşme hedefleriyle en fazla önem verilen konulardan biri olmuştur.

1923-1962 yılları arasında ülkemizde kırsal kalkınmaya yönelik ortaya koyulan stratejik plan ve politika uygulamalarına bakıldığında bu dönemde sektörel bazı bazı düzenlemelerin olduğu göze çarpmaktadır. 1924 yılında Köy Kanununun çıkarılması, Toprak Reformunun yapılması, 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun çıkarılması, Köy Enstitüleri Kanunu, Tarım Reformunun yapılması çıkarılan bu kanun ve reformların yanı sıra 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinin yapılması, 1938 yılında Birinci Köy ve Ziraat Kongresinin yapılması gibi gelişmeler de planlı dönem öncesi ülkemizde kırsal alanların kalkınmasına yönelik uygulanan önemli ve temel politiklardır. Tüm bu çalışmalarla birlikte bahsedilen dönemde 1925'te Aşar vergisinin kaldırılması, 1923-1934 yılları arasında Çiftçiye kredi kolaylığının sağlanması, kırsal kalkınmaya yönelik 1934'te İskân Kanununun çıkarılması, tarımsal ürünlerin işletilmesi amacıyla Devlet Üretim Çiftliklerinin kurulması, 1950-1952 yılları arasında "Tarım Sayımı"nın yapılması ve Marshall Planıyla ABD'den sağlanan mali desteklerle bu dönemde Türkiye'de baskın olan tarımsal ekonominin geliştirilmesi, kırsal alan ve kalkınmaya yönelik gerçekleştirilen temel çalışmalardandır (Şahin; 2022).

1960'lı yıllar itibariyle pek çok alanda planlı bir döneme giren ülkemizde kırsal alanların kalkınmasına yönelik çalışmalarda da daha bütüncül

politikaların geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu yaklaşımla birincisi 1963 yılında başlamış olan günümüzde 11. gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planlarıyla ülkemizin öncelikli planları ve bunların sürdürülebilirliğinde gerekli görülen hedefler belirlenmiştir. Gerçekleştirilen bu beş yıllık kalkınma planlarıyla yalnızca belli sektörler değil tüm sektörlerde bütüncül kalkınma amaçlanmış olup her bir kalkınma planında; toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel gelişim ve refahının sağlanması, kırsal kalkınmanın etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla bu alanda mevcut ve olası sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar ve hedefler belirlenmiştir (Şahin;2022).

Tüm bu çalışmaların yanı sıra 1999 yılında Türkiye'nin; Helsinki Zirvesinde diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB'ne aday ülke statüsü kazanmasıyla 2005 yılında Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Katılım öncesi mali yardım programlarından olan Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Aracı olarak isimlendirilen "SAPARD Programı", aday ülkelerin tarım ve kırsal alanlarda modernleşme ve kalkınması için yapısal dönüşüm temellerinin güçlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla Türkiye AB müktesebatına uygunluk gereği yararlandığı Katılım Öncesi Mali Yardım Araçlarından (IPARD) biri olan bu program ile kırsal ve tarımsal desteklerin iyi bir şekilde kullanımını sağlayacak bir takım hukuki ve idari düzenlemelere gitmiştir (Ecer; 2022). Bu düzenlemelerden biri kırsal alanların kalkınmasına yönelik çalışmalarda bütüncül bir politika çerçevesi oluşturmak, uluslararası ve ulusal kaynaklarla desteklenecek kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerinin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili kesimlere perspektif sağlamak amacıyla ilki 9. Kalkınma planı döneminde (2007-2013) ikincisi 10. Kalkınma planı döneminde (2014-2018) üçüncüsü ise 11. Kalkınma planı döneminde (2019-2023) hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS) olmuştur.¹⁸ Aynı zamanda Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde ilki yürürlüğe giren Kırsal Kalkınma Planları (KKP) ve 2010 yılından günümüze üçer dönemlik olarak yapılan Tarım ve Orman Bakanlığı Stratejik Planları hazırlanmıştır. Hazırlanan bu planların amacı AB'ne uyum çerçevesinde kırsal alanlarda iş imkânı ve gelir alanlarının çeşitlendirilmesi, kırsal halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve tarımsal ekonomide alt yapı

¹⁸ Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013); Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

hizmetlerinin geliştirilmesi olmuştur. ¹⁹ 2014-2023 yıllarını kapsayan Kalkınma Bakanlığı tarafından oluşturulan Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS); yakın coğrafyamız çerçevesinde Avrupa Birliğine sosyo-ekonomik uyum bağlamında ülkemizde yerel plan ve projelerin geliştirilerek bölgesel, sektörel ve tematik uygulama ve politikalar arasında bir entegrasyonun oluşturulmasını sağlamayı ve değerlendirmeyi hedeflemiştir. Bunun yanı sıra BGUS; bölgesel kalkınmanın ana stratejilerini ulusal düzeyde ortaya koyan bir çerçeve niteliği taşımakla birlikte yerel ve merkezi statüdeki paydaşların planlama, uygulama ve strateji geliştirme gibi faaliyetlerinde bir yol gösterici ve kolaylaştırıcı işleve sahip olmuştur. ²⁰

Ülkemizde kırsal alanların kalkınmasına yönelik strateji geliştirme hususunda ulusal bütçeden desteklenen çalışmaların yürütüldüğü Kırsal Kalkınma Planıyla birlikte AB'ne katılım öncesi mali yardım araçlarından tarım ve kırsal alanların kalkınmasına yönelik tahsis edilen Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) programı göz önünde tutularak genel hususlarla birlikte ulusal kırsal dinamikler belirlenmektedir. Her iki programda da temel hedef kırsal nüfus ve yerleşmelerin sürdürülebilir bir şekilde kalkınmasını sağlayarak tarım sektörünün ulusal-uluslararası düzeyde rekabet gücünün artırılmasıdır. Bu programlar Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafında; kırsal ekonomi, kırsal çevre, kırsal yerleşimler, kırsal toplum ve yerel kalkınma kapasitesi olmak üzere beş temel stratejik eksen kapsamında çoklu sorumluluk yaklaşımı çerçevesinde uygulanmaktadır.²¹

Tablo 1. Türkiye’de Tarım Ve Kırsal Kalkınma Politikalarının Tarihsel Değişimi

Zaman Dönemi	Kırsal Alanların Sektörel Yönetimi	Kırsal Strateji	Kırsal Strateji Mekanizmaları	Aktif Uluslararası Kuruluşlar	Yabancı Kaynaklar Tarafından Desteklenen Kırsal Kalkınma Projeleri
1923-	Ulus inşası ve	Kırsal	Arazi reformu	ABD	-

¹⁹ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı “Stratejik Plan (2010-2014)”; Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)

²⁰ Kalkınma Bakanlığı; Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023),

²¹ Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)

1963	Liberalizm: Politikalar; tarımsal üretimin, tarımsal üretimin makineleşmesi ve büyük arazi sahiplerine girdilerin krediyle verilmesiyle sermayeleşmesi için oluşturulmuştur. 1935-1948: Toprak Reformu Dönemi 1948-1963: Tarımsal Reform Politikaları Dönemi	Kalkınmayla Kırsal kalkınma	ve Tarım reformu	(Marshall Planı)	
1963-1980	İçe Dönük Yabancı Kaynaklara Bağımlı Büyüme Stratejisi	Çok Sektörlü, Bölgesel / Bütünleşmiş kırsal kalkınma politikası	Toplum (Community) Kalkınması Merkezköy (centre village) Köykent (village town) Bütünleşmiş Kırsal Kalkınma projeleri	DB ve BM	DB destekli Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma projesi (1976-1984)
1980-Günümüz (1980-1988)	Emeğe karşı ekonomik politikalar	Özelleştirme	Özelleştirme, Bölgeselleşme, Yönetişim, Lider Programı	OECD, DB, UNDP, IFAD, AB	ARIP (Tarımsal Reform Uygulama Projesi) 2001-2007: DB tarafından desteklenen; Ekonomik faaliyetler: Yatırım desteği ve tarımsal yatırım desteği (doğrudan gelir desteği sistemi (DIS) + Çiftçi dönüşümü + ASC ve ACSU projelerinin yeniden

					yapılandırılması+ proje destek hizmetleri ÇATAK: Tarımsal alanların çevresel amaçlarla korunması (2005- 2008) AB destekli Doğu Anadolu Kalkınma programı (2004- 2007)
1989- 1994	Yapısal Uyum politikalarının krizi ve Ekonomik Serbestleşme	Yerelleştirme		AB, UNDP, DB, IFAD	-
1994- 2002	IMF'nin Yapısal Uyum Politikalarıyla Neoliberal Ekonomik Politik				

Kaynak: Keyder, 1987; Şenses, 1994; Yeldan, 1998; Tansel, 2003; Furat, 2013; Köksal,2015; Kaya, 2018 çalışmalarından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi göre, Türkiye'nin tarım ve kırsal kalkınma politikası 1940'lardan bu yana dünyadaki diğer az gelişmiş ülkelerin benimsediği kırsal kalkınma paradigması ve politikalarına paralel olarak değiştiği gözlenmektedir. 1940-1960 arasında ithal ikameci ekonomik modele uygun olarak tarımsal kalkınmaya dayalı bir kırsal kalkınma modeli benimsenmiştir. Bu model, tarımsal makineleşme ve tarımda verimlilik artışı gibi tarımsal üretim alanlarının arttırılması çalışmalarına odaklanmıştır.

1960'lardan 1980'lere kadar, bölgesel ve bütünsel kalkınma modelleri benimsenmiş ve bu dönemde, tarımsal kalkınmaya önem veren daha modernist ve teknolojik gelişmeye odaklanan bir kırsal kalkınma yaklaşımından yerel ve bölgesel gelişmeyi dikkate alan bir kırsal kalkınma yaklaşımına geçiş yapılmıştır.

1980'lerden sonra, tarımsal ürün ve girdi desteklerinin kaldırılması, devlet iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve tarımsal gümrük vergilerinin azaltılması gibi genel makro ekonomik politikalar uygulanmış. Bu politika

değişimi 1996'da Dünya Bankası önerileriyle hızlanmış ve 2003'ten sonra da Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin etkisiyle kırsal kalkınma politikalarında hissedilmiştir (Tablo 4).

1999-2005 yılları arasında, IMF anlaşmaları kapsamında devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi taahhüt edilmiş ve çeşitli devlet kuruluşları özelleştirilmiş veya yeniden yapılandırılmıştır. Bu kuruluşlar arasında. TMO, YEMSAN, TŞFAŞ, SEK, EBK, ORÜS, TZDAŞ, İGSAŞ, TEKEL, TKKB ve TÜGSAŞ yer almaktadır. Ayrıca, TİGEM arazisi ve mühimmatı da 2004'ten bu yana kiralanmaktadır (Furat; 2013: 599-600).

Tablo 2. 1923-2021 Zaman Diliminde Türkiye'nin Kırsal Alanlarında Gerçekleşen Yönetim Politikaları, Stratejiler Ve Projeler

Zaman Dilimi	Sektörel Yönetim Politikaları ve Stratejileri	Aktif Uluslararası Kuruluşlar	Öne Çıkan Projeler/Programlar
1923-1963	- Ulus inşası ve liberalizm: tarımsal üretimin makineleşmesi ve sermayeleşmesi	ABD (Marshall Planı)	- Toprak Reformu (1935-1948)
	- Devlet kapitalizmi		- Tarımsal Reform Politikaları (1948-1963)
	- İthal ikameci sanayileşme		- İlk Kalkınma Planları (1963-1980)
	- Tarımsal reform politikaları		- Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) (1980'ler)
1963-1980	- İçe dönük yabancı kaynaklara bağımlı büyüme stratejisi	Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM)	- Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)
	- Çok sektörlü, bölgesel/bütünleşmiş kırsal kalkınma politikası		- Kırsal Kalkınma Hizmetleri Projesi (1979-1988)
	- Toplum (community) kalkınması		- Kırsal Kalkınma Projesi (1981-1987)
	- Merkezköy (centre village)		- GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) (1989-günümüz)
	- Köykent (village town)		- Doğrudan Gelir Desteği (2001-günümüz)
1980-2000	- Özelleştirme politikaları	Dünya Bankası, Avrupa Birliği (AB)	- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dönüşüm Projesi (1997-2002)
	- Kırsal kalkınma projeleri ve programları		- Kırsal Kalkınma Projesi (1998-2005)
	- İstihdam politikaları		- Tarım Reformu Projesi (1999-

Zaman Dilimi	Sektörel Yönetim Politikaları ve Stratejileri	Aktif Uluslararası Kuruluşlar	Öne Çıkan Projeler/Programlar
			2005)
	- Çevresel politikalar		- Doğrudan Gelir Desteği (2001-günümüz)
2000-2021	- Kırsalda üretim ve pazarlama ağlarının geliştirilmesi	AB, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler (BM)	- Kırsal Kalkınma Projesi (2005-günümüz)

Kaynak: Akbulut, 2016; Çağlar, 1993; Kaya, 2018; Kıray, 2003; Köksal, 2015; Sarı, 2014; Yılmaz & Türker, 2013 çalışmalarından derlemıştır.

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak Türkiye'nin tarım ve kırsal kalkınma politikasının 1923-1963 yılları arasında ithal ikameci ekonomik modele uygun olarak tarımsal kalkınmaya dayalı tarımsal makineleşme ve tarımda verimlilik artışı gibi tarımsal üretim alanlarının artırılması çalışmalarına odaklanan bir kırsal kalkınma modelini benimsendiği görülmektedir (Tablo 2).

Ülkemizde 1963-1980 dönemde ise içe dönük yabancı kaynaklara bağımlı bir büyüme stratejisinin izlendiği görülmektedir. Kırsal alanlar için benimsenen stratejinin, çok sektörlü, bölgesel ve bütünleşik bir kalkınma politikası olduğu; bu politikanın, toplum (community) kalkınması, merkez köy (centre village), köy kent (village town) ve bütünleşik kırsal kalkınma projeleri gibi mekanizmaları içerdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin kırsal alanlarında gerçekleşen yabancı kaynaklar tarafından desteklenen kalkınma projeleri arasında; tarım, hayvancılık, ormancılık ve turizm gibi sektörlerde kalkınma sağlamayı hedefleyen DB destekli Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesinin (1976-1984) yer aldığı görülmektedir (Tablo 1). 2000'li yıllardan sonra ise Türkiye'de, özelleştirme, kırsal kalkınma projeleri ve programları gibi kırsal kalkınma politikalarıyla daha fazla katılımıyla yerel ve bölgesel yaklaşımlar benimsemiştir (Tablo 2). Böylece Bu dönemde, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, özel sektör ve yerel halk gibi paydaşların kırsal kalkınma projelerine daha fazla dâhil edilebildiğini söyleyebiliriz.

3.4. Türkiye'de Kırsal Alanlarda Yapılan Kalkınma Çabaları

Türkiye'deki kırsal nüfusun ekonomik kalkınması, ülkenin genel ekonomik kalkınması için önemli faktörlerden biridir. Kırsal alanların ekonomik kalkınması, çiftçilerin üretim kapasitelerini arttırarak gelir

düzeylerini yükseltir, iş imkânları sağlar ve bölgedeki yerel ekonomileri canlandırır. Bu da ülkede kırsal göçün önlenmesine ve toplumsal refahın artmasına katkı sağlar.

Türkiye'de kırsal nüfusun ekonomik kalkınmasını sağlamak için birçok politika ve program uygulanmaktadır. Bunlar arasında, tarım sektörünün geliştirilmesi, kırsal altyapı yatırımları, kırsal kalkınma ajansları, mikro kredi programları ve kırsal turizm gibi çeşitli projeler yer almaktadır. Bu politika ve programlar; Tarım ve Orman Bakanlığı, Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Tarım İl Müdürlükleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı; kırsal alanların kalkınması için çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar arasında tarımsal destekler, kırsal kalkınma yatırımları, ormancılık faaliyetleri ve sulama projeleri gibi projeler yer almaktadır. Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu; kırsal kalkınmayı teşvik etmek için 2006 yılında kurulmuş bir kamu kurumudur. KKDK, kırsal alanlardaki üretim faaliyetlerini desteklemek, kırsal turizmi geliştirmek ve kırsal alanda istihdamı artırmak gibi hedefler doğrultusunda, çeşitli programlar ve projeler yürütmektedir. Kırsal alanların kalkınması için hibe, kredi ve danışmanlık gibi destekler sağlamaktadır. Kurum, kırsalda yaşayanların hayat standartlarını yükseltmek, istihdamı artırmak, gelirleri artırmak ve çevreyi korumak gibi hedefleri amaçlamaktadır. Tarım İl Müdürlükleri; kırsal alanların kalkınması için tarım sektöründe faaliyet gösteren çiftçilere destek vermektedir. Bu destekler arasında tarımsal danışmanlık, tohum desteği, mazot desteği ve tarımsal sulama desteği gibi çalışmalar yer almaktadır.²² Kalkınma ajansları da kırsal nüfusun ekonomik kalkınması için önemli bir araçtır. AB müktesebatına uygunluk çerçevesinde kurulan kalkınma ajansları, kırsal alanlarda yaşayan insanların sosyal ve ekonomik hayatlarını iyileştirmek için çeşitli projeler uygulamaktadır.

Türkiye'nin ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tarım sektörünün geliştirilmesi, kırsal nüfusun ekonomik kalkınması için önemli bir adımdır. Bu doğrultuda, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından çiftçilerin desteklenmesi için çeşitli programlar uygulanmaktadır. Kırsal altyapı yatırımları da kırsal nüfusun ekonomik kalkınması için önemli bir diğer faktördür. Bu yatırımlar, kırsal alanda yaşayan insanların yaşam kalitesini arttırmak, ulaşımı

²² Tarım ve Orman Bakanlığı: <https://www.tarimorman.gov.tr/> ; Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu: <http://www.kkdk.gov.tr/>

kolaylaştırmak, sağlık hizmetlerine erişimi sağlamak ve eğitim olanaklarını iyileştirmek için gereklidir ve bu çalışmalar ülkemizde Köydes ve İl Özel İdareleri yoluyla yapılmaktadır.²³ Ülkemizde kırsal alanların ve nüfusun kalkınması için yapılmış bazı önemli faaliyetler arasında;

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı: KKDK tarafından yürütülen bu program kapsamında, kırsal alanda faaliyet gösteren işletmelere yatırım ve işletme desteği sağlanmaktadır. Program, kırsal alanlardaki üretim faaliyetlerini artırmayı, istihdamı teşvik etmeyi ve kırsal ekonomiyi güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Genç Çiftçi Projesi: Tarım ve Orman Bakanlığı ve KKDK işbirliğiyle yürütülen proje, kırsal alanlarda genç nüfusun istihdamını artırmayı hedeflemektedir. Proje kapsamında, genç çiftçilere 30.000 TL hibe verilerek tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere destek sağlanmaktadır.²⁴

Kırsalda Kadın Girişimciliğinin Geliştirilmesi Projesi: KKDK tarafından yürütülen bu proje, kırsal alanda kadın girişimciliğinin desteklenmesini hedeflemektedir. Amaç; sürdürülebilir kırsal kalkınma için kırsal alandaki kadınların potansiyel kapasitelerini ortaya çıkararak tarımsal kalkınma içindeki ekonomik rollerini artırmak, sosyal statülerini geliştirmek, tarımda istihdama katılan ve girişimci kadın sayısını üst düzeye çıkarmaktır. Program ile kırsalda yaşayan girişimci özelliği taşıyan kadınlara İŞKUR/KOSGEB işbirliği ile sertifikalı uygulamalı girişimcilik eğitimleri verilmiş ve bir iş fikri ile proje hazırlamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Proje kapsamında geliştirilen çeşitli programlarla; 2015-2019 yılları arasında ülke genelinde toplamda 5.292 kadın çiftçi girişimcilik eğitimi almıştır, 2019 yılında ülkemizin çeşitli yerlerindeki 17 ilimizde²⁵ toplamda 1.081 kadın eğitim alarak proje hazırlamış, 2015-2018 yılları arasında ‘‘Kadın Çiftçiler Tarımsal Yenilikler ile Buluşuyor’’ programı kapsamında toplamda 5.276 kadın çeşitli konularda eğitim alarak çeşitli faaliyetlerden yararlanmışlardır. Ayrıca 2015-2018 yılları arasında gerçekleştirilen 20 proje ile 1.509 kadın çiftçi eğitim alarak 315 kadın çiftçi proje faaliyetleri kapsamında kurulan atölye, işletme ve

²³ <https://koydes.csb.gov.tr/dokumanlar-i-96559> ;

²⁴ <https://www.tarimorman.gov.tr/BIDB/Haber/24/Genc-Ciftci-Projesi>

²⁵ (Ağrı, Ankara, Ardahan, Bayburt, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Hakkâri, Ordu, Rize, Siirt, Sivas, Şırnak, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat)

kooperatiflerde istihdam edilmiştir. 2019 yılından itibaren ise oluşturulan 21 proje aracılığıyla 518 kadın çiftçi çeşitli konularda eğitim almıştır.²⁶

Kırsal Turizm Yatırımlarının Desteklenmesi Programı; ilkemizde son yıllarda kırsal turizm faaliyetleri artmış ve kırsal kalkınma için bir fırsat olarak görülmektedir. Kırsal alanlardaki doğal, kültürel ve tarihi zenginlikler turizm potansiyeli olarak değerlendirilmekte, bu alanlarda konaklama, yeme-içme, tur rehberliği gibi turizm faaliyetleri geliştirilmektedir. KKDK tarafından yürütülen program kapsamında, kırsal turizm faaliyetlerine yönelik yatırım ve işletme desteği sağlanmaktadır. Proje kapsamında 15.000 Avro'dan düşük 400.000 Avro'dan yüksek olmamak şartıyla Turizm şirketlerine projeye uygun harcamalarının %50'i kadar destek sağlanması planlanmıştır.²⁷

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı: KKDK tarafından yürütülen Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı, kırsal alanlardaki üretim faaliyetlerini artırmayı, istihdamı teşvik etmeyi ve kırsal ekonomiyi güçlendirmeyi hedeflemektedir. Program kapsamında, kırsal alanda faaliyet gösteren işletmelere yatırım ve işletme desteği sağlanmaktadır. Proje kapsamında;

- Arıcılık, bal üretimi
- Hayvancılık, süt üretimi, et üretimi
- Sebzeçilik, meyvecilik, bağcılık
- Organik tarım, seracılık, tarımsal sulama
- Su ürünleri üretimi, avcılık
- Turizm, el sanatları, kırsal turizm gibi programlara destek sağlanmaktadır.

Bu destekler kapsamında, genellikle belirli bir bölgedeki üreticilerin üretim kapasitelerini arttırmak, üretim süreçlerini iyileştirmek, pazarlama ve satış ağlarını geliştirmek gibi amaçlar hedeflenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, malzemelerin temini, ekipmanların yenilenmesi, işletmelerin modernizasyonu, eğitim ve danışmanlık hizmetleri gibi farklı alanlarda destek sağlanabilmektedir.

Kısaca KKYDP kapsamında hayvancılık, süt üretimi ve et üretimi gibi konulara yönelik birçok proje desteklenmiştir. Bu destekler kapsamında,

²⁶ : <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Egitim-Ve-Yayim/k%C4%B1rsalda-kad%C4%B1n-ve-aile-hizmetleri>

²⁷ TKDK Kırsal Turizm Başvuru Çağrı Rehberi; 2013

genellikle hayvancılık faaliyetlerine katılan bireyler ve işletmelerin üretim kapasitelerini arttırmak, kaliteli üretim yapmalarını sağlamak, pazarlama ağlarını geliştirmek amaçlanmaktadır. Örneğin "Süt ve Süt Ürünleri Üretim Altyapısının Geliştirilmesi ve İyileştirilmesi" programı ile süt üretim tesisleri için modern ekipmanlar ve yüksek standartlı hijyenik tesislerin kurulması, süt toplama merkezleri ve soğuk zincir sistemlerinin kurulması, süt ürünleri işleme ve ambalajlama tesislerinin yapımı gibi desteklerin sağlanması amaçlanmıştır.

Kırsalda Yenilenebilir Enerji: Son yıllarda kırsalda yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılması için çeşitli programlar bulunmaktadır. Bu programlar, özellikle güneş, rüzgar ve hidroelektrik enerjisi gibi kaynaklardan yararlanarak kırsalda enerji verimliliğinin artırılmasını hedeflemiştir.

4. TÜRKİYE VE ABD'DE KIRSAL KALKINMA ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye ve ABD'nin kırsal kalkınma yaklaşımları farklılık göstermektedir. Türkiye, kırsal kalkınma stratejilerine olan yaklaşımı; tarım sektörünün modernizasyonu, altyapının iyileştirilmesi, turizm, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, kırsal işletmelerin geliştirilmesi ve kırsal nüfusun yoksullukla mücadelesi gibi bir dizi unsurları içermektedir.

ABD'nin kırsal kalkınma yaklaşımı; Türkiye'den farklılık göstermektedir. ABD, federal hükümetin yürüttüğü bir dizi program yoluyla kırsal kalkınmayı desteklemektedir. Bu programlar arasında, kırsal alanlardaki altyapıyı iyileştirme, tarımsal üretkenliği artırma, kırsal işletmelerin geliştirilmesi, kırsal nüfusun istihdamını artırma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi artırma, doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilir kullanımı sağlama gibi faaliyetler yer almaktadır. ABD'de kırsal kalkınma programları, federal hükümetin yanı sıra eyalet, yerel ve özel sektör kuruluşları tarafından da yürütülmektedir. Bu işbirliği, kırsal alanlardaki ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların çözümü için önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda geliştirilen programlar, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. ABD'nin kırsal kalkınma programları, her ne

kadar Türkiye'den farklılık gösteren bir yapıya sahip olsa da benzer amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir.

Türkiye'de kırsal kalkınma çalışmaları son yıllarda artmış olmakla beraber 1960'lı yılların ortalarından itibaren ülkemizde kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. 1963-1967 döneminde uygulanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, kırsal alanların geliştirilmesine büyük önem vermiş ve bu dönemde kırsal kalkınma için tarımsal üretim, sulama, toprak reformu, kooperatifçilik, tarımsal sanayileşme, tarım araştırmaları, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda çalışmalar yapılmıştır. 1963-1980 döneminde, tarım sektörüne yönelik olarak "geliştirme tarımı" politikası benimsenmiştir. Bu politika kapsamında, tarım ürünlerine destek verilmiş, tarımsal araştırmalar yapılmış, yeni tarım teknolojileri kullanılmaya başlanmış ve tarımsal üretim artırılmaya çalışılmıştır. 1963-1980 dönemi, Türkiye'de genel olarak "yarı-kalkınma" dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde kırsal alanlarda gerçekleşen sektörel yönetim politikaları ve stratejileri, önceki dönemlere göre daha çok planlı ve merkezi bir yaklaşıma sahiptir. Dahası ülkemizde son yıllarda yapılan kırsal kalkınma çalışmaları arasında, tarımsal üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal turizmin desteklenmesi, kırsal alanda istihdamın artırılması, alt yapı çalışmaları ve köylerdeki sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi yer almaktadır. Özellikle tarım sektöründeki üreticilerin desteklenmesi, kırsal kesimdeki insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve kırsal altyapının iyileştirilmesi gibi konularda yapılan çalışmalar, kırsal kalkınma açısından önemlidir. Ancak, kırsal kalkınma çalışmalarının başarı durumları konusunda birçok zorluk vardır. Özellikle kaynakların yetersizliği, planlama ve uygulama aşamalarındaki koordinasyon eksiklikleri, etkin izleme ve değerlendirme mekanizmalarının olmaması gibi konular, kırsal kalkınma çalışmalarının başarı durumlarını olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de kırsal kalkınma çalışmaları devam etmektedir. Ancak, daha kapsamlı, sürdürülebilir ve katılımcı bir yaklaşım benimseyerek, kırsal kesimin sorunlarına çözüm getirme konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinde ise özellikle 1990'lardan sonra kırsal ekonomisi; ekonominin yapısındaki değişiklikler, nüfus dinamikleri ve işgücü piyasasındaki değişiklikler gibi önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve tüketici tercihlerindeki

değişiklikler gibi birçok faktör tarafından yönlendirilmiştir. 1990'lardan sonra ABD'nin kırsal ekonomisindeki önemli bir değişiklik, tarım sektörünün önemini kaybetmesidir. Tarım, hala kırsal alanlarda önemli bir ekonomik faaliyet olsa da, ekonomik etkisi son yıllarda azalmıştır. Bu düşüş, küreselleşme ve büyük ölçekli tarım işletmelerinin büyümesi gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründeki düşüş, istihdam fırsatlarında bir düşüşe ve hizmet sektörü işlerine doğru bir kaymaya neden olmuştur. 1990'lardan sonra ABD'nin kırsal ekonomisindeki başka bir önemli değişiklik, hizmet sektörünün büyümesidir. Bu sektör, kırsal alanlarda istihdamın önemli bir kaynağı haline gelmiş ve sağlık hizmetleri, eğitim gibi geniş bir yelpazeye yayılan faaliyetleri içermektedir. Hizmet sektörünün büyümesi, tüketici tercihlerindeki değişiklikler ve teknolojideki ilerlemeler gibi birçok faktör tarafından yönlendirilmiştir. Yani 1990'lardan sonra ABD'nin kırsal ekonomisi giderek çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik, imalat ve enerji üretimi gibi tarım dışı endüstrilerin büyümesiyle ve hizmet sektörünün büyümesiyle tetiklenmiştir. Bu durum da bir nevi tarım sektöründeki düşüşün olumsuz etkilerini telafi etmeye yardımcı olmuştur (Johnson & Bowen:2005; Johnson & Lichter 2019).

ABD'deki kırsal kalkınma çalışmaları, genellikle üç ana alan üzerine odaklanmaktadır: ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik. Bu kapsamda, üretici destekleri, kırsal turizm, alternatif enerji kaynakları, yerel gıda sistemleri ve sağlık hizmetleri gibi konulara yatırım yapılmaktadır. ABD'nin kırsal kesimindeki ekonomik kalkınma çalışmaları arasında, özellikle tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi, yeni işletmelerin desteklenmesi, turizmin teşvik edilmesi ve alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapılması yer almaktadır. Bu çalışmaların sonuçları arasında, iş imkânlarının artması, gelir düzeylerinin yükselmesi ve yerel ekonominin canlanması gibi etkiler gözlemlenmektedir. Sosyal kalkınma alanında ise, ABD'nin kırsal kesimindeki okul öncesi ve ilköğretim eğitimleri, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler gibi konularda iyileştirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmaların sonucunda, kırsal kesimde yaşayan insanların eğitim ve sağlık hizmetlerine daha kolay erişebilmeleri sağlanmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik alanında ise, ABD'deki kırsal kalkınma çalışmaları, yerel gıda sistemlerinin oluşturulması, alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ve doğal kaynakların korunması gibi konulara odaklanmaktadır. Bu

çalışmaların sonucunda, sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaşması, doğal kaynakların daha verimli kullanımı ve çevre sağlığının korunması gibi olumlu sonuçlar elde edilmektedir. Ancak, ABD'deki kırsal kalkınma çalışmaları da diğer ülkelerde olduğu gibi bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Kaynakların yetersizliği, bazı kırsal alanların özellikle sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı olması, planlama ve uygulama aşamalarındaki koordinasyon eksiklikleri gibi konular, başarı durumlarını etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, ABD'de kırsal kalkınma çalışmaları genel olarak olumlu bir seyir göstermektedir. Kırsal kesimin sorunlarına yönelik olarak yapılan çalışmalar, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir kalkınma hedefi doğrultusunda ilerlemektedir.²⁸

Ayrıca Türkiye ve ABD'nin kırsal ekonomileri farklı özelliklere sahip olsa da benzer zorluklarla karşı karşıyadır. Bunlar;²⁹

- Hem Türkiye hem de ABD'de kırsal alanlarda işsizlik oranı genellikle daha yüksektir. Bu durum, kırsal alanlardaki işletmelerin büyüme potansiyeli ve iş imkânları konusunda karşılaştığı zorlukları yansıtmaktadır. Ancak, her iki ülke de kırsal alanlarda yeni işletmelerin kurulması ve iş fırsatlarının artırılması için çeşitli programlar yürütmektedir.
- Türkiye ve ABD, tarım sektöründe önemli bir yere sahiptir. Ancak, her iki ülkenin tarım sektörleri de benzer zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle küçük çiftliklerin büyük çiftliklere oranla daha az verimli olması ve pazarlama sorunları, kırsal alandaki tarım işletmelerinin karşılaştığı zorluklardır.
- Türkiye ve ABD'de kırsal alanlarda altyapı eksikliği sorunu mevcuttur. Özellikle, yeterli yol, su, kanalizasyon ve internet erişimi gibi altyapıların eksikliği kırsal alanlardaki işletmelerin büyümesini

²⁸ United States Department of Agriculture (USDA). (2022). Rural America At A Glance. Erişim adresi: <https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-america-at-a-glance/>

National Agricultural Library (NAL). (2022). Rural Development. Erişim adresi: <https://www.nal.usda.gov/ric/rural-development>

Brookings Institution. (2022). Rural America's comeback requires a new approach. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/research/rural-americas-comeback-requires-a-new-approach/>

ve gelişmesini sınırlamaktadır. Her iki ülke de kırsal alandaki altyapıyı geliştirmek için çeşitli programlar yürütmektedir.

- Her iki ülkenin kırsal alanlarındaki işletmeler de teknolojik yeniliklerin takip edilmesi konusunda zorluklarla karşı karşıyadır. Ancak, her iki ülke de kırsal alanlarda eğitim ve teknoloji transferi programları yürütülmektedir.
- Her iki ülke de kırsal alanlarda iş fırsatlarını arttırmak, tarım sektörünü geliştirmek, altyapıyı iyileştirmek ve teknolojik yenilikleri kırsal alana taşımak için çeşitli programlar yürütmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ve ABD'nin kırsal ekonomileri benzer zorluklarla karşı karşıya olsa da farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıklar;

- **Ekonomik Yapı:** Türkiye'nin kırsal ekonomisi genellikle tarım sektörüne dayalıdır. Tarım, kırsal alanlarda önemli bir istihdam ve gelir kaynağıdır. ABD'de ise tarım sektörü de önemli olsa da, kırsal ekonomi daha çeşitlidir ve tarım dışı sektörlerin katkısı daha belirgindir. ABD'de, kırsal alanlarda imalat, hizmetler, turizm, enerji üretimi gibi farklı sektörlerde faaliyetler bulunmaktadır.
- **Teknoloji ve Altyapı:** ABD'nin kırsal alanlarında genellikle daha gelişmiş teknoloji ve altyapı bulunmaktadır. Geniş bant internet erişimi, ulaşım ağları ve diğer altyapı hizmetleri Türkiye'ye kıyasla daha yaygın ve gelişmiştir. Bu durum, ABD'nin kırsal alanlarında daha çeşitli iş fırsatları ve ekonomik faaliyetlerin oluşmasına olanak sağlamıştır.
- **Kaynak Dağılımı:** Türkiye'de kırsal alanlarda kaynaklar genellikle tarım sektörüne yönlendirilirken, ABD'de kaynak dağılımı daha çeşitlidir. ABD'de, kırsal ekonomi için tarımın yanı sıra enerji üretimi, turizm, madencilik gibi sektörlerle de yatırımlar yapılmaktadır.
- **Pazar Erişimi:** ABD'de kırsal alanlar genellikle büyük şehirlere ve tüketici pazarlarına daha yakındır. Bu, kırsal işletmelerin ve çiftçilerin ürettikleri ürünleri daha kolay bir şekilde pazarlamasına olanak sağlar. Türkiye'de ise kırsal alanlar genellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerden uzakta konumlanmıştır bu durum da pazar erişimini zorlaştırmaktadır.

- **Destek Politikaları:** ABD'de kırsal ekonomiyi desteklemek için çeşitli federal, eyalet ve yerel düzeyde politikalar ve teşvikler bulunur. Tarım destekleri, kırsal turizm teşvikleri, teknoloji geliştirme programları gibi önlemler kırsal ekonominin canlı kalmasına katkıda bulunur. Türkiye'de ise kırsal ekonomiye yönelik destek politikaları daha sınırlı ve tarım sektörüne odaklanmıştır.

Bu farklılıklar, Türkiye ve ABD'nin kırsal ekonomilerinin yapısal ve politik farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Her iki ülke de kırsal kalkınma ve ekonomik çeşitlendirme konularında çalışmalar yürütmektedir, ancak yaklaşımları ve uygulamaları farklılık gösterebilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kırsal alanda yaşayan insanlar için sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak için herkese uyan tek bir ekonomik kalkınma stratejisi yoktur. Hükümetler, yerel yönetimler ve bireyler dâhil olmak üzere kırsal bölgeleri geliştirme yolunda bir bölgenin mevcut coğrafi durumunu ve rekabetçi konumunun değerlendirilmesi, doğru önerinin belirlenmesi, güçlü ve zayıf yönlerinin anlaşılması ve kırsal toplum için öncelik verilmesi gereken girişimlerin ortaya konulması bölge için gerçek boşlukların belirlenmesine yardımcı olabilir.

Amerika'da 1960 yıllarına kadar kırsal yoksullukta keskin bir düşüş olsa da 1970'lerle beraber genel olarak sabit kalmıştır ve coğrafi olarak Appalachia ve Kızılderili toprakları, Güney "Kara Kuşak", Mississippi Deltası ve Rio Grande Vadisi'nde orantısız olarak yoğunlaşmış ve günümüzde bu yoğunlaşma devam etmektedir.³⁰ ABD'de kırsal halk ve alanların geliştirilmesi ve kalkınması amacıyla ortaya koyulan Toplum Tesisleri programları ile pek çok alanda kırsal toplumların kentsel alanlarda yaşayanlar gibi mümkün olduğunca maksimum düzeyde temel kamu hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak ve yaşam seviyesinin iyileştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. ABD'de kırsal kalkınma çalışmaları, son yıllarda geniş kapsamlı bir şekilde yürütülmektedir ve başarı durumları olumlu bir seyir göstermektedir. Özellikle, tarımsal üretimin artırılması, alternatif enerji

³⁰ <https://www.irp.wisc.edu/resource/many-rural-americans-are-still-left-behind/>

kaynaklarına yatırım yapılması, kırsal turizm ve eko-turizmin desteklenmesi, kırsal kesimdeki insanların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması, kırsal altyapının iyileştirilmesi ve geniş bant internetin yaygınlaştırılması gibi konularda yapılan çalışmalar, kırsal kalkınma açısından önemli başarılar elde edilmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye'deki kırsal yoksulluk oranındaki değişimler, ekonomik, sosyal ve politik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ekonomik koşullar, tarım sektöründeki sorunlar, göç, eğitim ve sosyal hizmetlerin yetersizliği, bu faktörler arasında yer almaktadır. Bu sorunların çözülmesi için, kırsal kesimin ekonomik ve sosyal kalkınması hedef alınarak, uygulanacak politikaların kapsayıcılığı ve etkililiği artırılmalıdır. Bunun yanı sıra, ekonomik istikrarsızlığın yanı sıra iklim değişikliği ve doğal afetler gibi doğal faktörler de kırsal yoksulluk oranları üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle kuraklık, sel ve diğer doğal afetler gibi olaylar, tarım sektöründe ciddi kayıplara neden olabilir ve kırsal kesimde yaşayanların geçim kaynaklarını olumsuz etkileyebilir. Sonuç olarak, kırsal yoksulluk oranlarının değişimi, birçok farklı faktörün bir arada etkisiyle oluşmaktadır. Bunlar;

- ABD, kırsal kalkınma için federal hükümet, eyalet hükümetleri ve yerel hükümetler arasında bir işbirliği modeli benimsemiştir. Bu, kırsal kalkınma programlarının finansmanının federal, eyalet ve yerel kaynaklardan gelmesine ve programların belirli bölgelerde ve topluluklarda uygulanmasına olanak tanır. Ayrıca, ABD'nin kırsal kalkınma politikaları, özellikle tarım sektöründeki üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler.

- Türkiye'de ise kırsal kalkınma çalışmaları, son yıllarda hız kazanmıştır. Ancak, Türkiye'de kırsal kalkınma programları genellikle tarımsal üretim faaliyetleri ile sınırlıdır ve bu programların büyük bir kısmı tarım sektörüne odaklanmaktadır. Ayrıca, kırsal alanlardaki insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına yönelik destekler de sınırlıdır.

Bu nedenle, ABD'nin kırsal kalkınma politikaları daha kapsamlı ve çeşitli destekler sunarken, Türkiye'de kırsal kalkınma çalışmaları genellikle tarım sektörüne odaklıdır ve sosyal ve ekonomik destekler sınırlıdır.

ÖNERİLER

1. **Çeşitlendirme ve Yenilikçilik:** Türkiye'de kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi önemlidir. Tarım sektörüne ek olarak turizm, imalat, hizmetler, yenilenebilir enerji gibi alanlara da odaklanılmalı ve bu alanlarda iş imkânları yaratılmalıdır.
2. **Eğitim ve Beceri Geliştirme:** Kırsal bölgelerdeki insanların eğitim ve becerilerini geliştirmek, işgücü yeteneklerini artırmak ve girişimcilik potansiyellerini desteklemek gereklidir. Eğitim programları ve mesleki eğitim fırsatları sağlanmalıdır.
3. **Tarımsal Verimlilik:** Tarım sektöründe verimliliği artıracak politikalar ve destekler uygulanmalıdır. Modern tarım teknikleri, su kaynaklarının etkin kullanımı ve tarım dışı sektörlerle entegrasyon gibi faktörler üzerinde durulmalıdır.
4. **Pazar Erişimi ve Pazarlama:** Kırsal işletmelerin ürünlerini pazarlamada desteklenmesi ve pazar erişiminin kolaylaştırılması önemlidir. Pazarlama ağları, dağıtım kanalları ve markalaşma konusunda destek sağlanmalıdır.
5. **Kırsal Turizm ve Ekoturizm:** Doğal güzelliklere, kırsal turizm ve ekoturizm potansiyeline odaklanmak, kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek ve gelir kaynaklarını artırmak için önemlidir. Turizm altyapısı ve tanıtım faaliyetleri geliştirilmelidir.
6. **İşbirliği ve Ortaklık:** Hükümetler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasında işbirliği ve ortaklıklar teşvik edilmelidir. Bu sayede kaynaklar daha etkin kullanılabilir ve kırsal ekonomiye yönelik projeler daha başarılı olabilir.
7. **Kırsal Altyapının Güçlendirilmesi:** Kırsal alanlardaki altyapıyı geliştirmek için yatırımlar yapılmalıdır. Ulaşım ağları, enerji altyapısı, geniş bant internet erişimi ve su kaynakları gibi temel altyapı ihtiyaçları karşılanmalıdır.
8. **Teknolojik İnovasyon ve Dijital Dönüşüm:** Kırsal alanlarda teknolojik inovasyon ve dijital dönüşümü teşvik edecek politikalar geliştirilmelidir. Tarım teknolojileri, yenilenebilir enerji, verimli su kaynakları yönetimi gibi alanlarda teknolojik çözümlere odaklanılmalıdır.

Bu öneriler, Türkiye'deki kırsal ekonominin gelişimi ve kalkınması için önemli adımlar arasındadır. Ancak, her bir öneri kendi zorlukları ve uygulama süreçleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Ayrıca, yerel koşullar, ihtiyaçlar ve öncelikler de dikkate alınmalıdır. ABD için ise kırsal ekonomisini daha sürdürülebilir ve çeşitlendirilmiş bir yapıya doğru yönlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak, her bir öneriye yönelik ayrıntılı çalışmalar, politikalar ve kaynak planlaması yapılmalı, yerel koşullar ve ihtiyaçlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2016). Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Tarım. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Appalachian Regional Commission. (2022). Program Areas.
- Arınç, K. (2013). Doğal, İktisadi, Sosyal Ve Siyasi Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri (2. Baskı). Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Arınç, K. (2014). Doğal, İktisadi, Sosyal Ve Siyasi Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri (Birinci Baskı). Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık
- Arınç, K. (2014). Doğal, İktisadi, Sosyal Ve Siyasi Yönleriyle Ege ve Marmara Bölgeleri (Birinci Baskı). Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık
- ARSLAN, D. A., ARSLAN, G., ALBAYRAK, İ., ÇAĞRICI, A., & ÇAKIR, H. Kırsal Kalkınmada Tarım Ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)’nun Rolü Ve İşlevleri: Kahramanmaraş Örneği. Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi, 2020(1), 73-95.
- Atkinson, C. L. (2017). Rural development. Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance; Farazmand, A., Ed, 1-7.
- Bağlantılar
- Berry, B. J. (1970). The geography of the United States in the year 2000. Transactions of the Institute of British Geographers, 21-53.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye (2021). Kırsal Kalkınma ve Yoksulluk Azaltma.
- Bosak, J., & Perlman, B. (1982). A review of the definition of rural. Journal of Rural Community Psychology, 3(1), 3-34.
- Briney, Amanda. (2021), February 16). Geography of the United States of America. Retrieved from <https://www.thoughtco.com/geography-the-united-states-of-america-1435745>
- Brookings Institution. (2022). Rural America’s comeback requires a new approach. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/research/rural-americas-comeback-requires-a-new-approach/>
- Chauhan, N. B. (2016). Unit: IV Rural Development. Department of Extension Education B.A.College of Agriculture, AAU, Anand, Erişim Adresi: <https://fddocuments.in/document/unit-4-rural-development.html?page=1> , Erişim Tarihi: 24.06.2022
- Core Knowledge, (2018). The Geography of the United States History and GeoGrAPHy Great Smoky Mountains Reader Statue of Liberty Arizona desert Grand Canyon. ISBN: 978-1-68380-216-7, https://www.coreknowledge.org/wpcontent/uploads/2017/07/CKHG_G5_U9_GeographyUS_SR.pdf
- Ç. Ateş, H. (2017). Kırsal Yoksulluk ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma Politikaları. Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi 3 (1), 1-9, 2017, ISSN: 2548-0987

- Çağlar, İ. (1993). Türkiye'de Tarım ve Tarım Politikaları. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını.
- Çeken, H., Karadağ, L., & Dalgın, T. (2007). Kırsal kalkınmada yeni bir yaklaşım kırsal turizm ve Türkiye'ye yönelik teorik bir çalışma.
- Dasgupta, P., Morton, J., Dodman, D., Karapınar, B., Meza, F., Rivera-Ferre, MG, ... & Vincent, KE (2014). Kırsal bölgeler.
- Davoudi, S, and Stead, D., (2002), Urban-Rural Relationships: an introduction and a brief history, *Built Environment*: 28(4): 269-277
- Davran, M. K., Özalp, B., Naciye, T. O. K., & ÖZTORNACI, B. (2017). Türkiye'de kırsal gençlik açısından istihdam ve tarımsal istihdamın geleceği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 169-199.
- De Janvry, A., Murgai, R., & Sadoulet, E. (1998). Rural development and rural policy (No. 1557-2016-132972). California Agricultural Experiment Station, Giannini Foundation of Agricultural Economics.
- Dobis, E. A., Krumel, T. P., Cromartie, J., Conley, K. L., Sanders, A., & Ortiz, R. (2021). "Rural America at a Glance: (2021)" Edition (No. 1962-2021-3215).
- Doğan, E. (2014). Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi. T. C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2880, ISBN: 978-605-4667-75-8
- Dudenhefer, P. (2020). Poverty in the rural United States, Erişim Adresi: <https://www.ers.usda.gov/publications/>
- Dumanlı, R. (1996). Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutlar. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, ISBN 975-19-1409-4
- Ellis, F. ve Biggs, S. (2001) "''. Overseas Development Institute, Oxford, *Development Policy Review*, 19, (437-448). <http://dx.doi.org/10.1111/1467-7679.00143> , Erişim Tarihi: 19.06.2022
- European Commission (2021). Rural development in Turkey.
- Federal Register, (2015). Grants for Rural and Native Alaskan Villages. Vol. 80, No. 169 / Tuesday, September 1, 2015 / Rules and Regulations. Erişim Adresi: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/water-environmental-programs/grants-rural-and-native-alaskan-villages>
- Fuat, M. (2013). Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 2013 12(3):589-610; ISSN: 1303-0094
- Furat, M. (2013). Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3).
- Güven, C. (2022). Kırsal Alanlar ve Çiftlik Turizmi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Tourism Economics, Management and Policy Research (TEMAPOR)*, 2(1), 15-28.

- Hawks, D. (2015). Overview of the Geography of the United States. Retrieved from <https://study.com/academy/lesson/overview-of-the-geography-of-the-united-states.html>.
- Health Resources and Services Administration, "Rural Health Fact Sheet" (2010-2021)
- Health Resources and Services Administration, "Rural Health Fact Sheet" (2010-2021)
- <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/long-term-vision-rural-areas/eu-rural-areas> Erişim Tarihi: 31.05.2022
- <https://www.ers.usda.gov/> , <https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy>
- <https://www.ers.usda.gov/data-products/rural-urban-commuting-area-codes.aspx>
- <https://www.rd.usda.gov/programs-services/energy-programs/rural-energy-america-program-energy-audit-renewable-energy-development-assistance-grants> , Erişim Tarihi: 19/09/2022
- https://www.theglobaleconomy.com/rankings/rural_population_percent/Europe/
- Hudson, JC (2002). Across these lands: a regional geography of the United States and Canada. JHU Press.
- İzbrak, R. (1985). Liseler için Coğrafya I. Birinci Basılış. İstanbul: Millî Eğitim Bası-mevi.
- Johnson, K. (2017). Where is 'rural America,' and what does it look like? Published: February 21, 2017. Erişim Adresi: <https://theconversation.com/where-is-rural-america-and-what-does-it-look-like-72045> . Erişim Tarihi: 21.07.2022
- Johnson, K. M., & Lichter, D. T. (2019). Rural depopulation: Growth and decline processes over the past century. *Rural Sociology*, 84(1), 3-27.
- Johnson, Kenneth P. and Bowen, Daniel W. (2005). The Changing Economic Structure of Rural America. United States Department of Agriculture, Economic Research Service, Economic Information Bulletin No. 14.
- Kalkınma Bakanlığı (2006). "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)" Ankara, Sayı: 26215
- Kalkınma Bakanlığı (2013). "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)" Ankara, Karar No. 1041
- Kaya, Y. (2018). Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve AB Sürecinde Kırsal Kalkınma. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kenneth P. Johnson ve Daniel W. Bowen (2010). "The Changing Economic Structure of Rural America"
- Kerlin, M. (2022). Rural rising: Economic development strategies for America's heartland. McKinsey & Company, Erişim Adresi: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our->

- insights/rural-rising-economic-development-strategies-for-americas-heartland
- Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso.
- Kıray, A. (2003). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Deneyimleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını.
- Koçar, H., & Taş, İ. E. Türkiye’de 6360 Sayılı Yasa Kapsamında Yerel Kalkınmanın İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 317-338.
- Köksal, M. A. (2015). Türkiye’de Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilirlik. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(6), 187-210.
- Lassey, W. R., & Lovrich Jr, N. P. (1985). A rural development model with potential international applications. *Journal of Rural Studies*, 1(3), 267-277.
- Lawrence, M. (2022). Erişim Adresi: Multi-State Project Focused on Conserving One of the Country's Largest Aquifers. <https://www.nifa.usda.gov/about-nifa/impacts/multistate-project-focused-protecting-one-nations-largest-aquifers>
- McGranahan, D.A. & Beale, C.L (2002). *Understanding Rural Population Loss*. Economics Research Service, USDA. Volume 17, Issue 4/Winter 2002.
- Moudon, AV (1997). Gelişmekte olan bir disiplinlerarası alan olarak kentsel morfoloji. *Kentsel morfoloji* , 1 (1), 3-10.
- National Agricultural Library (NAL). (2022). *Rural Development*. Erişim adresi: <https://www.nal.usda.gov/ric/rural-development>
- Nizam, D. ve Tatari, MF (2020). Bölgesel ayırt edicilik yoluyla kırsal canlandırma: Türkiye’de coğrafi işaretlerin kullanımı. *Kırsal Araştırmalar Dergisi* , 7 , 1-11.
- OECD (2016), *A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries*, Development Centre Studies, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en>
- Öztornacı, B., & Veziroğlu, P. (2012). Küreselleşme ve Türkiye’de kırsal yoksulluk.
- Rural America at a Glance (ABD Tarım Bakanlığı Ekonomik Araştırma Servisi tarafından 2003’ten beri yıllık olarak yayınlanmaktadır.)
- Rural Communities Federal Coordination Council: https://www.rd.usda.gov/files/RCCC_brochure_2018.pdf
- Rural Development Council: <https://www.ruraldevelopment.org/>
- Rural Development Program Overview: <https://www.usda.gov/topics/rural/rural-development-program-overview>
- Rural Economic Development Centers: <https://www.eda.gov/oie/rural/>

- Rural Education and Workforce Development:
<https://www.usda.gov/topics/rural/education-and-workforce-development>
- Rural Infrastructure Development:
<https://www.usda.gov/topics/rural/infrastructure-development>
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, (2020). Türkiye’de Kentsel Ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (Yer-Sis) Türkiye’de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 8, Araştırma Raporu Sayı: 6, Aralık 2020, Ankara, ISBN: 978-605-7679-06-2
- Sarı, M. (2014). Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Kırsal Kalkınma Programları. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Small Business Administration, "Small Business Profile" (2010-2021)
- Small Business Administration, "Small Business Profile" (2010-2021)
- SOAS, Unit One: What is Rural Development?, Erişim Tarihi: https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P530_RD_K3736-Demo/unit1/page_09.htm , Erişim Tarihi: 20.06.2022
- Şenses, F. (1994). Agricultural development in Turkey, 1923-1973. Oxford University Press.
- Deniz, S.(2021). Türk Dilinin Yayılması Açısından Malazgirt Muharebesi. 950. Yılında Malazgirt Zaferi Ve Sultan Alp Arslan Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi – 4, 1. Basım, IKSİY: 46, Ihlamur Kitap: 32, Ağustos 2021, ISBN: 978-605-70786-0-5
- Deniz, S. (2021). Kemal Tahir’in Şiirlerinde Bazı Edebî Sanatlar Üzerine, Ihlamur Kitap, Basım sayısı 1, ISBN: 978-605-70786-8-1, 268-273
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2021). Kırsal Kalkınma Politikaları.
- Tansel, A. (2003). Economic development and political democracy: The interaction of economics and politics in independent Turkey. Palgrave Macmillan.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2010). “Stratejik Plan (2010-2014)” Ankara, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). Kırsal Kalkınma Destekleri.
- The Changing Economic Structure of Rural America (Kenneth P. Johnson ve Daniel W. Bowen, 2010)
- The Rural Economy at a Glance . (Federal Reserve Bank of Kansas City tarafından 2014'ten beri yıllık olarak yayınlanmaktadır.)
- The Transformation of Rural America: Demographic and Economic Trends since 1950. (John Cromartie ve Peter Nelson, 2006)
- TKDK Kırsal Turizm Başvuru Çağrı Rehberi; 2013
- TKDK, <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Egitim-Ve-Yayim/k%C4%B1rsalda-kad%C4%B1n-ve-aile-hizmetleri>

- Tuncer, H., & Yentürk, N. (1992). Türkiye'de tarımsal politikalar ve kalkınma. İletişim Yayınları.
- Tüik, (2021). ‘‘ İstatistiklerle Yaşlılar, 2020 ‘‘. Sayı: 37227, Yayın Tarihi: 18 Mart 2021. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227>
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2015). Beşerî coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân (15. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği (2021). Kırsal Kalkınma ve Tarımsal Destekler Raporu.
- U.S. Census Bureau, "Income and Poverty in the United States: 2020," <https://www.census.gov/library/publications/2021/demo/p60-275.html>
- U.S. Census Bureau, 2010 Census Summary File 1 Table P2 and Cartographic Boundary Shapefiles (2010); U.S. Geological Survey, Protected Areas Database of the United States (PADUS). Erişim Adresi: <https://mtgisportal.geo.census.gov/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=49cd4bc9c8eb444ab51218c1d5001ef6>
- United States Department of Agriculture (USDA). (2022). Rural America At A Glance. Erişim adresi: <https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/rural-america-at-a-glance/>
- United States Department of Agriculture (USDA). (2022). Rural Development. Erişim adresi: <https://www.rd.usda.gov/>
- US Census Bureau, "Small Area Income and Poverty Estimates" (2010-2021)
- USDA Economic Research Service, "Farm Income and Wealth Statistics" (2010-2021)
- USDA Economic Research Service, "Farm Income and Wealth Statistics" (2010-2021)
- USDA Economic Research Service, "Rural America at a Glance 2011"
- USDA Economic Research Service, "Rural America at a Glance 2016"
- USDA Economic Research Service, "Rural America at a Glance 2019"
- USDA Economic Research Service, "Rural Economy & Population" (<https://www.ers.usda.gov/topics/rural-economy-population/>)
- USDA Foreign Agricultural Service, "U.S. Agricultural Export Data" (2010-2021)
- USDA Foreign Agricultural Service, "U.S. Agricultural Export Data" (2010-2021)
- USDA Natural Resources Conservation Service, "Conservation Programs" (2010-2021)
- USDA Natural Resources Conservation Service, "Conservation Programs" (2010-2021)
- USDA Rural Development Programs: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/all-programs>

- USDA Rural Development Programs: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/all-programs>
- USDA Rural Development, "Rural America At A Glance, 2019 Edition" (https://www.rd.usda.gov/files/PA_RuralAmericaAtAGlance2019.pdf)
- USDA Rural Development, "Rural Development at a Glance" (2010-2021)
- USDA Rural Development, "Rural Development at a Glance" (2010-2021)
- Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickei, K., Mannion, J., Marsden, T., ... & Ventura, F. (2000). ‘Rural Development: From Practices and Policies towards Theory’ *Sociologia Ruralis*, Vol 40, Number 4, (391-408), European Society for Rural Sociology, ISSN 0038-0199
- Wiggins, S. ve Proctor, S. (2001). Kırsal alanlar ne kadar özel? Kırsal kalkınma için yerin ekonomik etkileri. *Kalkınma politikası incelemesi*, 19 (4), 427-436.
- Yaşar, M. (2019). Kırsal Yoksulluk Kavramı Ve Ab-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikalarının Etkinliği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Yayın Dairesi Başkanlığı
- Yeldan, E. (1998). Türkiye ekonomisinde dönüşüm: 1980 sonrası sanayileşme, tarım ve dışsallıklar. İmge Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2015). Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi Ve İlere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(33), 161-188.
- Yılmaz, N., & Türker, M. F. (2013). Türkiye’de Kırsal Kalkınma Projelerinin İktisadi ve Sosyal Etkileri: Gündümlü Muhasebe ve Etki Değerlendirme Modeli. *Journal of Accounting and Finance*, 13(61), 43-63.
- Yoloğlu, A. Ve Zorlu, F. (2020). Türkiye’de Kırsallığın Ve Kırsal Alanların Tanımlanması: Bir Yöntem Denemesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 145-176.
- Zaman, M. (2017). Türkiye’de kırsal meskenler ve coğrafi dağılımları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 911-935.

BÖLÜM 9

TÜRKİYE’ DE E-DEVLET UYGULAMALARI VE DİJİTALLEŞME; YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Ayşe BOZKURT¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895380>

¹ Çukurova Üniversitesi, Kozan Meslek Yüksekokulu, Adana, Türkiye, aysebozkurt@cu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4236-4972. Bu çalışma ‘‘ Türkiyede e-devlet uygulamaları ve dijitalleşme’’ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Değişim çağı günümüzde bilimden teknolojiye, ekonomiden sosyal ve kültürel değerlere ve bunun gibi birçok alanda değişim ve değişikliklere neden olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişim ve gelişmeler hayatın her alanına etki etmektedir. Bunlardan en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz internet, devlet-vatandaş arasında bilgi akışını sağlamaya yarayan hizmet kavramlarından biridir. Hayatın her alanında etkili olan değişiklikler ve yeni gelişen teknolojiler kamu yönetimi alanında da etkili olmakta ve kamu yönetimini sürekli olarak değişime ve kendini yenilemeye zorlamaktadır. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme olgusu devletleri bir yarış içerisine alarak toplumların devletten beklentilerini de arttırmıştır. Devletin asli fonksiyonlarının yanı sıra vatandaşa hizmet konusunda web tabanlı bir değişim süreci söz konusudur. Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecinde dijital gelişmeleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan değişimleri de yakından takip ederek faaliyetlerini geliştirmesi gerekmektedir. Literatüre baktığımızda Sevinç ve Şahin (2013), yaptıkları kamu çalışanlarının e-devlet uygulamalarında karşılarına çıkan sorunları belirlemeye yönelik araştırmalarında, e-devlet olgusunun henüz ülkemizde gelişmediğini ve bunun da eğitim, teknoloji, iş gücü gibi eksikliklerden kaynaklandığı üzerinde durmaktadırlar.

Zhao ve Khan (2013), "An Empirical Study of E-government Service Adoption; Culture and Behavioral Intention" isimli çalışmalarında vatandaşların e-devlet kullanımlarını belirleyen faktörleri üzerinde araştırma yapmışlardır.

Joseph (2015), "Advantages and Disadvantages of E-government Implementation" isimli çalışmasında e-devlet ile ilgili olan kurumların avantaj ve dezavantajı üzerinde bir araştırmada bulunmuştur. Demir (2017), "E-devlet Uygulamasının Kamu Kurumları Tarafından Benimsenmesi: Gaziantep Vergi Dairesi Örneği" adlı yüksek lisans tezinde kamu kurumlarında çalışanların e-devlet kullanım düzeylerini ve hangi e-devlet uygulamasını ne düzeyde kullandıkları üzerinde çalışmıştır. Söğüt (2017), "Sağlık Sektöründe E-devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma: Isparta İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinde Isparta halkının e-nabız uygulaması farkındalık seviyelerinin, memnuniyetlerinin ve kullanım düzeylerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Altınışik (2017), "Dijitalleşme Söyleminin Kamu Yönetimi Disiplinine Olası Etkisi: 1950 Deneyiminden Yola Çıkan Bir Öngörü" adlı makalesinde 1950 dönemine ait kamu yönetimi olgusunun kuruluşu ve özellikleri temelinde dijitalleşme söyleminin kamu yönetimi üzerindeki olası etkileri üzerinde durulmuştur.

Devletin, vatandaşların ihtiyaçlarına daha etkin bir şekilde cevap verebilmesi için bu değişime ayak uydurması önemlidir. Bu durum, bilgiyi işleyen, üreten ve vatandaşa hızlı ve verimli bir şekilde sunan e-devlet kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. E-devlet, geleneksel kamu yönetimindeki birçok sorunu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'de e-devlet olgusunun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri de dijitalleşme kavramıdır. Bu bağlamda, dijitalleşmenin süreçleri, ülkemizde ve diğer ülkelerdeki işleyişi incelenerek, dijitalleşme ile e-devlet kavramının ortaya çıkmasından günümüze kadar olan gelişmeler ele alınacaktır. Bu çalışma, kamu yönetimi, teknoloji ve vatandaş ilişkisi üzerine e-devletin etkilerini daha iyi anlamak amacıyla önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu araştırma, teknolojinin gençlerin yaşamlarındaki önemine odaklanmaktadır. Literatür taramalarında, belediyelerin ve e-devletin vatandaşlar üzerindeki etkilerine dair birçok örnek bulunmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, dijitalleşmenin ve e-devlet kavramının insan hayatına getirdiği kolaylıkların kamu alanına etkilerini incelemek ve Türkiye'nin dijitalleşme sürecini ulusal ve uluslararası endekslerle karşılaştırmaktır. Ayrıca, "elektronik" kelimesiyle yapılan yapısal değişiklikleri ve Çukurova Üniversitesi Kozan Meslek Yüksekokulu'nda okuyan öğrencilerin bilişim teknolojilerini günlük yaşamlarında nasıl kullandıklarını anlamak da amaçlanmaktadır.

Araştırmanın problemleri, Adana ili Kozan ilçesindeki öğrencilerin dijital olanaklardan yeterince faydalanıp faydalanmadığını ve e-devletle ilgili bilgi düzeylerini belirlemektedir. Araştırmanın özellikle gençlerin bu teknolojik olanakları nasıl değerlendirdiği ve e-devlet hakkındaki görüşleri üzerinde odaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın önemi, gençlerin dijital olanaklara ve e-devlet hizmetlerine bakış açılarını anlamak ve gelecek neslin daha gerçekçi değerlendirmeler yapabilmesine katkıda bulunmaktır. Bu çalışmanın, e-devlet süreçlerinin geliştirilmesine yönelik bir perspektif sunması beklenmektedir.

1. KAVRAMSAL LİTERATÜR

1.1. Dijital Çağda Devlet ve Yönetim

Teknolojinin hızla değişip gelişmesi, insanların yaşam biçimlerini ve alışkanlıklarını etkileyerek, bu değişime ayak uydurmayı zorunlu kılmaktadır. Bu teknolojik evrim, devletin işleyişine de doğal bir şekilde entegre olmaktadır. Toplumun yaşamını etkileyen bu süreçte, devletin bu değişime katkı sağlayarak yaşamı daha da kolaylaştırma potansiyeli bulunmaktadır. Dijitalleşme terimi, teknolojinin getirdiği bu yeni dönemin devlet yönetimine

etkilerini anlayabilmek adına daha net bir şekilde tanımlanarak incelenmelidir.

1.2. Dijitalleşme Tanımı

Geçmişte buhar gücü ve elektriğin keşfiyle başlayan süreç, günümüzde dijitalleşme olgusunu beraberinde getirerek, piyasalardan şirketlere, devletlere kadar birçok alanda yaşantımıza girmiştir. Dijitalleşme, mevcut düzenin üzerine değer katan bir etkinlik ve verimlilik artışı sağlayarak ülke ve işletmeler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Aynı zamanda, dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, birçok işin otomatik hale gelmesi insan gücünün yerine geçerek aynı işin daha az iş gücüyle yapılmasına imkân tanımaktadır.

Piyasalardan devletlere kadar her sektör, dijitalleşmenin etkisi altında kalarak bu dönüşüme ayak uydurmak adına çeşitli yatırımlar yapmaktadır. Bu yatırımların getirdiği zorluklara rağmen, dijitalleşme devletlerin ve piyasaların büyümesine önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle, dijitalleşmenin devlet ve piyasalar üzerindeki etkilerinin büyük olduğunu düşünerek, bu kavramın anlaşılması ve tanımlanmasının önemi oldukça büyüktür.

Dijitalleşmenin tanımı, farklı sektörlerde ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, ABB, Legrand, Nexans, Osram, Philips, Prysmian ve Schneider Electric'in desteklediği Türkiye'deki Voltimum (2017) şirketi, dijitalleşmeyi, veri kaynaklarının analog bir ortamdan dijital bir ortama aktarılması ve iş yapma şeklinin dijital teknolojiler kullanılarak dönüştürülmesi olarak tanımlamaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojisinin getirdiği yeniliklerle birlikte bilginin dijitalleşmesi de önemli bir role sahiptir. Dijitalleşme, analog materyalin sayısal formata dönüştürülerek bilgisayar ortamında depolanması işlemi olarak ifade edilmektedir (Karakaş ve ark., 2009). Bu sayede kitap, dergi, gazete gibi ana materyaller elektronik hale getirilerek kullanım ve erişim kolaylığı sağlanmaktadır.

Bloomberg (2018)' e göre, dijital dönüşüm sürecindeki karmaşa arttıkça "dijitalleşme" ve "dijitalleştirme" kavramları da daha fazla önem kazanmaktadır. Dijitalleşme, temelde sayısallaştırmayı içermekte olup, analog bir bilgiyi sıfırlayarak şifreleri kodlayarak bilgisayarın bu bilgileri depolamasını, işlemesini ve iletebilmesini sağlar.

Sonuç olarak, bir işletmenin ya da kamu kesiminin dijitalleşmesi sadece veri ve kaynaklarının dijitalleşmesini değil, aynı zamanda iş yapma şeklinin, algının ve sürecin de dijitalleşmesini içermektedir. Kamu kesiminin dijitalleşmesi, eskiden manuel veya diğer yöntemlerle gerçekleştirilen işlerin bilgisayar ortamına aktarılmasının ötesinde, sunulan imkanların daha etkin ve

verimli kullanılması, yeni imkanların daha doğru bir biçimde yönetilmesi anlamına gelmektedir (Fichman ve ark., 2014).

1.3. Dijital Devlet Tanımı

Günümüzdeki teknolojik ilerlemeler, sadece özel sektörde rekabeti artırmakla kalmayıp aynı zamanda kamu sektöründeki rekabeti de tetiklemektedir. Özellikle özel sektördeki yüksek beklentilere paralel olarak, insanların devletten beklentileri de artmaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme her sektörde etkili olurken, devletin bu etkileşimden uzak kalması pek mümkün görünmemektedir.

Dünya genelinde hükümetler ve devlet kurumları, yurttaşlarının değişen ihtiyaçlarını, memnuniyetini ve deneyimlerini artırmayı hedefleyerek maliyet tasarrufunu gözetmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için dijital dönüşüm projeleri ve dijital girişimler hayata geçirilmektedir. Bu dönüşüm projeleri, devletin sahip olduğu hizmetlerden, sağlık ve güvenlik gibi kamu hizmetlerine kadar birçok alanda gerçekleşmektedir. Kamu sektörünün dijitalleşmesi ve dijital devletin dönüşümü, verimliliği ve şeffaflığı artırmanın yanı sıra, akıllı devlet-hükümet projeleri, bilgiye kolay erişim ve yönetim, zamandan tasarruf, vatandaş memnuniyeti sağlama ve güveni artırma gibi faktörlere odaklanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nden İngiltere'ye, Malezya'dan Singapur'a kadar birçok ülkede devlet ve ekonominin dijitalleşmesini hedefleyen büyük projeler hayata geçirilmiştir. Bu projelerin genel hedefleri, Argüden (2008) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Vatandaşların müşteri olarak görülmesi ve devlet hizmetlerinin daha hızlı, etkin ve ekonomik bir şekilde sunulması.
- Dijital ekonomi için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması.
- Bilginin paylaşıldıkça arttığı düşüncesi doğrultusunda toplumsal iletişim altyapılarına öncelik verilmesi ve erişim fiyatlarının düşürülmesi.
- Siyasetin sadece seçimlerle olmaktan çıkartılması, sivil toplum örgütlerinin ve vatandaşların iletişim araçlarıyla daha etkin katılımını sağlama.
- Her bir vatandaşın dijital ekonomi sürecinde gerekli bilgi ve beceri düzeyine ulaşabilmesi için eğitimleri sağlama.

Dijital çağda devlet ve yönetim şeklinin değişimi, tarihsel süreçte tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu aşamalarından geçen toplumların evrimine benzetilmektedir. Toffler'in (1981) ifadesine göre, bu değişim dalgalar halinde gerçekleşmekte olup, şu anda içinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağı aşaması, hızlı bir dönüşüm süreci geçirmektedir.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışının ardından, endüstrileşme, teknolojik gelişmeler ve bilimsel ilerlemelerle birlikte ortaya çıkan bu dönem, bugünkü dijital çağın temellerini atmıştır. Bu evrimin başlıca nedenleri arasında kapitalizmin etkisi, taşıma ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, nüfus artışı, tarımdaki gelişmeler ve bilimsel bilginin akıl yoluyla inşa edilmeye başlanması bulunmaktadır. Bu süreç, Toffler'in tarım, sanayi ve bilgi toplumu dalgaları olarak adlandırdığı üç aşamadan geçerek evrimleşmiştir. Bugün içinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağı, bu evrimin üçüncü ve son aşamasıdır.

Bu noktada, devletin dijitalleşme ve bu değişimlere uyum sağlama süreci, vatandaş memnuniyetini artırma, verimliliği maksimize etme, şeffaflığı sağlama ve toplumsal iletişimi güçlendirme gibi amaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağlamda, devletin dijitalleşme yolunda attığı adımların, küresel ölçekteki diğer ülkelerle benzer hedefleri paylaştığı ve bu dönüşüm sürecinde kilit bir rol oynadığı görülmektedir.

1.4. Dijitalleşme ile Gelen Fırsatlar, Zorluklar ve Riskler

Günümüz teknolojisi ve dijitalleşme, bilgiye, belgeye, ürünlere ve hizmetlere erişimi kolaylaştırarak hayatımızı hızlandırmış durumda. Eskiden ulaşılması zor ve zaman alan verilere, şimdi teknoloji sayesinde anında ulaşabiliyoruz. Akıllı telefonlar, tabletler, mobil uygulamalar, sosyal medya ve çeşitli inovasyon hizmetleri gibi teknolojik araçlar, sınırsız bilgiye sürekli ulaşım ve erişim imkânı sunarak hayatımızı büyük ölçüde etkiliyor.

Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte işler, önceden el emeğiyle yapılıyordu. Dijitalleşme, işleri otonom bir şekilde gerçekleştirerek daha az iş gücüyle aynı işin yapılmasına olanak tanıyor. Bu durum, işsizlik sorununa yol açabilecek bir potansiyeli beraberinde getiriyor. Ancak tıpkı önceki sanayi devrimlerinde olduğu gibi, bu baskının ekonomik büyümeye birlikte azalması ve yeni iş imkanlarının oluşması bekleniyor. Bu nedenle dijitalleşmenin kesin olarak işsizliğe yol açıp açmayacağını belirtmek zordur.

McKinsey Global Institute (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, internet ve teknoloji benimseme hızına bakıldığında, 2030'a kadar 400 ila 800 milyon kişinin işini kaybedebileceği öngörülmektedir. Ancak bu kayıpların 75 ila 375 milyon kişi tarafından yeni beceriler geliştirilerek başka işlere dönüştürülebileceği öngörülmektedir. Aynı araştırmada, iş gücü talebini artırabilecek 900 milyon civarında yeni iş imkanının da olabileceğine dikkat çekilmektedir.

Teknoloji geliştikçe ve toplanan kişisel veri miktarı arttıkça güvenlik sorunları da ortaya çıkmaktadır. Toplanan verilerin güvenle saklanabilmesi, verilerin korunması ile ilgili kanunlar ve bu süreçlerin nasıl işlediği gibi sorular, dijitalleşmenin beraberinde getirdiği önemli konulardan biridir.

Sonuç olarak, dijitalleşme çağında teknolojik gelişmelerin sağladığı kolaylıkların yanı sıra işsizlik potansiyeli, güvenlik sorunları ve veri koruma ihtiyacı gibi zorluklar da ortaya çıkmaktadır. McKinsey Global Institute tarafından yapılan araştırmaya göre, iş kayıpları yeni becerilere ve iş alanlarına yönelme fırsatlarıyla denge bulabilir. Ancak bu dönüşüm sürecinde güvenlik standartlarının ve veri koruma mekanizmalarının etkili bir şekilde uygulanması önemlidir. Dijitalleşmenin, vatandaş memnuniyeti, şeffaflık ve verimlilik gibi faktörlerle birlikte devlet yönetimini dönüştürme potansiyeli büyüktür. Bu noktada, devletlerin dijitalleşme stratejilerini güçlendirmeleri ve bu sürecin getirdiği fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeleri gerekmektedir.

1.5. Türkiye'de Dijitalleşme ve Devlet Hizmetlerinin Evrimi

Geçmişten günümüze, Türkiye'nin dijitalleşme süreci incelendiğinde, geleneksel çalışma ortamlarının dijital teknolojilerle değişmeye başladığı ve bilgiye ulaşmanın hız kazandığı görülmektedir. E-devlet uygulamaları, eğitimden sağlığa ve özel sektöre kadar birçok alanda vatandaşların hayatını kolaylaştırmaktadır. Türkiye, Avrupa Birliği'ne uyum sağlama ve küresel pazarlarda rekabet edebilme amacıyla dijitalleşme konusunda çeşitli projeleri hayata geçirmiştir.

Türkiye'nin dijitalleşme süreci, bilgi toplumuna geçişin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. E-devlet uygulamaları, bürokrasinin azaltılması, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması, şeffaflığın artırılması ve tasarruf sağlanması gibi hedeflere odaklanmaktadır. Türkiye'nin AB standartlarına uyum sağlaması, teknolojiyi takip etmesi ve vatandaşların değişen ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verebilmesi önemli bir gerekliliktir.

Dijitalleşmenin Türkiye'ye etkilerini değerlendirirken, projelerin analiz edilmesi ve yapılan değişimlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu süreçte, bilgi toplumu oluşturma, e-devlet eylem planını hayata geçirme ve teknik yasal düzenlemeler yapma gibi hedefler belirlenmiştir. Türkiye'nin dijitalleşme süreci, vatandaşların kamu hizmetlerine daha kolay ulaşabilmesi, yönetim sürecinin şeffaf hale gelmesi ve tasarruf sağlanması gibi avantajları beraberinde getirmiştir.

E-devlet kavramı, elektronik devletin kısaltılması olarak kullanılmakta ve hükümetin internet uygulamalarını, iletişim ve bilgi teknolojilerini kullanarak vatandaşlara daha etkin hizmet sunmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda, e-devletin Türkiye'nin kamu yönetimi açısından önemli bir gelişme olduğu vurgulanmaktadır. E-devlet, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak vatandaş merkezli, şeffaf, verimli ve etkili bir kamu hizmeti sağlama hedefini temsil etmektedir.

1.6. Dijital Dönüşüm: E-Devletin Amaçları ve Vatandaş-Kamu Kazanımları

E-devlet, temelde vatandaşların hayatlarını ve işlemlerini kolaylaştırmayı hedefleyen bir kamu hizmetleri platformudur. Bu dijital dönüşüm, internet ve mobil teknolojileri kullanarak vatandaşlara hızlı, güvenli ve kesintisiz bir şekilde kamu hizmetlerine erişim imkânı sağlamayı amaçlar.

E-devletin benimsenmesi ve etkili bir şekilde uygulanması hem hükümet hem de vatandaşlar için çeşitli faydalar sunar. İyi tasarlanmış bir e-devlet modeli, yönetim süreçlerinde etkinlik ve verimliliği artırmanın yanı sıra şeffaflığı artırarak halkın yönetimde daha aktif rol almasını destekler.

E-devletin amaçları ve sağladığı faydalar şu şekildedir:

- **Mali Tasarruf:** E-devlet uygulamaları, geleneksel yönetim anlayışına göre önemli ölçüde mali tasarruf sağlar. Teknolojinin etkin kullanımı sayesinde personel ihtiyacı azalır ve cari harcamalarda düşüş gözlemlenir.
- **Şeffaflık ve Bilgi Edinme Hakkı:** E-devlet, şeffaflık anlayışını güçlendirir ve vatandaşların kamusal bilgi, belge ve hizmetlere hızlı bir şekilde ulaşmalarını sağlar. Bu, "devlet halk içindir" ilkesini destekler.
- **Kâğıtsız İşlem:** E-devlet, belgeye dayalı işlemleri elektronik ortama taşıyarak kâğıt tüketimini azaltır ve işlemlerin daha kontrol edilebilir hale gelmesini sağlar.
- **Hız ve Erişim Kolaylığı:** Vatandaşlar, e-devlet üzerinden 7/24 hizmet alabilirler. Bu, zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırarak vatandaşların devlet hizmetlerine daha hızlı ve kolay bir şekilde erişmelerini sağlar.
- **Ekonomik Katkı:** E-devlet, ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunur. Yatırımlar, kaynak aktarımları ve projelerin hayata geçirilmesi ekonomik canlanmayı destekler. Aynı zamanda, kamu harcamalarında düşüş ve verimlilik sağlayarak ekonominin genel sağlığını iyileştirir.

1.7. E-Devletin Tarihçesi

E-devlet kavramı, Amerikan ordusunun 1960'lı yıllarda bilgi ve öz kaynakların paylaşılmasına olanak sağlayan internet uygulamasının gelişmesiyle ortaya çıktı (Ulusoy ve Karakurt, 2002). Dünya genelinde ilk olarak yerel yönetimlerde kullanılmaya başlanan e-devlet, batı toplumlarında güven esasına dayanan devlet-vatandaş ilişkilerinin hâkim olmasıyla kolayca benimsendi (Arifoğlu ve ark., 2002).

Türkiye, e-devlete geçiş sürecine 2000'li yıllarda odaklanarak çeşitli girişimlerde bulundu. E-Türkiye projesi, 2001 yılında başlatılan E-Avrupa+ girişiminin Türkiye'ye adapte edilmesiyle oluşturuldu. Bu proje, belirli

kriterlerin belirlenmesi ve hizmetlerin tek bir noktadan sunulması amacını taşıdı (Alır ve ark., 2007).

Türkiye'nin e-devlete geçiş süreci aşağıdaki gibi gelişti:

- 1999: Enformasyon planında ilk kez 'online government' terimi kullanıldı.
- 1993: Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Raporu kabul edildi.
- 1998-2002: Kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimlilik sağlamak için çalışmalar başladı, KAMUNET oluşturuldu.
- 1999: TUENA raporu hazırlandı.
- 1998-2002: E-ticaret koordinasyon kurulu kuruldu.
- 2001: E-Türkiye Girişimi ile internet kullanımını teşvik eden düzenlemeler yapıldı.
- MERNIS, VEDOP, e-bildirge ve UYAP gibi projelerle kamu hizmetlerinin elektronik ortama aktarılması süreci başladı (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015).

Ülkemiz, 2003 yılında e-Dönüşüm Türkiye projesini başlatarak kamu hizmetlerini elektronik ortamda sunma fırsatı yarattı. Bu uygulamalar, devlet-vatandaş ilişkisinde aracısız iletişimi sağlamayı hedefleyen bir adım olarak tanımlandı (T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2003).

Türkiye'nin bilgi toplumu olma yolundaki ilk strateji planı, 2006-2010 yılları arasında Kalkınma Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen Bilgi Toplumu Strateji ve Eylem Planı'dır. Bu plan, kamu-özel kesimi, bireyleri ve bilgi iletişim teknolojilerini kapsayan geniş bir perspektife odaklanarak Türkiye'nin bilgi toplumu olma hedefine yönelik çalışmaları içerir. TUENA ve 2001 e-Türkiye Girişimi gibi önceki girişimlerin başarılı uygulanamamasına rağmen, 2003-2004 Kısa Dönem Eylem Planı, 2005 Eylem Planı ve 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı bu alandaki önemli adımlardır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

64. Hükümet tarafından hayata geçirilen 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, e-devlet dönüşümünü tamamlayarak vatandaşların devlet işlerini evden çıkmadan gerçekleştirmelerini amaçlamaktadır. Plan, 4.5G mobil hizmetlerin yaygınlaştırılması, Ar-Ge teşvikleri, kamusal alanlarda bilişim merkezlerinin kurulması için destek, bilgi ve iletişim teknolojileri eğitim içeriklerinin düzenlenmesi ve özel sektörle iş birliği içinde program geliştirme gibi hedefleri içermektedir (64. Hükümet Programı, 2015).

2016-2019 yıllarını kapsayan 'Ulusal E-devlet Stratejisi ve Eylem Planı', 'Dijital Türkiye Projesi'nin hayata geçirileceğini, yerel yönetimlerin sundukları hizmet sayısının artırılacağını, teknolojik, interaktif, hızlı ve

katılımcı bir e-devlet sistemi oluşturularak strateji ve eylem planının hazırlanacağını belirtmektedir (65. Hükümet Programı, 2016).

1.8. E-Devlet Uygulamaları ve İşlevleri

Son yıllarda düzenlenen kongreler ve çalıştaylar, özellikle bilişim konusuna odaklanarak, e-devletle ilgili çeşitli uygulamaların ve ilkelerin hayata geçirilmesiyle ilgili çeşitli önerilere ev sahipliği yapmıştır. Türkiye, birçok ülkede yaşanan gelişmelere paralel olarak e-devlet sürecini hızlandırmak amacıyla Başbakanlık Yönetim Bilişim Merkezi (BYBS) oluşturmuştur. Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecine odaklanan BYBS, üretilen bilgilerin sistematik bir şekilde tüm kullanıcılara ulaştırılabilmesi için merkezi bir konumda yer alacaktır (Banger, 2000).

E-devletleşme sürecinde, Türkiye'de birçok kurul ve birim oluşturulmuş ve projeler geliştirilmiştir. Bu projelerin bir kısmı uygulanmışken, bir kısmı ise plan aşamasında kalmıştır. Örnek olarak, Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Çalışması, Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı (TUENA) (Ulaştırma Bakanlığı, TÜBİTAK, 1999), E-Ticaret Koordinasyon Kurulu (T.C. Ticaret Bakanlığı, 1998-2002), Kamu-Net Üst Kurulu (Başbakanlık, 2001-2003), Türkiye Bilişim Şurası, e-Türkiye Girişimi (Başbakanlık, 2001-2003), Bilgi Toplumu Dairesi, E-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) gibi birimlere örnek verilebilir (Kuran, 2005; Naralan, 2008).

1.9. Türkiye'nin E-Devlet Gelişim Endeksi İncelemesi

Tüm dünyada e-devletin evrensel bir olgu olması ve ülkeler arasında kıyaslama yapılabilmesi, e-devlet ile ilgili endekslerin belirlenmesini ve değerlendirmelerin yapılmasını gerektirmiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde e-devlet gelişimini ölçmek, ülkelerin değişim ve dönüşüm seviyelerini belirlemek için bu endeksler önemli araçlar haline gelmiştir (Temur, 2003).

BM tarafından iki yılda bir yapılan e-devlet gelişim endeksi, 0-1 aralığında bir değerle hesaplanmaktadır. Bu endeks, çevrimiçi hizmetlerin kapsam ve kalitesi, insan kaynakları ve telekomünikasyon altyapısı olmak üzere üç ana değişkeni kullanarak ülkelerin e-devlet gelişmişlik düzeyini ölçer (Akgül, 2012).

2008'de Türkiye, 192 ülke arasında 0,48 puanla 76. sırada yer almıştır. Ancak, bu dönemde e-devletin Türkiye'de yeni kullanılmaya başlandığı göz önüne alındığında, bu sıralamayı başarısızlık olarak değerlendirmek doğru olmayabilir. 2010 yılında 69. sıraya yükselen Türkiye, endeks puanını 0,47'ye düşürmüştür. 2012'de 80. sıraya gerileyen Türkiye, endeks puanını 0,52'ye yükseltmiştir. Ancak, 2014'te 71. sıraya yükselmiş ve endeks puanını 0,54'e çıkarmıştır. 2016'da 68. sıraya yükselen Türkiye, endeks puanını 0,59'a çıkarmıştır. Son olarak, 2018'de Türkiye, endeks

puanını 0,71'e yükselterek 53. sıraya yükselmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı CİMER uygulamasına dikkat çekilerek, vatandaşların şikayetlerini iletebilmesi ve demokrasiyi yayma konusundaki yönetim katkıları öne çıkarılmıştır (United Nations, 2018).

Avrupa Birliği tarafından iki yıl aralıklarla gerçekleştirilen e-devlet araştırması raporları, AB Komisyonu adına CapGemini tarafından hazırlanmaktadır. Bu araştırma 2000 yılında başlamış ve Türkiye, 2007 yılında bu değerlendirmeye dahil edilmiştir. Araştırmada, 34 ülkenin değerlendirilmesi yapılırken, bunların 28'i AB üyesi ülkelerden, geriye kalan 6'sı ise AB üyesi olmayan ülkelere aittir; bunlar arasında Türkiye, İzlanda, Norveç, Karadağ, Sırbistan ve Norveç yer almaktadır. Her ülkenin 20 temel kamu hizmetinin gelişmişlik düzeyi ve sundukları hizmetler belirlenmektedir. Araştırmada şeffaflık, kullanıcı odaklılık, sınır ötesi hareketlilik ve kolaylaştırıcılar olmak üzere 4 kategori altında birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlere göre her ülke 0-100 arasında bir puan almaktadır, 0-25 puan arasındaki ülkeler yetersiz, 25-50 puan arasındaki ülkeler düzenlenebilir, 50-75 puan arasındaki ülkeler makul ve 75-100 puan arasındaki ülkeler ise iyi olarak değerlendirilmektedir (European Commission, 2016).

2013 raporunda, Türkiye kullanıcı odaklılık değerlendirme kategorisinde 82 puan alarak iyi olarak değerlendirilirken, şeffaflık kategorisinde 51 puanla makul, sınır ötesi hareketlilik kategorisinde 12 puanla yetersiz ve kolaylaştırıcılar kategorisinde 54 puanla makul görülmektedir (European Commission, 2014).

2015 raporuna göre, Türkiye kullanıcı odaklılık değerlendirme kategorisinde 86 puan ile iyi, şeffaflık kategorisinde 56 puanla makul, sınır ötesi hareketlilik kategorisinde 35 puan ile düzenlenebilir ve kolaylaştırıcılar kategorisinde 49 puanla düzenlenebilir (European Commission, 2016).

2017 raporunda, sınır ötesi kategorisinde 2013 ve 2015 yıllarından farklı olarak servislerin iş yönünden hareketliliği ve vatandaşların servis kullanabilmeleri iki farklı yönden incelenmiştir. Rapora göre, Türkiye, kullanıcı odaklılık kategorisinde 77 puanla iyi, şeffaflık kategorisinde 44 puanla düzenlenebilir, kolaylaştırıcılar kategorisinde 36 puan ile düzenlenebilir ve sınır ötesi-vatandaş kategorisinde 69 puanla makul düzeyde iken, sınır ötesi-iş kategorisinde 8 puanla yetersiz konumda bulunmaktadır (European Commission, 2017).

2. YÖNTEM

Araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerini birleştiren karma bir araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Karma araştırma yöntemi hem nicel hem de nitel verilerin toplandığı, analiz edildiği ve yorumlandığı bir

araştırma yöntemidir, bu sayede iki yöntem arasında bir köprü görevi görmektedir (Leech ve Onwuegbuzie, 2009).

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılmasının üç avantajı bulunmaktadır: Bu yöntem, iki yöntemin birbirini desteklemesine, detaylı bir analiz yapılmasına ve çelişkilerin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır (Rossman ve Wilson, 1994).

Karma araştırma yöntemi, iki yöntemi sentezleyerek, eksiklikleri gidermeye ve araştırmanın güvenilirliğini test etmeye yönelik önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntem, büyük resmi görmeye ve hem sayısal hem de sözel değerlendirmeler yapmaya yardımcı olabilir (Tunalı ve ark., 2016).

Araştırmanın nitel kısmında, literatür taraması ve e-devlet istatistiklerine erişim sağlanarak içerik analizi (doküman incelemesi) kullanılmıştır. Bu aşamada, tarafsız ve sistematik bir şekilde bilgi sunma amaçlanmıştır. Ayrıca, örnek olay incelemesi yapılarak, teze konu olan üniteyle ilgili genel bir yargı elde edilmeye çalışılmıştır. Örnek olay tarama modelleri, belirli bir kesimin derinlemesine incelenerek sonuca ulaşmayı amaçlayan yöntemlerdir (Karasar, 2012).

Araştırmanın nicel kısmında ise, genel bir tarama modeli kullanılarak daha geniş bir perspektif sunmak amaçlanmıştır. Tarama araştırma yöntemiyle, araştırma konusunun anlık bir görüntüsü alınarak geniş bir kitlenin görüş ve özellikleri betimlenmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2012).

E-devlet uygulamaları konusundaki genel bir tabloya ulaşmak amacıyla öğrencilere anket uygulanmıştır. Anket, öğrencilerin demografik bilgileri, bilgi ve iletişim araçları sahiplikleri, e-devlet hizmetlerinden aldıkları hizmetler, e-devleti geliştirecek internet hizmetleri, e-devletin avantaj ve dezavantajları, e-devlet hizmetlerinin önündeki engeller ve öğrencilerin e-devletle ilgili bilgi düzeylerini ölçen çeşitli sorular içermektedir. Anket, daha önce güvenilirliği kanıtlanmış bir çalışmada kullanılan ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.78 ve üzeri ölçülen bir anket formundan uyarlanmıştır (Naralan ve ark., 2010).

3. BULGULAR

Araştırmanın bulguları, yükseköğretim kurumu öğrencilerinin e-devlet hizmetleri kullanımına ilişkin çeşitli faktörleri incelemiştir. Bulgular, öğrencilerin demografik özellikleri, bölüm dağılımları ve e-devlet hizmetlerine yönelik tutumlarına odaklanmıştır.

Tablo 1. MYO Öğrenci Sayısı Ve Bölüm Bazlı Uygulanan Anket Sayısı

Bölümler	Kayıtlı Öğrenci Sayısı	Uygulanan Anket Sayısı	Yüzelik Oran
Finans-Bankacılık ve Sigortacılık	110	76	37,6
Büro Yönetimi	85	47	11,9
Yerel Yönetimler	56	24	23,3
Muhasebe	50	36	17,8
Bahçe Tarım	27	19	9,4
Toplam	328	202	100

Ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencileridir (%37,6). Ardından sırasıyla büro yönetimi (%23,3), muhasebe (%17,8), yerel yönetimler (%11,9) ve bahçe tarım (%9,4) bölümlerinde öğrenciler bulunmaktadır.

Tablo 2. Ankete Katılan Öğrencilerin Sınıf, Cinsiyet, Yaş Aralığı

Sınıf	n	% (Yüzde)
Birinci sınıf	81	40,1
İkinci sınıf	121	59,9
Cinsiyet		
Kadın	116	57,4
Erkek	86	42,6
Yaş Aralıkları		
19 yaş ve altı	64	31,7
20-23	115	56,9
24 yaş ve üstü	23	11,4

Ankete katılan öğrencilerin çoğunluğu birinci sınıf (%40,1) ve ikinci sınıf (%29,9) öğrencileridir.

Cinsiyet dağılımında, ankete katılan öğrencilerin %57,4'ü bayan, %42,6'sı erkektir.

Yaş dağılımında çoğunluk, öğrencilerin %56,9'unun 20-23 yaş aralığında olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Ankete Katılan Öğrencilerin Teknolojik Altyapı Sahiplik ve Kullanım Oranları

Kişisel Sahipliği	Bilgisayar	n	% (Yüzde)
Evet		55	27,2
Hayır		147	72,8
Dizüstü Sahipliği	Bilgisayar		
Evet		58	28,7
Hayır		144	71,3
Bilgisayar Düzeyleri	Kullanım		
Başlangıç		16	7,9
Orta		56	27,7
İyi		73	36,1
Çok iyi		57	28,2

Öğrencilerin tamamı cep telefonuna sahiptir, ancak kişisel bilgisayar sahipliği %27,2 ve dizüstü bilgisayar sahipliği %28,7 oranındadır.

Öğrencilerin bilgisayar kullanım düzeyi genellikle orta ve üzerindedir, %36,1'i iyi düzeyde, %28,2'si çok iyi düzeyde bilgisayar kullanımına sahiptir.

Ankete katılan öğrencilere, maliye, adliye, online ödeme-tahsilat, tapu-kadastro, eğitim, asayiş ve güvenlik, sosyal güvenlik kurumu işlemleri, sağlık hizmetleri arasından öncelikli olarak üç hizmet seçmeleri istenmiştir. MYO' daki finans-bankacılık ve sigortacılık, yerel yönetimler, büro yönetimi ve muhasebe bölümü öğrencileri genellikle eğitim hizmetlerini birinci öncelik olarak belirtmiştir. Bahçe tarım bölümü öğrencileri ise sağlık hizmetlerini birinci öncelik olarak tercih etmiştir. İkinci ve üçüncü önceliklerde bölümler arasında çeşitlilik görülmüş, finans-bankacılık ve sigortacılık ile yerel yönetimler bölümlerinde sağlık ve sosyal güvenlik kurumu işlemleri öne çıkmıştır. Muhasebe ve bahçe tarım bölümlerinde ise sağlık hizmetleri ve online ödeme-tahsilat hizmetleri ikinci ve üçüncü öncelikleri oluşturmuştur. Öğrencilerin öncelikli olarak eğitim hizmetleri (%37,2) ve sağlık hizmetleri (%29,7) almayı tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 4. Ankete Katılan Öğrencilerin Öncelikli Verilmesi Gerektiği Düşünülen Hizmetler

Öncelik Sıralaması	Finans-Bankacılık ve Sigortacılık	Yerel Yönetimler	Büro Yönetimi	Muhasebe	Bahçe Tarım
---------------------------	--	-------------------------	----------------------	-----------------	--------------------

Birinci Öncelik	Eğitim Hizmetleri	Eğitim Hizmetleri	Eğitim Hizmetleri	Eğitim Hizmetleri	Sağlık Hizmetleri
İkinci Öncelik	Sağlık Hizmetleri	Sağlık Hizmetleri	Sağlık Hizmetleri	Sağlık Hizmetleri	Eğitim Hizmetleri
Üçüncü Öncelik	Sosyal Güvenlik Kurumu İşlemleri	Sosyal Güvenlik Kurumu İşlemleri	Sosyal Güvenlik Kurumu İşlemleri	Online Ödeme-Tahsilat Hizmetleri	Online Ödeme-Tahsilat Hizmetleri

Öğrencilerin, devlet hizmetlerinin internet üzerinden geliştirilmesi ve teşvik edilmesi konusundaki görüşleri on farklı faktörle ölçülmüş ve sonuçlar şu şekilde bulunmuştur;

Meslek Yüksekokulu (MYO) öğrencilerinin e-devlet hizmetlerini geliştirecek ve teşvik edecekleri düşünülen faktörler, cinsiyet bazında incelendiğinde, erkek öğrencilerin öncelikli olarak "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "detaylı tanıtım yapılması" ve "cep telefonu ile hizmet alınması" faktörlerini sıraladıkları gözlemlenmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun belirli faktörlerde kararsız kaldığı veya katılmadıkları görülmüştür.

Finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencileri arasında yapılan değerlendirmede ise, bu öğrencilerin e-devlet hizmetlerini geliştireceklerini düşündükleri ilk üç faktörün sıralaması "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "detaylı bir tanıtım yapılması" ve "cep telefonu ile hizmet alınması" şeklinde olmuştur.

Yerel yönetimler bölümü öğrencilerinin perspektifinden bakıldığında, e-devlet hizmetlerini geliştirecekleri düşünülen üç faktör sırasıyla "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "detaylı tanıtım yapılması" ve "internet kullanım maliyetinin düşürülmesi" şeklinde belirlenmiştir.

Büro yönetimi bölümü öğrencileri arasında yapılan değerlendirmede, bu öğrencilerin e-devlet hizmetlerini geliştireceklerini düşündükleri ilk üç faktörün sıralaması "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "detaylı tanıtım yapılması" ve "işlemlerin basitleştirilmesi" şeklinde ortaya çıkmıştır.

Muhasebe bölümü öğrencileri arasında yapılan değerlendirmede ise, e-devlet hizmetlerini geliştirecekleri düşünülen üç faktör sırasıyla "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "cep telefonu ile hizmet alınması" ve "sitenin hizmet ile ilgili anket yapması" olarak belirlenmiştir.

Bahçe tarım bölümü öğrencileri arasında ise e-devlet hizmetlerini geliştirecekleri düşünülen üç faktör sırasıyla "işlem güvenliğinin garanti edilmesi", "işlemlerin basitleştirilmesi" ve "internet kullanım maliyetinin düşürülmesi" olarak öne çıkmıştır. Tüm bölümlerde, öğrencilerin öncelikli

olarak vurguladığı faktörün "işlem güvenliğinin garanti edilmesi" olduğu gözlemlenmiştir.

Öğrencilerin, e-devlet hizmetlerinin sunacağı avantajlar konusundaki görüşleri sekiz faktörle ölçülmüş ve sonuçlar şu şekilde bulunmuştur;

Öğrencilerin e-devlet hizmetlerinin avantajlarına yönelik katılım düzeyleri incelendiğinde, tüm öğrencilerin ilk üç faktörde sırasıyla "zaman kazandırma", "az iş gücü ile daha çok iş yapabilme" ve "7 gün 24 saat hizmet alma" özelliklerine en yüksek katılım gösterdikleri görülmektedir.

Finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencileri için ise e-devlet hizmetlerinin avantajları olarak öne çıkan üç faktör, "zaman kazandırma", "7 gün 24 saat hizmet alma" ve "az iş gücü ile daha çok iş yapabilme" şeklinde sıralanmıştır.

Yerel yönetimler bölümü öğrencileri ise aynı faktörleri, farklı bir sıralama ile "az iş gücü ile daha çok iş yapabilme", "7 gün 24 saat hizmet alma" ve "zaman kazandırma" şeklinde değerlendirmişlerdir.

Büro yönetimi bölümü öğrencilerinin avantajlara yönelik sıralaması ise "7 gün 24 saat hizmet alma", "zaman kazandırma" ve "az iş gücü ile daha çok iş yapabilme" şeklindedir.

Muhasebe ve bahçe tarım bölümü öğrencileri arasında ise, avantajlara ilişkin üç faktörün sıralamasında benzerlik gözlemlenmiştir. Ankete katılan MYO öğrencilerinin bölümlerine göre farklılık arz etse de, genel olarak e-devlet hizmetlerinin sağladığı avantajlara dair öne çıkan faktörler benzerlik göstermektedir.

E-devlet web adresi üzerinden sunulan devlet hizmetlerinde, öğrencilere yöneltilen beş faktörlü seçeneklerle öğrencilerin e-devletin olası dezavantajlarına yönelik görüşleri şu şekildedir;

İlk üç faktör sırasıyla "işlemin gerçekleştiğinin kontrol edilmeyişi", "işsizliğin artmasına neden olur" ve "site içeriğinin anlaşılır olmaması" olarak belirlenmiştir.

Finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencileri ise e-devletin dezavantajları olarak "site içeriğinin anlaşılır olmaması", "siteye erişim zorluğu" ve "işsizliğin artmasına neden olur" faktörlerini sıralamışlardır.

Yerel yönetimler bölümü öğrencilerinin dezavantajlar arasında gördükleri üç faktör ise sırasıyla "siteye erişim zorluğu", "işsizliğin artmasına neden olur" ve "sitenin kullanım zorluğu" şeklinde belirlenmiştir. Büro yönetimi bölümü öğrencileri, e-devletin dezavantajları olarak "işsizliğin artmasına neden olur", "işlemin gerçekleştiğinin kontrol edilmeyişi" ve "site içeriğinin anlaşılır olmaması" faktörlerini sıralamışlardır.

Muhasebe bölümü öğrencileri ise "işsizliğin artmasına neden olur", "site içeriğinin anlaşılır olmaması" ve "siteye erişim zorluğu" şeklinde üç faktörü dezavantaj olarak görmektedir.

Bahçe tarım bölümü öğrencileri ise e-devletin dezavantajları olarak "sitenin kullanım zorluğu", "siteye erişim zorluğu" ve "site içeriğinin anlaşılır olmaması" faktörlerini sıralamışlardır.

Öğrencilere yöneltilen, e-devletin nasıl tanımlandığına dair soruya, altı farklı tanımlama seçeneği ile birlikte, tanımlama yapamayacak olanlar için "hiçbir fikrim yok" seçeneği sunulmuştur. Bu bağlamda, finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencilerinin %38'i, e-devleti doğru şekilde tanımlayabilmiş; yerel yönetimler bölümü öğrencilerinin %33'ü, büro yönetimi bölümü öğrencilerinin %55'i, muhasebe bölümü öğrencilerinin %41'i ve bahçe tarım bölümü öğrencilerinin %42'si doğru tanımlama yapabilmektedir. Finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencilerinin yaklaşık %39'u, büro yönetimi bölümü öğrencilerinin yaklaşık %15'i, muhasebe bölümü öğrencilerinin yaklaşık %31'i ve bahçe tarım bölümü öğrencilerinin yaklaşık %22'si, e-devleti 'T.C. kimlik numarasının devlet işlerinde kullanılması' şeklinde tanımlamışlardır. Ancak, yerel yönetimler bölümünde %16, büro yönetimi bölümünde %6 ve bahçe tarım bölümünde %10 oranında öğrencilerin e-devlet tanımı hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı gözlemlenmiştir.

Ankette öğrencilere yöneltilen, devlet hizmetlerinin ana kapısı web adresinin hangisi olduğu sorusuna beş seçenek sunulmuş ve elde edilen sonuçlara göre; finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü öğrencilerinin %34'ü, yerel yönetimler bölümü öğrencilerinin %34'ü, büro yönetimi bölümü öğrencilerinin %17'si, muhasebe bölümü öğrencilerinin %33'ü ve bahçe tarım bölümü öğrencilerinin %42'si, e-devleti doğru bir şekilde tanımlamışlardır. Ancak, ankete katılan öğrencilerin %50'den fazlası, e-devlet web adresini www.e-devlet.gov.tr olarak algılamaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çukurova Üniversitesi Kozan Meslek Yüksekokulu'nda finans-bankacılık ve sigortacılık bölümü, yerel yönetimler bölümü, büro yönetimi bölümü, muhasebe bölümü ve bahçe tarım bölümü öğrencilerinden oluşan birinci ve ikinci sınıf öğrencilerini içeren örnek hacim grubuna yönelik olarak düzenlenen ankette, 250 anket dağıtılmış ve bu ankete 202 öğrenci geri dönüş yapmıştır. MYO genelinde beş farklı bölümde gerçekleştirilen anketlerin güvenilirlik düzeyini değerlendiren Cronbach's Alpha katsayısı 0,87 olarak hesaplanmıştır, bu durum anketlerin güvenilir sonuçlar sunduğunu göstermektedir. Anketin farklı bölümlerde uygulanmasına rağmen benzer veya birbirine yakın sonuçlar vermesi, örnek hacmin genel öğrenci kitlesini temsil ettiğini göstermektedir.

Anket sonuçlarına göre öğrencilerin cinsiyet dağılımları birbirine yakın olup, öğrencilerin %50'sinden fazlası 20-23 yaş aralığındadır. Ayrıca, öğrencilerin çoğunluğunun aile gelir düzeyi 2000 TL'nin altında iken, tüm öğrencilerin cep telefonu bulunmaktadır. Bilgisayar sahipliği ise öğrenciler arasında %18 oranında değişiklik göstermektedir. İnternet erişimi genellikle ev ve yurt gibi yerlerden sağlanmakta olup, bilgisayar kullanım düzeyi çoğunlukla orta ve iyi olarak değerlendirilmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin %54'ü internet üzerinden yapılan işlemleri güvenli bulurken, %46'sı bu işlemlere güvenmemektedir. Öğrencilerin öncelikli olarak internet üzerinden almak istedikleri hizmetlerde genel bir trend görülmekte olup, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri ön plana çıkmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin %57'si e-devlet konusunda yeterli bilgilendirme yapıldığını düşünürken, sadece %30'u e-devlet web adresini doğru bir şekilde bilmektedir. Bu durum, e-devlet konusunda öğrencilere daha fazla tanıtım yapılması ve bilinçlendirme çalışmalarının artırılması gerekliliğini göstermektedir.

Anket sonuçlarından çıkan öğrenci görüşleri incelendiğinde, öğrencilerin e-devlet sitesini karmaşık bulmaları ve içeriği hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, detaylı inceleme yapmamaları gibi nedenlerle ortaya çıkan zorluklar dikkat çekmektedir. Eğitim düzeyi yüksek olan bu öğrencilerin dahi e-devleti anlamada ve kullanmada yaşadıkları sorunlar, genel bir eğitim ve bilinçlendirme eksikliği olduğunu göstermektedir. E-devletin daha etkili bir şekilde kullanılabilmesi için yapılan anket ve değerlendirmeler, bilgilendirme, seminer ve toplantıların artırılması, e-devlet reklam çalışmalarının sıklaştırılması, devletin hizmetlerini vatandaşların talepleri doğrultusunda revize etmesi ve e-devlet sitelerinin kullanıcı dostu, anlaşılır ve fonksiyonel olması gerektiğini vurgulamaktadır.

4.1. Öneriler

Anket sonuçlarına dayanarak, e-devlet hizmetlerine yönelik önerilerde bulunulabilir.

- Eğitim ve Bilinçlendirme Kampanyaları: Ankete katılan öğrencilerin e-devlet konusundaki bilgi düzeylerinin artırılması amacıyla üniversite düzeyinde eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir.
- Web Sitesi İyileştirmeleri: E-devlet web sitesinin kullanıcı dostu ve anlaşılır olması için geliştirmeler yapılmalıdır. Kullanıcıların site içeriğini daha iyi anlamalarına yardımcı olacak detaylı bir rehber veya yardım seçenekleri sunulmalıdır.
- Farkındalık Programları: E-devletin sunduğu hizmetlerle ilgili daha fazla farkındalık yaratmak adına öğrencilere yönelik düzenli seminerler, atölye çalışmaları ve etkinlikler düzenlenmelidir.

- Kurumsal İş birlikleri: Üniversiteler ve devlet kurumları arasında kurumsal iş birlikleri geliştirilmeli, e-devletin daha etkili bir şekilde tanıtılması ve kullanılması için ortak projeler ve etkinlikler düzenlenmelidir.

4.2. Gelecek Çalışmalar Hakkında Öneriler

- Diğer Üniversitelerle Karşılaştırmalı Çalışmalar: E-devlet kullanımı ve bilinci konusunda diğer üniversitelerle karşılaştırmalı çalışmalar yaparak genel bir öğrenci profilini çıkarmak, e-devletin geniş kitlelere daha etkili bir şekilde tanıtılmasına katkı sağlayabilir.
- Kapsamlı Analizler: E-devlet hizmetlerinin kullanımı ve algısı üzerine kapsamlı analizler yapılmalıdır. Bu analizler, öğrenci profilleri, kullanım eğilimleri ve memnuniyet düzeyleri gibi konularda daha detaylı bilgiler sağlayabilir.
- E-devletin Diğer Hizmet Kollarıyla Entegrasyonu: E-devlet hizmetlerinin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi farklı hizmet kollarıyla daha sıkı bir şekilde entegre edilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu, öğrencilere daha kapsamlı bir hizmet sunumunu beraberinde getirebilir.
- E-devlet Kullanımını Artırmaya Yönelik Stratejiler: E-devlet kullanımını artırmak adına öğrencilere yönelik çeşitli teşvik stratejileri geliştirilmelidir. Kullanıcı dostu uygulamaların ve hızlı işlem süreçlerinin vurgulandığı kampanyalar, bu konuda etkili olabilir.

Bu önerilerin hayata geçirilmesiyle, e-devlet hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması ve kullanımının artırılması için önemli adımlar atılabilir.

KAYNAKÇA

- Alır, G., Soydal, İ., ve Öztürk, Ö., (2007). “Türkiye’de e-devlet uygulamaları kapsamında kamu kurumlarına ait web sayfalarının değerlendirilmesi”. Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu: p. 158-166, Ankara.
- Altınışık, E., 2017. Dijitalleşme söyleminin kamu yönetimi disiplinine olası etkisi: 1950 deneyiminden yola çıkan bir öngörü. SDÜ İİBF Dergisi, Kayfor 15(22): p.1933-1943.
- Akgül, M., 2012. BM e-devlet raporunda 80 inciyiz. <http://blog.akgul.web.tr/?p=265>. Erişim Tarihi: 15.09.2018.
- Anonim, 2017. Cells. <https://www.voltimum.com.tr/haberler/dijitallesme-nedir-0>. Erişim tarihi: 14.08.2018.
- Arifoğlu, A., Körnes A., Yazıcı A., Akgül K., Ayvalı A., 2002. E- devlet yolunda Türkiye. İçinde: Türkiye Bilişim Derneği (TBD) Yayınları/Kamu-BİB. 975-96888-5-9., 172 s., Ankara.
- Argüden, Y. 2008. Dijital devlet. <http://www.arguden.net/tr/makaleler/dijital-devlet/> Erişim Tarihi: 01.11.2018.
- Banger, G., 2000. Türkiye’ de ulusal bilgi sistemi. <http://www.hssgm.gov.tr/content/documents/belgeler/Türkiye%20Ulusall%20Bilgi%20Sistemi%20Esasları.pdf>. Erişim Tarihi: 30.10.2018.
- Bloomberg, J., 2018. <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/#1eb1a2592f2c>. Erişim Tarihi: 08.10.2018.66
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., 2012. Bilimsel araştırma yöntemleri, 11. Baskı. Pegem Akademi, 342 s, Ankara.
- Demir, O., 2017. E-devlet uygulamasının kamu kurumları tarafından benimsenmesi: Gaziantep Vergi Dairesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kahramanmaraş.
- European Commission, 2014.EU e-government report 2014-countryfactsheets.http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/dae/document.cfm?doc_id=5573. Erişim Tarihi: 19.10.2018.
- European Commission, 2016. Country Factsheets-eGovernment Benchmark Report 2016. http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=17894. ErişimTarihi: 19.10.2018.
- European Commission, 2017. New study on e-government services; Europe is improving in cross-border availability of services. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/new-study-egovernment-services-europe-improving-cross-border-availability-services>. Erişim Tarihi: 03.10.2018.

- Fichman, R. G., Dos Santos B.L., Zheng Z., 2014. Digital innovation as a fundamental and powerful concept in the information systems curriculum, *MIS Quarterly* 38(2): p.329-353.
- Joseph, R.S., 2015. "Advantages and disadvantages of e-government implementation":literature review", *International Journal of Marketing and Technology*, 5 (9): p.18-34.
- Karakaş, S., Rukancı, F., Anameriç, H., 2009. Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.67
- Karasar, N., 2012. Bilimsel araştırma yöntemi. 24. Baskı. Nobel Yayınevi, 396 s. Ankara.
- Kuran, N. H., 2005. Türkiye için e-devlet modeli: analiz ve model önerisi. istanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Leech, N. L. ve Onwuegbuzie, A. J., 2009.A typology of mixed methods research designs. *Quality & Quantity International Journal of Methodology*, 44 (2): p.265-275.
- McKinsey Global Institute, 2017. Jobs lost, jobs gained: workforce transitions in a time of automation. McKinsey & Company.
- Naralan, A., 2008. E-devlet ve algılanışı üzerine bir araştırma. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Naralan, A., Küçükergüler, K., Kaleli, S.S., Yıldırım, E., 2010. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin e-devlet algılayışlarının incelenmesi. Uluslararası 8. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, : p.538-548.
- Rossmann, G. B., & Wilson, B. L. (1994). Numbers and words revisited: being“shamelessly eclectic”. *Quality and Quantity*, 28(3): p. 315-327.
- Söğüt, N., 2017. Sağlık sektöründe e-devlet üzerine bir araştırma: Isparta ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Temur, N., 2013. Kamuda e-dönüşüm araştırmaları ve Türkiye için sonuçlar. *Polis Bilimleri Dergisi*, 15(1): p.31- 62.
- Toffler, A. (1981). Üçüncü Dalga. (çevAli Saban) istanbul: Altın Kitaplar.
- Tunalı, B.S., Gözü, Ö., Özen, G., 2016. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması ‘‘karma araştırma yöntemi’’. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(24): p.106-112.
- Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018. Dijital Türkiye yol haritası. <https://www.sanayi.gov.tr/tsddtyh.pdf> 171. Erişim Tarihi: 18.10.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2012. Türkiye’de bilgi toplumuna dönüşüm ve internetin etkileri.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015. ‘‘2015-2018 bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı’’<http://www.bilgitoplumustratejisi.org/tr/doc/8a9481984680dec a014bea4232490005>. Erişim Tarihi: 18.10.2018

- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2003. E-dönüşüm Türkiye projesi, 2003. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/e-donusum-projesi/>. Erişim Tarihi: 10.09.2018
- Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 1998. Türkiye ulusal enformasyon altyapısı ana planı (TUENA) (1996-1999), <http://www.edevlet.gov.tr/2015/10/13/turkiye-ulusal-enformasyon-altyapisi-ana-plani-tuena-1996-1999/>. Erişim Tarihi: 10.09.2018
- Ulusoy, A. ve Karakurt, B., 2002. Türkiye'nin e-devlete geçiş zorunluluğu, I. Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Tebliğleri Bildiriler Kitabı, Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F Yayını, p. 134, İzmit.
- United Nations, 2018. United Nations e-government survey 2018 gearing e-government to support transformation towards sustainable and resilient societies, New York.
- Zhao, F., Khan, M.S., 2013. An empirical study of e-government service adoption: culture and behavioral intention. *International Journal of Public Administration*, 36(10): p. 710-722.
- 64.Hükümet Programı, 2015. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/64.-hukumet-programi/80720#1> Erişim Tarihi: 22.11.2018.
- 65.Hükümet Programı, 2006. <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/65.-hukumet-programi/84149#1> Erişim Tarihi: 22.11.2018.

BÖLÜM 10

İHRACATTA E-TİCARET'İN EKONOMİK KRİZE ETKİLERİ

TÜRKİYE VE AB ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Bora ORAN¹

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Münir GÖKMEN²

Dr. Öğretim Üyesi Hakan KANTARCI³

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10895386>

¹ İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik ve Uluslararası Taşımacılık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, ibrahimoran@esenyurt.edu.tr, Orcid ID 0000-0002-0274-0921

² İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Türkçe Bölümü, İstanbul, Türkiye, ahmetgokmen@esenyurt.edu.tr, Orcid ID 0000-0003-3659-2741

³ İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, hakankantarci@esenyurt.edu.tr, Orcid ID 0000-0002-9679-4014

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde küreselleşme ile getirilen bütünleşme zorunluluğu, ülkeler arasında birlikte hareket etme durumunu ortaya çıkarırken toplumların, işletmelerin ve bireylerin belirli kurallar çerçevesinde hareket etmesine neden olmuştur. Dünyada kaynakların dağılımı ülkeler arasında farklılık gösterdiği için ülkeler arasında ticaret zorunlu hale gelmiştir ve bireyler de kendi ülkelerinde karşılayamadığı ihtiyaçlarını karşılamak için diğer ülkelerden doğrudan veya dolaylı olarak ürün ve hizmet satın almaktadır.

Yeni sanayi devrimleriyle birlikte gelişen teknolojik olanaklar çerçevesinde internet ve bilişim teknolojilerinde gelişmeler,ile yapay zeka faaliyetlerinin kullanımıyla alıcı ve satıcıların küresel boyutta buluşabileceği bir ağ yaratılmıştır. Bu ağa uyum sağlayan ülkeler ve işletmeler başarılı olabilmişlerdir. Bu konuda en başarılı olanlar gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerin çok uluslu perakende şirketleridir. Genel anlamda ise ticaretin internet üzerinden yapılabiliyor olması dünyada küreselleşmeyi sağlayarak uluslararası ticaret olanaklarını da hızlandırmıştır. Bu gelişmelerle dünyada hem toplumlar üzerinde hem de işletmeler açısından e-ticaret ve e-ihracat faaliyetlerinde yükselme eğilimi yaratılmıştır.

Bu araştırmada, e-ticaret ve e-ihracat faaliyetlerinin günümüzde artan önemi ve kapsamı ile birlikte Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de e-ticaretin ve e-ihracatın gelişimi incelenmiştir. Birinci bölümde e-ticaret ve e-ihracat hakkında literatür görüşleri taranarak konu hakkında genel olarak açıklanan öngörülere yer verilmiştir. Öncelikle, e-ticaret faaliyetlerinin değişimi ve ekonomik kriz dönemlerinde e-ticaretin rolünün anlaşılmasına yönelik çalışmalara göre açıklanan sonuçların belirlenmesi hedeflenmiştir. İnternetin e-ticaret üzerindeki etkisi, e-ticaret satışlarının trendi, uluslararası elektronik ticaret ve dış ticaret ilişkileri, büyük işletmeler kadar küçük ve orta ölçekli işletmelerin katılımı, farklı ülke grupları üzerindeki etkiler, Covid-19 pandemisinin etkileri, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat gelişimi, elektronik ticaretin işletmelere ve tüketicilere sağladığı yararlar ile ilgili konular betimleme yöntemiyle değerlendirilmiştir. Dünya perspektifinde gözlemlenen etkiler ve değişimlerin sentezi ile genel olarak bilgilendirme yapılması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat gelişimi ile ilgili veriler incelenerek ihracatta AB ve Türkiye üzerinde e-ticaret faaliyetlerinin ekonomik kriz üzerindeki etkilerinin analizi yapılmıştır. E-ticaret satışlarının yıllar itibariyle gelişimi ve e-ticaretin ulaştığı düzeyler belirlenmiştir. Aslında, 2019 yılında Çin'de başlayan ve 2020'nin ilk aylarından itibaren tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile birlikte değişen alışveriş tercihleri ve e-ticaretin zorunlu kullanımının etkisiyle azami

yükseliş oranının önceden açıklanan tahminlere kıyasla çok daha fazla ve hızlı bir artışla gerçekleştiği ortaya konmuştur.

Avrupa Birliği ve Türkiye’de e-ticaretin kapsamına ve e-ihracatın sağladığı kolaylıklar ve geliştirilmesi gereken güçlüklerle değinilmiş, e-ticaret işletmeleri, e-ticaret satış oranları ve satışlardan elde edilen ciro, AB ve Türkiye’deki e-ticaret işletmelerinin başarı sıralaması hakkında bilgi verilmiştir. Salgın döneminde internet üzerinden ticareti artan ve azalan işletmeler incelenmiştir.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bu bölümde öncelikle dünyada gelişen yeni teknoloji olanaklarına bağlı olarak küreselleşen ticaret üzerinde yaratılan değişimleri ve özellikle internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini inceleyen bilimsel çalışmalardan örneklerle konu hakkındaki farklı sonuçlara bağlı görüşlerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, elektronik ticaretin ortaya çıkmasıyla ve gelişmesiyle birlikte e-ticaret faaliyetlerinin gelişimi ve özellikle ekonomik kriz dönemlerinde e-ticaretin rolünün anlaşılmasına yönelik çalışmalarla ortaya çıkarılan öngörülerin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Örneğin, Freund ve Weinhold (2004) internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini inceleyen ilk bilim adamlarındandır ve uluslararası ticaret veya pazarlama teorileri gibi geleneksel teorilere göre internet kullanımındaki teknolojik gelişmenin uluslararası ticaret faaliyetlerine etkisine dair teorik bir model oluşturmuşlardır. Bu modelle, uluslararası ticarete internetin olumlu etkisini bulabilmek için zaman ve kesit verilerini birleştirmişlerdir ancak internet kullanıcısı sayısının ihracata etkisinin spesifik katsayısının %0,2 olduğunu ortaya koyarak niceliksel bir ilişki kurmuşlardır (Wen, Wang ve You, 2015: 43-52). Bu çalışmanın yapıldığı yıl itibariyle aslında internet kullanıcısı sayısı ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin belirlenmesine ve ticaret koşullarının kolaylaştırılması üzerindeki rolünün önemine dikkat çekilmektedir. Günümüzde olağanüstü artan internet kullanıcı sayısına ve aynı zamanda e-ticaret satışlarının azami artan trendine bakıldığında geleceğe yönelik olumlu öngörülerin doğruluğu anlaşılmaktadır. Moaniba (2020) konu ile ilgili çalışmasında örnek olarak 64 ülkede 1985 yılından 2005'e kadar internet verilerini kullanarak uluslararası ticarete ticari internet kullanımının etkisini ampirik olarak incelemiş ve interneti ticarileştirmeden önceki ve sonraki zamanları karşılaştırmıştır. Sonuç olarak, internetin ticarileşmesinin uluslararası ticaret üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Xu, Wang ve Chen, 2021: 101-112).

Alsaad (2015) ise internetin proxy değişkenini ana bilgisayar sayısından dünya ağına erişebilen kişi sayısına dönüştürerek, 1990'dan 2006'ya kadar iki yüz ülke verileri kullanılarak ve farklı sabit etkiler

eklendiğinde internet kullanımındaki her %10'luk artışın ihracatta %0,7, ithalatta ise %0,3 artışa yol açacağı sonucuna varmıştır (Yang ve Duan, 2008: 39-43). Bu örneklerle ilgili olarak yaptığımız incelemelere dayanan bu makalemiz, Freund ve Weinhold tarafından açıklanan teorik modelin uygulama kapsamını genişleterek uluslararası e-ticaretin ihracat üzerindeki etkisini ekonomik krizler üzerindeki etkileri açısından incelemektedir. Literatürde, uluslararası elektronik Ticaret (IEC) ve dış ticaret ilişkileri farklı açılardan incelenmektedir. Bu çalışmaların genellikle, IEC'nin uluslararası ticaret uygulamalarını etkilemesi, IEC'nin uluslararası ticari işletme pazarlama modelini etkilemesi ve IEC'nin dış ticaret araçlarını büyük ölçüde etkilemesi açılarından yapıldığı görülmektedir. Örneğin, M. Giuffrida, R. Mangiaracina ve A. Perego (2020: 12-22) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda, IEC'nin uluslararası ticari işletme pazarlama modelini büyük ölçüde etkilediği belirlenmiştir. E-ticaret faaliyetlerinin gelişmesiyle işletmelerin gelişim modelini de değiştirdikleri ortaya konmuştur. W. Gregory (2007: 89-93) ise, IEC'nin özellikle uluslararası ticaret işletmelerinin uluslararası pazarlama yeteneklerini artırdığı ve ortaklarıyla ilişkilerini sağlamlaştırdığı ifade edilmiştir. Bu görüşlere ek olarak, A. Guo (2020: 53-55) IEC'nin iş modellerini üretim tasarımından satış sonrası hizmet departmanlarına dönüştürdüğü ve onlara rekabet avantajı sağladığı açıklanmıştır. M. Imran ve ark. (2018), IEC ile ayrıca uluslararası ticaret işletmelerinin lojistik, sermaye akışı ve bilgi akışını birleştiren yeni bir iş yönetim modeli oluşturulduğunu vurgulamıştır.

Uluslararası ticarete katılma konusunda, yaygın olarak bilinen bir gerçek sık sık dile getirilmektedir ki bu sadece büyük işletmelerin geleneksel uluslararası ticarete katılacak kadar güçlü olduğudur. Oysa uluslararası elektronik ticarete KOBİ'lerin bile uluslararası ticaret faaliyetlerine sorunsuz bir şekilde katılabilmekte olduğu gerçeği de bilinmektedir. Bu konuda E. Kurniawati, I.A.Sidding ve I.E. Idris (2020: 199-210) tarafından, kaynakları yetersiz olan bazı KOBİ'lerin bile IEC'ye katılırken ürünlerini başarılı bir şekilde seçmek ve en çok satan mallarını sunmak gibi çözümlerle katılımlarının mümkün olabildiği işaret edilmektedir. Ayrıca, IEC'ye katılan işletmelerin uluslararası lojistik başarılarını yükseltmeleri gerektiği ve çok çeşitli ülkelerden talep edilen siparişleri ulaştırmak için en başarılı uluslararası lojistik işletmelerini seçmeleri gerektiği öngörülmektedir. Bu konuda L.Luo, X.Ma ve Z.Wang (2020) tarafından, IEC'in pazarlama başarısında işletmeler tarafından uzak ülkelerdeki alıcıların ürünü iade etme ve ürünlerin kalitesi hakkında gereksinimlerini karşılama yeteneklerine sahip olmalarının önemi dile getirilmektedir. .

IEC ile ilgili olarak yapılan bazı çalışmalar, internetin kullanılmasından itibaren ürünlerin fiyatlarını karşılaştırmanın kolaylaşması nedeniyle farklı satıcıların aynı ürüne farklı fiyat uygulamasının önlenmesine

ve bu nedenle alıcıların korunduğunu IEC'nin avantajları olarak açıklamaktadır (Alsaad ve Taamneh, 2019). Bu konuda, örneğin Amazon, Ali Express, e-Bay gibi ünlü IEC perakende devleri tarafından satıcılara ve alıcılara bu konuda hizmet verilerek ürün karşılaştırılması ile ilgili öneriler açıklanmaktadır (Cao, Cheng ve Yang, 2021: 12-18). Aynı zamanda bu çok büyük işletmeler, örneğin gelişmekte olan ülkelerdeki KOBİ'lere lojistik, finansman ve gümrükleme gibi hizmetler vererek kolaylıklar sağlamaktadır (Evans ve Wurster, 1999: 84-94). IEC ortamında çok büyük işletmelerin ve onların mağazalarının sayısı arttıkça ticaret araçlarının rolü daha fazla önem kazanmakta ve aralarındaki rekabeti artırmaktadır (Freund ve Weinhold, 2004: 171-189).

IEC ile sağlanan avantajlar kapsamında, IEC işlemlerinin genişlemesiyle birlikte, dünyanın birçok ülkesiyle uluslararası ticaretin sürekli genişlemesine büyük katkı sağlanmıştır ve uluslararası ticaret işletmelerinde işlem maliyetlerinin azalmasında internet bilgi teknolojisi kullanmanın yararı açıkça görülmektedir (Moaniba, Lee ve Su, 2020). Aynı zamanda dış ticaret işletmelerinin verimliliğinin artırır ve dış ticaret düzeylerini artırmalarına yönelik yeni iş fırsatları yaratıldığı anlaşılmaktadır (Muangmee ve diğ., 2021). Bu nedenlerle IEC'nin bir ülkenin ihracat ve ithalat ticaret faaliyetlerini etkileyerek özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan ihracat miktarlarında artış yaratabildiği görülmüştür. Bu durum önemlidir çünkü uzun yıllardan beri gelişmekte olan ülkeler arasındaki ihracat değeri nispeten küçüktü ve bu yararlanma olanağı IEC faaliyetlerinin en önemli olumlu etkileri olmaktadır (Nuray, 2011,745-753). Özellikle, dünyanın en düşük ihracat düzeyi bulunan bazı gelişmekte olan ülkeleri, IEC faaliyetlerine katılarak u konuda gelişme göstermeleri mümkün olmaya başladı. Bu ülkelerdeki işletmelerin verilerinden IEC'nin ihracata katılma olasılığını artırabileceği görülmektedir an, Niu, Luo, 2020: 12-39). Aynı zamanda, IEC'nin yaygınlaşmasıyla birlikte birçok küçük mal sahiplerinin uluslararası ticaret hacminde artışı sağladığı, lojistik sektörünü geliştirdiği ve uluslararası lojistik faaliyetlerinde önemli düzeyde bir genişlemeyi olanağı yarattığı kabul edilmektedir Qing, Zheng, Fu, 2021: 32-39).

Covid-19 pandemisinin Türkiye'de IEC üzerindeki etkisi kapsamında, Güven (2020) tarafından, salgın sürecinde tüketicilerin öncelikle kişisel korunmaya yönelik maske, kolonya ve dezenfektan gibi temizlik ürünlerine talebin arttığını, diğer taraftan giyim ve lüks tüketim ürünlere olan talebin azaldığı sonucu açıklanmaktadır. Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, özellikle teknolojik gelişmelerin azami artışının etkisiyle son yıllarda e-ihracatçılar tarafından klasik ihracat yöntemine kıyasla 11 kat daha fazla pazara ulaşıldığı belirlenmiştir (E-Ticaret Günlüğü, 2015). Bu konuda gelişmelerin T.C. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2018) tarafından e-ihracat onayı verilen internet siteleri sayısının artışı ile bağlantılı

olmaktadır ve işletmelerin küresel e-ticarete uyum sağlaması açısından e-ihracat açısından karşılaşılan en küçük sorunların bile giderilmesine yönelik çalışmalar hızla gerçekleştirilmektedir (UTİKAD, 2019: 22-25).

Türkiye’de salgın döneminde ürünlerin online satışında değişimler en yüksek oranda market satışlarında, en düşük oranda ise otel harcamalarında gerçekleşmiştir. 2020 yılında Türkiye’de en yüksek artış gösteren sektörler gıda süpermarket ve yazılım ürünleri olmuş, en fazla düşüş yaşanan sektörler ise seyahat ve havayolları olmuştur (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020). Türkiye’de konu ile ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Ömer Bolat tarafından, Ticaret Bakanlığı himayesinde Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri (OAİB) organizasyonuyla ATO Congressium’da düzenlenen "Ankara e-İhracat Zirvesi"nde, ülkemizin çalışmaları aşağıdaki ifadeyle açıklanmıştır (Palabıyık, Ünal, 2023);

“Küresel ticaretin dönüşüm sürecinden geçtiği bu dönemde, e-ticaret yanında e-ihracat sektörü de ortaya çıkmıştır ve bizim de sektörle ilgili yasal düzenlemeleri yapmamız gerekmektedir. Bakanlık olarak e-ticaret sektöründe düzenleyici ve denetleyici yetkilerimizle e-İhracat konusunda da Bakanlık içinde İhracat Genel Müdürlüğü altında önemli yapılanmaya gidilmiştir ve bu yıl e-ihracata yönelik desteklerimizle alakalı sektörle yaptığımız istişarelerle yeni destek modülleri hazırlanmıştır. Covid-19 salgını, e-ticaret sektörü için önemli fırsatlar getirmiştir ve 2019’da perakende ticaretten yüzde 4,5-5 pay alan e-ticaret sektörümüz yüzde 19 paya ulaşmıştır. Sektör, dünya ekonomisinde önemli bir itici rol oynamaya başlamıştır.”

AB ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin artmakta olduğu görülmektedir. Örneğin, uluslararası elektronik ticaret faaliyetlerinde coğrafi olarak en yakın ülkeler olması nedeniyle Avrupa Birliği ülkelerini öncelikle tercih eden Türk şirketleri tarafından AB’ye e-ihracat daha avantajlı görülmektedir. Türkiye’den diğer bir ülkeye yapılacak mikro ihracat, tek seferde 300 kg ağırlık ve on beş bin Euro bedelli ürün ihracatı yapılabilir şartıyla sınırlıdır ve Elektronik Ticaret Gümrük Beyannamesi (ETGB) ile yapılabilmektedir. Bu sınırların dışına çıkılması halinde normal gümrük beyannamesi düzenlenmesi gerekmektedir ve Avrupa’ya ihracatta fatura tutarı ile ilgili belirlenen sınırı (22 Euro) geçmiyorsa vergi ödenmeyeceği ancak geçerse artı yüzde 19 vergi ödeneceği şartı bulunmaktadır (Çağdaş, 2023). Böylece internet web siteleri üzerinden ihracat çok kolaylaşmıştır ve ürünlerin siparişi, tarife göre satın alınması gibi konularda internet klasik yöntemlere göre daha verimli bir ticaret aracı olmuştur. İnternet kullanılarak yapılan elektronik ticaretin işletmelere ve tüketicilere farklı yararları belirlenmiştir (UİB, 2023):

İşletmelere yararları:

- Stoklar, satın alma, sipariş, reklam, tanıtım, geniş ölçekte satış ve araçların kaldırılmasıyla ilgili maliyetler azalır
- Pazara girişteki engeller azalır ve büyük şirketler için olduğu kadar küçük işletmeler için de web de satıcı olmak çok sayıda kişiye ulaşmak sağlanır
- Herkese açık olan internet ortamında iletişim kolaylaşır, zaman kısıtlaması kalkar ve her zaman işlem yapılabilir.
- Coğrafi ve ekonomik sınırlar ortadan kalkar ve küresel düzeyde hızlandırıcı ve yaygınlaştırıcı etki sağlanır.
- Geleneksel araçlar ortadan kalkar, yeni araçlar doğer ve birbirini tanımayan alıcı ve satıcılar birleşir ve güvenle reklamın satışa dönüştüğü en etkili ortam sağlanır
- Çalışma ortamı ve şirket yapıları değişir, yatay örgüt hiyerarşisi, basit iş süreçleri, işbirliğinin artışı, esneklik ve yüksek uyum gücü sağlanır.

Tüketicilere yararları:

- Evden çıkmadan alışveriş imkanı sağlanır. Özellikle ulaşım ve iletişimin güçleştiği zamanlarda ihtiyaçlar karşılanır.
- Ulaşım için harcanan giderler azalır. Yurtiçi, şehirlerarası ve uluslararası alışveriş olanağı sağlanır
- Ürün çeşitleri daha kolay görülebilir. Farklı web sitelerine ulaşarak ürün kalitelerinin karşılaştırması kolaylaşır
- En uygun ürünü bulma olanağı artar. Ürünler arasında fiyat farkı sorunu çözümlenir. Karşılaştırma kolaylaşır.
- Zaman kaybı azalır. Fiziksel alışveriş biçiminde harcanan zaman kaybı önlenir. Web sitesinde alışverişte zaman kısıtlaması olmaması olanağı kullanılır
- Ürünlerle ilgili daha rahat bilgi alınabilecek bir ortamda kurulum gibi olanaklar sağlanır.

Dünya çapında perakende satışlar içinde e-ticaretin payı, 2015 yılında %7,4 olmuştur. 2019 yılında %14,1 olan küresel perakende satışların içindeki e-ticaretin payının, 2023 yılında %22 oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Elektronik ticaret sahip olduğu özellikler sayesinde ekonomik hayatın çoğu alanında kullanılabilir hale gelmiştir. Dünya nüfusunun artmasıyla beraber dünya çapındaki ticaret hacmi de yükselmektedir. 2019 yılına ulaştığımızda dünya ticaret hacmi 25 trilyon dolara dayanmıştır. Bu rakamın içinde e-ticaret satışları 3,5 trilyona ulaşmıştır. Yani küresel ticaretin toplam boyutu içerisindeki dünya e-ticaret hacmi 2011'de %3,6 iken 2019'da %15'e ulaşmıştır. Dünyada dijitalleşmeyle birlikte perakende ticaret e-ticarete dönüşmüştür ve e-ticaretin araçları, e-mail, mobil iletişim, elektronik ödeme, internet veri sistemleri bulunmaktadır ve muhtelif güvenlik sistemleri

kullanılarak tu ticaret modelinde bilgi ve işlem güvenliği sağlanabilmektedir (UİB, 2023).

Elektronik ticaret, bilgisayarlı on-line ortamda yarattığı kolaylıklar sayesinde dünya ticaretinde her alanda kullanımını artmıştır. Dünyada nüfusun artışına paralel olarak artan dünya e-ticaret hacmi 2019 yılında 2011'e kıyasla yaklaşık beş kat daha fazla artış göstermiştir ve dünya ticaret hacmi içinde e-ticaret satışları %14'e ulaşmıştır. Bu konuda, e ticaretin perakende ticarete oranla çok daha hızlı büyümesi dikkati çekmiştir. Yeni teknolojik gelişmelerle birlikte dünyada artan dijitalleşme etkisiyle perakende ticaret hızla e-ticarete dönüşmektedir ve bu artış hızı pandemi sürecinde karşılaşılan zorunlu kullanımın etkisiyle daha da yükselmiştir. İnternet üzerinden ihracat faaliyetleri kapsamında işletmeler öncelikle ihracat amaçlı bir web sitesi düzenleyerek sunacağı ürün veya hizmetlerini açıklamakta ve bu web sitesi üzerinden reklam, pazarlama ve satışlarını yürütmektedir (UİB, 2023):

E-ihracat, uluslararası ticaret pazarlarına katılımın on-line yoluyla sağlanmasıdır. Diğer ülkelerdeki müşterilere ulaşmayı kolaylaştıran e-ihracat, diğer ülkelerdeki pazarın belirlenmesi, ödeme yöntemleri ve yurt dışı pazarlarda ürün satmayı sağlayan bir süreçtir.

Yeni uluslararası pazarlara ulaşmak için bir aracı niteliği olan e-ihracat, işletmelerin sayısı ve gücü ile ilgili olanaklar yaratabilmektedir ancak e-ticaret ortamında küçük ve orta ölçekli işletmelerin katılımı da mümkün olmaktadır ve sayıları sürekli artmaktadır. Küresel boyutta ticaret e-ticaret sayesinde kriz dönemleri dahil olmak üzere oldukça uzun bir yol almıştır ve gelişen teknoloji sayesinde internet aracılığıyla on-line alışveriş yapanların sayısı artmıştır. Dünyada en çok kazanan e-ticaret şirketleri küresel ekonomiyi olumlu etkilemektedir.

2. E-TİCARET VE E-İHRACAT GELİŞİMİ

Dijitalleşen günümüzde, artan e-ticaretin en büyük ekonomik etkisi, güçlüklerin olmadığı bir ulusal ve uluslararası ekonomik faaliyet ortamı yaratması olmuştur. İşletmeler ve tüketiciler açısından sağlanan olağanüstü yararlar, uluslararası ticarete şirketlerin bilgiye erişim teknolojisine bağlı olan gücü ve tarafların hızlı paylaşımını sağlayan dijital teknoloji ekonominin verimli gelişmesini sağlamaktadır. Bu sonuç, hızla artan yeni teknolojik olanakların etkisidir ve özellikle e-ticaret bu modelin gerektirdiği alt yapıyı en doğru biçimde sağladığı ve kullanıldığı için ekonomik hayata olan etkisi de büyümüştür. Bu gerçek, bütün dünyada insan hayatını tehdit eden büyük bir pandeminin yaşandığı ve birçok sektörde ekonomik kriz yaşanan bir süreçte ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken toplumlara ve fiziksel ticareti durma noktasına gelen işletmelere sağlanan fırsatlarla daha fazla dikkati çekmiştir.

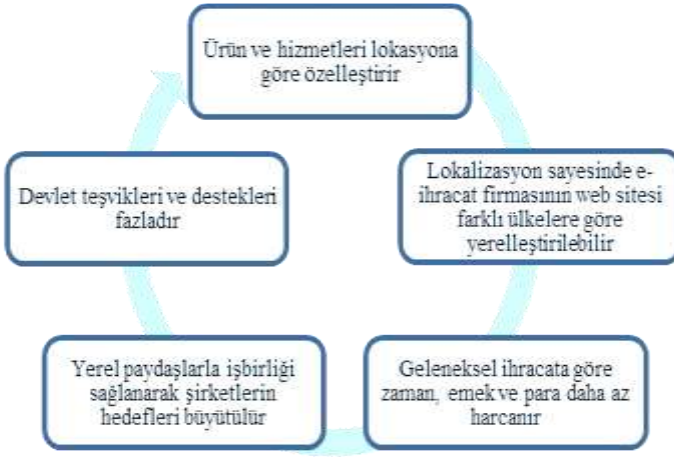
2.1. E-Ticaret ve E-İhracat

E-ticaret veya elektronik ticaret kısaca mal ve hizmetlerin internet üzerinden ticaretidir. E-ihracat ise, diğer ülkelerdeki müşteri kitlesine on-line yoluyla satış yapmayı içeren bir uluslararası e-ticaret sürecidir ve ürünlerin diğer ülkelerdeki müşterilere çevrimiçi satıldığı bir e-ticaret modelidir. Bu ticaret şekli, internet siteleri, elektronik pazaryerleri, sosyal medya gibi çevrimiçi satış kanalları üzerinden gerçekleştirilmektedir (TİM, 2019: 11). E-ticaret ve e-ihracat faaliyetleri, bazen bir işletme ile bir tüketici arasında, bazen de iki işletme arasında veya iki kişi arasında olmak üzere farklı araçlarla gerçekleştirilen ulusal veya sınır ötesi on-line elektronik ticarettir. Dünyada pandemi koşullarında da lojistik süreçlerde düzenlenen yeni tedbirlerle ekonomik faaliyetlerin yürütülmesine ve yaşanan ekonomik krizin aşılmasına katkı sağlandığı görülmüştür (ISO, 2021:12).

E-ihracat için, işlem yapabilmeyi sağlayacak bir e-ticaret web sitesi oluşturulması gerekmektedir ve bu site üzerinden işletme ile müşteri arasında iletişim kurulabilmektedir ve ürünlerin satılması sağlanmaktadır. Satış işlemi tamamlandıktan sonra ürünlerin faturası ve elektronik ticaret gümrük beyannamesi (ETGB) düzenlenmektedir. Bu işlemlerden sonra e-ihracat tamamlanmış olmaktadır (Kaçar, 2023). E-ihracat, klasik ihracat yöntemine göre önemli avantaj sağlamakla ve diğer ülkelerdeki müşterilere ulaşım olanağı yaratmakla işletmelere ve ülkelerin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Devamlı artan bir büyüme trendi gösteren bu yeni ihracat modeline mikro ihracat denilmektedir.

Mikro ihracat, özellikle KOBİ'ler gibi küçük ve orta ölçekli işletmelerin de küresel pazarlarda ürünlerini satabilmelerini sağlarken, geleneksel ihracat koşullarının güçlüklerinden kurtulmaları mümkün olmaktadır. Mikro ihracat kapsamı dışında yer alanlar; örneğin tamir amaçlı ve geçici ihracatlar gibi dahilde işleme ve hariçte işleme ihracat türleri; örneğin gıda, ilaç ve kimyasal ürünler gibi kısıtlamalara, izinlere ve denetimlere tabi olan ürünler; hediye olarak gönderilenler; bedelsiz ürünler; fuarlar ve sergiler için gönderilen ürünlerdir (Delibal, 2019: 28). Ayrıca, farklı rejim gerektiren eşyalar, taşıma firmalarının taşıması yasak olan mallar ve ihracı yasak olan malların mikro ihracat kapsamında değildir. İhracata konu olan ürünlerin GTİP numarası sorgulanarak mikro ihracata uygun olup olmadıkları belirlenmektedir (Üzümcüoğlu ve Çizmecioğlu, 2022: 57).

E-ihracat, işletmelere küresel pazarlara katılım yaratma ve işletmelerin büyümesini hızlandırma olanağı sağlaması nedeniyle, eğer doğru stratejiler belirlenir ve yeterli planlama yapılırsa işletmeler için büyük bir kar fırsatı olabilmektedir (Yeşilyaprak, 2023: 263). Uluslararası ticaret alanında on-line satış ve e-ihracat yapmak kolaylığı sağlanmaktadır. Bunlar, aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1. On-line Satış ve E-İhracat Kolaylıkları (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

E-ihracat sürecinde lojistiğin önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır çünkü örneğin Avrupa Birliği ülkelerindeki on-line alışveriş yapan tüketiciler hızlı teslimat yapılmasına çok önem vermektedir ve aynı firmadan tekrar alışveriş yapmaktadırlar. Teslimatı geciktirilen siparişlerin iptal edilmesi ihtimali çok yüksek olmaktadır ve böyle bir durum ise işletmelerin ek maliyetlerle karşılaşmasına yol açmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan diğer bir sorun lojistik maliyetlerinin artmasıdır çünkü e-ihracat sürecinde ürünün iade edilmesi halinde tersine lojistik devreye girmektedir ve aynı kargo ücretinin tekrar ödenmesi maliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, bir ürünün iade olarak geri gönderilmesi durumunda e-ithalat prosedürleri devreye gireceği için ortaya ek maliyetler çıkmaktadır (UTİKAD, 2019: 13).

2.1.1. Mikro İhracat

Mikro ihracat, 300 kg ve on beş bin Euro sınırlarında olan, ETGB (Elektronik Ticaret Gümrük Beyanı) ile ve tek seferde yapılan bir yurt dışı satışını ifade etmektedir.

Mikro İhracat ile sağlanan kolaylıklar (UIB, 2017: 35);

- Mikro ihracat, küçük girişimcilerin sadece ulusal değil küresel pazarda da faaliyet göstermelerini sağladığı için işletmelere müşteri tabanını genişletme ve büyüme fırsatı yaratır,
- İşletmelerin sadece iç piyasaya bağımlı kalması bazı ekonomik veya siyasi risklere karşı savunmasız kalmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Mikro ihracatta ise işletmeler farklı ülkelerde faaliyet göstermektedir ve risklerin çeşitlenmesiyle işletmelerin daha güvenli bir konuma gelmesine yardımcı olabilir.
- Mikro ihracatın zorlukları (UIB, 2017: 36);

- Mikro ihracatta uluslararası ödemelerde yaşanan güvenlik endişeleri kapsamında ödeme alınamamasından duyulan endişe küçük girişimci için risk olarak görülmektedir. Bu durumda, güvenilir ödeme yöntemleri ve risk yönetimi stratejilerinin belirlenmesi ihtiyacı doğmaktadır.
- Mikro ihracatta, ürünlerin en hızlı ve güvenli bir şekilde müşterilere ulaştırılması konusunda lojistik süreçlerin yönetimi işletmeler için en önemli bir başarı faktörüdür.
- Mikro ihracatta, farklı ülkelerin yasal ve gümrük mevzuatlarına uyum önemlidir ve bu mevzuatın ihlali itibar kaybına yol açmaktadır.

2.1.2. Çok Uluslu E-Ticaret Perakende Şirketleri

Dünyanın en yüksek gelir elde eden şirketleri sıralamasında yer alan çok uluslu şirketler (ÇUŞ) genellikle iki veya daha fazla ülkede ticari faaliyetleri olan ve kendi ülkelerinde genel merkezi bulunan ancak dünya çapında ofisleri olan bir merkez ofisten yönetilen şirketlerdir. ÇUŞ'ların genel merkezi ait oldukları ülkededir ve kendilerine bağlı kuruluşları ise diğer ülkelerde bulunmaktadır. ÇUŞ, kendisine bağlı kuruluşlara tamamen veya kısmen sahip olmaktadır ve bu kuruluşlar genel merkeze belirli dönemlerde rapor vermektedirler (GSB, 2021). E-ticaretin dünyadaki perakende ortamında önemli bir payı olması nedeniyle Avrupa Birliği'nin önemli bir yeri vardır. Tablo 1'de 2018 ve 2021 yılları arasında e-ticaret ilk 100 listesinde Avrupa'nın en iyi 15 e-ticaret perakendecisi incelenmektedir. Tablo 1'deki Avrupa Birliği 2021 kolonu, 2021 yılında Avrupa'da internetten, fiziksel mağazalarda veya başka herhangi bir yolla gerçekleştirilen toplam satışları göstermektedir. Satışlar % kolonu ise, 2021'de satışların yüzde kaçının internetten elde edildiğini göstermektedir. Taboda sadece Amazon Avrupa faaliyetleri karşılaştırmaya alınmıştır. Aliexpress.com, Wish.com, Allegro.pl gibi diğer büyük şirketlerin Avrupa'daki pazar faaliyetleri dahil edilmemiştir.

Tablo 1. AB'nin En Güçlü E-Ticaret Perakende Uluslararası Satıcıları

Şirketler	2018	2020	2021	AB 2021	Satışlar %
Amazon Co UK.	33.744	43.840	51.322	51.322	100
Zalando UK	5.388	7.982	10.354	10.354	100
Elma UK	5.650	6.990	8.500	75.520	11
Otto Group UK	6.150	6.585	8.140	9.769	83
Tesco UK	4.075	7.085	8.025	59.276	14
Mediamarket/Satürn	2.592	4.203	6.932	21.361	32
Inditex-Spain	1.410	4.132	6.117	18.318	33
Currys UK	2.260	4.025	5.585	11.635	48
E. Leclerc- France	2.642	2.800	5.000	51.000	10

ASOS UK	1.809	3.687	4.544	4.544	100
Veepee - France	3.450	3.800	4.100	4.100	100
H&M – Sweden	2.020	3.333	4.025	12.620	32
OnBuy UK	2.168	2.425	3.136	6.270	50
Ocado On-line UK	1.769	2.635	2.903	2.903	100
Cook Group UK	2.214	2.618	2.692	2.692	100

Kaynak: Deloitte, 2021

Tablodan da anlaşılacağı gibi Amazon'un satışları yaklaşık 10 AB şirketinin satışlarından daha fazladır. Bu sonuç ta hem e-ticaret hem de kriz koşullarının en fazla yarar sağladığı e-ticaret perakende şirketleri arasında çok uluslu şirketlerin başta yer aldığıın göstergesidir. Ekonomik krizlerin etkisiyle ÇUŞ'lar daha zengin olmuştur ancak ÇUŞ'ların ekonomik verimliliğinin küresel ekonomiye katkısı en düzeyde gerçekleşmiştir.

Perakendenin küresel güçleri sıralamasında (Deloitte, 2022), 2021 yılının en büyük 250 küresel perakende şirketi tarafından 4,85 trilyon \$ toplam gelir elde edildiği ve bu düzeyin toplam ekonomik büyümenin yüzde 4,4'ünü oluşturduğu ve Avrupa Birliği'nin 87 şirket ile en fazla şirketi olan bölge olduğu açıklanmaktadır. Bu sıralamada Türkiye'den BİM Birleşik Mağazacılık 152. sırada ve A101 ise 244. sırada yer aldığı belirtilmektedir. BİM, 2020 yılında 6,6 milyar \$ olan gelirini 2021'de 7 milyar \$'a yükselterek 5 sıra yükselmiştir. A101 ise 4,1 milyar \$ gelir açıklamıştır. Her iki Türk şirketi de 2014 ve 2021 yılları arasındaki dönemde en yüksek büyüme oranına sahip şirketler listesinde ilk 50 şirket içinde bulunmaktadır ve A101 %35 oranıyla 6 sırada, BİM ise %22,7 oranıyla 11. Sırada yer almaktadır (Deloitte, 2021).

Günümüzde, önce Covid-19 pandemi krizi sonra da Rusya/Ukrayna savaşı etkisiyle ortaya çıkan küresel enerji krizinden dolayı ÇUŞ'lar üzerinde yaratılan etkilerin farklılığı gözlemlendiğinde dünyanın en yüksek gelir elde eden şirketleri sıralamasındaki değişim açıkça görülmektedir.

2020 yılında en yüksek gelir elde eden şirketler sıralamasında ilk 10 sıralamasında 2 perakende şirketi, 7 enerji şirketi, 1 otomobil şirketi yer almakta, 2021 yılında sağlık şirketleri bu sıralamaya girmiştir ve 2022 yılı itibarıyla 2 perakende şirketi, 3 enerji şirketi, 2 sağlık şirketi, 1 sigorta 1 de otomobil şirketi yer almaktadır. Sağlık şirketlerinin gelir sıralamasında yükselmeleri ancak 2021 yılında aşı uygulamalarının ardından mümkün olabilmıştır ve 2022'de gelirleri en yüksek düzeylere ulaşmıştır.

2012 yılında dünyanın en yüksek gelir elde eden ilk 10 şirketi sıralamasında hiçbir sağlık şirketinin bulunmaması, tek perakende şirketi olan ve üçüncü sırada yer alan Walmart'ın gelirinin yüz milyar \$ daha düşük olması gibi bilgiler 2020 yılından sonra ekonomik krizlerin etkilerini açıkça

göstermektedir. 2022 yılı itibariyle şirketlerin değerlerini ve yatırım potansiyellerini belirlemede kritik bir faktör olan yıllık gelirlerine göre dünyanın en çok kazanan şirketleri olan ÇUŞ'lar sıralamasında (FXSSI, 2022); birinci sırada Walmart (576.010 milyon \$) ve ikinci sırada Amazon (477.750 milyon \$) gibi perakende e-ticaret şirketleri yer almaktadır. Bu sonuçlar, dünyada yaşanan pandemi krizinden sonra perakende ve sağlık şirketlerinin ve enerji krizinden sonra da enerji şirketlerinin gelirlerinin en yüksek düzeye çıktığını göstermektedir.

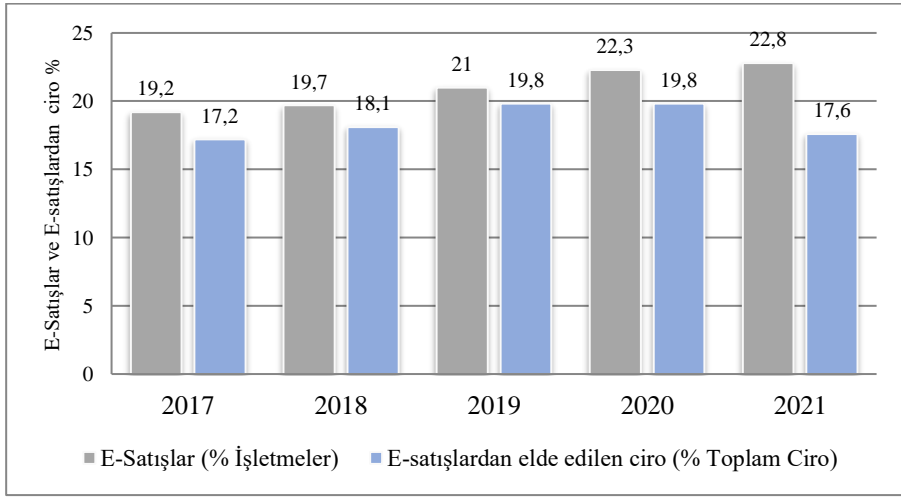
2.2. Avrupa Birliği ve E-Ticaret

Avrupa Birliği'nin üye ülkelerinde e-ticaret faaliyetlerinin düzeyi devamlı yükselmektedir. Teknolojik olarak gerekli dijital alt yapının sağlanması ve pazarlamasıyla örneğin Türkiye'de üretilen bir ürünün AB ülkelerine de e-ihracat ile satılması mümkün olmaktadır. AB ülkeleri şirketlerinin e-satışları ve e-ticaret satışlarından elde edilen cironun düzeyi, 2012 yılından 2021'e kadar olan dönemde incelendiğinde yükselme trendi izlenmektedir.

Dünyada 2020 yılının ilk aylarında başlayan ve kısa sürede yayılarak küreselleşen pandemi sürecinde ve ardından pandemi kısıtlamalarının esnetildiği süreçte de e-satış oranlarının yükselme eğiliminin devam ettiği görülmektedir (Grafik 1). AB'de 2012-2021 döneminde e-satış yapan işletmelerin payı 2012 yılındaki %16.4'ten 2021'de %22.8'e yükselmiştir. E-satışlardan elde edilen ciro ise aynı dönemde 4.5 uan artmıştır ve %13.1'den %17.6'ya yükselmiştir.

Grafik 1'de 2021 yılındaki cironun 2020 yılına kıyasla 2.2 puan azaldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak pandemi kısıtlamalarının gevşemesiyle birlikte bireylerin zorunlu on-line kullanımından sonra geleneksel modeli tercih etmesi gösterilmektedir.

Bu konuda, Avrupa Birliği'nde hane halkı ve bireyler tarafından bilgi teknolojisi kullanımına ilişkin bilgi ve iletişim teknolojisi araştırmasında E-ticaret, mağazalar ve seyahat acenteleri gib işletmelerden ve masaüstü, taşınabilir, tablet bilgisayar, cep telefonu gibi herhangi bir cihaz aracılığıyla özel kullanım amacıyla internet üzerinden e-ticaret ve e-alışveriş yoluyla mal veya hizmet satın alınması düzeylerinin yükseldiği gösterilmektedir.

Grafik 1. AB, E-Satışlar ve E-Satışlardan Elde Edilen Ciro, % (Eurostat, 2023)

Avrupa Birliği ülkelerinde e-ticaret satışları çoğunlukla tüketici elektroniği, moda, ev eşyaları, kişisel bakım ürünleri ve giyim şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, pandemi döneminden itibaren gıda ürünlerinin teslimat ve teslim alma noktalarından e-ticaret siparişleri hızla artmıştır. 2021 yılında en hızlı büyüyen sektörlerin başında gıda ve tüketici elektroniği gelmektedir.

2.3. Türkiye’de E-ticaret, E-ihracat ve COVID-19 Etkisi

Türkiye’de e-ticaretin gerekli bir ticaret modeli olduğu bilinmektedir ancak Covid-19 pandemisi döneminde daha iyi anlaşılmıştır çünkü 2020 yılında 2019’a kıyasla yüzde 66,3 artışa ulaşılmıştır. Bunun yüzde 91 gibi büyük bir yüzdesi yurt içi harcamalarını, yüzde 5’i Türkiye’nin diğer ülkelerden alımları ve yüzde 4’ü de diğer ülkelerin Türkiye’den alımlarını kapsamaktadır.

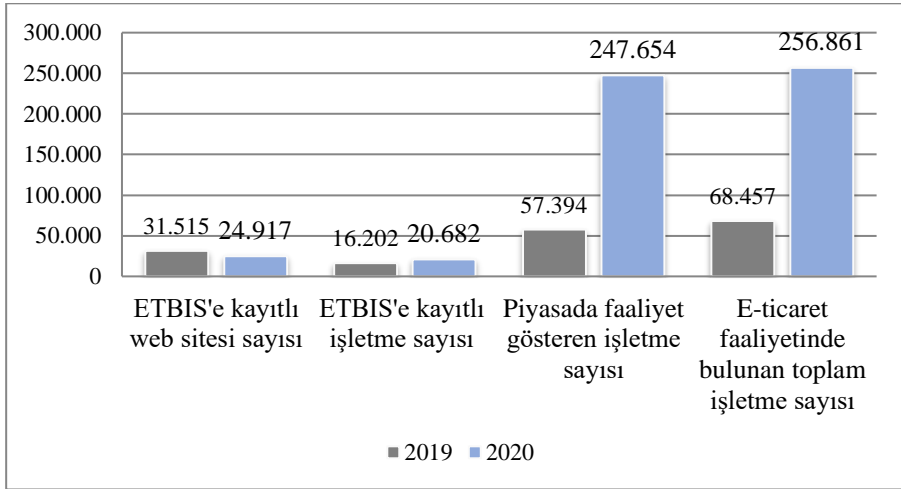
Türkiye’de e-ticaret hacminin reel büyüme oranlarında artış eğilimi sonraki yıllarda devam etmiştir ve 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzde 68,7 oranında, 2022 yılında ise yüzde 109,9 gibi en yüksek oranda artışlar gerçekleştirilmiştir (E-Ticaret Bilgi Sitesi Platformu - ETBİS), (2023).

Türkiye’nin e-ticaret hacminde, 2019 ve 2022 yılları arasındaki dönemde yüzde 80,6 gibi yüksek bir oranda yıllık bileşik büyüme gerçekleşmiştir. Bu trende göre geleceğe dair açıklanan tahminlerde, 2020-2025 yılları arasında dünyada yıllık yüzde 11,7 büyüme oranı beklenmesine karşılık Türkiye’nin yıllık yüzde 23,7 bileşik büyüme oranı yaratacağının

beklendiği ve 2025'te e-ticaret hacmini 2,3 katı daha fazla bir büyüklüğe ulaştırılacağı öngörülmektedir (Euromonitor, 2023).

Ülkemizin coğrafi konumu ve lojistik olanakları itibariyle küresel e-ticaretin merkezi olabileceği görüşleri güçlenmiştir. Türkiye'de e-ticaret yapan işletmelerin sayısı 2019 ve 2022 yılları arasında yüze 701 oranı gibi oldukça yüksek bir artış göstermiştir (ETBİS, 2023).

Bu konuda pandemi krizi etkisini görmek amacıyla Grafik 2'de e-ticaret faaliyeti olan işletme sayısı verilmektedir. 2019 yılına kıyasla 2020 yılında e-ticaret işletme sayısının azami artışı açıkça gözlemlenmektedir. 2019'da 68 bini geçen işletme sayısı 2020 yılında 256 binden fazla olmuştur.

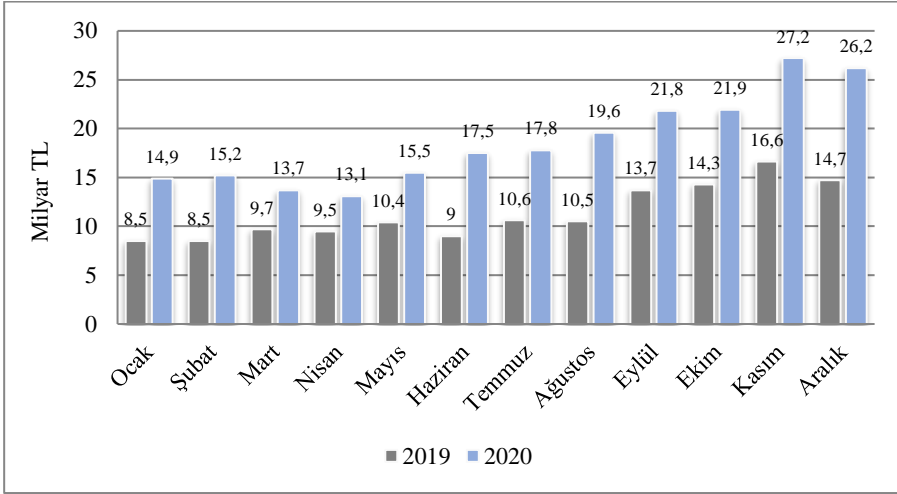

Grafik 2. Türkiye'de E-Ticaret İşletmeleri – Adet (ETBİS and PwC Analysis, 2023)

Ülkemizde e-ticaret faaliyetinde bulunan işletme sayıları 2020 yılında 2019'a kıyasla yaklaşık 3,8 kat daha fazla artış olduğu görülmektedir. Türkiye'de e-ticaretin değişimi üzerinde Covid-19 etkisini değerlendirmek amacıyla, Grafik 3'te e-ticaretin 2019 ve 2020 yıllarında aylara göre dağılımı karşılaştırılmaktadır. Çin'de başlayan salgın Türkiye'de ilk olarak Mart ayında görülmekle birlikte çok kısa sürede yayılarak ve hızla şiddetlenerek yılın ikinci yarısında ülkemizi tamamen etkisi altına almıştır.

Pandemi süresinde evde daha fazla vakit geçirmek zorunda kalan her yaştan insanlar bazen yaşam alanlarını iyileştirmek için ev eşyalarına, yenilenmesi gereken beyaz eşyaya veya bahçe araç ve gereçlerine, bazen de giyim, elektronik veya yemek gibi sektörlere on-line alışverişe yönelmişlerdir.

E-ticaret ve e-ihracat faaliyetlerinin paylarının son kriz yılları içinde giderek artmasıyla birlikte, tüketicilerin alışkanlıkları değişirken, internet kullanımının artmasının, Türkiye’de e-ihracat hacminin büyümesine yol açtığı görülmektedir. 2020 yılının verileri incelendiğinde, e- ticaretin genel ticarete oranı yıl içinde genel olarak artmaktadır. E- ticaret harcamalarının en yoğun olduğu ay kasım ayı olarak belirlenmiştir. Bu ayda harcamaların artmasında internet kampanyalarının yoğunluğunun etkisi olduğu düşünülmektedir. Uygulanan kısıtlamalar, her alanda insanların eve kapanması zorunluluğu yaratınca, doğal olarak on-line ticaret olanaklarının kullanılması da zorunlu hale gelmiştir ve bu etki aylık değişimin karşılaştırıldığı Grafik 3’te açıkça görülmektedir. 2019 ile karşılaştırıldığında 2020’de aylık artış yaşanmıştır.

Grafik 3. Türkiye’de E-Ticaret Aylık Dağılımı (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023)

Pandeminin ilk dönemleri olan mart, nisan ve mayıs aylarından sonraki dönemde e-ticaret yüzde 50’nin üzerinde artmıştır. Aylık bazda e-ticaret, 2020’nin ikinci yarısında artışı hızlandırmıştır ve 2020 yılı Kasım ayında 27 milyar 200 milyon TL e-ticaret alışverişi gerçekleşmiştir. Genel ihracat ve e- ihracat verilerine göre, e- ticaret harcamaları önceki yıla göre %4.1 oranında artmıştır. Genel ticaret içerisindeki e- ticaret oranı, önceki yıllara göre artış göstererek %15.7’ ye yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Türkiye’de e-ihracat faaliyetinin artışı üzerinde etkili olan nedenler arasında özellikle elektronik gümrükleme yetkinliğinin basitleştirilmesi ve hızlandırılması en önemli faktördür. Gümrük beyannameleri, geleneksel ihracattan farklı olarak Elektronik Ticaret Gümrükleme Beyannamesi (ETGB) aracılığıyla elektronik olarak doldurulabilmekte, ayrıca bu beyannamelerin

hızlı bir şekilde iletilmesi sağlanmaktadır. Bu gelişme e-ihracatın gümrük süreçlerini hızlandırırken daha kolay hale getirmiştir. Özellikle alıcı ülkede gümrükleme süreçlerinin e-gümrükleme şeklinde yürütülmesi sayesinde, önceden geleneksel ihracatta en az 2 gün ve en fazla 7 iş günü sürebilen işlemlerin süresi 12 ve 48 saat arasına indirilmiştir (TÜSİAD, 2023: 108).

Klasik ihracatla karşılaştırıldığında, e-ihracat modelinde gümrükleme ve konsolidasyon işlemleri daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütülmektedir. E-ihracat işlemleri, geleneksel kağıt belgelerin yerini elektronik belgelerin almasını sağlamaktadır. Bu durum işlemleri hızlandırmakta ve belge gönderme/alma işlerini basitleştirmektedir. İşlemlerin hızlanmasının yanı sıra insan hatalarının azalması da sağlanmaktadır. Bireyler için e-ticaret istatistikleri incelendiğinde yaş gruplarına göre tercih farklılıkları bulunduğu ve pandemi koşullarının etkili olduğu görülmektedir.

SONUÇ

E-ihracat, işletmelerin gümrük ve lojistik firmalarıyla daha hızlı ve etkili veri paylaşımı sayesinde lojistik süreçlerin iyileştirilmesini desteklemektedir. E-ihracatta, gönderici, gümrük yetkilileri ve taşıma firmaları arasında işlemlerin ve sorunların hızlı bir şekilde çözülmesi sağlanmaktadır. E-ihracat işlemleri, ürünlerin daha hızlı bir şekilde gönderilmesini sağlayarak müşteri memnuniyetinin artmasını desteklemektedir. Günümüzde, devletlerin ve kuruluşların internet ortamında var olması yakın bir gelecekte ihracatın internet olmadan düşünülmesinin zor olduğunu göstermektedir. E-ticaret aracılığıyla yapılan ihracatın devletlere sağlayacağı katkılardan biri de kayıt dışı ekonominin önlenmesidir. Bu nedenle, e-ihracat uygulamalarını teşvik etmek önemlidir. E-ihracat uluslararası ticaretin büyümesini teşvik ederken, aynı zamanda ticaretin daha şeffaf ve kayıtlı bir şekilde yapılmasına olanak sağlamakta ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önlenmesine katkı yaratmaktadır. E-ihracatın teşvik edilmesi, işletmelerin rekabetçiliğini artırmakta ve yeni pazarlara erişimlerini kolaylaştırmaktadır. E-ticaret, dünyada sanayi devrimlerinin ardından insanların hayatına girmeye başlamıştır ve en son teknolojik devrimler olarak 4.0, 5.0 ve günümüzde 6.0 gelişmeleri ekonomik hayatı etkileyen en önemli faktör haline gelmiştir.

Pandeminin yarattığı ekonomik krizde e-ticaret, yeni teknolojik olanaklar ve internet ortamında müşteri ilişkileri ve tedarik zinciri gibi tüm taraflara olumlu katkı sağlaması yanı sıra kriz ekonomisini üzerinde yararlı etkiler sağlamıştır. E-ticaret, web sayfalarından ve sanal alışverişten ibaret olmayıp aynı zamanda e-ihracat olanakları yaratılmasını da sağlamıştır. Kriz sürecinde ihtiyaçların karşılanması dışında aynı zamanda maliyetlerin düşürülmesi, teslim gecikmelerinin azaltılması, gümrükler arası uyum kapsamında kontrolün artırılması için farklı ülke işletmeleri birbirlerine

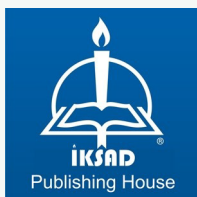
entegre olmayı geliştirirler. Hem bireyler ve kurumlar hem de işletmeler tarafından zorunlu olarak kriz dönemlerinde kaynakları etkin kullanmanın yolları araştırılmıştır. Süreçteki tek anlamlı çözüm olarak e-ticaret görülmüştür ve bu koşullarda e-ticaretin payı doğal olarak artış trendine girmiştir. Pandemi krizinin ardından henüz pandemi etkilerinin tamamen ortadan kaldırılmamış olduğu bir süreçte başlayan Ukrayna/Rusya savaşı küresel ekonomi üzerinde enerji krizi ve enflasyon yükselmesi etkileri yaratmıştır. Bu süreçte ekonomideki genel daralmadan dolayı küresel ticaret küçülüyor gibi görünse de, e-ticaret faaliyetleri yüzde olarak artmaya devam etmektedir. Bazı işletmeler, kriz sürecinde iletişim teknolojilerine yatırım yapamamış olsalar bile verimlilik hedefi nedeniyle kriz azalınca e-ticaret yatırımları da artmıştır. Sonuç olarak kriz sürecinde e-ticaret ekonomiyi olumlu etkilemekte, krizden sonra da e-ticaret en verimli dönemine girer. Aralarında pozitif bir ilişki bulunmaktadır ancak sürecin kazananları çok uluslu devasa e-ticaret şirketleridir.

KAYNAKÇA

- Alsaad, A.; Taamneh, A. (2019), The effect of international pressures on the cross-national diffusion of business-to-business e-commerce. *Technol. Soc.* 2019, 59, 101158.
- Cao, Y.; Cheng, Y.; Yang, C. (2021), Double chain blockchain based on improved Virginia algorithm. *J. Phys. Conf. Ser.* 2021, 18, 12–18.
- Çağdaş, F. Kadir, (2023), Avrupa'ya E-İhracat Yapmak, *Worldof*, <https://worldof.net/e-ihracat/avrupaya-e-ihracat-yapmak/> 10 Ocak 2023.
- Delibal, Ö. (2019). Türk girişimcilerin e-ihracat faaliyetlerinde global elektronik pazaryerlerinde karşılaştıkları sorunlar ve mikro ihracat uygulaması. (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezi. 612511.
- Deloitte, (2022), E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması Raporu, 2021, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/about-deloitte/press-releases/e-ticaretin-gelisimi-sinirlarin-asilmasi-ve-yeni-normlar>
- E-Ticaret Bilgi Platformu (2020). E-Ticaret İstatistikleri. <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>
- E-Ticaret Günlüğü (2015). E-ihracata devlet destekleri. <https://eticaretgunlugu.com/e-ihracata-devletdestekleri/>
- ETBİS, E-Ticaret Bilgi Sitesi Platformu, (2023), <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10094/detay>
- Evans, P., Wurster, T. S. (1999), Getting real about virtual commerce. *Harv. Bus. Rev.* 1999, 77, 84–94.
- Eurostat, (2023), Avrupa Birliği, E-ticaret, <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Freund, C.; Weinhold, D. (2004), On the effect of the internet on international trade. *J. Int. Econ.* 2004, 62, 171–189.
- FXSSI, (2022), Dünyanın En Değerli Şirketleri, <https://tr.fxssi.com/dunyanin-en-degerli-sirketleri>, (22.08.2022)
- Giuffrida, M.; Mangiaracina, R.; Perego, (2020), A. Cross-border B2C e-commerce to China: An evaluation of different logistics solutions under uncertainty. *Int. J. Phys. Distrib. Logist. Manag.* 2020, 7, 12–22.
- Gregory, W. (2007), Soybean production and trade policy changes in Argentina and Brazil: Implications for the competitive position of the United States. *Agribusiness* 2007, 7, 89–93.
- GSB, (2021), Multinational Corporations, <https://www.gsb.columbia.edu/faculty/bkogut/files/> 21 Haziran 2022.
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik kriz sürecinde e-ticarette meydana gelen değişimler. *ASEAD*, 7(5), 251-268.
- Guo, A. (2020), International electronic ecommerce as the main force to stabilize foreign trade. *Chinas Foreign Trade* 2020, 581, 53–55.

- Imran, M.; Jian, Z.; Haque, A.; Urbański, M.; Nair, S. (2018), Determinants of firm's export performance in China's automobile industry. *Sustainability* 2018, 10, 4078.
- İstanbul Sanayi Odası (ISO) (2021). Dünyada e-ticaretin gelişimi ve Çin'de e-ticaretin incelenmesi. 24 Temmuz 2023 tarihinde https://www.iso.org.tr/iso-cin-masasi/raporlar/cin_eticaret_raporu..
- Kaçar, N. (2023). Türkiye'de e-ihracat üzerine genel değerlendirme ve sorun analizi. Mondaq. 15 Temmuz tarihinde, <https://www.mondaq.com/turkey/international-trade-ampinvestment/>
- Kurniawati, E.; Siddiq, I.A.; Idris, I. (2020), E-commerce opportunities in the 4.0 era innovative entrepreneurship management development. *Pol. J. Manag. Stud.* 2020, 21, 199–210.
- Luo, L.; Ma, X.; Wang, Z. (2020), The moderate-reputation trap: Evidence from a Chinese cross-border business-to-business e-commerce portal. *Asia Pac. J. Manag.* 2020, 1, 1–38.
- Moaniba, I.-M.; Lee, P.-C.; Su, H.N. (2020), How does external knowledge sourcing enhance product development? Evidence from drug commercialization. *Technol. Soc.* 2020, 63, 101414.
- Muangmee, C.; Kot, S.; Meekaewkunchorn, N.; Kassakorn, N.; Khalid, B. (2021), Factors determining the behavioral intention of using food delivery apps during covid-19 pandemics. *J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res.* 2021, 16, 1297–1310.
- Nuray, T. (2011), The impact of e-commerce on international trade and employment. *Procedia Soc. Behav. Sci.* 2011, 24, 745–753.
- Palabıyık, D.Ç., E.C. Ünal, (2023), “Ticaret Bakanı Bolat: Türkiye e-İhracat Platformu'nu yakında hizmete alıyoruz”, 08.11.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ticaret-bakani-bolat-turkiye-e-ihracat>
- Pan, C.-L.; Niu, J.; Luo, T. (2020), Explore the research fronts of international electronic commerce. *J. Phys. Conf. Ser.* 2020, 16, 12–39.
- PwC, (2023), E-Ticaret Analizi, <https://www.pwc.com.tr/>
- Qing, H.; Zheng, G.; Fu, D. (2021), Risk data analysis of cross-border e-commerce transactions based on data mining. *J. Phys. Conf. Ser.* 2021, 3, 32–39.
- Retail Index, 2016-2021, <https://www.retail-index.com/E-CommerceRetail.aspx>
- T.C. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2018). E-ihracat onayı verilen internet siteleri. <https://ticaret.gov.tr/data/5b8d9c6913b876125>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2023). İhracat 2023 raporu. 18 Temmuz 2023 tarihinde https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari
- TÜSİAD, (2023), Türk Sanayici İş Adamları Derneği, “Gümrük Birliği Çerçevesinde AB'nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret

- Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri”, s.108, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9233-gumruk-birligi>
- Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB) (2017). E-dış ticaret raporu. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://uib.org.tr/tr/kbfile/e-dis-ticaret-raporu>
- UİB, Uludağ İhracatçı Birlikleri, (2021), “E-Ticaret & E-İhracat”, Ar-Ge Şubesi, Ağustos 2021.
- UTİKAD (2019), Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği. Türkiye’de e-ticaret ve e-ihracat: gelişim potansiyeli ve lojistik süreçler. UTİKAD Yayınları.
- Üzümcüoğlu, M., & Çizmecioğlu, S. (2022). Türkiye’de dijital temelli gümrük işlemleri. Eğitim yayınevi.
- Wen, J.; Wang, J.; You, H. (2015), Can e-commerce promote the growth of foreign trade. *Int. Trade Issues* 2015, 6, 43–52.
- World Bank, (2023), E-Commerce and E-Export Data, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>
- Xu, X.; Wang, F.; Chen, X. (2021). Does managerial ability matter for cross-border M&As: Evidence from Chinese listed firms. *J. Asian Econ.* 2021, 1, 101–112.
- Yang, J.; Duan, Y. (2008). Research on my country’s international e-commerce development strategy. *World Econ. Res.* 2008, 10, 39–43.
- Yeşilyaprak, M. (2023). Yeşil lojistiğin e- ihracattaki yeri ve önemi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 11(1), 248-265. Doi: 10.14514/beykozad.1265591

ISBN: 978-625-367-691-9